

Наслеђе

38

Наслеђе **38**

▶ ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XIV / БРОЈ / 38 / 2017
Volume XIV / Issue / 38 / 2017

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

САДРЖАЈ

Биљана Б. Радић Бојанић ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД СТУДЕНАТА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ	9–21
Ивана Д. Иванић, Лаура Г. Спарису и Сорин Д. Винтила ГРЕШКЕ У ТВОРБИ ПЕРФЕКТА И ФУТУРА I НА НИВОИМА A1 И A2 УЧЕЊА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА	23–37
Наташа З. Јанковић ОДНОС ОЦЕНЕ И ПОСТИГНУЋА У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА	39–53
Соња Н. Хорњак, Данијела Д. Ђорђевић и Кристина В. Марковић ИНТЕРКУЛТУРНА КОМПЕТЕНЦИЈА У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ	55–65
Весна Љ. Минић и Марија М. Јовановић ОБРАЗОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ УЧИТЕЉА И НАСТАВНИКА У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ ПРОШЛОГ ВЕКА	67–80
Александар М. Новаковић и Нина Љ. Судимац ДИСКУРСНЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАМЕНИЦА ЈА И МИ У АКАДЕМСКИМ ЧЛАНЦИМА СРБИСТА И АНГЛИСТА	81–94
Софија И. Мијовић ДЕОНИМИЈСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ У НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ СА ЛИЧНИМ ИМЕНОМ КАО ОСНОВИНСКОМ КОНСТИТУЕНТОМ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКОМ	95–109
Владимир Р. Поломац ИЗ АНТРОПОНИМИЈЕ ДЕЧАНСКОГ ПОМЕНИКА (XVI ВЕК)	111–123
Александра М. Радовановић ФУТУР I – ФАЗИЛИНГВИСТИЧКА КАТЕГОРИЈА	125–139
Елеонора Ј. Ковач Рац и Сабина Ј. Халупка Решетар СТАВОВИ ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ МЕЂУ УЧЕНИЦИМА ВОЈВОЂАНСКИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА НА МАЂАРСКОМ НАСТАВНОМ ЈЕЗИКУ	141–161
Милица С. Баџић ТИПОВИ ЦЕНТРАЛНИХ ПАСИВА У ЕНГЛЕСКОМ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА	163–178
Ивана Р. Глигоријевић ШТА СРБИ МИСЛЕ О АРАПИМА?	179–189
Биљана С. Тешановић БЕКЕТОВА МЕМНОНОВА ПЕСМА: ХИПЕРТРОФИРАНИ АПАРТЕ У КОМЕДИЈИ	191–208

Снежана З. Шаранчић Чутура ПРЕДГОВОРИ БОРЕ ЋОСИЋА КЛАСИЦИМА КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ	209–224
Марија С. Пантовић МЕЛАНХОЛИЈА У <i>БЕСПУЋУ</i> ВЕЉКА МИЛИЋЕВИЋА	225–245
Николина Н. Зобеница ДВЕ ХОФМАНСТАЛОВЕ ПЕСМЕ У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА: КОРЕЛАЦИЈА КЊИЖЕВНОСТИ И ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ	247–257
Снежана Р. Булат ЖЕНСКИ ЛИКОВИ У ИСТОРИЈСКОЈ ДРАМИ ДРАГУТИНА ИЛИЋА <i>КРАЉ ВУКАШИН</i>	259–270
Ивана Т. Иконић КЊИЖЕВНЕ ФОРМЕ И ГРАФИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У РУКОПИСНОМ ШАЉИВОМ ЛИСТУ <i>ЦЕРЕКАЛО</i> ИЗ 1893. ГОДИНЕ	271–287
Дина М. Липјанкић НАРЦИСОИДНИ ЕХО – УМНОЖЕНОСТ И ТРАНСФОРМИСАНОСТ МИТА О НАРЦИСУ У <i>СЛИЦИ ДОРИЈАНА ГРЕЈА</i> ОСКАРА ВАЈЛДА	289–300
Светлана В. Стевановић ЦИКЛИЧНА КОНЦЕПЦИЈА ИСТОРИЈЕ У ДЕЛУ <i>НАРАНЦА</i> КАРЛОСА ФУЕНТЕСА	301–313
Александар Д. Радовановић ДИЈАМАНТСКИ ЈУБИЛЕЈ КРАЉИЦЕ ВИКТОРИЈЕ КАО ГЛОБАЛНИ СПЕКТАКЛ И ПРОЈЕКЦИЈА ПОЗНОВИКТОРИЈАНСКОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА	315–328
Милена Ч. Петровић ОНОМАТОПЕЈСКИ КЛИК ЗВУЦИ, ЕХОЛОКАЦИЈА И АПСОЛУТНИ СЛУХ	329–341

ПРИКАЗИ

Стефан П. Пајовић ПОД МАСКАМА ПРОТИВ НЕИМАЊА (Горица Радмиловић, <i>Стрижи маску, конач немаш</i> , Сремски Карловци; Нови Сад: Бранково коло, 2017, 44 стр.)	343–344
---	---------

PROUDLY PRESENTS

VINTAGE DESIGN GOODS
FIRST EDITION

PREMIUM HANDCRAFTED

— *Timberline Co & Moodbox Co* —

FLOWERS & TYPE, I EDITION

AVAILABLE ONLINE at CREATIVE MARKET

PRODUCT OF
MOODBOY PRODUCTION & TIMBERLINE CO

Flowers & Type First Edition
BY TIMBERLINE CO

proudly

presents

PREMIUM HANDCRAFTED

VINTAGE DESIGN GOODS

AVAILABLE ONLINE
AT
CREATIVE MARKET

Биљана Б. Радих Бојанић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД СТУДЕНАТА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ²

Наставници страних језика често увиђају да ученици на часу осећају неки облик нервозе или напетости, због које њихова језичка продукција није онаква каква иначе може да буде, па су им и оцене ниже. Лошије оцене су ученику само потврда да нешто није у реду, те се осећа још анксиозније и постиже још слабије резултате. Ова је појава у мањој или већој мери видљива на свим часовима страног језика, код свих узраста и нивоа знања, па и код студената енглеског језика и књижевности, којима највећи број часова јесте управо на енглеском језику и о енглеском језику, књижевности и култури. Стога је значајно утврдити да ли, и у којој мери, ови студенти испољавају језичку анксиозност, као и који је аспект анксиозности код њих најизраженији. Овај рад истражује језичку анксиозност код студената англистике на почетној и завршној години студија да би се утврдило који фактори утичу на анксиозности и да ли стоје у статистички значајној вези са њом. Резултати добијени у истраживању свакако могу да буду од користи наставницима који раде на англистичким катедрама, јер са овим сазнањем могу да предупредe појаву анксиозности, или ако се она већ појавила, да је смање или регулишу.

Кључне речи: језичка анксиозност, страх од усменог изражавања, страх од контролног задатка, страх од негативне друштвене евалуације, студенти, енглески језик и књижевност, упитник.

1. УВОД

Појам језичке анксиозности је данас све познатији наставницима страних језика, који увиђају да ученици на часу осећају неки облик нервозе или напетости, због које њихова језичка продукција није онаква каква иначе може да буде. У много случајева то стање има своје физичке манифестације: ученици се плаше, нервозни су, не могу да погледају наставника у очи, презнојавају се, лупа им срце кад треба да говоре на страном језику, а понекад и не дођу на час да би избегли учествовање у раду групе. Ово доводи до лошијих оцена, које су потом студенту само потврда да нешто није у реду, те се осећа још анксиозније и постиже још слабије резултате. Ова је појава у мањој или већој мери видљива на свим

1 radic.bojanic@ff.uns.ac.rs, radic.bojanic@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

часовима страног језика, код свих узраста и нивоа знања, те су се многи научници тиме и бавили, али досад није испитана појава језичке анксиозности међу студентима енглеског језика и књижевности, којима часови страног језика нису један од многих предмета, већ управо супротно – највећи број часова јесте управо на енглеском језику и о енглеском језику, књижевности и култури. Стога је значајно утврдити да ли, и у којој мери, студенти којима је страни језик будућа одабрана професија испољавају језичку анксиозност, као и који је аспект анксиозности код њих најизраженији. Из тог разлога у овом се раду испитује степен језичке анксиозности код студената енглеског језика и књижевности, и то на почетној и завршној години студија, да би се утврдило да ли анксиозност расте, стагнира или пада, те како се студенти понашају, а такође се испитују и одређени аспекти анксиозности у периоду од почетка до краја студија. Сем тога, испитује се и који спољашњи фактори утичу на анксиозност и да ли стоје у статистички значајној вези са њом. Резултати добијени у истраживању свакако могу да буду од користи наставницима који раде на англистичким катедрама, јер са овим сазнањем могу да предупреду појаву анксиозности, или ако се она већ појавила, да је смање или регулишу.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ

Афективни домен у области учења страног језика има све већи значај, те се велика пажња поклања разним емотивним стањима и покретачима који имају директан утицај на успех у усвајању и учењу страног језика. Један такав фактор је језичка анксиозност, која може да се опише као „субјективан осећај тензије, страха, нервозе и забринутости који се манифестује при учењу страног језика” (Suzić 2015: 48). „Она на одређен начин представља реакцију на оно што неки ученици доживљавају као претњу свом осећају сигурности или свом самопоуздању. Стога учење страног језика неретко представља трауматично искуство за многе ученике, а број ученика који признају да осећају неку врсту анксиозности при изражавању на страном језику свакодневно се повећава” (Suzić, Radić-Bojanić 2014: 59). Макинтајер и Гарднер (Makintajer, Gardner 1993: 5) дефинишу анксиозност као страх који ученик осећа када се нађе у ситуацији да мора да користи страни језик којим не влада у потпуности. Ови аутори су описали развој анксиозности у процесу учења страног језика: на самом почетку учења анксиозност не игра већу улогу и, ако се јавља, она је више особина нечије личности него што се везује за контекст учења страног језика; након краћег времена ученици почињу да стварају одређене ставове према страном језику и почињу да граде одређена афективна стања која су обликована прошлим искуствима, па ће негативна искуства довести до појаве језичке анксиозности, која ће се даље повећавати како се негативна искуства буду понављала. С друге стране, са порастом нивоа језичког знања и због све већег броја позитив-

них искустава у ситуацијама у којима се учи страни језик, код ученика ће се језичка анксиозност постепено смањивати (Kli 1994: 42).

Ова је претпоставка потврђена у неколицини истраживања. На пример, Гарднер, Смајт и Брунет (Gardner, Smajt, Brunet 1977) поредили су анксиозност ученика који су учили француски језик на почетном, средњем и напредном нивоу, те су утврдили да су почетници испојили највиши ниво анксиозности, док је код напредних ученика измерена најнижа анксиозност. Поред тога, све три групе су показале мање анксиозности на крају курса него на почетку. Сем тога, Дерошер и Гарднер (Derošer, Gardner 1981) су приметили значајан пад анксиозности код ученика који су отишли на четвородневну екскурзију у Француску, што значи да, како се повећавају знање и ниво страног језика, тако анксиозност опада постепено али доследно.

Сложеност језичке анксиозности као појаве у области учења страног језика су додатно појаснили Хорвиц, Хорвиц и Коуп (Horvic, Horvic, Koup 1986) у раду у коме описују развој инструмента за мерење анксиозности, о чему ће више речи бити у одељку који се бави методологијом истраживања. Они су у својим истраживањима установили да се језичка анксиозност састоји од три различита аспекта: (1) страха од усменог изражавања (енгл. *communication apprehension*), (2) страха од контролног задатка (енгл. *test anxiety*) и (3) страха од негативне друштвене евалуације (енгл. *fear of negative evaluation*).³

Макроски (Makroski 1977: 78) описује страх од усменог изражавања као особину појединца која се манифестује као страх који се јавља у процесу комуникације са другим људима. Ова врста анксиозности је најзначајнија за учење страног језика, пошто се овај процес у највећој мери заснива управо на комуникацији, а појединац који осећа ову врсту страха има потешкоћа да говори у групи пред свима, те да слуша страни језик и прима поруке на њему. Ситуација је још тежа када се ради о институционалном учењу страног језика, пошто ученик има још мање контроле у учионици и има сталан осећај да га наставник и други ученици прате и надгледају. Хорвиц, Хорвиц и Коуп (Horvic, Horvic, Koup 1986: 127) кажу да корен овог проблема лежи у свести ученика, који сматра да ће имати потешкоће да разуме друге и да ће њега самог други тешко разумети, што доводи до тога да ученик не жели да говори током часова страног језика.

Нераздвојан део процеса учења страног језика свакако јесте тестирање, што је узрок другог аспекта анксиозности, а то је страх од контролног задатка. Он се најчешће манифестује код ученика који су постигли лоше резултате на ранијим тестовима, па због тога развијају нереална негативна очекивања о будућем неуспеху, а често имају и ирационално виђење начина оцењивања (Sarason 1978: 200–209). Такви ученици себи често постављају нереалне захтеве сматрајући неуспехом све сем савршеног резултата (Horvic, Horvic, Koup 1986: 128). Јанг (Jang 1991: 429) је

3 Преводи ових термина су дати по Suzić (2015).

чак установио да се страх од контролног задатка чешће јавља код ученика који имају проблем са усменим изражавањем него код ученика код којих је тај проблем мање изражен, пошто испитивање усменим путем комбинује два аспекта анксиозности, а то су страх од усменог изражавања и страх од контролног задатка.

Трећи аспект језичке анксиозности, страх од негативне друштвене евалуације, ширег је опсега од претходна два, пошто се може јавити у свим друштвеним ситуацијама (нпр. интервју за посао или презентација на часу страног језика) када ученик мора да пред другима говори на страном језику. Оно што је овде значајно јесте очекивање ученика да ће га други оцењивати и да ће евалуација бити негативна, па зато ученик избегава такве ситуације (Horvic, Horvic, Коур 1986: 128). Тачније речено, кад ученик није сигуран у оно што говори, он се плаши да ће изгубити јавну слику о себи, па сумња у могућност да остави позитиван утисак. „У учењу страног језика страх од негативне евалуације није искључиво везан за наставника, већ и за вршњаке, јер учење страног језика захтева честу проверу знања пред наставником и другим ученицима” (Suzić 2015: 54). Макинтајер и Гарднер (Makintajer, Gardner 1991: 520–523) наводе да због тог страха ученици често реагују пасивно и одбијају да учествују у било каквој језичкој активности, а понекад, како је већ речено, намерно изостају са часова страног језика да би избегли непријатне ситуације због којих осећају да су у заостатку у односу на друге.

Последице језичке анксиозности су разнолике и у највећој мери негативне. Анксиозни ученици се брину и страхују, имају проблема са концентрацијом и памћењем, а јављају се и физиолошка испољавања анксиозности као што је знојење или лупање срца. На часовима се ређе јављају да одговарају на питања, нерадо деле детаље из личног живота и имају тешкоће у учењу (Makintajer, Gardner 1993: 6). Овакви ученици анксиозност испољавају код свих језичких вештина, али најпроблематичније је говорење, нарочито кад није увежбано и унапред припремљено. Дакле, када је реч о спонтаној језичкој продукцији, ученици се укоче, замуцкују, говоре тихо или чак не желе да учествују у вежби. Ако знају да ће час бити посвећен задатку који им представља проблем, врло је вероватно да на час неће ни доћи. Ако се ради о писању на страном језику, често ће избегавати тај задатак и одлагати га до последњег тренутка. Уколико им граматика представља извор анксиозности, обично ће учити и знати одговоре, али на тесту, када се тестира више граматичких јединица истовремено, доста ће градива заборавити и добиће лошу оцену. Ово води у даљу анксиозност, пошто ће ученик бити свестан тога да је у питању грешка коју је могао да спречи. Све ове потешкоће које су или узрок или последица анксиозности могу да имају два исхода – ученик или проведе превише времена учећи или у потпуности избегава учење (Horvic, Horvic, Коур 1986). С једне стране, ученици могу да уче много да би компензовали грешке које праве при усменом или писменом одговарању, па на тај начин стичу сигурност да ће следећи пут све бити у реду, јер ће

све знати, или с друге стране потпуно елиминишу извор анксиозности тако што беже са часова или уопште не уче. Међутим, ниједан од ова два приступа не решава проблем анксиозности.

Иако се ово понашање много чешће виђа код ученика у основним и средњим школама, наставници који раде на терцијарном нивоу образовања такође могу да посведоче да су међу својим студентима имали и оне који су се овако понашали и испољавали симптоме анксиозности. Здраворазумски гледано, неспојива је чињеница да је неко одабрао студије енглеског језика и књижевности, а осећа језичку анксиозност, јер би било очекивано да високо анксиозни ученици бирају друге професије, али се опет међу англистичком студентском популацијом срећу и овакви случајеви, те је потребно испитати колико су анксиозни студенти енглеског језика и књижевности, који фактори утичу на то, као и да ли се ова ситуација мења од прве до четврте године.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање чији су резултати представљени у овом раду има за циљ да открије да ли су студенти енглеског језика и књижевности анксиозни и, ако јесу, у којој мери, као и да ли постоје разлике између студената прве и четврте године. Сем тога, кроз истраживање се утврђује који од спољашњих фактора утичу на анксиозности и на који начин, те да ли постоје разлике у утицају спољашњих фактора између прве и четврте године.

Да би се остварили ови истраживачки циљеви, урађено је истраживање са 59 студената прве године енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду и са 26 студената четврте године са истог факултета, што значи да је укупан узорак у истраживању био $N = 85$. Како је и очекивано, у истраживању је учествовало више девојака него момака, па је тако на првој години било 14 момака (23,7%) и 45 девојака (76,3%), док је на четвртој години био један момак (3,8%) и 25 девојака (96,2%). Што се тиче година испитаника, просечна старост на првој години је била $AC = 19,08$, $CD = 0,68$, а на четвртој години је била $AC = 21,92$, $CD = 0,48$. На првој години просечна оцена из енглеског језика из средње школе је $AC = 5,00$, док је на четвртој години просечна оцена из напредних језичких вештина била $AC = 9,00$. У погледу самопроцене знања из енглеског језика, прва година је на скали од 1 до 5 своје знање оценила $AC = 4,08$, $CD = 0,77$, а четврта година $AC = 4,19$, $CD = 0,49$. Кад је реч о путовањима у иностранство, на првој години само троје студената није изашло из државе (5,1%), док су сви остали путовали најмање једном, а неки су путовали и више од десет пута. Што се тиче студената четврте године, само један испитаник (3,8%) није био у иностранству, док су сви остали такође путовали најмање једном, а неки више од десет пута. На првој години је само десет испитаника (16,9%) посетило англофону државу, док је на четвртој години 13 испитаника (50,0%) посетило англофону државу, док других 50,0% није. Када је реч о комуникацији са странцима, у Табели 1 се дају процентуално подаци за обе године.

Независне варијабле	прва година		четврта година	
	да	не	да	не
Свакодневно комуницирам са изворним говорницима енглеског језика на факултету.	6,8%	93,2%	46,2%	53,8%
Свакодневно комуницирам са изворним говорницима енглеског језика ван факултета.	37,3%	62,7%	30,8%	69,2%
Свакодневно комуницирам са изворним говорницима других језика на факултету.	30,5%	69,5%	30,%	69,2%
Свакодневно комуницирам са изворним говорницима других језика ван факултета.	50,8%	49,2%	42,3%	57,7%

Табела 1. Подаци о свакодневним приликама за разговор са изворним говорницима енглеског и других језика.

На основу података из Табеле 1 може се закључити да прва година најмање комуницира са изворним говорницима енглеског језика на факултету, што је и у складу са планом и програмом, тј. распоредом часова, пошто страни лектори не предају студентима прве године. С друге стране, јасно је да они то компензују кроз разговоре са изворним говорницима енглеског језика у другим, вероватно неформалним ситуацијама, те чак пријављују већи степен овакве употребе енглеског језика од четврте године. Што се тиче комуникације са изворним говорницима других језика, подаци су прилично уједначени за обе године и за комуникацију на факултету и ван њега.

Подаци су сакупљени у новембру 2016. године на часовима прве и четврте године, а инструмент се заснивао на Скали за мерење језичке анксиозности у разредној ситуацији – FLCAS (engl. *Foreign Language Classroom Anxiety Scale*) коју су развили Хорвиц, Хорвиц и Коуп (Horvíc, Horvíc, Коуп 1986). Поред 33 ставке у скали, које су учесници у истраживању оцењивали бирањем степена на Ликертовој скали од 1 до 5 и чији збир даје ниво анксиозности, учесници су још давали податке о полу, годинама старости, години студија, последњој оцени из енглеског у средњој школи за студенте прве године или из предмета Напредне језичке вештине за студенте четврте године, самопроцени сопственог знања, да ли су икад путовали у иностранство, колико пута, да ли су путовали у англофону земљу, да ли на факултету и ван факултета разговарају са изворним говорницима енглеског језика, те да ли на факултету и ван њега разговарају са изворним говорницима других језика на енглеском језику. Ово су уједно и независне варијабле спрам којих је посматран ниво анксиозности прве и четврте године, док је сам степен анксиозности био зависна варијабла у истраживању. Подаци су након сакупљања кодирани и статистички обрађени у програму SPSS 20.0, а приликом обраде података коришћени су следећи статистички тестови:

аритметичка средина, стандардна девијација, т-тест независних узорака и једносмерна анализа варијансе.

На основу свега реченог, постављају су следеће нулте хипотезе у истраживању:

Х01: Нема разлике у степену анксиозности између студената прве и четврте године.

Х02: Студенти прве године нису високо анксиозни.

Х03: Студенти четврте године нису високо анксиозни.

Х04: Нема разлике у аспектима анксиозности (страх од усменог изражавања, страх од контроног задатка и страх од негативне друштвене евалуације) између студената прве и четврте године.

Х05: Фактор пола не може да се доведе у везу са нивоом анксиозности код студената прве године.

Х06: Фактор пола не може да се доведе у везу са нивоом анксиозности код студената четврте године.

Х07: Екстерни фактори оцене, самопроцене, путовања и комуникације са странцима не могу да се доведу у везу са нивоом анксиозности код студената прве године.

Х08: Екстерни фактори оцене, самопроцене, путовања и комуникације са странцима не могу да се доведу у везу са нивоом анксиозности код студената четврте године.

4. РЕЗУЛТАТИ

Анализом упитника које су попунили студенти прве и четврте године енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду установљено је да је просечан степен анксиозности студената прве године $AC = 93,36$, $CD = 12,42$, док је код студената четврте године $AC = 86,0$, $CD = 9,14$, дакле нижи од степена анксиозности студената прве године. Да би се прва нулта хипотеза потврдила или оповргла, урађен је т-тест независних узорака, којим је установљено да постоји статистички значајна разлика у степену анксиозности између студената прве и четврте године ($t = 3,046$, $p = 0,003$), тј. студенти прве године су статистички значајно анксиознији од студената четврте године, те се прва нулта хипотеза одбацује.

Средња вредност и стандардна девијација степена анксиозности код студената прве и четврте године су утицале и на формирање скале путем које се студенти сврставају у ниско, средње или високо анксиозне, пошто се скала формира тако што се стандардна девијација додаје на средњу вредност и одузима од ње ($AC - CD$; $AC + CD$), чиме се добија распон за средњи ниво анксиозности, док све вредности испод и изнад граничних вредности представљају ниску, односно високу анксиозност. Пошто је стандардна девијација била $CD = 12,42$ за прву и $CD = 9,14$ за четврту годину, скала у овом истраживању је садржавала следеће распоне: ниска анксиозност (69–80 за прву годину и 69–75 за четврту годину), средње висока анксиозност (81–105 за прву годину и 76–95 за четврту

годину) и веома висока анксиозност (106–117 за прву годину и 96–117 за четврту годину), а њихова дистрибуција у истраживаном узорку се види у Табели 2.

	прва година	четврта година
ниска анксиозност	8–13,6%	3–11,5%
средња анксиозност	40–67,8%	20–77%
висока анксиозност	11–18,6%	3–11,5%

Табела 2. Дистрибуција степена анксиозности у првој и четвртој години.

Пошто се из Табеле 2 види да је већина студената из оба подузорка средње анксиозна, друга и трећа нулта хипотеза се прихватају, јер су претпоставиле да студенти из узорка нису високо анксиозни.

Анализом појединих ставки у упитнику добијају се подаци о три аспекта анксиозности, страху од усменог изражавања, страху од контролног задатка и страху од негативне друштвене евалуације. Када се т-тестом независних узорака пореде одговори студената прве и четврте године, може се закључити да су студенти прве године статистички значајно анксиознији од студената четврте године у два од три аспекта језичке анксиозности: у страху од усменог изражавања ($t = 2,442$, $p = 0,018$) и страху од негативне друштвене евалуације ($t = 4,058$, $p = 0,000$). У оба случаја је средња вредност одговора студената прве године статистички значајно виша од средње вредности одговора студената четврте године, те се четврта нулта хипотеза одбацује. Једино су код страха од контролног задатка средње вредности оба подузорка биле малтене исте ($AC_1 = 12,7288$ и $AC_4 = 12,8846$), те статистички значајних разлика нема.

Кад је реч о утицају пола испитаника на ниво анксиозности, т-тестом независних узорака је утврђено да код студената прве године постоји статистички значајна разлика између девојака и момака ($t = -2,123$, $p = 0,044$), а поређењем средњих вредности нивоа анксиозности код девојака и момака је установљено да су девојке статистички значајно анксиозније од момака, те се пета нулта хипотеза одбацује. Шеста нулта хипотеза која претпоставља одсуство разлика у степену анксиозности код девојака и момака на четвртој години није могла да буде тестирана, пошто је у том подузорку упитник попунио само један момак, те статистичка обрада података није могла да се уради.

Што се тиче осталих независних варијабли у истраживању (оцена из енглеског језика, самопроцена знања, путовање у иностранство, комуникација са странцима), ниједна сем самопроцене знања код студената прве године није дала статистички значајан резултат, те се седма и осма нулта хипотеза усвајају.

Једносмерном анализом варијансе је, дакле, утврђено да самопроцена знања утиче на ниво анксиозности код студената прве године ($F = 8,339$, $p = 0,001$), а *Bonferroni post hoc* тестом је установљено да су анксиознији студенти који своје знање оцењују оценама 3 и 4 од студената који своје знање оцењују оценом 5.

5. ДИСКУСИЈА

Из резултата се види да неколико фактора има статистички значајне везе са степеном анксиозности код студената енглеског језика и књижевности, а то су: година студија, пол и самопроцена знања, као и два од три аспекта анксиозности: страх од усменог изражавања и страх од негативне друштвене евалуације.

T-тестом независних узорака је утврђено да су студенти прве године статистички значајно анксиознији од студената четврте године, што се може објаснити чињеницом да су млађи, тек су почели своје студије и не знају шта их тачно очекује. Нису још упознали све професоре, не знају какви су захтеви ког предмета, нити како ће тачно полагасти испите. Дакле, иако су одлучили да студирају нешто што вероватно воле и у чему су добри, језичка анксиозност је последица страха од непознатог. Пошто студенти четврте године имају статистички значајно мању језичку анксиозност од студената прве године, јасно је да током студија тај страх опада, јер се упознају са захтевима плана и програма, стичу самопоуздање и стога су опуштенији у својој употреби страног језика. Сем тога, дужина изложености страном језику и свакодневни контакт са њим свакако играју битну улогу у паду степена анксиозности код студената четврте године, пошто до тада они три године имају свакодневни контакт са енглеским језиком на часовима језичких вештина, лингвистичких теоријских предмета, те књижевних и културолошких предмета, што је потврђено и у неким ранијим истраживањима. Тако су неколике студије (нпр. Latif 2015; Makintajer, Gardner 1993; Rouz 2008) утврдиле да краћи контакт са страним језиком изазива вишу анксиозност.

Други фактор који стоји у статистички значајној вези са степеном анксиозности је пол студената. Пошто је на четвртој години у истраживању учествовао само један момак, није могла да се уради статистичка анализа везана за овај фактор, али на првој години се показало да су девојке статистички значајно анксиозније од момака. Овај се резултат уклапа у многе раније студије (Dejli, Krajser, Rogar 1994; Felson, Trudo 1991; Radilja et al. 1998; Paramihil 2001, 2002) које закључују да разлози за вишу анксиозност код жена леже у факторима социјализације и страха од негативне евалуације. Девојке више брину о томе како их други људи виде и шта о њима мисле, те се плаше да нешто не погреше. Ово доводи до смањеног самопоуздања и више анксиозности, а Хјуберти (Hjuberti 2004) чак тврди да су ово последице традиционалног васпитања и традиционалних улога које друштво намеће женама.

Самопроцена знања је трећи фактор за који се код студената прве године установило да има статистички значајну везу са нивоом анксиозности, па су тако студенти који су своје знање оценили са 3 и 4 статистички значајно анксиознији од студената који су своје знање оценили са 5. Ако се ово повеже са чињеницом да су у питању студенти који су тек започели своје студије, закључује се да они који су самоуверенији и самопоузданији по питању свог знања енглеског језика осећају мањи страх

од онога што их чека. И Салтан (Saltan 2012) је установио да самопроце-на сопствене језичке компетенције значајно утиче на напредак ученика и њихову језичку перформансу: ако је поверење у властите способности негативно, ово ће довести до недостатка самопоуздања и негативних емоција везаних за учење језика, што као резултат има повишену језичку анксиозност, која даље негативно утиче на усвајање језика, и тако се ствара зачарани круг негативних утицаја.

Напоследку, кад се посматра повезаност године студија и аспеката језичке анксиозности, истраживањем је установљено да су у два од три аспекта студенти прве године статистички значајно анксиознији од студената четврте године енглеског језика и књижевности. Први аспект је страх од усменог изражавања, који делује на ученике не само у учионици већ и ван ње и сматра се да је најраширенија врста анксиозности у контексту учења страног језика. Пошто су студенти прве године тек почели да студирају, а до студија су били мање изложени енглеском језику (најчешће два пута недељно у школи, понекад и више пута ако су похађали и приватну школу енглеског језика или ишли у језичку гимназију), није необично што на почетку студија зазиру од комуникације на страном језику и што немају ту рутину. С друге стране, код студената четврте године ситуација је потпуно другачија: они су у претходне три године били свакодневно изложени енглеском језику, сва се настава одвија на њему, сви материјали које читају су на енглеском, итд., па је њихов страх од усменог изражавања значајно мањи.

Што се тиче страха од контролног задатка, оба подузорка су имала готово једнаку средњу вредност, те није било значајних разлика. Објашњење вероватно лежи у томе што прва година не зна још увек како испити изгледају, па нису имали времена и прилике да развију ту врсту анксиозности, а четврта година већ има велико искуство у полагању испита, па им је зато анксиозност ниска.

Последња врста језичке анксиозности, страх од негативне друштвене евалуације, опет је значајно више измерена код студената прве године. Разлог лежи у чињеници да су ови студенти у потпуно новој средини, окружени вршњацима које не познају, новим наставницима, у новом су систему учења и школовања, па им је страх од негативне друштвене евалуације (можда чак и осуде) значајно виши него код студената четврте године. Студенте прве године је вероватно страх да говоре пред другима, јер не знају како ће они реаговати, не желе да се излажу осуди или подсмеху и тек треба да упознају своје колеге и да се опусте у употреби страног језика. С друге стране, студенти на четвртој години познају једни друге веома добро, а вероватно имају и изграђене мреже подршке које им помажу да преброде теже тренутке током студија, те је њихов страх од негативне друштвене евалуације значајно нижи.

6. ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Пошто је проблем језичке анксиозности очигледно присутан код студената енглеског језика и књижевности, и то значајно више на првој него на четвртој години, наставници, нарочито они који раде на првој години, требало би да буду свесни те ситуације и да покушају да идентификују студенте којима је анксиозност виша и који са њом тешко излазе на крај. Ово сазнање би наставницима помогло да тим студентима изађу у сусрет и покушају да заједно елиминишу изворе анксиозности. Ово се може постићи тако што ће се студенти подстицати да учествују у раду на часу и што ће се створити пријатна и опуштена атмосфера у којој се студенти могу упознати, а потом изградити поверење једни у друге, али и у наставника. Студенти треба да буду свесни да се грешке свакоме дешавају и да су оне природан део учења страног језика, а наставници треба да грешке истичу на ненаметљив и педагошки прихватљив начин.

Поред стварања позитивне атмосфере на часу, студентима се могу представити и различите технике и стратегије којима они сами могу да регулишу анксиозност, било у учионици или код куће. Наиме, у таксономији стратегија за учење језика Ребеке Оксфорд (Oksford 1990) постоји читава група афективних стратегија чија примена помаже студентима да регулишу негативна емотивна стања, трему, анксиозност, стрес, итд. у контексту учења страног језика. Пошто су истраживања (нпр. Ćirković Miladinović 2014) доказала позитивне резултате примене ових стратегија, потребно је студентима скренути пажњу на њих и показати им како да регулишу своја афективна стања зарад већег успеха на студијама.

7. ЗАКЉУЧАК

Да би студенти постигли успех током студија страног језика, веома је битно да им ништа не нарушава процес учења, како у физичком окружењу, тако и на афективном плану. Језичка анксиозност може да буде фактор који у великој мери омета учење и употребу страног језика, те је нарочито значајно да се она елиминише у што већој мери из контекста студија страног језика и књижевности. Јасно је да свака индивидуа другачије реагује на подражаје из околине, а неки могу да до те мере осећају језичку анксиозност да избегавају наставу, не раде домаће задатке, не говоре на часу, показују нервозу или страх, итд. Међутим, пошто је активно учешће у настави и редовна израда домаћих задатака, семинарских радова и пројеката од пресудног значаја за успех на студијама англистике, потребно је прво дијагностиковати проблем анксиозности, а онда активно радити на њеном смањењу или потпуном уклањању, пошто једино тако студенти могу да одговорно и на време изврше све задатке предвиђене планом и програмом, чиме се ствара добра основа да касније, током професионалног живота, постигну успех.

Литература

- Ćirković Miladinović 2014: I. Ćirković Miladinović, *Zastupljenost afektivnih strategija učenja engleskog jezika kod studenata na nematičnim fakultetima*, neobjavljena doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Dejli, Krajsler, Rogar 1994: J. A. Daly, P. O. Kreiser, L. A. Rogharr, Question-asking comfort: exploration of the demography of communication in the eighth-grade classroom, *Communication Education*, 43, 27–41.
- Derošer, Gardner 1981: A. Desrochers, R. C. Gardner, Second-language acquisition: an investigation of a bicultural excursion experience, Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- Felson, Trudo 1991: R. B. Felson, L. Trudeau, Gender differences in mathematics performance, *Social Psychology Quarterly*, 54 (2), 113–126.
- Gardner, Smajt, Brunet 1977: R. C. Gardner, P. C. Smythe, G. R. Brunet, Intensive second language study: Effects on attitudes, motivation and French achievement, *Language Learning*, 27, 243–261.
- Horvic, Horvic, Koup 1986: E. K. Horwitz, M. B. Horwitz, J. Cope, Foreign language classroom anxiety, *The Modern Language Journal*, 70, 125–132.
- Hjuberti 2004: T. J. Huberty, *Anxiety and anxiety disorders in children: Information for parents*, Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Kli 1994: C. K. Klee, ed., *Faces in a Crowd: The Individual Learner in Multisection Courses. Issues in Language Program Direction: A series of Annual Volumes*, Boston, MA: Heinle & Heinle.
- Latif 2015: N. A. Latif, A study on English language anxiety among adult learners in Universiti Teknologi Malaysia (UTM), *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 208, 223–232.
- Makintajer, Gardner 1991: P. D. MacIntyre, R. C. Gardner, Language anxiety: its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages, *Language Learning*, 41, 513–534.
- Makintajer, Gardner 1993: P. D. MacIntyre, R. C. Gardner, A student's contributions to second-language learning. Part II: Affective Variables, *Language Teaching*, 26, 1–11.
- Makroski 1977: J. C. McCroskey, Oral communication apprehension: a summary of recent theory and research, *Human Communication Research*, 4, 78–96.
- Oksford 1990: R. L. Oxford, *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*, Boston, MA: Heinle & Heinle.
- Padilja i dr. 1998: A. M. Padilla, R. C. Cervantes, M. Maldonado, R. E. Garcia, Coping responses to psychosocial stressors among Mexican and Central American immigrants, *Journal of Community Psychology*, 16, 418–427.
- Papamihil 2001: N. E. Pappamihiel, Moving from the ESL classroom into the mainstream: an investigation of English language anxiety in Mexican girls, *Bilingual Research Journal*, 25 (1 and 2), 31–37.
- Papamihil 2002: N. E. Pappamihiel, English as a second language, students and English language anxiety: issues in the mainstream classroom, *Research in the Teaching of English*, 36, 327–356.
- Rouz 2008: G. Rose, *Language acculturation anxiety in Spanish speaking adult immigrants learning English in the United States*, neobjavljena doktorska disertacija, Austin: University of Texas.

- Sarason 1978: I. G. Sarason, The test anxiety scale: concept and research, *Stress and anxiety*, 5, 193–216.
- Saltan 2012: S. Sultan, Students' perceived competence affecting level of anxiety in learning English as a foreign language, *Pakistan Journal of Psychological Research*, 27(2), 225–239.
- Suzić, Radić-Bojanić, 2014: R. Suzić, B. Radić-Bojanić, Ispitna anksioznost i učenje engleskog jezika u razrednoj situaciji, Beograd: *Primenjena lingvistika*, 15, Beograd: 59–71.
- Suzić 2015: R. Suzić, *Jezička anksioznost i uspešnost učenja engleskog jezika u višim razredima osnovnih škola*, neobjavljena doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Jang 1991: D. J. Young, creating a low-anxiety classroom environment: what does the language anxiety research suggest? *The Modern Language Journal*, 75 (4), 426–439.

Biljana B. Radić Bojanić

LANGUAGE ANXIETY OF ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE STUDENTS

Summary

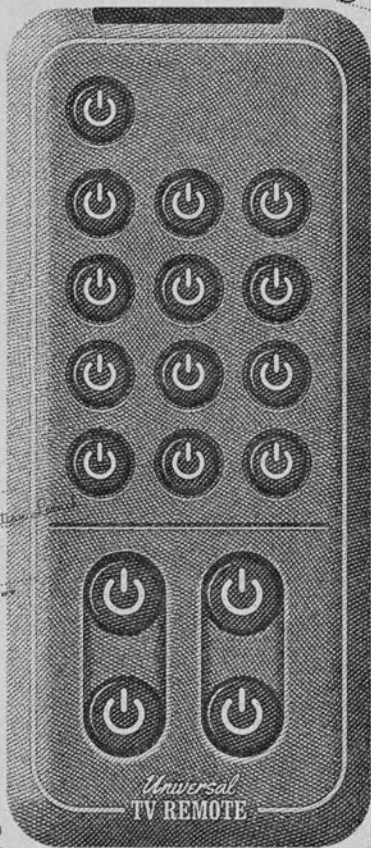
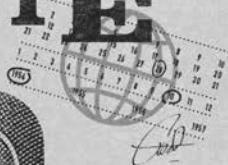
Foreign language teachers often notice that their students are nervous or tense, which makes their language performance worse and their grades lower. Bad grades are only a confirmation in the students' minds that something is wrong and therefore they feel even more anxious and achieve even lower grades. This vicious circle is more or less present in all foreign language classes, with all ages and levels of proficiency, even among English language and literature majors, where the majority of classes is taught in English. It is, therefore, of importance to determine whether and to what extent these students feel foreign language anxiety as well as which aspect of language anxiety is most prominent among them. For that reason, this paper explores the degree of foreign language anxiety among students of English language and literature in their initial and final year of studies in order to determine which factors influence anxiety and if they are statistically related. The results of this research can certainly be of use to teachers working at English departments because the awareness of this phenomenon can either prevent it or alleviate its consequences.

Keywords: foreign language anxiety, communication apprehension, text anxiety, fear of negative evaluation, students, English language and literature, questionnaire

*Примљен 24. јула 2017. године
Прихваћен 30. октобра 2017. године*

LOST PATENTS SERIES

UNIVERSAL REMOTE

PATENT APPLICATION DATE
OCTOBER 24 1954
PATENT OWNER SIGNATURE
John Sebastian
USA/WORLD
QUANTITY FEE CHARGED
\$35.00
PLEASE PRINT CLEARLY TO AVOID REPEATING IN DUPLICATE. THIS IS A PATENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA.

Universal
TV REMOTE

-THINGS THAT SHOULD

HAVE BEEN INVENTED-

Ивана Д. Иванић¹Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет**Лаура Г. Спарисо**Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет**Сорин Д. Винтила**Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ГРЕШКЕ У ТВОРБИ ПЕРФЕКТА И ФУТУРА I НА НИВОИМА A1 И A2 УЧЕЊА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА²

Иако је интересовање за учење румунског језика као страног језика на Универзитету у Новом Саду до 2011. године било врло слабо, применено другачије методе рада и коришћењем савремених технологија у настави, као и уласком суседне Румуније у Европску унију, повећао се и број кандидата. Из тог разлога, порасла је и потреба за истраживањима у области учења румунског језика као страног језика на високошколским установама у Србији. Имајући у виду наведено, циљ овог рада је да се уради приказ и анализа грешака на нивоима A1 и A2 учења румунског језика као страног језика у индикативу перфекта активног и индикативу футура I активног. Истраживање је урађено на основу Селинкеровог модела (Selinker 1992) за анализу грешака: скупљање узорка, препознавање, класификација, квантификација, описивање и објашњавање грешака. На основу резултата истраживања, закључујемо да су регистроване грешке и унутарјезичког и међујезичког типа. Највећи број грешака (201) је забележен у творби перфекта, при чему 70% грешака је унутарјезичког карактера. Најчесталије грешке су у вези са творбом наглашеним, дужим облицима помоћног глагола *a avea*, иза чега следе грешке у вези са изостављањем датог помоћног глагола. Број грешака забележен у творби футура I је мањи и износи укупно 149. Највећи број грешака (40%) међујезичког је карактера и односи се на замену инфинитива конструкцијом *da + prezentii* а десиле су се, претпостављамо, под утицајем матерњег (српског) језика. Истраживања овог типа, као и сами резултати, значајни су из разлога што могу послужити и као средство за отклањање грешака, и као

¹ ivana.janjic@ff.uns.ac.rs

² Рад представља резултат рада на пројекту 178002 *Језици и културе у времену и простору*, који се реализује уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

репер у изради курикулума и примени што ефикаснијих метода у настави страних језика.

Кључне речи: румунски језик као страни језик, нивои А1 и А2, индикатив перфекта активног, индикатив футура I активног, грешке.

1. Уводне напомене

Процес усвајања матерњег језика и учења страног језика одвија се на сличан начин (Erdogan 2005: 261). Један од ставова у вези са усвајањем страног језика јесте да у процесу учења покушавамо да схватимо како његов систем функционише, поредивши га са сопственим (Petrović 1995: 95), мада постоје и студије о томе да матерњи језик не мора нужно одиграти кључну улогу, већ и други језици који су се претходно учили (Bardel, Falk 2007; Bialystok 2001; Cenoz 2003, 2008; Cummins 1991; De Angelis, Selinker 2001; Foote 2009; Hoffmann 2001; Horakova 2002; Mikeš 1991; Perelman 1989; Radović 2014; Ringbom 1987).

Приликом учења страног језика суочавамо се са потешкоћама које утичу на прављење грешака, независно од сличности или разлика са матерњим језиком (Mert et al. 2013: 130–131). Тако, приступило се поређењу матерњег и другог језика, у циљу извођења претпоставки и објашњавања узрока грешака (Erdogan 2005: 262). Стога, врло важан сегмент примењене лингвистике управо припада анализи грешака.

Фокус анализе грешака чине грешке које се праве у процесу учења језика, тако што се грешке у првом језику пореде са грешкама у другом језику (Khansir 2012: 1029).

Corder (1967) се сматра зачетником анализе грешака. Аутор тврди да су грешке инструмент евалуације напредовања ученика, док истраживачима пружају податке о процесу учења језика. Такође, Selinker (1992) сматра да су ученичке грешке систематске и да оне нису препрека, већ позитиван фактор и одраз тестирања ових хипотеза.

Постоји мноштво дефиниција термина грешка. Lennon (1991) дефинише грешку као лингвистичку форму или комбинацију форми која се у истом или сличном контексту не би могла приписати изворном говорнику, док Brown (2000) дефинише грешку као процес посматрања, анализирања и квалификације одступања у односу на матерњи језик.

Узимајући у обзир утицај језика, правимо разлику између међујезичких и унутарјезичких грешака (Rimrott, Heift 2005: 21), док Lott (1983) користи ознаку међујезичко/унутарјезичко у означавању свих типова грешака.

Матерњи језик игра значајну улогу у учењу другог језика. Грешке које настају због утицаја матерњег језика су међујезичког карактера. Међујезичке грешке се још зову и грешке трансфера или мешања. Становиште да матерњи језик најчешће има негативну улогу, истраживачи су наглашавали још половином прошлог века (Fries 1945; Lado 1957). Међујезичке грешке настају због преноса образаца из матерњег језика

у други језик (Rimrott, Heift 2005: 21), уносећи забуну у учењу правила датог језика и доводећи до негативног језичког трансфера (Mert et al. 2013: 132).

Унутарјезичке/развијне грешке јављају се због потешкоћа у савладавању другог језика и потичу из погрешног или делимичног учења датог језика, не због трансфера (Touchie 1986: 77). Оне могу бити проузроковане утицајем једне језичке јединице на другу, те се јављају као последица покушаја ученика да изграде концепте и хипотезе о другом језику на основу свог ограниченог искуства (Erdogan 2005: 266). Описане грешке настају независно од матерњег језика током учења страног језика (Mert et al. 2013: 132).

Richards (1974) истиче да унутарјезичке грешке рефлектују генералне карактеристике учења правила у датом језику, као што су погрешна генерализација, непотпуна примена правила или неуспех у учењу правила примене.

Када је реч о анализи грешака, Corder (1971) је предложио следеће кораке: прикупљање узорка, идентификација, описивање, образложење и евалуација грешака.³ Selinker (1992) предлаже следећи модел: скупљање узорака, препознавање, класификација, квантификација, описивање, објашњење (анализа) и исправљање грешака.

Када је реч о типу грешака, Touchie (1986) разликује грешке у извођењу (праве се због умора или журбе и могу се савладати) и грешке способности (узрок је неадекватно учење). Такође, ауторка наводи и класификацију где се грешке деле на локалне и глобалне. Локалне грешке не ометају комуникацију и разумевање значења исказа, док глобалне, са друге стране, могу ометати комуникацију и „искривити” значење исказа. Примери локалних грешака могу бити модулације именица и глагола, употреба члана, предлога и помоћних глагола, док пример глобалних грешака може бити погрешан ред речи у реченици.

Такође, треба правити разлику између *омашке* и *грешке*.

Corder (1981) је први објаснио разлику између омашки и грешака. Омашке (несистематске грешке) се дешавају у матерњем језику и нису значајне у процесу учења језика. Праве грешке (систематске грешке) се јављају у страном језику због недовољног савладавања правила језика који се учи и оне се самостално не могу исправити.

Сматра се да омашке настају у писању или говору због мањка пажње, немара итд., при чему се без потешкоћа могу исправити. С друге стране, грешке представљају начин коришћења језичке јединице који изворни говорник доживљава као погрешно или непотпуно учење. Другим речима, грешке се јављају због незнања шта је тачно или исправно (Erdogan 2005: 263), док до омашки долази због привременог заборављања, збуњености, говорних лапсуса итд. (Presada, Badea 2014: 51).

3 Многобројне студије не укључују евалуацију грешака, будући да је истраживачи доживљавају као засебну истраживачку методу.

Ellis (1994) предлаже два начина разликовања грешки и омашки. Уколико се повремено користи правилан облик, а повремено погрешан – то је омашка. Међутим, уколико се константно користи погрешан облик, говоримо о грешци. Други начин је замолити ученика да сам исправи погрешан исказ. Уколико није у стању, исказ представља грешку; ако је успешан у исправљању, ради се о омашки.

Закључујемо да у процесу учења језика треба подстицати учење путем грешака и омашки, при чему је неопходно примењивати тестирање и евалуацију (Iseni 2011: 61). Из тог разлога, и грешке и омашке треба сагледати као кораке у савладавању језика, никако као препреку или опструкцију (Martínez Gómez, 2006: 2).

2. Румунски језик као страни језик на Универзитету у Новом Саду

Румунски језик се на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду изучава и као матерњи и као страни језик.

Иако је интересовање за учење румунског језика као страног језика до 2011. године било врло слабо, применом другачије методе рада и коришћењем савремених технологија у настави (Janjić 2015; Janjić, Spariosu 2015, 2016), као и уласком суседне Румуније у Европску унију, повећао се и број кандидата. Такође, треба напоменути да су се студентима Филозофског факултета, који похађају курс румунског језика као страног језика, у академској 2014/15. и 2015/16. године прикључили и студенти Природно-математичког факултета.

Највећи број студената (75%) пријавио се на курс из разлога што на осталим филолошким групама није било места, док је румунски језик био тек трећа или четврта жеља. У почетку, чак 65% студената је имало негативан став према историји и култури земље чији језик уче.⁴ Преосталих 35%, који су имали позитиван став, или живе у насељима са румунским становништвом, или су одређени временски период боравили у овој суседној земљи.

Учење страног језика битно помаже и у разумевању културолошких разлика и разбијању стереотипа и предрасуда. У том смислу, истичемо да је код студената који су учили румунски језик као страни језик на крају сваког семестра долазило до пораста интересовања у вези са историјом, књижевношћу и културом Румуније (Ursulesku Miličić, Janjić 2014). Такође, мотивација за учење не само да је бележила континуирани раст већ је утицала и на смањење броја грешака у учењу језика (Janjić 2015).

---

4 Анкета о ставовима према румунском језику, култури и историји се ради на почетку курса. Истраживања недвосмислено показују да студенти имају негативан став, који су развили на основу предрасуда. Такође, никада пре нису имали додирних тачака са земљом, културом и језиком који уче. Овакав став битно отежава одвијање наставе, будући да се на самом почетку наставног процеса највише пажње управо посвећује разбијању стереотипа и предрасуда.

3. Анализа грешака и интeрпeрeтaциjа рeзултaтa

Имајући у виду наведено, циљ овог рада је да се уради приказ и анализа грешака на нивоима A1 и A2 учења румунског језика као страног језика у индикативу перфекта активног и индикативу футура I активног. Рад је настао на основу докторске дисертације *Fonetska i morfološka analiza grešaka u učenju rumunskog jezika kao stranog jezika* (Janjić 2016).⁵ У истраживању се примењује Селинкеров модел (Selinker 1992) анализе грешака: скупљање узорка, препознавање, класификација, квантификација, описивање и објашњавање грешака.

3.1. Перфекат

Перфекат (у румунском језику *perfectul compus*) означава радњу која се завршила у блиској прошлости (Tomici 2005: 1410) и гради се од презента помоћног глагола *a avea* [имати] и партиципа глагола који се мења (видети Табелу бр. 1).

Лице	Помоћни глагол <i>a avea</i>	
1. јед.	am	+ партицип глагола који се мења
2. јед.	ai	
3. јед.	a	
1. мн.	am	
2. мн.	ați	
3. мн.	au	

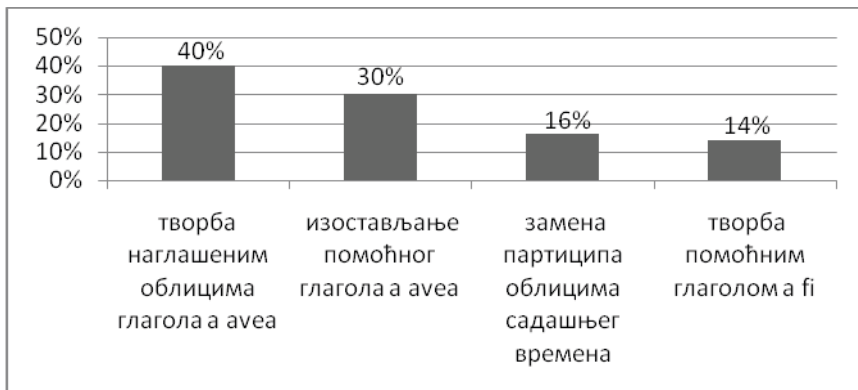
Табела бр. 1: Творба перфекта у савременом румунском језику

У творби овог глаголског времена је забележена укупно 201 грешка, које се могу сврстати у четири категорије:

- а) творба наглашеним, дужим облицима помоћног глагола *a avea*;
- б) изостављање помоћног глагола *a avea*;
- в) творба помоћним глаголом *a fi* [бити];
- г) замена партиципа облицима садашњег времена.

Процент по категоријама је приказан у Графикону бр. 1.

5 Предмет дисертације чини анализа фонетских и морфолошких грешака које се појављују приликом учења румунског језика као страног језика на нивоима A1 и A2. Циљ дисертације је прикупљање, систематизовање и описивање грешака на фонетском и морфолошком нивоу, као и истраживање узрока њиховог настајања. Истраживачки корпус чини преко 600 тестова који се састоје из конкретних граматичких задатака, вежби слушања, допуњавања, диктата и писмених састава на слободну или задату тему. Грађа је анализирана аналитичко-дескриптивном методом и систематизована је у две велике целине: фонетске и морфолошке грешке, са одговарајућим подгрупама, у зависности од језичког нивоа којем припадају. Сваки тест је садржао по шест задатака из области која се истражује (три у вези са перфектом, три у вези са футуrom I).

Графикон бр. 1: Процент грешака у творби перфекта

У творби перфекта наглашеним облицима помоћног глагола *a avea* је забележено укупно 80 грешака. Ове грешке су најбројније, а најчешћи примери су дати у Табели бр. 2.

Погрешно	Правилно	Превод
<i>are ajuns</i>	<i>a ajuns</i>	стигао је
<i>are cumpărat</i>	<i>a cumpărat</i>	купио је
<i>avem stat</i>	<i>am stat</i>	стајали смо
<i>avem pregatit</i>	<i>am pregatit</i>	припремили смо
<i>aveți spus</i>	<i>ați spus</i>	rekli ste
<i>aveți avut</i>	<i>ați avut</i>	имали ste

Табела бр. 2: Грешке у творби перфекта наглашеним облицима помоћног глагола *a avea*

Највише грешака се јавља у 3. лицу једнине и 1. и 2. лицу множине. Ово се може објаснити чињеницом да студенти прво уче наглашени, дужи облик глагола *a avea* у индикативу презенте, док се 3. лице једнине и 1. и 2. лице множине перфекта граде ненаглашеним, скраћеним облицима датог глагола. Код забележених примера, студенти су користили наглашене облике *aveți spus* уместо *am spus* или *are ajuns* уместо *a ajuns*. Закључујемо да је на појаву грешака утицао претходно научени облик у презенту, који се пренео и на перфекат. Ове грешке су унутарјезичког карактера.

У другој категорији грешака – изостављање помоћног глагола *a avea* у творби перфекта – забележена је укупно 61 грешка, а најтипичније су дате у Табели бр. 3.

Погрешно	Правилно	Превод
<i>ajuns</i>	<i>au ajuns</i>	стигли су
<i>fost</i>	<i>a fost</i>	био је
<i>devenit</i>	<i>a devenit</i>	постао је
<i>vorbit</i>	<i>am vorbit</i>	причали смо

<i>baut</i>	<i>ai băut</i>	пио си
<i>coborat</i>	<i>am coborât</i>	сишли смо

Табела бр 3: Изостављање помоћног глагола *a avea*

Имајући у виду инвентар грешака, сматрамо да су студенти више водили рачуна о творби партиципа него о перфекту као сложенем облику, те да су у приказним примерима несвесно испустили помоћни глагол. Ове грешке свакако нису настале под утицајем матерњег (српског) језика, јер је перфекат и у српском и у румунском језику сложено глаголско време. Самим тим, сврставамо их у унутарјезичке грешке.

Са друге стране, грешке које се јављају због замене помоћног глагола *a avea* помоћним глаголом *a fi* јесу настале под утицајем српског језика. У овој категорији је забележена 31 грешка, а најчешћи примери су представљени у Табели бр. 4.

Погрешно	Правилно	Превод
<i>sunt jucat</i>	<i>am jucăt</i>	играо сам се
<i>e așteptat</i>	<i>a așteptat</i>	чекао је
<i>este vorbit</i>	<i>a vorbit</i>	причао је
<i>est scris</i>	<i>a scris</i>	написао је
<i>suntem mers</i>	<i>am mers</i>	ишли смо
<i>sunteți dat</i>	<i>ați dat</i>	дали сте

Табела бр. 4: Творба перфекта помоћним глаголом *a fi*

Перфекат се у српском језику гради „енклитичким облицима презента помоћног глагола *jesam* и партиципа актива пунозначног глагола” (Babić 2006: 83), док се у румунском језику гради енклитичким облицима презента помоћног глагола *a avea*. Студенти су правило из српског језика примењивали на румунски језик, где је у грађењу перфекта коришћен презент помоћног глагола *a fi*.⁶ Ове грешке су међујезичког карактера.

Најмање грешака – 29 – забележено је код замене партиципа обликом индикатива презента. Најфреквентније су набрајане у Табели бр. 5.

Погрешно	Правилно	Превод
<i>am platim</i>	<i>am plătit</i>	платили смо
<i>ați doriți</i>	<i>ați dorit</i>	желели сте
<i>am sunt</i>	<i>am fost</i>	био сам
<i>au dau</i>	<i>au dat</i>	дали су
<i>ați stați</i>	<i>ați stat</i>	стајали сте
<i>a lucreați</i>	<i>a lucrat</i>	радили сте

Табела бр. 5: Замена партиципа индикативом презента

⁶ У корпусу докторске дисертације су забележени и примери у којима студенти користе 3. лице презента помоћног глагола *sunt, esse, fui* [бити] у латинском језику. Имајући у виду да латински језик уче студенти историје, румунског и француског језика, можемо претпоставити да је узрок ове грешке упоредно учење више језика и да су, самим тим, међујезичког карактера.

Последњи тип грешака односи се на замену паритиципа одговарајућим обликом индикатива презента, који се слаже у броју и лицу са енклитичким обликом помоћног глагола. Претпостављамо да су грешке настале због утицаја српског језика и међујезичког су карактера, с тим што у српском језику овај облик представља будућу радњу исказану презентом (*имаџи* у индикативу презента + *да* + *џрезентџ*). Иако идентичан облик футура постоји и у румунском језику: *a avea* + *să* + *џрезентџ*, на почетним нивоима учења језика се не обрађује.

3.2. Фуџур I

Будуће време (на румунском језику *viitorul*) не разликује се ни по начину творбе ни по семантичком садржају од будућег времена у српском језику (Томісі 2015: 1411). Фуџур I се гради од облика за будуће време помоћног глагола *a vrea* [хтети, желети] и инфинитива глагола који се мења (Pană Dindelegan 2010: 256). Творба футура I у румунском језику је приказана у Табели бр. 6.

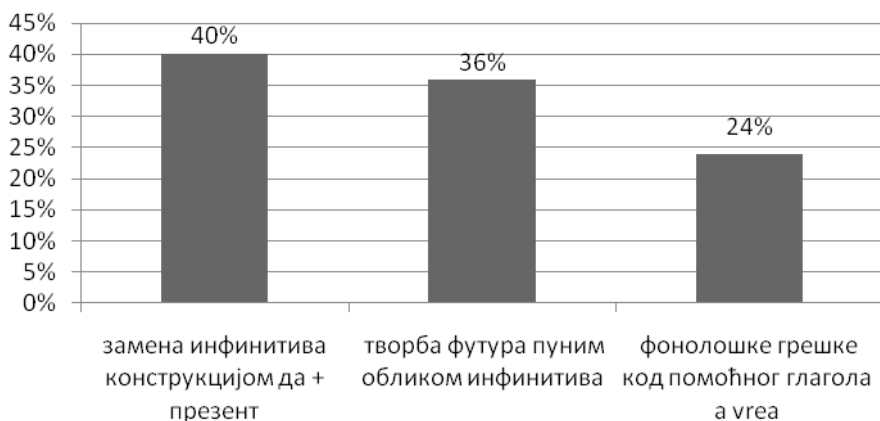
Лице	Помоћни глагол <i>a vrea</i>	
1. јед.	voi	+ инфинитив глагола који се мења
2. јед.	vei	
3. јед.	va	
1. мн.	vom	
2. мн.	veți	
3. мн.	vor	

Табела бр. 6: Творба футура I у савременом румунском језику

Укупан број забележених грешака у грађењу футура је 149 и могу се сврстати у три категорије:

- а) замена инфинитива конструкцијом *да* + *џрезентџ*;
- б) творба пуним обликом инфинитива;
- в) фонолошке грешке код облика помоћног глагола *a vrea* у творби.

Процент по категоријама је приказан у Графикону бр. 2.

Графикон бр. 2: Процент грешака у творби футура I

Највише забележених грешака – 59 – уочено је код употребе конструкције *ga + ȕrezentȕ* уместо инфинитива (видети Табелу бр. 7).

Погрешно	Правилно	Превод
<i>voi sȕ platesc</i>	<i>voi plȕti</i>	платићу
<i>voi sȕ aȕsept</i>	<i>voi aȕsepta</i>	чекаћу
<i>vei sȕ termini</i>	<i>vei termina</i>	завршићеш
<i>vei sȕ mergi</i>	<i>vei merge</i>	ићи ћеш
<i>va sȕ spunȕ</i>	<i>va spune</i>	казаће
<i>vom sȕ ȕnvȕȕam</i>	<i>vom ȕnvȕȕa</i>	учићемо
<i>veȕi sȕ spunȕȕi</i>	<i>veȕi spune</i>	казаћете
<i>vor sȕ iau</i>	<i>vor lua</i>	узеће

Табела бр. 7: Замена инфинитива конструкцијом *ga + ȕrezentȕ*

Претпостављамо да су се ове грешке могле десити под утицајем српског језика, будући да су дати погрешни облици, грађени енклитичким облицима презента помоћног глагола *xȕșeȕti* и конструкцијом *ga + ȕrezentȕ* „својствени разговорном стилу и усменој незваничној комуникацији изворних говорника” (Babić 2016: 97), што их сврстава у грешке међујезичког типа. Имајући у виду наведено, као и чињеницу да су најучесталије, сматрамо да је утицај матерњег (српског) језика најчешћи узрок прављења грешака у грађењу футура I.

Други могући извор грешака, где је уместо инфинитива коришћен облик *sȕ + ȕrezentȕ* идентичан је конјунктиву у савременом румунском језику. Како студенти, после апсолвирања индикатива презента, уче конјунктив презента, који има формулу *модални глагол + sȕ + ȕrezentȕ* и, будући да је глагол *a vrea* модални, а иза следи инфинитив, конјунктив, партицип или супин, сматрамо да је ова конструкција утицала на грешке приликом творбе футура. Запажамо да су студенти поштовали прави-

ло фонетских промена које условљава конјунктив, те је код примера *va să spună* облик главног глагола (*să spună*) тачан, док је облик помоћног глагола (*va*) погрешан. Када би уместо облика *va* био употребљен облик *voi*, творба конјунктива би била исправна. Из тог разлога, говоримо о унутарјезичким грешкама и ове грешке су по учесталости на другом месту.

Трећи узрок грешака је утицај неформалног футура. Ово глаголско време се гради од морфеме *o* + *конјунктив*. Како је у новијој литератури, уџбеницима и аудио-вежбама акценат управо на овом облику футура (у стандардном румунском језику овај облик се назива колоквијалним или неформалним футуром, али се учи из разлога што је у свакодневном говору веома чест), студенти га непрестано употребљавају, нарочито онда када савладају конјунктив. Ове грешке су (опет) унутарјезичког карактера.

У вези са горе наведеним, треба нагласити да су забележене и грешке где је везник *să* изостављен. Тако се код примера *voi spun, voi aud* може рећи да су уместо инфинитива употребљени или 1. лице јединине индикатива презента или инфинитивна основа, при чему говоримо о идентичним облицима. Код примера *va merge, vom terminăm, veți ajungeți* употребљен је облик индикатива презента у одговарајућем лицу.

Код творбе футура пуним обликом инфинитива забележене су 54 грешке, најчешће код глагола *a lucra* [радити, чинити], *a pune* [ставити], *a vorbi* [говорити, причати], *a sta* [стајати], *a trage* [вући], *a ști* [знати], *a purta* [носити] (видети Табелу бр. 8).

Погрешно	Правилно	Превод
<i>voi a lucra</i>	<i>voi lucra</i>	радићу
<i>vei a pune</i>	<i>vei pune</i>	ставићу
<i>vei a vorbi</i>	<i>vei vorbi</i>	причаћеш
<i>va a sta</i>	<i>va sta</i>	стајаће
<i>vom a trage</i>	<i>vom trage</i>	вући ћемо
<i>veți a ști</i>	<i>veți ști</i>	знаћеш
<i>vor a purta</i>	<i>vor purta</i>	носиће

Табела бр. 8: Творба пуним обликом инфинитива

Важећа норма стандардног румунског језика прописује изостављање морфеме *a*, која претходи глаголу у инфинитиву. Ове грешке спадају у унутарјезичке грешке, а десиле су се због недовољног познавања правила и недоумица у вези са обликом глагола у футуру I односно инфинитиву.⁷

Трећу категорију чине фонолошке грешке забележене код енклитичких облика помоћног глагола *a vrea*, најмање су заступљене и има их укупно 36. Најчешће дајемо у Табели бр. 9.

⁷ Овакав облик је постојао у старорумунском језику, а данас је још заступљен у ердељској регији (Pană Dindelegan 2010: 296). Ова тема се обрађује на трећој години студијског програма Румунски језик и књижевност, у оквиру предмета Историја румунског језика.

Погрешно	Правилно	Превод
<i>vă aștepta</i>	<i>va aștepta</i>	чекаће
<i>vă spune</i>	<i>va spune</i>	казаће
<i>vai merge</i>	<i>vei merge</i>	ићи ћеш
<i>vam vizita</i>	<i>vom vizita</i>	посетићемо
<i>vați vrea</i>	<i>veți vrea</i>	желећете

Табела бр. 9: Фонолошке грешке код енклитичких облика помоћног глагола *a vrea*

Грешке су унутарјезичког карактера и настале су из разлога што су облици сличног фонемског састава, те је у првом и другом примеру облик помоћног глагола *va* за футур у 1. лицу једнине замењен личном заменицом *vă* у дативу (кратки, неакцентовани облик). Исто се може рећи и за остале примере, где је до грешака такође дошло због сличног фонемског састава, при чему су вокали *e* и *o* замењени вокалом *a*.

4. Закључне најомене

На основу резултата истраживања, закључујемо да су регистроване грешке и унутарјезичког и међујезичког типа, при чему су унутарјезичке грешке, настале због недовољног познавања правила језика који се учи, заступљеније у анализи.

У творби перфекта је забележена укупно 201 грешка, при чему 40% чине грешке у вези са творбом наглашеним, дужим облицима помоћног глагола *a avea*, иза чега следе грешке у вези са изостављањем помоћног глагола *a avea*, које чине 30%. Грешке из ових категорија су унутарјезичког карактера. Међујезичког типа су грешке у вези са творбом перфекта помоћним глаголом *a fi* и грешке у вези са заменом партиципа облицима садашњег времена, а десиле су се под утицајем српског језика.

Број грешака забележен у творби футура I је мањи и износи укупно 149. Највећи број грешака (40%) односи се на замену инфинитива конструкцијом *ga + prezentii*. У овој категорији бележимо и грешке унутарјезичког и грешке међујезичког типа. На другом месту (36%) су грешке у вези са творбом овог глаголског времена пуним обликом инфинитива и унутарјезичког су карактера. Најмањи проценат (24%) се односи на фонолошке грешке које су забележене код облика помоћног глагола *a vrea* у творби и које су (опет) унутарјезичког типа.

Анализа грешака је значајна из разлога што су грешке параметри напретка у процесу учења језика. Осим тога, грешке указују шта треба мењати и које теме заслужују више пажње. Такође, треба имати у виду и језичке структуре које су извор највећег броја грешака и, у складу са тим, осмислити наставни план и програм са акцентом на „проблематичним” аспектима.

У току наставног процеса и учења румунског језика као страног језика изузетно корисном и делотворном показала се *elearning* метода, тј. употреба онлајн платформи и апликација за учење језика које садрже

различите типове вежби, те се могу користити у различитим сегментима часа. Овакав начин исправљања грешака се показао веома плодоносним, будући да интерактивни интерфејс, пажљиво одабрана лексика и различити начини понављања градива додатно су мотивисали студенте и значајно утицали на смањење грешака у писању.

У исправљању грешака веома успешно су се показале и вежбе слушања, које су утицале на побољшање изговора. Студенти су добро реаговали и на задатке где је требало пронаћи грешке у тексту и дати одговарајуће објашњење. У вези са наведеним, треба напоменути да квиз, као суплемент приликом учења језика, као и тимски рад, охрабрује студенте да заједничким снагама пораде на проналажењу решења, при чему се понављају и обнављају граматичка правила.

Код писања састава или краћих есеја прибегавали смо постепеном исправљању грешака, будући да су у питању структуре које студенти користе и пре него што се са њима заиста упознају и савладају их. На тај начин акценат буде на градиву које је у фокусу. Додатне активности које смо користили, а које су свакако утицале на смањење броја грешака, јесу гледање филмова са титловима на румунском језику и онлајн читање медија (на пример, сваки студент би на почетку часа одабрао по једну, краћу вест и прочитао је).

Треба још напоменути да су наведене активности погодне за рад у групама са мањим бројем студената (што је случај са студентима који похађају курс румунског језика) и да их, из тог разлога, није било тешко мониторизовати.

Истраживања овог типа, као и сами резултати, значајни су из разлога што могу послужити и као средство отклањања грешака, и као репер у изради курикулума и примени што ефикаснијих метода у настави страних језика.

Литература

- Babić 2006: В. Babić, *Unutarjezičke greške na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog*, doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Bardel, Falk 2007: С. Bardel, Y. Falk, The role of the second language in third language acquisition: the case of Germanic syntax, *Second Language Research*, 23, 459–484.
- Bialystok 2001: Е. Bialystok, Metalinguistic Aspects Of Bilingual Processing, *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 169–181.
- Brown 2000: D. Brown, *Principles of language learning and teaching*, New York: Longman.
- Cenoz 2003: J. Cenoz, The additive effect of bilingualism on third language acquisition: A review, *International Journal of Bilingualism*, 7(1), 71–87.
- Cenoz 2008: J. Cenoz, The Acquisition of Additional Languages, *Estudios de lingüística Inglesa aplicada*, 8, 219–224.

- Corder 1967: S. P. Corder, The significance of learner's errors, *International Review of Applied Linguistics*, 5, 161–170.
- Corder 1971: S. P. Corder, Idiosyncratic Dialects and Error Analysis, u: J. S. Richards (red.), *Error Analysis – Perspectives on Second Language Acquisition*, London: Longman, 158–171.
- Corder 1981: S. P. Corder, *Error Analysis and Interlanguage*, Oxford: Oxford University Press.
- Cummins 1991: J. Cummins, *Language learning and bilingualism*, Tokyo: Sophia University.
- De Angelis, Selinker 2001: G. De Angelis, L. Selinker, Interlanguage transfer and competing linguistic systems in the multilingual mind, u: J. Cenoz, B. Hufeisen, U. Jessner (red.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives*, Clevedon, UK: Multilingual Matters, 42–58.
- Ellis 1994: R. Ellis, *The study of second language acquisition*, Oxford: Oxford University Press.
- Erdogan 2005: V. Erdogan, Contribution of Error Analysis to Foreign Language Teaching, *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 2, 261–270.
- Foote 2009: R. Foote, Transfer in L3 Acquisition: The Role of Typology, u: Yan-kit Ingrid Leung (red.), *Third Language Acquisition and Universal Grammar*, Clevedon, UK: Multilingual Matters, 89–114.
- Fries 1945: C. C. Fries, *Teaching and learning English as a foreign language*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hoffmann 2001: C. Hoffmann, Towards a description of trilingual Competence, *International Journal of Bilingualism*, 5(1), 1–17.
- Horakova 2002: R. Horakova, O slovačko-srpskom bilingvizmu, *Slavistika*, VI, 256–266.
- Iseni 2011: A. Iseni, Assessment, Testing and Correcting Students' Errors and Mistake, *Language Testing in Asia*, 1(3), 60–90.
- Janjić 2015: I. Janjić, Learn anytime Romanian as a Foreign Language using Online, Mobile and Interactive Android Apps, u: V. Popović, I. Janić, S. Milancovici (red.), *Proceedings of the International Conference Communication, culture, creation: new scientific paradigms*, Arad-Novi Sad: Vasile Goldiș Western University of Arad, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, 426–435.
- Janjić 2016: I. Janjić, *Fonetska i morfološka analiza grešaka u učenju rumunskog jezika kao stranog jezika*, doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Janjić, Spariosu 2015: I. Janjić, L. Spariosu, Free Online Education: Online Games for Learning Romanian language”, u: I. Roceanu (red.), *Rethinking education by leveraging the eLearning pillar of the Digital Agenda for Europe, The 11th International Scientific Conference "eLearning and Software for Education"*, vol 2, Bucharest: "Carol I" National Defence University Publishing House, 180–186.
- Janjić, Spariosu 2016: I. Janjić, L. Spariosu, Moodle platform – assistance resource in learning Romanian as a foreign language in Serbia, u: I. Roceanu (red.), *eLearning Vision 2020, The 12th International Scientific Conference "eLearning and Software for Education"*, vol. 3, Bucharest: "Carol I" National Defence University Publishing House, 96–101.

- Khansir 2012: A. A. Khansir, Error Analysis and Second Language Acquisition, *Theory and Practice in Language Studies*, 2 (5), 1027–1032.
- Lado 1957: R. Lado, *Linguistics across cultures*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lennon 1991: P. Lennon, Error: some problems of definition and identification, *Applied Linguistic*, 12 (2), 180–195.
- Lott 1983: D. Lott, Analysing and Counteracting Interference Errors, *English Language Teaching Journal*, 37 (3), 256–262.
- Martínez Gómez 2006: S. Martínez Gómez, Should we correct our student's errors in 12 learning?, *Encuentro*, 16, 1–7.
- Mert et al. 2013: O. Mert, K. Gunogdu, F. Albayrak, Analysis of the Mistakes Done by the Foreign Students in the Written Language While Learning Turkey Turkish, *International Journal of Humanities and Social Science*, 3 (2), 130–141.
- Mikeš 1991: M. Mikeš, Some Issues of Grammatical Development in Early Trilingualism, *Anuario de Psicología*, 48, 29–38.
- Pană Dindelegan 2010: G. Pană Dindelegan, *Gramatica de bază a limbii române*, București: Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Precman 1989: E. Precman, Language processing in the bilingual: Evidence from language mixing, u: K. Hyltenstam, L. Obler (red.), *Bilingualism across the lifespan*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 227–244.
- Petrović 1995: E. Petrović, Je li grijeh prevoditi u nastavi stranih jezika?, u: J. Đigunović Mihajević, N. Pintarić, (red.), *Prevođenje – suvremena strujanja i tendencije*, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 93–97.
- Presada, Badea 2014: D. Presada, M. Badea, The Effectiveness of Error Analysis in Translation Classes. A Pilot Study, *Porta Linguarum*, 22, 49–59.
- Radović 2014: D. Radović, *Međujezički uticaji u procesu usvajanja trećeg jezika*, doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Richards 1974: J. C. Richards, *Error Analysis: Perspectives on second language acquisition*, London: Longman.
- Rimrott, Heift 2005: A. Rimrott, T. Heift, Language Learners and Generic Spell Checkers in CALL, *CALICO Journal*, 23 (1), 17–48.
- Ringbom 1987: H. Ringbom, *The Role of First Language in Foreign Language Learning*, Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Selinker 1992: L. Selinker, *Rediscovering interlanguage*, London-New York: Longman.
- Tomici 2005: M. Tomici, *Dicționar român-sârb*, București: Editura Academiei Române.
- Ursulesku Miličić, Janjić 2014: R. Ursulesku Miličić, I. Janjić, Analiza grešaka u učenju rumunskog jezika kao stranog na nivou A1.1 i A1.2, u: B. Radić Bojanić (red.), *Strani jezici na Filozofskom fakultetu: primjenjenolingvistička istraživanja*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 7–21.

Ivana D. Ivanić
 Laura G. Spariosu
 Sorin D. Vintila

ERRORS IN MAKING PERFECT AND FUTURE TENSE AT THE A1 AND A2 LEVELS OF LEARNING THE ROMANIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The interest in learning the Romanian language as a foreign language at the University of Novi Sad was low until 2011, while the number of students in the initial stages of learning hardly reached five candidates. Interested students were mostly from mixed marriages or Romanians by origin. However, applying different methods and using modern technology in teaching, as well as the fact that the neighbouring Romania has joined the European Union, have led to an increase in the number of candidates. With the increasing number of students, the need for research in the field of learning Romanian as a foreign language has increased at the higher education institutions in Serbia.

Bearing all that in mind, the aim of this paper is to offer an analysis of errors concerning the perfect indicative and future indicative in the active voice at the A1 and A2 levels of learning Romanian as a foreign language. The research was conducted on the basis of Selinker's model (1992) for the analysis of errors: sample collection, identification, classification, quantification, describing and explaining the error.

Based on research results, noted errors are both intralingual and interlingual.

The errors demonstrate how much progress the students have made and in which area, as well as the areas that they still have to work on. In addition, the errors also indicate what should be changed and which topics deserve more attention. We should also pay attention to the linguistic structures which are the source of the greatest number of errors and coordinate the syllabus of the Romanian language as a foreign language with the linguistic aspects that are most frequent in the L2 context.

Consequently, we believe that this research could greatly help and facilitate further work in this field, and will show how errors need to be corrected since we know their sources. Moreover, adequate teaching material and efficient teaching techniques on the basis of the presented results could be designed.

Keywords: Romanian language as foreign language, A1 and A2 levels, perfect indicative active, future indicative active, errors

*Примљен 16. маја 2017. године
 Прихваћен 16. новембра 2017. године*

- THINGS THAT SHOULD

HAVE BEEN INVENTED -

OCTOBER 24 1954

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40

1954

1957

PATENT OWNER SIGNATURE

John Sebastian Leach

USA/WORLD

AGENCY FEE COLLECTED

\$35.00

PROPERTY OF THE PATENT OFFICE OF THE UNITED STATES DEPARTMENT OF COMMERCE

LOST PATENTS SERIES

Наташа З. Јанковић¹
Универзитет у Београду
Училишњски факултет

ОДНОС ОЦЕНЕ И ПОСТИГНУЋА У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Савремену наставу страних језика треба да карактерише способност ученика да се након вишегодишњих образовних циклуса на адекватан начин служе усвојеним знањима. Укореењеност граматичко-преводног метода и занемаривање развоја језичких вештина негативно утичу на постигнућа ученика. Циљ овог истраживања био је да се упореди школска оцена из средњег образовања са постигнућима у енглеском језику на почетку и крају прве године студија, ради унапређења наставе језичких вештина и система вредновања. У популацији од 213 испитаника скоро половина доноси највишу школску оцену. Применом аналитичко-дескриптивне методе (засноване на принципу триангулације) и каузално-компаративне методе (базиране на иницијалном и завршном тестирању студената) дошло се до закључка да школске оцене не одражавају реалан степен владања језиком. Постигнућа ученика зависе од личних залагања ученика и фонда часова, али и од наставничког избора метода рада и поштовања прописаних критеријума оцењивања. У закључном делу истраживања предложени су кораци у циљу поступног подизања квалитета наставе енглеског језика и система вредновања од основношколског до академског нивоа образовања. Међу анкетираним наставницима енглеског језика 88,6% сматра да би увођење стандардизованих облика провере знања на крају образовних циклуса помогло да се дође до тог циља.

Кључне речи: настава енглеског језика, развој језичких вештина и способности, постигнуће, вредновање и оцењивање.

Увод

Основни циљ учења страних језика јесте оспособљавање ученика да се језиком који уче служе дугорочно, у ширем друштвеном контексту. Процеси праћења, вредновања и оцењивања ученичког рада и васпитно-образовних постигнућа ученика чине битне и неизоставне аспекте наставе. У настави страних језика, предмет праћења, вредновања и оцењивања нису само знања која одражавају степен познавања и примене језичке грађе, већ и овладаност језичким вештинама (разумевања говора, говора, читања и писања), односно способност ученика да се

¹ natasa.jankovic@uf.bg.ac.rs

стеченим знањима и вештинама служе у комуникативне сврхе (Јанковић 2016: 56–59).²

Научна сазнања на пољу развоја лингвистике довела су још крајем шездесетих година прошлог века у први план комуникативни приступ настави језика и значај друштвене интеракције као једног од кључних фактора тог приступа (Војовић 2013; Mitchell and Myles 2004; Nunan 1989; Richards and Rodgers 1991; Trbojević 1991). Према Заједничком европском оквиру за живе језике, комуникативна компетенција, у најужем смислу речи, састоји се од: а) лингвистичке компетенције; б) социолингвистичке компетенције и в) прагматичке компетенције. Разлика се прави и између језичког знања (*language knowledge*) – шта је то што ученици језика треба да науче, тј. која знања и вештине треба да развију, како би на ефикасан начин могли да користе језик у комуникацији (CEFR 2011: 7) и језичке способности (*language ability*) – која укључује општу језичку способност и посебну језичку способност, односно примену комуникативне компетенције у стварном животу (ESOL 2011: 18).

У нашем образовном систему, на крају средње школе очекује се да ученици достигну средњи ниво (тј. *B1* према Заједничком европском оквиру за живе језике). *Правилник о ојшћим сћандардима йосћигнућа за крај ојшћег средњег образовања и средњег сћручног образовања* (2013) дефинише предметне компетенције на три нивоа постигнућа: основном, средњем и напредном. Дати су и искази који описују шта, према стандардима, ученик зна, уме и може да уради на сваком од три нивоа у свакој од четири језичке вештине и у области знања о језику.

Када је у питању праћење напредовања ученика, испоставља се да оцена није увек мерило знања, посебно када је реч о пуком понављању испредаване материје и о ограничавању знања на испредаване лекције (Трикић и др. 2012: 65). Оцењивање треба да буде објективно, непристрасно, темељно, поуздано и проверљиво. То се, свакако, теже постиже у условима где не постоје стандардизовани поступци за проверу језичких знања и способности, што ће се видети и на примеру спроведеног истраживања.

Дугогодишње искуство у настави и одређена запажања везана за исходе школске наставе били су подстицај за испитивање односа школске оцене и реалног степена владања знањима и вештинама у оквиру енглеског језика. Овакво истраживање спроведено је непосредно по преласку једне генерације ученика из средњих школа на универзитет. Новоуписани студенти имали су прилике да искажу ставове о квалитету наставе енглеског језика у средњим школама, као и да покажу колико су, након осам или више година учења овог језика, способни да се служе наученим.

2 Рад већим делом представља извод из необјављене докторске дисертације *Вредновање језичких знања и способности у настави енглеског језика*, одбрањене јула 2016. на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Шта се вреднује у настави страних језика?

У настави се (осим личних залагања) вреднује оно што су ученици током наставног процеса учили, увежбавали и утврђивали. Кључна питања јесу: Шта су учили? Колико су увежбавали? Како су утврђивали?

Према виђењу савремене психологије, учење је трајна, или бар релативно трајна промена у појединцу која се под одређеним условима може манифестовати у његовој активности и која је резултат његове претходне активности (LOT 2014; Ormrod 2004; Rae, McPhillimy 1985). За овладавање страним језиком, активност чини кључни појам горње дефиниције. Да би настава језика испунила не само васпитно-образовну већ и социокултурну сврху, активност мора да укључује и интерактивност.

Према речима Р. Оксфорд (Oxford 2001), енглески језик није тек још један школски предмет, нити кључ за полагање још једног испита; уместо тога, енглески језик постаје реално средство интеракције и комуникације међу људима.

Језичку грађу битну за наставу страних језика и вредновање постигнућа чине:

- *фонологија* – правилан изговор гласова, нагласак, ритам и интонација, не у циљу подражавања изворних говорника, већ у циљу обезбеђивања несметане комуникације (Bugarski 1996: 172);
- *лексика* – учење нових појмова/врста речи ради богаћења речничког фонда, облика њиховог грађења, извођења и комбиновања у колокације и сложеније изразе (Graves 2000; Scrivener 1994; Spratt et al. 2005);
- *граматика* – разликовање и употреба категорија рода, броја, падежа, лица и времена и комбиновање разних врста речи у различите синтагматске конструкције (Bugarski 1991: 95–105);
- *елементи културе (комуникативне функције)* – сврха употребе језика у одређеној ситуацији, нпр. поздрављање, захваљивање, исказивање слагања/неслагања и сл. (Graves 2000; Spratt et al. 2005).

Увежбавање, па ни утврђивање, језичке грађе не треба да се своди само на задатке које нуде уџбеници. Нажалост, после манипулативних вежби (енгл.: *drill*) често изостаје фаза комуникативних вежби. Тиме, након имитације, изостаје фаза креације, односно самостално формирање исказа у независном контексту (Janković 2005: 2). Наставници су понекад толико заокупљени структуром језика да заборављају на основне циљеве наставе и постигнућа ученика (Anderson 2013; Campbell and Kryszewska 2002; Lightbown and Spada 1999). Развој речничког фонда такође је често запостављен у односу на граматiku (Harmer 2002, Littlewood 2007). Дугогодишњи примат граматике у настави језика најбоље одражава и назив граматичко-преводног метода (Kristal 1987; Richards and Rodgers 1991).

Језичке вештине битне за наставу језика и вредновање постигнућа чине:

- *разумевање говора* – изложеност језику и активно слушање различитих говорника или саговорника и реалистичних или адаптираних материјала у складу са нивоом знања ученика. Што је већа изложеност адекватном језику, пре ће се постизати лакоћа у разумевању (Harmer 1998; Lindsay and Knight 2006; Scrivener 1994);
- *говор* – аутентична конверзација, реална комуникација са саговорником. Осим наставника, то могу да буду и други ученици, а предмет разговора разноврсне теме подстакнуте садржајима из или ван оквира уџбеника (Klippel 2001; Nolasco and Arthur 1990);
- *чишање* – тумачење писаног текста са циљем разумевања поруке или пријема информација (Wallace 1996), уобичајено праћено додатним активностима у виду конверзације, допуне текста, писања одговора и техникама читања (летимично, у себи и сл.) (Bamford and Day 2004; Nuttall 2000);
- *писање* – преношење информација стварном или замишљеном читаоцу, креативно писање, исказивање ставова у писаној форми или бележење података, од кратке форме (позивнице итд.) до текстова есејског типа (Brookes and Grundy 2002; Fowler 1989; Spratt et al. 2005).

Некада „активне” и „пасивне”, а затим „продуктивне” и „рецептивне”, вештине говора и писања, с једне стране, и вештине разумевања говора и читања с друге стране, у данашње време коначно постају „интегрисане”. Али учење језика без аутентичне интеракције у непосредном окружењу не омогућава развијање језичких способности.

Методологија истраживања

Циљ истраживања био је да се упореди школска оцена из средњег образовања са постигнућима у енглеском језику на почетку и крају прве године студија, ради унапређења наставе језичких вештина, као и система вредновања ученичких постигнућа у оквиру овог школског предмета. Да би тај циљ био испуњен, дефинисани су следећи задаци истраживања: а) установити оцене из енглеског језика новоуписане генерације студената на крају четвртог разреда средње школе; б) испитати ставове студената о школској настави енглеског језика; в) улазним (иницијалним) и завршним тестирањем студената на почетку и крају академске године установити ниво њихових језичких знања и способности и упоредити га са школском оценом; г) испитати ставове струке о предлогу једног од могућих решења.

Методе истраживања. У истраживању су примењене следеће методе: 1) аналитичко-дескриптивна, базирана на стратегији триангулације, комбиновањем различитих извора података (педагошка документација, анкетни листови) и категорија испитаника (студенти и наставници); 2) каузално-компаративна, базирана на улазном и завршном

тестирању студената (на почетку и крају академске године) и поређењу резултата различитих фаза истраживања. Прикупљање, обрада и интерпретација података засновани су на дескриптивној, математичкој и статистичкој методи.

Инструментни истраживања. Примењени су следећи истраживачки инструменти: а) евиденциони лист при анализи садржаја педагошке документације (сведочанства новоуписаних студената и интерна документа Факултета са подацима о уписаној генерацији); б) анкетни лист (на бази Ликертове скале, за испитивање ставова студената о настави) и електронски упитник (*Google forms*, за испитивање ставова наставника о предложеном решењу); в) тест (улазни и завршни тест језичких знања и вештина и евалуација језичких способности студената).

Узорак испитаника. Пригодни узорак чини популација студената Учитељског факултета Универзитета у Београду који су се на почетку 2014/15. школске године определили за наставу енглеског језика. Типично за дати образовни профил, у узорку од 213 студената, већину чине бивши полазници средњих стручних школа (130 студената), а мањину бивши ученици гимназија (83 студента). Другу групу испитаника чинило је 79 наставника енглеског језика, анкетираних у оквиру професионалне мреже Удружења наставника енглеског језика (*ELTA*), о чему ће укратко бити речи у завршном делу рада.

Резултати и дискусија

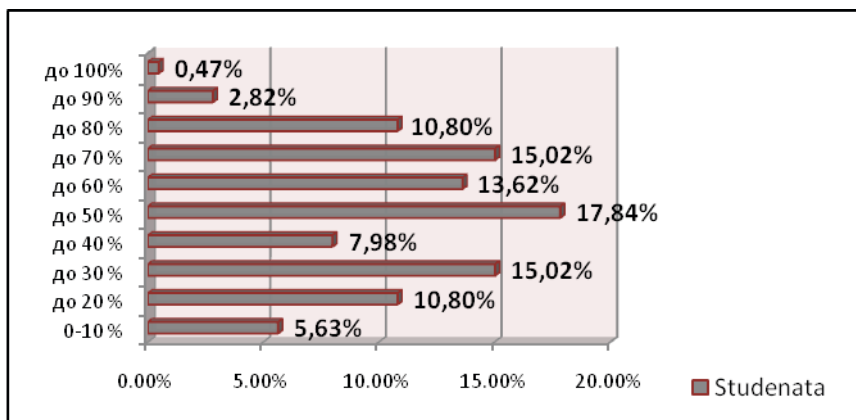
Прегледом сведочанстава из четвртог разреда средње школе и анализом уводних података из анкете за студенте дошло се до следећих закључака, важних за даље резултате истраживања: а) према типу завршене школе доминирају бивши ученици средњих стручних школа у односу на ученике гимназија (61,03% : 38,97%); б) фонд часова енглеског језика за већину (претежно из средњих стручних школа) био је 2 часа недељно (52%), док су остали, у зависности од смера, имали 3, 4 или 5 часова недељно (број ученика опада са повећањем фонда часова); в) до уписа на факултет скоро сви студенти (98%) учили су енглески језик између 8 и 12 година.

Школска оцена из енглеског језика. Увидом у педагошку документацију установљено је да је општи успех узорка врло добар, а просечна оцена из енглеског језика 4,06. У датом узорку, укупан однос школских петица у односу на све остале оцене заједно износи 100: 113 (тј. 47%: 53%). Судећи према овом налазу, где скоро половина студената доноси највишу оцену, очекивало би се да у даљим фазама истраживања, приликом тестирања и евалуације на нивоу средњошколског градива, ова генерација покаже завидан успех у области језичких знања и способности. У односу на предмет истраживања, битно је напоменути и то да је, у поређењу ових података са резултатима анкете за студенте, установљено да неке од највиших оцена нису дате на основу прописаних критеријума вредновања. На то упућује неколико коментара дописаних на анкетним

листовима, попут: „Петица ми је дата јер ми је фалила за просек 5,0” и „Моје знање је било реално за 4, али ми је професорка дала 5 јер сам редовно долазила на часове”. Сведочанства из четвртог разреда средње школе такође указују на неуједначен критеријум оцењивања у различитим типовима школа, јер оцену 5 донело је 27 (од 83) ученика гимназија и 73 (од 130) ученика средњих стручних школа. С обзиром на обимнији недељни фонд часова у гимназијама, а самим тим и темељнији рад у области страног језика, очекивања би била да међу ученицима гимназија буде сразмерно више оних са одличним постигнућима и оценама.

Школска настава енглеског језика. Која језичка знања, вештине и способности наведене оцене одражавају показала је анкета којом су студенти проценили квалитет школске наставе енглеског језика. Испитаници су најпре на скали од 0–100% исказали колико су лично задовољни знањем енглеског језика стеченим у школи (не рачунајући учење језика путем курсева, телевизије, интернета, сусрета са странцима и сл.). У просеку, ова популација је школском наставом енглеског језика задовољна 49,67%.

Слика 1. Степен задовољства студената школском наставом енглеског језика

Анкета је садржала 60 питања груписаних у 5 тематских блокова, посвећених квалитету наставе језичких вештина у односу на наставу језичке грађе, искоришћености наставних материјала и језичкој способности ученика према њиховој личној процени, независно од школске наставе. Скала одговора заснована је на четворочланом избору описних вредности. Тематски оквир овог рада не омогућава детаљну анализу анкете, те ћемо се задржати на суштини добијених резултата са аспекта провере постигнућа.

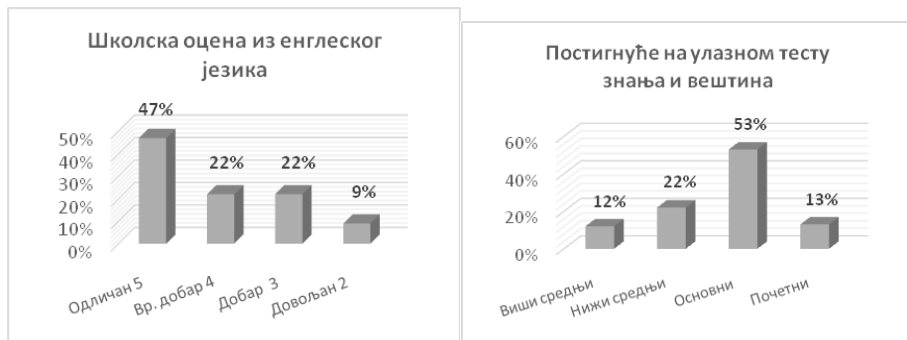
Према одговорима студената, у школи се више вреднују језичка знања него језичке вештине и способност. Тестирање у области граматике надмашује све остале видове провере; лексика није занемарена, али јесте у другом плану; правилном изговору посвећује се више пажње него елементима културе. Језичке вештине не добијају довољно пажње

нити у процесу наставе, ни приликом вредновања постигнућа. Конкретно, разумевање изворног говора (са звучних записа) у већини случајева не чини део провере знања, док се вредновање и оцењивање вештине говора претежно своди на одговарање на наставникова питања у вези са лекцијом. Вештине читања и писања, мада заступљене, превасходно се везују за проверу тачности у изговору и правопису, или поново за проверу граматике. Развијању и провери комуникативне компетенције ученика, као и њиховој функционалној писмености, није посвећено довољно пажње. Испоставља се да развијање ових језичких способности, према ставу 63% студената, више зависи од личних амбиција ученика и њиховог бављења језиком изван школског контекста.

Улазно (иницијално) тестирање. Циљ улазног тестирања био је да се, у договору са студентима, установи реалан ниво њихових језичких постигнућа првенствено ради унапређења наставног процеса и исхода наставе на факултету. Неопходност корективне наставе у првој години студија вредније студенте често лишава могућности да озбиљније напредују. Стога је циљ био и да се кроз резултате научног истраживања допринесе стандардизацији наставе и система вредновања у области учења енглеског језика. За тест знања коришћен је јавно доступан међународни стандардизовани тест *Quick Placement Test*, у издању *Oxford University Press* и *University of Cambridge Local Examinations Syndicate*. За проверу језичких вештина коришћени су такође стандардизовани тестови издавача *Oxford University Press* и *Cambridge University Press*. Критеријуми оцењивања засновани су на стандардизованој скали вредновања коју нуде издавачи тестова (*University of Cambridge ESOL Examinations* 2011). Испитаници се рангирају у четири нивоа постигнућа: почетни (*beginner*), основни (*elementary*), нижи средњи (*lower intermediate*) и виши средњи (*upper intermediate*). Домаћи *Правилник о ошћим стандардима постигнућа за крај средњег образовања* (2015) не препознаје почетни ниво, док остала три нивоа назива: основни, средњи и напредни.

У тесту знања упадљиво су бољи резултати у задацима на нивоу препознавања у односу на примену знања у контексту. Рецептне вештине, типично, показују се бољим од продуктивних, али је евидентно да се вештини читања у настави поклањало највише пажње. То се подудара и са ставовима студената исказаним у анкети. У области језичких знања, 50% популације достиже средње нивое постигнућа, док осталих 50% показује слабије нивое знања. У области језичких вештина, средње нивое достиже 38% испитаника, док 62% популације остаје на почетном и основном нивоу постигнућа. Према међународној стандардизованој скали вредновања, изнад половине популације (53%) налази се на основном нивоу језичких знања и способности, док се друга половина (47%) расподељује на остала три нивоа постигнућа. Коначно, када упоредимо школску оцену са постигнућем на стандардизованом тесту језичких знања и вештина, добијамо следећу слику:

Слика 2. Упоредни преглед школских оцена и постигнућа на улазном тесту језичких знања и вештина

Од 100 студената који су донели школску петицу, на основном или почетном нивоу енглеског језика налази се више од половине (59 студената, тј. 59%). Слична је ситуација и са школским четворкама и тројкама. Од 213 испитаника, 140 студената је испод задовољавајућег просека (очекиваног *B1* нивоа) према домаћим критеријумима, док се 73 студента налази на средњем и напредном нивоу постигнућа. Регресиона анализа и ниске корелације изведене на основу Пирсонових коефицијената потврђују слабу повезаност испитиваних варијабли. Школском оценом може се објаснити свега 6–10% постигнућа приликом улазног тестирања испитаника, док су други фактори (који нису испитивани у истраживању) могли да утичу на више од 90% постигнућа студената током улазног тестирања, што потврђује да школска петица не подразумева и одлично постигнуће на улазном тестирању.

Завршно шестирање. За резултате ове фазе истраживања битне су следеће појединости у вези са наставом енглеског језика на факултету. Током школске године, интензивно се ради на развоју језичких вештина. На сваком часу заступљене су вежбе разумевања изворног говора, говора, читања и писања. Обновља се језичка грађа и инсистира се на примени понуђене лексике и граматичких структура у реалном, свакодневном контексту. Занимљиво је запажање да су, у односу на стечене навике у средњој школи (што је потврдила и анкета), студенти прве године најспремнији да се активирају када је у питању вештина читања, тј. када се добровољно јављају да читају одломак текста. Када је у питању вештина говора, која често подразумева дискусију на одређену тему, уздржаност је већа, што се такође подудара са одговорима у анкети, где се показало да се разговор у учioniци најчешће своди на одговарање на питања наставника. Рад на развијању разумевања говора обично на почетку године одликује збуњеност већег дела студената ненавикнутих на овај облик рада, да би поступно, током године њихово самопоуздање осетно расло услед учесталости вежби овог типа. Коначно, вештина писања током године углавном се, из практичних разлога, заснива на писању краћих формулација и одломака, да би се у завршном делу испита

студентима омогућило да радећи у паровима или мањим групама, заједнички осмисле текст који чини основу њиховог говорног излагања на задату тему.

Испит из енглеског језика на првој години студија садржи исте варијабле као и улазно тестирање (подтестове језичких знања и вештина), са скоро идентичним системом бодовања, мада другачијом динамиком тестирања, те се чинило корисним да се и ови резултати упореде са улазним тестирањем и школском оценом. Популацију завршног тестирања чине 192 студента првобитног узорка који су личним залагањем током наставе испунили услове за полагање испита. Испит се састоји из три фазе: а) колоквијум 1: вештина разумевања говора + први део теста знања; б) колоквијум 2: вештина читања + други део теста знања; в) финални део испита: вештина писања и вештина говора (припрема презентације на задату тему у форми писаног документа и излагања пред целом класом). Ови тестови знања и вештина спадају у категорију тзв. теста наставника, али су израђени по узору на међународне стандардизоване тестове. Задаци су дати у контексту и без употребе метајезика. Захтеви су на комбинованом нивоу *B1-B1+* како би сви студенти хетерогене популације имали могућност да положи испит.

Након годину дана рада, у завршном тесту знања, који је носио исто бодова колико и улазни тест знања, 60% популације достигао је средње нивое постигнућа, док 40% испитаника показује ниже нивое знања. У области језичких вештина, које се бодују исто (рецептивне) или са незнатном разликом (продуктивне) у односу на улазно тестирање, средње нивое достиже 57% испитаника, док 43% популације остаје на почетном и основном нивоу постигнућа. Збирни резултат вредновања језичких знања и вештина показује да је 59% популације на средњим нивоима постигнућа, а 41% на нижим, што је типична слика за овај факултет у првом испитном року. Од студената слабијих постигнућа, 73 испитаника (тј. 38% укупне тестиране популације) заустављају се већ на нивоу предиспитних обавеза, јер нису положили неки од колоквијума (упркос додатној могућности поправног колоквијума). По правилу, проблем представља тест знања, док је услед интензивирањем рада на језичким вештинама изузетно мали број студената који не успевају да задовоље захтеве тестова вештина стандардизоване тежине. У поређењу са улазним тестирањем, помак набоље осећа се за 10% у области језичких знања и за 19% у области језичких вештина. Статистичком методом *t*-теста за поновљена мерења потврђено је постојање статистички значајне разлике између постигнућа на улазном и завршном тестирању језичких знања и вештина ($t(117) = 2,445$; $p = 0.01$) пребацавањем резултата у стандардизоване јединице услед уједначавања бодовних скала, при чему студенти у завршном тестирању напредују за 0.26Z јединица.

Средња оцена популације из узорка од 192 испитаника износи 7.30. Просек из јунског рока знатно нарушава група од 73 студената који нису добили прелазну оцену када је вршено истраживање. Коначно, када

упоредимо школску оцену са постигнућем на завршном тесту језичких знања и вештина из јунског рока, добијамо следећу слику:

Табела 1. Упоредни приказ школске оцене и оцене на завршном тестирању у првом испитном року

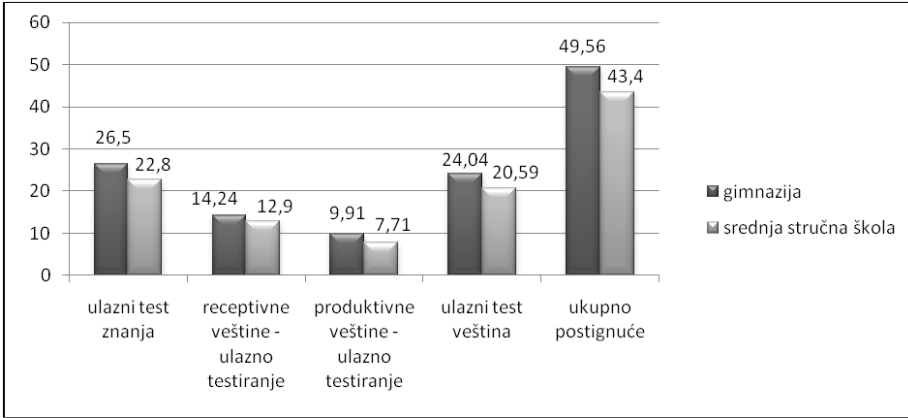
		школска оцена				Укупно
		2	3	4	5	
оцена на испиту	5	7	21	14	31	73
	6	0	3	0	1	4
	7	3	3	1	5	12
	8	2	7	9	14	32
	9	1	7	9	19	36
	10	3	2	8	22	35
Укупно		16	43	41	92	192

Од тестираних студената који су донели школску петицу, на основном или почетном нивоу енглеског језика налази се 40% испитаника, што је позитиван помак у односу на 59% испитаника нижих нивоа постигнућа са улазног тестирања. Резултати t-теста за поновљена мерења показују напредак између постигнућа истих испитаника на почетку и крају године у оквиру теста језичких знања и теста рецептивних вештина. Од 100 бивших средњошколаца који су донели оцену 5, највишу оцену на факултету достиже 22 испитаника, а оцену 9 још 19 њих, док 73 студента нису показала неопходни минимум знања и вештина у првом испитном року.

Образовни профил и постигнућа. Помоћу неколико анализа варијансе за непоновљена мерења (ANOVA) показало се да су приликом улазног тестирања ученици из гимназија на свим подтестовима имали боље резултате у односу на студенте који су завршили средњу стручну школу. Имајући у виду различит фонд часова и могућност учесталијег вежбања, очекивано је да ученици гимназија постижу боље резултате. Код завршног тестирања, једнофакторска анализа варијансе дала је потпуно другачије резултате и показала да нема значајних разлика између ове две групе студената. Независно од типа школе коју су завршили, студенти остварују приближно исте поене на свим подтестовима. С обзиром на чињеницу да су сви под једнаким условима похађали факултетску наставу, разлике међу студентима се губе. То додатно потврђује да и током једне академске године интензивног рада под истим условима могу да се уједначе постигнућа ученика пристиглих из различитих образовних средина.

Слика 3. Разлике у постигнућима студената различитих образовних профила на улазном тестирању

Корелација периода учења језика и постигнућа. Статистичком анализом добијен је поражавајући податак да не постоји значајна корелација између периода учења енглеског језика у школама и оцена на испиту. Другим речима, може се догодити да неко ко је осам или више година учио енглески језик не положи испит или да добије било коју оценоу као и неко са далеко краћим искуством учења језика. Са становишта методике наставе енглеског језика и при минималном фонду од 2 часа недељно (што износи 576+/- часова за 8 година, тј. 864+/- часова за 12 година учења језика) квалитетан рад треба код већине популације да резултира задовољавајућим нивоима постигнућа и оценама које веродостојно одражавају ниво оспособљености ученика да се служе стеченим знањима и вештинама.

Број високих оцена на завршном тестирању потврђује да проблем није у претерано захтевним критеријумима оцењивања, нити у тежини испита. За већину генерације највиши ниво постигнућа и најбоље оценоу нису били недостижни. Међутим, број од 73 испитаника који не прелазе праг знања у односу на укупан број од 192 студента указује на потребу за даљим побољшањима наставе на свим нивоима образовања. На основу анализе грешака може се рећи да још више забрињава квалитативни аспект њиховог незнања, нарочито препознатљив у неразвијености комуникативне компетенције и функционалне писмености упркос вишегодишњем учењу енглеског језика. Драгоцено би било додатним истраживањима на ширем и разноврснијем узорку установити ниво развијености поменутих компетенција студената не само на страном већ првенствено на матерњем језику.

Предлог решења

Подразумева се да је најпре потребно радити на себи и мењати приступе раду у настави страног језика. Многи наставници за то показују

спремност и позитивна искуства са стручних усавршавања преносе у своје учионице. Истраживање је показало да и годину дана интензивног рада на развоју језичких вештина и способности може позитивно да утиче на побољшање ученичких постигнућа. Резултати још необјављеног истраживања, организованог у сарадњи домаћих просветних институција и представника Кембриџа, који су изложени на међународној конференцији стручног удружења ЕЛТА у мају 2016. године, показују да у узорку од 3.200 ученика осмог разреда основних школа широм Србије, више од 50% ученика није достигло прописани ниво А2 на крају основне школе, док већи број ученика исте популације на тесту знања, као ни на тесту вештина читања и писања не достиже ниво А1, предвиђен за крај првог циклуса основног образовања. Стога се може закључити да би се без одређених системских решења тешко могло утицати на побољшање исхода наставе на нивоу шире популације. Једну могућност за то могло би да представља увођење стандардизованих провера знања на крају образовних циклуса уместо уобичајених модела теста наставника или парцијалних тестова (страних издавача из приручника за наставнике). Предложено је да се на крају сваког образовног циклуса током основног и средњег образовања примене стандардизовани тестови знања из енглеског језика уз вредновање језичких способности ученика. Већим делом били би засновани на домаћем плану и програму, а израђени по узору на међународне стандардизоване тестове за одговарајуће узрасте и нивое постигнућа. Овакви тестови и систем вредновања имали би формативну улогу у смислу подстицања потребе за континуираним напредовањем код ученика и наставника, као и свести о постојању стандарда које треба достићи на крају четворогодишњих периода. Самим тим, побољшао би се и квалитет наставе и приступи учењу. Предност ових тестова лежи и у свеобухватности садржаја (језичке грађе и вештина) и јасно дефинисаним критеријумима вредновања. Како би се избегли негативни ефекти тестирања, они би у нашој средини могли да се примењују у неколико засебних фаза, у време уобичајене завршне систематизације градива на крају одређеног образовног циклуса. На основу искуства у пракси и познавања ситуације у школској настави енглеског језика, овај предлог је, путем електронског упитника, подржало 89% анкетираних наставника.

Закључак

Учити страни језик значи развијати способност да се путем интегрисаних језичких вештина спонтано и што правилније користи језичка грађа. Научити страни језик значи њиме и овладати. Резултати истраживања о реалним постигнућима једне генерације новоуписаних студената у области наставе енглеског језика показују да је у време уписа факултета, према домаћим стандардима за средње школе, мање од 50% испитане популације достигло очекивани ниво постигнућа (*B1* према међународним стандардима). Завршна школска оцена из енглеског језика није ре-

алан показатељ знања ове популације, док поједини подаци наводе и на закључак о примени неуједначених критеријума оцењивања.

За велики број испитаника иза многих година учења не стоји знање на задовољавајућем нивоу. Различите фазе овог истраживања показале су да на постигнућа ученика утичу не само фонд часова и лична залагања ученика већ и адекватан избор наставних метода и поштовање прописаних критеријума оцењивања. Граматичко-преводни метод, и даље евидентно присутан у настави страних језика, потребно је у што већој мери заменити савременим приступима настави, заснованим на интегрисаним језичким знањима и вештинама и усмереним ка развијању комуникативне компетенције ученика. Осим тога, систем вредновања ученичких постигнућа потребно је заснивати на подстицајним и стандардизованим облицима провере како бисмо ученицима омогућили и благовремено помогли да развијају своје језичке способности.

Литература

- Anderson 2013: L. W. Anderson [ur.], *Nastava orijentisana na učenje – za nastavnike orijentisane na postignuća*, Solun: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi.
- Bamford, Day 2004: J. Bamford, R. R. Day, *Extensive Reading Activities for Teaching Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bojović 2013: M. Bojović, *Značaj i razvoj komunikativne jezičke sposobnosti studenata u učenju engleskog jezika kao jezika struke* (doktorska disertacija), Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Brookes, Grundy 2002: A. Brookes, P. Grundy, *Beginning to Write*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown 2004: H. D. Brown, *Language Assessment, Principles and Classroom Practices*, White Plains, NY: Longman.
- Bugarski 1991: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarski 1996: R. Bugarski, *Lingvistika u primeni*, Beograd: Čigoja.
- Campbell, Kryszewska 2002: C. Campbell, H. Kryszewska, *Learner-based Teaching*, Resource books for teachers, Oxford: Oxford University Press.
- CEFR 2011: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, Council of Europe, Cambridge: Cambridge University Press.
- ESOL Examinations 2011: *Using the CEFR: Principles of good practice*, Cambridge: University of Cambridge.
- Fowler 1989: W. S. Fowler, *Progressive Writing Skills*, London: Nelson English Language Teaching.
- Graves 2000: K. Graves, *Designing language courses: A guide for teachers*, Boston: Heinle & Heinle.
- Harmer 1998: J. Harmer, *How to Teach English*, Harlow: Addison Wesley Longman Limited.

- Harmer 2002: J. Harmer, *The Practice of English Language Teaching*, Harlow: Longman.
- Janković 2005: N. Janković, Vežbanja u nastavi jezičkih veština (konceptija, funkcija, vrednovanje), *Inovacije u nastavi*, Beograd: Učiteljski fakultet, XVIII, br. 3, 85–90.
- Janković 2016: N. Janković, *Vrednovanje jezičkih znanja i sposobnosti u nastavi engleskog jezika* (doktorska disertacija), Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Klippel 2001: F. Klippel, *Keep Talking, Communicative fluency activities for language teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristal 1987: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Kembridž: Cambridge University Press.
- Lightbown, Spada 1999: P. M. Lightbown, N. Spada, *How Languages are Learned*, Oxford: Oxford University Press.
- Lindsay, Knight 2006: C. Lindsay, P. Knight, *Learning and Teaching English*, Oxford: Oxford University Press.
- Littlewood 2007: W. Littlewood, *Communicative Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LOT 2014: *Leksikon obrazovnih termina*, Beograd: Učiteljski fakultet.
- Mitchell, Myles 2004: R. Mitchell, F. Myles, *Second language learning theories*, London: Hodder Arnold.
- Nolasco, Arthur 1990: R. Nolasco, L. Arthur, *Conversation*, Resource books for teachers, Oxford: Oxford University Press.
- Nunan 1989: D. Nunan, *Designing tasks for the communicative classroom*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nuttall 2000: C. Nuttall, *Teaching Reading Skills in a Foreign Language*, Oxford: Macmillan.
- Ormrod 2004: J. E. Ormrod, *Human Learning*, New Jersey: Longman.
- Oxford 2001: R. Oxford, *Integrated Skills in the ESL/EFL Classroom*, *ERIC Digest*, Washington DC, ERIC Clearinghouse. <<http://www.ericdigests.org/2002-2/esl.htm>> 9.9.2014.
- Pravilnik o opštim standardima postignuća za kraj opšteg srednjeg obrazovanja i srednjeg stručnog obrazovanja u delu opšteobrazovnih predmeta* 2013: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 117/2013.
- Pravilnik o ocenjivanju učenika u srednjem obrazovanju i vaspitanju* 2015: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 82/2015.
- Rae, McPhillimy 1985: G. Rae, W. N. McPhillimy, *Learning in the Primary School*, London: Hodder Arnold H&S.
- Richards, Rodgers 1991: J. C. Richards, T. S. Rodgers, *Approaches and Methods in Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scrivener 1994: J. Scrivener, *Learning Teaching*. Oxford: Heinemann.
- Spratt, Pulverness, Williams 2005: M. Spratt, A. Pulverness, M. Williams, *The TKT (Teaching Knowledge Test) Course*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Trbojević 1991: I. Trbojević, *Praćenje razvoja komunikativne kompetencije kod studenata engleskog kao stranog jezika* (magistarski rad), Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Trikić, Vranješević, Levkov 2012: Z. Trikić, J. Vranješević, Lj. Levkov, *Niko kao vi! Vodič za roditelje kroz sistem obrazovanja i vaspitanja*, Beograd: Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Wallace 1996: C. Wallace, *Reading*, Oxford: Oxford University Press.

Nataša Z. Janković

COMPARISON OF ASSESSMENT AND ACHIEVEMENT IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Summary

The outcomes of modern foreign language teaching should reflect students' ability to apply appropriately the knowledge and skills acquired in language classes. The persistence of the grammar-translation method and the neglect of language skills development have a negative impact on students' achievement. The aim of this research was to compare students' high school English language marks with their achievement at the beginning and end of the first year of their academic studies, the ultimate goal being improving the processes of language skills learning and language assessment. In the population which counted 213 students, almost half of the respondents had the highest school mark. The applied analytical and descriptive method (based on the principle of triangulation), as well as the causal-comparative method (based on initial and final testing of students) led to the conclusion that school marks do not adequately reflect the true level of students' language mastery. Students' achievement largely depends on their personal effort and the number of teaching hours, but also on the teacher's choice of the teaching methods and approaches, and abiding by the prescribed assessment criteria. The research shows that even a one-year period can be enough to improve the quality of learning by intensifying teaching towards the development of language skills and language ability. Certain solutions have been proposed that may lead to an improved and standardized system of evaluation, which is important for both paving students' way to language mastery and the education system in general.

Keywords: English language teaching, developing language skills and language ability, achievement, evaluation and assessment

*Примљен 18. априла 2017. године
Прихваћен 20. новембра 2017. године*

- THINGS THAT SHOULD

HAVE BEEN INVENTED -

WEAPON

OF MASS

Creation

DESIGN DATE
OCTOBER 24 1954

OWNER'S SIGNATURE

John Sebastian L.
USA/WORLD

QUANTITY FOR INVENTOR
\$35.00

PLEASE PRINT CLEARLY AND FULLY: NAME, TITLE, OR NAME, TITLE, AND ADDRESS OF APPLICANT, IN FULL, INCLUDING THE TITLE OF A PATENT.

LOST PATENTS SERIES

Соња Н. Хорњак¹
ОШ „Жарко Зрењанин”, Зрењанин

Данијела Д. Ђорђевић
Универзитет у Београду
Пољопривредни факултет
Катедра за стране језике

Кристина В. Марковић
Универзитет у Београду
Пољопривредни факултет
Катедра за стране језике

ИНТЕРКУЛТУРНА КОМПЕТЕНЦИЈА У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ

Рад анализира концепт интеркултурне компетенције и њену заступљеност у настави страног језика струке у Србији. Циљ истраживања био је да се испита степен заступљености интеркултурне компетенције у настави страног језика струке на нефилолошким факултетима, као и да ли и у којој мери постоји свест о интеркултурној компетенцији и став према важности исте. Поред теоријске анализе проблема истраживања, рад садржи и резултате истраживања спроведеног међу предавачима страних језика струке на нефилолошким факултетима Универзитета у Београду, као и резултате истраживања спроведеног међу студентима Пољопривредног факултета Универзитета у Београду. Резултати истраживања указују на чињеницу да постоји прилично развијена свест и позитиван став према интеркултурној компетенцији. Добијени резултати показују да је значај интеркултуралне компетенције препознат како код предавача, тако и код студената. Стога се може закључити да би развијање интеркултурне компетенције требало да заузима важно место у курикулуму страних језика струке на нефилолошким факултетима.

Кључне речи: интеркултурна компетенција, страни језик струке, културолошке разлике, култура, интеркултурни говорник, културни обрасци, интеркултурни садржаји

1. УВОД

У циљу развијања комуникативне компетенције ученика од великог значаја је развијати интеркултурну компетенцију. Плурилингвизам је веома заступљен у европском контексту, а плурилингвалан ученик је отворенији ка другим културама и језицима (Заједнички европски оквир за живе језике 2002: 46).

¹ sonjahornjak@live.com

Захваљујући стицању интеркултурне компетенције, ученици развијају толеранцију према другим културама. Ученик не полази од нуле јер већ поседује одређена знања која му помажу да стекне мишљење о страниј култури и да пореди сличности и различитости двеју култура (Iglesijas Kasal 2003: 9). На овај начин ученик обогаћује и проширује своја знања (Denis i Matas Pla 1999: 89). Интеркултурни говорник је способан да уочи везе између сопствене културе и других култура, да објасни разлику и да је прихвати (Bajran i Fleming 2001: 16). Развијање интеркултурне компетенције веома је значајно јер се њеним развијањем боље схвата и сопствена култура (Peres 1996: 40).

Развијање интеркултурне компетенције такође подразумева препознавање следећих циљева: омогућавање да ученици развију и лингвистичку и интеркултурну компетенцију, да буду припремљени за интеракцију са припадницима других култура, да прихвате њихову различитост и да увиде да је то искуство које их обогаћује (Bajram, Gribkova i Starki 2002: 10).

Место интеркултурне компетенције је специфично у области изучавања страног језика струке с обзиром на то да у зависности од културе циљног језика постоји различита друштвена перцепција аспеката важних за језик струке. Пре свега се мисли на поимање времена и простора, пренос информација, који се разликују од културе до културе. Такође, у оквиру језика струке постоје културни обрасци који су условљени културом циљног језика. Стога је у настави страног језика струке интеркултурна компетенција од великог значаја јер се у процесу усвајања језика формира говорник који разуме различитости циљне културе и у складу са тим зна да поступи у одређеном комуникативном чину.

С обзиром на чињеницу да интеркултурна компетенција у страном језику струке код нас није довољно проучавана, предмет рада је анализа концепта интеркултурне компетенције и испитивање у којој мери је она заступљена у оквиру наставе страног језика струке у Србији. Циљ рада је и да се укаже на потребу изучавања интеркултурне компетенције у настави страног језика струке.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

2.1. Дефиниција и значај интеркултурне компетенције

У оквиру комуникативне компетенције Мејер (1991: 137) граматичкој, социолингвистичкој, дискурсној и стратешкој компетенцији додаје и интеркултурну компетенцију. Према наводима овог аутора, интеркултурна компетенција представља способност особе да се понаша на одговарајући начин и прилагоди ситуацији при сусрету са ставовима и очекивањима представника других култура (Мејер 1991: 137). Стога интеркултурна компетенција подразумева одговарајуће познавање културних особености (Iglesijas Kasal 2003: 21).

Када је реч о концепту интеркултурне компетенције, истиче се „културни пртљаг” који ученик поседује када започиње процес учења страног језика. Потребно је да наставник уведе на час елементе обе културе, и матерњег и циљног језика, при чему су веома значајни афективни фактори који се јављају у контакту са новим језиком и културом (Vakas Ermida i Benavente 2002: 9).

У процесу учења страних језика дуго је важио стандард концепта *near nativeness*, односно ученик је имао циљ да постигне компетенцију језика која одговара нивоу изворног говорника циљног језика (Kramš 1993: 9). Бајрам и Зарате (1997: 10) су деведесетих година променили овај концепт, уводећи концепт *intercultural speaker*, односно да ученике треба описивати као интеркултурне говорнике (Baјram, Zarate i Neuner 1997: 10). Бајрамов модел интеркултурне комуникативне компетенције обухвата пет различитих фактора: знање, став, вештине тумачења и повезивања, вештине откривања и интеракције и политичко образовање, при чему се укључује и критичка културна свест (Baјram 1997, u: Ataj et al. 2009: 124). Де Паблос Ортега (2004: 18) укратко дефинише интеркултурног говорника као особу која поседује знања о више култура и која је способна да комуницира са људима из других окружења. Концепт интеркултурног говорника временом је нашао своје место како у различитим теоријским оквирима који се баве компетенцијама ученика, тако и у пракси.

2.2. Присуство интеркултурне компетенције у лингводидактичким документима

Концепт интеркултуралности присутан је у најзначајнијим лингводидактичким документима у сфери страних језика - Заједничком европском оквиру за живе језике (у даљем тексту ЗЕО) и Курикуларном плану Института Сервантес (Plan Curricular del Instituto Cervantes, у даљем тексту РСИС). ЗЕО (2002: 107–109) поред опште културе и социокулуролошких знања наводи и спознавање интеркултуралности, а такође говори и о интеркултурним склоностима и умећима у оквиру склоности и умећа (ЗЕО 2002: 109–110). Важан образовни циљ представља изградња интеркултурне личности (ЗЕО 2002: 111).

РСИС (2006: 12. поглавље) дефинише интеркултурну компетенцију као проширење друштвене личности ученика који се прилагођава и успешно укључује у интеракцију са особама из различитих заједница. Овај план обухвата развој и примену одређених знања, вештина и ставова, захваљујући којима ће ученик бити способан да тумачи значајне културне чињенице циљне заједнице, да се укључи у њу, да буде посредник између различитих култура, да превазиђе потенцијалне неспоразуме. Поред тога, ученик се изграђује као друштвена личност способна да живи у атмосфери толеранције (РСИС 2006: 12. поглавље).

По Курикуларном плану Института Сервантес интеркултурна компетенција подразумева шири ниво образовања ученика. Наиме, интер-

културне способности и ставови подразумевају формирање културног плуралног идентитета, асимилацију културних знања, културну интеракцију и медијацију (РСIC 2006: 12. поглавље). Имајући у виду све наведено, настава страног језика би на неки начин требало да омогући и помогне ученику да на доследан начин развије интеркултурну компетенцију. Значај интеркултурне компетенције је изузетно важан и за студенте који похађају предмете страних језика струке, јер ће они у току или након завршетка студија имати прилике да се сусретну са припадницима различитих култура. Уколико се темељно и систематски ради на развијању ове компетенције, студенти ће бити спремни да се у новим ситуацијама понашају на одговарајући начин и да без потешкоћа преносе поруке и идеје, а да при томе те поруке и идеје од стране њихових саговорника буду схваћене на прави и одговарајући начин.

2.3. Развијање интеркултурне компетенције у настави страног језика струке

Ванде Кастил (2009: 860) даје пример како би требало да функционише увођење концепта интеркултурних садржаја на часу страног језика струке. Ученицима би најпре требало да се зада да размисле о одређеном садржају попуњавајући упитник, а затим би тај садржај требало теоријски да се представи. Ауторка (Vande Kastil 2009: 860) сматра да интеркултурна настава не може да се сведе само на пренос информација, већ код ученика треба подстаћи интересовање за различитости, с циљем да усвоје отворен став и да учествују. Улога професора је да предводи час, професор је тај који би требало да ученицима пружи могућност да учествују у разним активностима захваљујући којима ће они развити позитиван став према другима (Vande Kastil 2009: 860). На крају часа ученици би требало да поново попуне упитник како би се утврдило у којој мери су се њихови ставови изменили (Vande Kastil 2009: 862).

Интеркултурни садржаји подразумевају и учење о различитој перцепцији времена између монохронијских и полихронијских култура. Монохронијске културе се карактеришу представљањем линеарне визије времена, при чему се цени тачност. С друге стране, у полихронијским културама визија времена је циклична, доминира флексибилност, интерперсонални односи су важни и припадници ове културе не раздвајају професионално од приватног. Затим постоје индивидуализоване и колективне културе. У индивидуализованим културама на првом месту су амбиција, успех и индивидуална слобода, припадници ове културе су такмичарски настројени. У колективним културама, на супрот томе, истиче се добро функционисање групе – најбитније је доћи до компромиса, а основу представљају хармонијски и солидарни односи. Културе се такође разликују и по начину преношења информација – експлицитно или имплицитно. У културама са експлицитним преносом информација већина информација се преноси преко јасних и директних порука, где поруке откривају намере пошиљаоца. У културама са

имплицитним преносом информација контекстуализација је на вишем нивоу, поруке се не преносе експлицитним путем, већ су инкорпориране у комуникативну ситуацију (Vande Kastil 2009: 859–869).

У процесу развијања интеркултурне компетенције важна дидактичка средства су аутентични материјали. Посебно се истичу документарни филмови на основу којих студент перципира путем чула слуха и вида вербалне, невербалне и екстралингвистичке елементе комуникације својствене циљном језику. Активности којима се развија интеркултурна компетенција могу бити симулација одређене ситуације или драматизација. На овај начин се импровизује и дочарава ситуација коју би студенти могли да очекују уколико се нађу у комуникативном чину са изворним говорницима.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет спроведеног истраживања је испитивање заступљености интеркултурне компетенције у настави страног језика струке у Србији, као и свест студената о значају интеркултурне компетенције. Циљ датог истраживања је анализа стагуса који интеркултурна компетенција има у настави страног језика струке. За потребе истраживања определили смо се да први узорак чине предавачи страног језика струке Универзитета у Београду, јер поменути универзитет обухвата највише факултета на којима се изучава страни језик струке. С обзиром на то да се ради о прелиминарном истраживању, други узорак чинили су студенти прве године студија одсека Прехрамбена технологија Пољопривредног факултета Универзитета у Београду, који су похађали предмете Енглески језик и Немачки језик, са укупним фондом од 30 часова у току зимског семестра академске 2016/2017. године. Техника прикупљања података је подразумевала упитник од десет питања затвореног типа, који је администриран предавачима испитаницима путем електронске поште, као и упитник од петнаест питања отвореног и затвореног типа који је прослеђен студентима.

Иако су упитници послати на велики број адреса како предавача, тако и студената с циљем добровољног попуњавања упитника, број испитаника био је као што следи: први узорак обухватао је седамнаест предавача страног језика струке (енглески, немачки, француски, руски, шпански, италијански) на различитим факултетима Универзитета у Београду, док је други узорак обухватао шездесет и два студента. Сви испитаници били су унапред обавештени да ће резултати овог истраживања бити коришћени у научне сврхе.

У оквиру датог истраживања пошли смо од следећих хипотеза:

- 1) примена концепта интеркултурне компетенције у наставном процесу је спорадична,
- 2) студенти су само делимично упознати са интеркултурном компетенцијом, мада препознају њен значај.

4. Резултати и дискусија

4.1. Ставови предавача према интеркултурној компетенцији у настави страних језика струке

Питања упућена предавачима односила су се на следеће: колико су предавачи упознати са концептом интеркултурне компетенције, да ли сматрају да је важна, да ли раде на развијању ове компетенције код студената, да ли је уводе систематски или спорадично, да ли је довољно заступљена, начин на који је уводе, која средства користе, да ли студенти имају свест о важности интеркултурне компетенције и да ли је усвајају са лакоћом, као и да ли је потребна обука предавачима. Резултати су исказани у процентима.

Апсолутно сви испитаници су упознати са концептом интеркултурне компетенције. Сви испитаници такође сматрају да је важно развијати интеркултурну компетенцију у настави страног језика струке. Постојање свести о значају интеркултурне компетенције је од велике важности. Сви испитаници су изјавили да у настави раде на развијању интеркултурне компетенције студената. Када се ради о томе колико често наставници уводе интеркултурну компетенцију на час, 70,6% испитаника то чини систематски, а 29,4% испитаника спорадично. Доста висок степен испитаника систематски уводи интеркултурне садржаје у наставу, али очигледно је да постоје и предавачи који то чине спорадично. Чак 88,2% испитаника сматра да је интеркултурна компетенција довољно заступљена у настави страног језика струке у Србији, док само 11,8% испитаника сматра да то није случај.

По питању начина на који предавачи интеркултурну компетенцију уводе у наставу, 94,1% испитаника је уводи кроз примере, док је 5,9% испитаника исту уводи теоријски. Увођење интеркултурних садржаја кроз примере најбољи је начин да их студенти брже и лакше усвоје, те је похвална чињеница да већина предавача на овај начин уводи интеркултурне садржаје.

Следећим питањем желели смо да сазнамо да ли предавачи користе аутентичне материјале у представљању интеркултурних садржаја. Укупно 94,1% испитаника примењује аутентичне материјале, док их 5,9% испитаника не примењује. Аутентични материјали су драгоцен извор информација за увођење интеркултурних садржаја.

Затим су предавачи упитани да ли студенти имају свест о интеркултуралности. Мали број испитаника (11,8%) сматра да студенти имају висок степен свести о интеркултуралности, 35,3% испитаника предавача сматра да студенти имају делимично развијену свест, док 52,9% верује да студенти готово да немају никакву свест о важности интеркултурне компетенције. Одговори предавача о свести студената указују на чињеницу да студенти нису довољно навикнути на појам интеркултурне компетенције. Укупно 70,6% предавача испитаника сматра да студенти са

лакоћом усвајају интеркултурне садржаје, док 29,4% испитаника не дели поменуто мишљење. На основу тога може се закључити да је потребно константно радити на усавршавању метода увођења интеркултурних садржаја.

Што се тиче усавршавања предавача у области увођења интеркултурних садржаја, 76,5% испитаника сматра да су потребне обуке и семинари, док 23,5% испитаника сматра да таква усавршавања нису потребна. Добијени одговори указују да је неопходан већи рад у сфери усавршавања предавача, као и да је свакако неопходно да се посвети више пажње овој теми.

4.2. *Ставови студената према интеркултурној компетенцији у настави страних језика струке*

Предмет другог истраживања јесте свест студената о значају интеркултурне компетенције. На упитник су добровољно одговорила укупно 62 студента, 72,6% женског и 27,4 % мушког пола. Старосно доба студената се креће од 18 до 38 година, мада већи део испитаника има 19 година (58%). Испитаници потичу из различитих делова Србије.

Питања постављена студентима су се односила на следеће аспекте: када су студенти почели са учењем енглеског и немачког језика, да ли владају и другим страним језицима, да ли су упознати са концептом интеркултурне компетенције, да ли су некада имали контакт са изворним говорницима, које сличности и разлике су уочили приликом сусрета са говорницима из других језичких и културних подручја, које су предности и недостаци комуникације са особама из других култура, да ли сматрају да је важна интеркултурна компетенција, да ли је она довољно заступљена у програмима на факултету и да ли би волели да имају више часова који укључују интеркултурне садржаје. У овом истраживању резултати су такође исказани у процентима.

Ако говоримо о томе када су испитаници почели са учењем енглеског и немачког језика, одговори су били заиста шаролики – извесан број студената почео је са учењем страног језика између три и дванаест година; већина испитаника је почела са учењем страног језика у првом разреду основне школе, мада је било и оних који страни језик уче од другог, трећег, четвртог и петог разреда основног школовања.

Нешто више од половине студената навело је да поред енглеског и немачког владају и другим језицима – француским, италијанским, руским и шпанским. Око 58% испитаника је одговорило да је упознато са појмом интеркултурна компетенција, што указује да знатан проценат испитаника ипак није упућен у овај појам. Отприлике 90% испитаника тврди да се директно сусрело са особама које долазе из других језичких и културних говорних подручја. Сличности које су испитаници уочили приликом сусрета са особама из других језичких и културних подручја се углавном односе на: слично понашање, размишљања, став према општим темама (нпр. образовање, пријатељство, љубав), интересовања,

смисао за шалу, приоритете у животу, манире, љубазност, комуникативност, дружељубивост, жељу за споразумевањем, вољу да разговарају са људима који нису из истог говорног подручја, заинтересованост да се упознају туђи обичаји, традиција, култура, занимљивости, као и неке речи које се слично изговарају, изговор приликом разговора на енглеском језику, али и коришћење што простијих реченица ради лакшег споразумевања.

Када су у питању разлике, испитаници су најчешће наводили различите обичаје, навике, традиције, културе, васпитање и правила, затим начин размишљања, споразумевања, облачења, исхране и коришћење слободног времена, животни стандард, разлике у менталитету и генерално у свакодневној култури, повученост, самоувереност, сналажљивост, ведрину, оптимизам, љубазност, пријатност, побожност, језик, друго писмо, приступ животу и акценат. Овакви одговори испитаника показују да су они веома свесни сличности и разлика које постоје приликом сусрета са особама из других културних и језичких подручја, било да се оне односе на сегменте свакодневног живота, на опште теме или на разлике и сличности које се тичу употребе језика.

Имајући у виду предности комуникације са особама из других језичких и културних подручја, испитаници су великим делом наводили: усавршавање страног језика, учење нових термина, боље, лакше, брже, ефикасније и забавније учење језика, стицање нових знања, културно уздизање, лакше долажење до потребних информација, побољшање међуљудских односа, схватање језика као моста међу људима без обзира на културолошку или етничку различитост, упознавање различитих култура, традиција, обичаја, места и људи, размена искустава и животних прича, и развијање свести о томе како други људи живе.

Ако у обзир узмемо недостатке комуникације са особама из других језичких и културних подручја, испитаници су навели следеће: немогућност потпуног разумевања, неразумевање одређених израза или неких термина или неких садржаја типичних за одређено подручје или погрешно разумевање одређених ставова.

Као што се из одговора испитаника може видети, постоји висока свест о предностима и значају комуникације са особама из других регија света, док се као недостатак великим делом наводи непотпуно разумевање, које се, претпостављамо, јавља, услед недовољног познавања или овладавања страним језиком или услед слабијег познавања одређених прилика у различитим подручјима.

Већина испитаника студената (90,3%) сматра да је важно развијати интеркултурну компетенцију у оквиру страног језика струке. Нешто више од половине испитаника (51,6%) сматра да су интеркултурни садржаји довољно заступљени на часовима. Већи део испитаника (72,6%) сматра да би волео да има више часова у које су укључени интеркултурни садржаји.

На основу добијених резултата може се закључити да већина испитаника свакако показује велику заинтересованост за ширу примену интеркултурних садржаја у настави страних језика струке него што је то сада случај. Резултати оба истраживања такође показују да и код предавача и код студената постоји врло развијена свест о важности интеркултурне компетенције, као и позитиван став према истој.

5. ЗАКЉУЧАК

Значај интеркултурне компетенције огледа се у формирању комплетног говорника у европском контексту двадесет првог века. Она представља много више од учења језика, јер пружа визију о уважавању другог и разумевању идентитета других култура.

На основу спроведеног истраживања, може се закључити да испитаници, како предавачи тако и студенти, сматрају да је развијање интеркултурне компетенције од велике важности, стога ова компетенција треба бити узета у обзир приликом креирања курикулума и образовних материјала. Дато истраживање такође указује на чињеницу да постоји и велика заинтересованост међу студентима испитаницима за коришћење интеркултурних садржаја у настави страних језика струке, као и воља да такви садржаји у будућности још у већој мери буду примењени на различите начине на часовима. Примена ових садржаја такође води како већој мотивацији студената за учење страних језика струке, тако и обликовању савременог интеркултурног говорника који је у потпуности способан да одговори захтевима своје струке.

Ако у обзир узмемо ограничења датог прелиминарног истраживања, то би евентуално могао бити број испитаника обухваћен истраживањем, пре свега предавача, али и то што су испитаници који су учествовали у другом истраживању студенти само једног факултета, те тако не можемо тврдити да би добијени резултати били у потпуности истоветни или мање или више слични са резултатима истраживања у коме би као испитаници учествовали и студенти неких других факултета. Као извесно ограничење инструмента датог истраживања могао би се евентуално сматрати мањи број питања који упитник садржи. Упитник би се у неком наредном истраживању могао допунити новим и детаљнијим питањима.

Резултати овог истраживања указују да је неопходно посветити више пажње овом концепту и радити више на истраживању интеркултурне компетенције у циљу формирања интеркултурних говорника спремних за комуникацију у савременом свету, као и да би ово истраживање требало проширити и прикупити више сазнања и о ставовима студената других нефилолошких факултета који се односе на интеркултурну компетенцију.

Листа референци

- Ataj et al. 2009: D. Ataj et al, The Role of Intercultural Competence in Foreign Language Teaching. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, special edition, vol. 10, num. 3, 123–135.
- Bajram, Zarate i Neuner 1997: M. Byram, G. Zarate & G. Neuner, *Sociocultural Competence in Language Learning and Teaching, Studies towards a Common European Framework of Reference for Language Learning and Teaching*. Education Committee, Council for Cultural Co-operation, Council of Europe Publishing.
- Bajram i Fleming 2001: M. Byram & M. Fleming, Introducción, in M. Byram & M. Fleming (Eds.), *Perspectivas interculturales en el aprendizaje de idiomas. Enfoques a través del teatro y la etnografía*. (traducción: J. R. Parrondo & M. Dolan). Madrid: Cambridge University Press.
- Bajram, Gribkova i Starki 2002: M. Byram, B. Gribkova & H. Starkey, *Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching. A Practical Introduction for Teachers*. Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.
- Denis i Matas Pla 1999: M. Denis & M. Matas Pla, Para una didáctica del componente cultural en clase de E/LE, in L. Miquel & N. Sans (Eds.), *Cuadernos del tiempo libre, Colección Expolingua, Didáctica del español como lengua extranjera*. Madrid: Fundación Actilibre, 87–95.
- Iglesijas Kasal 2003: I. Iglesias Casal, Construyendo la competencia intercultural: sobre creencias, conocimientos y destrezas, in I. Alonso Belmonte (Ed.), *Carabela 54, monográfico, La interculturalidad en la enseñanza de español como segunda lengua/lengua extranjera* Madrid: SGEL, 5–28.
- Kramš 1993: C. Kramsch, *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Mejer 1991: M. Meyer, Developing transcultural competence: Case studies of advanced foreign language learners, in D. Buttjes & M. Byram (Eds.), *Mediating languages and cultures*. Clevedon: Multilingual Matters, 136–139.
- De Pablos Ortega 2004: C. Pablos Ortega de, La construcción del componente cultural en la clase de E/LE: propuesta didáctica a través del cine de Pedro Almodóvar. *Frecuencia L*, Noviembre 2004, 27, 18–21.
- Peres 1996: Pérez, N. Algunas ideas para la enseñanza de la cultura. *Frecuencia L*, Noviembre 1996, 3, 36–40.
- Курикуларни план Института Сервантес 2006: *Plan Curricular del Instituto Cervantes*, Centro Virtual Cervantes. Elektronsko izdanje bez paginacije. http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/plan_curricular/ 11. 5. 2015
- Vakas Ermida i Benavente 2002: A. Vacas Hermida, A. & J.C. Benavente, Hacia la competencia intercultural en el aprendizaje del español. *La intercultural en la enseñanza ELE*, 1–17. <http://red.pucp.edu.pe/ridei/files/2012/11/121114.pdf> 4. 10. 2015
- Vande Kastil 2009: A. Vande Castele, El desarrollo de la competencia intercultural en el aula de español para fines específicos, in Barrientos Clavero, A. et al. (Eds.). *Actas del XIX Congreso Internacional de la ASELE, el profesor de español LE/L2* Cáceres: Universidad de Extremadura, 855–864. http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/19/19_0855.pdf 20. 5.2015
- Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocjenjivanje*. Council of Europe. (prevod, 2002). Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

Sonja N. Hornjak
Danijela D. Đorđević
Kristina V. Marković

Наслеђе 38 • 2017 • 55–65

INTERCULTURAL COMPETENCE IN TEACHING LANGUAGES FOR SPECIFIC PURPOSES

Summary

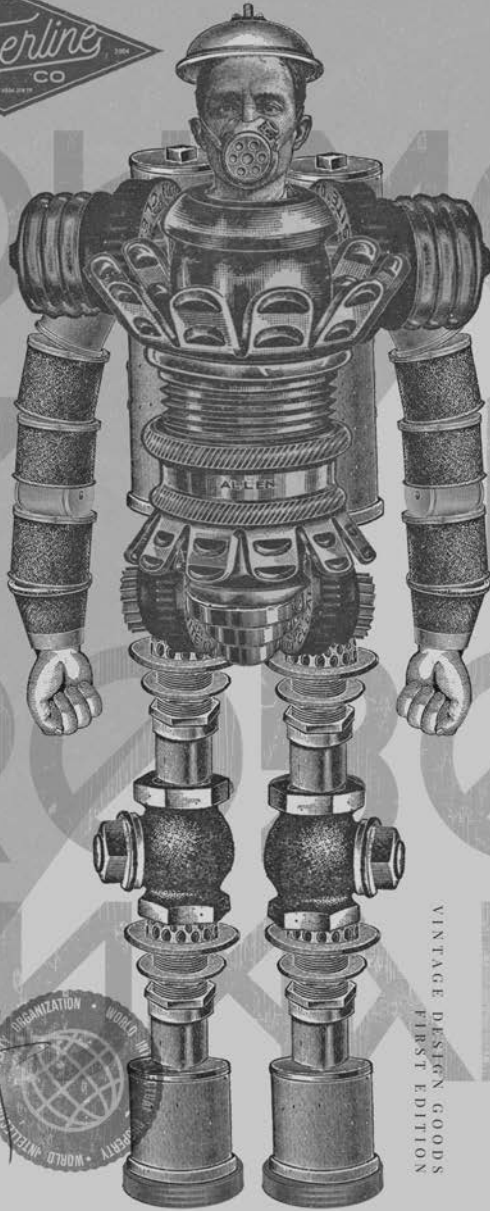
The paper analyses the concept of intercultural competence and its presence within teaching foreign languages for specific purposes in Serbia. The aim of this study was to investigate the extent of the presence of intercultural competence within teaching foreign languages for specific purposes at non-philological faculties as well as the existence/non-existence of awareness about this competence and attitudes towards the importance of intercultural competence. In addition to the theoretical analysis of the research problem, this paper presents the results of a survey conducted among lecturers of foreign languages for specific purposes at non-philological faculties of the University of Belgrade as well as the results of a survey carried out among students of the Faculty of Agriculture, University of Belgrade. The survey results indicate that there is a developed awareness and a positive attitude towards intercultural competence. The results show that the importance of intercultural competence is recognised by both lecturers and students. It can therefore be concluded that the development of intercultural competence should occupy an important place in the curriculum of foreign languages for specific purposes at non-philological faculties.

Keywords: intercultural competence, language for specific purposes, cultural differences, culture, intercultural speaker, cultural patterns, intercultural content

*Примљен 18. маја 2017. године
Прихваћен 29. новембра 2017. године*

PREMIUM HANDCRAFTED

VINTAGE DESIGN GOODS
FIRST EDITION

Весна Љ. Минић
*Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Учитељски факултет Призрен – Лепосавић*

Марија М. Јовановић¹
*Универзитет у Нишу
Филозофски факултет*

ОБРАЗОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ УЧИТЕЉА И НАСТАВНИКА У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ ПРОШЛОГ ВЕКА²

Чињеница да од квалитетног наставног кадра зависи будућност школе и државе, у великој мери указује на значај и актуелност теме. Променљивост захтева који се постављају пред учитеље и наставнике данас, о значају професионалног образовања и усавршавања, доводи до сталног преиспитивања и покушаја реформисања истих. Стручно усавршавање наставника има тенденцију перманентности, остварује се путем програма стручног усавршавања (обавезних, факултативних и периодичних) прописаних Правилником. Облици усавршавања наставника су разноврсни и најчешће се деле на: конференције и саветовања, конгресе, панел-дискусије, семинаре, курсеве, стручне консултације, истраживачки рад, трибине и радионице. Циљ рада је да се представи образовање и усавршавање учитеља и наставника у периоду након II светског рата и повуче паралела са савременим тенденцијама у том развоју. Од оснивања четворогодишњих учитељских школа, преко педагошких академија и отварања учитељских факултета у Србији, текао је процес професионалног развоја учитеља и наставника. Савремене образовне тенденције, усмерене ка доживотном учењу и стварању друштва знања, чине да се њихове компетенције проширују следећим компонентама: педагошка, методичка, психолошка, информатичка, комуникациона, као и да се стручно усавршавање изводи и ван институција васпитно-образовног карактера

Кључне речи: учитељи, наставници, усавршавање, компетенције, Србија.

1 marija.jovanovic2310@gmail.com; marija.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

2 Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта III 47023 *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и *Одрживости идентитета Срба и националних мањина у пограничним оштинама источне и југоисточне Србије* 179013, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1. УВОД

Образовање и стручно усавршавање наставника је нужна претпоставка успешног школског система сваке земље. И поред промене њих улога и функција наставника данас, када је он више посреднички оријентисан и када има улогу доброг координатора, организатора и програмера, његов значај није умањен. Напротив, он је незаменљива карика у васпитно-образовном ланцу, која веже све актере и затвара круг њихове успешности. Зато, морамо нагласити чињеницу да данас није довољно завршити образовање стицањем дипломе, већ је нужно наставити га и то путем перманентног образовања. Потреба за перманентним образовањем и усавршавањем наставника је нарочито повећана неколико година уназад појавом многобројних открића, проналазака, као и мноштвом података и информација присутних у свакодневном раду и животу. Да би учитељи и наставници успешно одговорили задацима који се пред њих постављају у друштву знања, морају ићи у корак са датим променама и прилагођавати им се.

Пут развоја учитељског образовања у Србији текао је од оснивања четворогодишњих учитељских школа (које су у послератном периоду биле највиши домет образовања). Оне су се брзо мењале и прилагођавале друштвеним променама, почев од течајева и курсева, до оснивања Више учитељске школе, педагошких академија, и касније учитељских факултета. Већ од 1958. године радило се на стручном усавршавању наставног кадра, које је током деценија попримало различите форме и облике. Данас, у друштву које учи, оно има одлику перманентности и саставни је део човекове личности. Програми и облици стручног усавршавања наставника у нашој земљи се прилагођавају како појединцу, тако и друштву у целини. Наставник има другачије улоге и значај у савременом образовању, али и обавезу перманентног усавршавања које се одвија свакодневно и ван институција. У раду се, поред програма и облика, говори и о компетенцијама наставника које се стичу разноврсним моделима стручног усавршавања.

2. ПУТ РАЗВОЈА УЧИТЕЉСКОГ И НАСТАВНИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

Редовно школовање учитеља у периоду после рата било је на нивоу средњег образовања, државног карактера и подељено на: мушке, женске и мешовите школе. Четворогодишње учитељске школе уписивале су се након завршеног седмог разреда обавезног школовања, а након положеног дипломског испита се добијала диплома о положеном учитељском дипломском испиту. „Ученици са завршеним четвртим разредом основне школе могли су завршити *припремни шечај* у трајању од једне године, потом и *педагошки шечај*, такође у трајању од једне године и стећи звање помоћног учитеља. Ученици са завршеним четвртим разредом средње школе за стицање звања *помоћног учитеља* требали су завршити

педагошки течај” (Минић 2012: 35). Када би се кратким течајевима „задовољиле примарне потребе, онда би се кандидати друге групе упућивали на једногодишњи педагошки течај, а кандидати треће групе на једногодишњи припремни течај” (Архив Југославије, 313/3/388). У постојећим учитељским школама, наставни план је садржао следеће предмете: Хемија (органичка и неорганичка), Природопис, Минералологија и Геологија, Настава филозофије, која је подразумевала сазнања из Психологије, Логике и Историје филозофије, Француски језик, Енглески језик, Латински језик, Руски језик, Педагошки предмети у које се убрајала Психологија, Логика, Општа педагогика, Дидактика, Методика и школски рад.

Промене настале у наставном програму за учитељске школе у другој половини четрдесетих година односиле су се углавном на новине које су у то време постојале у области науке, технике, технологије, производње итд. Није било пуно времена ни материјалних средстава да се подробније и дубље сагледава проблематика образовања и усавршавања наставничког кадра. Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ је, према упутствима Председништва Владе ФНРЈ, крајем 1946. године донео Уредбу о оснивању Више педагошке школе као високе стручне школе за спремање квалификованих наставника и то „наставника за више разреде седмогодишње школе, прогимназије, ниже разреде гимназија, за школе за дефектну децу, и васпитаче у ђачким домовима, чији се недостатак јако осећао у свим народним републикама” (Пешић 1947: 23). Школовање у њима за редовне ученике трајало је две године, а за приватне три. Наставне планове и програме доносило је Министарства просвете, а одобравао их Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ. Виша педагошка школа имала је у свом саставу три одсека: Одсек за спремање наставника виших разреда седмогодишњег школовања, Одсек за спремање наставника специјалних школа и Одсек за спремање васпитача у дечјим домовима и ђачким интернатима. Наставни рад у њима заснивао се на: предавањима, вежбама, лабораторијским радовима, практичним вежбама у радионицама и другим наставним помоћним установама, семинарима и екскурзијама. Испити су били семестрални, годишњи и дипломски.

Доношењем Резолуције III Пленума донета је и одлука о продужењу учитељских школа на пет година. Суштина новоорганизоване школе требало је да буде „одгој социјалистичког учитеља и давање солидног опћег и идеолошко-политичког образовања и развијање његових способности за културно-просвјетни и друштвени рад у народу” (Архив Југославије, 317/52/1130). Наставни планови и програми су се мењали и усклађивали са постојећим потребама, те су се уводили савремени облици и методе у раду, као и садржаји који су били проширенији и свеобухватнији у односу на претходни период. Важно је поменути постојање тзв. *домаћинских течајева* који су имали за циљ образовање жена. За њих је било потребно знање из области домаћинства и најнужније опште образовање које су могле усвојити у четворомесечном течају. Постојале су и учитељске школе за националне мањине, тако да је почетком педесе-

тих година било: „по једна школа са бугарским, чешким и словачким, румунским и италијанским наставним језиком, две школе са мађарским језиком и три школе са шиптарским језиком” (Вељковић 1951: 103).

Општим законом о школству 1958. године, први пут је уведена обавеза сталног усавршавања наставног кадра. Комисија за реформу школства дала је предлог да се формира педагошка академија у трајању од две године са предспремом више гимназије. У овим академијама био је планиран програм из „друштвених наука, педагошке групе предмета, физичког и здравственог васпитања и посебне групе предмета” (Ђекић 1957: 396), јер је за јединствену школу требало изградити и јединствени наставни кадар. Из наведеног се може закључити да крајем педесетих година није било значајнијих измена у погледу образовања наставника. Задатак школе, дакле односио се на „стално и систематско пружање подршке у остваривању њених задатака” (Јухас 1982: 136). Самоуправна школа тражила је нови модел наставника, са богатом општом и дидактичко-методичком културом. Специјалним курсевима и семинарима настојало се надокнадити оно што наставници нису стекли или што су пропустили током редовног школовања а што им је било неопходно ради изграђивања новог профила наставника са широком општом и педагошком културом. „То је био подстицај за стварање педагошких академија које су требале образовати наставнике за основне школе” (Минић 2012: 91). Учитељске школе у овом периоду нису излазиле из својих традиционалних оквира, па је проблем образовања и усавршавања наставника и даље остао актуелан. Посматрано објективно, у образовању наставника се мало шта изменило у једном веома дугом временском периоду. Промене које су се дешавале односиле су се претежно на домен општих знања, али у односу на методе и средства оне су биле изузетно споре. Стручно усавршавање одвијало се путем полагања стручних испита, семинара који су се организовали у време распуста, саветовања и предавања током целе године.

Године 1971. донет је Закон о педагошким академијама које је требало да образују наставника разредне наставе у основној школи, односно васпитача у предшколским установама. Редовна настава у педагошкој академији трајала је шест година и делила се на два наставна степена: припремни у четворогодишњем и завршни у двогодишњем трајању. Задаци академије за образовање наставника разредне наставе у основној школи односили су се на:

- „припремање наставника разредне наставе у основној школи пружајући им савремено опште образовање и одговарајуће стручно оспособљавање,
- праћење и унапређивање савремених облика рада у области разредне наставе,
- учествовање у раду на стручном усавршавању наставника разредне наставе” (Просветни гласник Социјалистичке Републике Србије, 5/71: 185).

Задаци академије за образовање васпитача предшколских установа су:

- „да образује васпитача за рад са децом у предшколским установама, обезбеђујући им одговарајуће опште и стручно образовање,
- да прати и проучава проблеме предшколског васпитања и ради на усавршавању васпитача предшколских установа,
- да развија програме, облике и методе рада на педагошком образовању породице” (Ibidem).

Почетком осамдесетих година XX века, тачније 1981. год. формирали су се Регионални центри за иновације и усавршавање наставника, који су систематски радили на модернизацији васпитно-образовне праксе. Замишљени према концепцији центара за иновације и усавршавање наставника као сектори регионалних, односно међуопштинских завода, требало је да омогуће обједињавање кадровских и материјално-техничких могућности завода и заједница, и систематски раде на планирању, спровођењу и праћењу иновација и усавршавања наставника. Оваквих центара је током 1981. године било седам и то у: Београду, Смедереву, Пожаревцу, Крушевцу, Аранђеловцу, Лесковцу и Лозници. Све активности биле су усмерене на усавршавање наставничког кадра јер „не постоји продуктивније улагање него што је улагање у образовање наставника” (Митровић 1981: 276). Он све више треба да има улогу „консултанта, координатора, организатора рада и учења својих ученика, њиховог самообразовања” (Ђорђевић 1986: 128). Преузимајући улогу организатора, координатора, сарадника и водитеља, наставник на најбољи начин „оспособљава ученике за самообразовање и самоваспитање, развија у њима потребу за учењем и усавршавањем, односно припрема их за процес повратног образовања” (Качапор, Вилотијевић 2005: 211). Зато су активности поменутих центара са својом усмереношћу ка наставнику биле од великог значаја.

Последња деценија прошлог века није донела битније измене у погледу образовања учитељског кадра. До укидања педагошких академија дошло је у току поступка за оснивање факултета за образовање учитеља. Школске 1993/94. године студенти који су затечени у педагошким академијама за учитеље, били су припојени вишим школама за образовање васпитача које су формиране од педагошких академија за васпитаче са правом да заврше школовање за звање учитеља. По угледу на развијене европске земље, Србија је у погледу образовања учитељског кадра прешла на универзитетско школовање свих наставника основне и средње школе 1993. године, када је Скупштина Републике Србије усвојила Закон о учитељским факултетима. Овим законом у Србији су формиран посебни факултети за образовање учитеља у: Сомбору (Универзитет у Новом Саду), Београду (Универзитет у Београду), Ужицу и Јагодини (Универзитет у Крагујевцу), Врању (Универзитет у Нишу) и Призрену (Универзитет у Приштини). У Црној Гори било је формирано одељење при Филозофском факултету у Никшићу. Студије на овим факултетима

данас трају осам семестара, односно четири године и организоване су према „позитивној традицији учитељских школа и педагошких академија и важећим нормативним актима универзитета” (Трнавац 2005: 98). Сви ови факултети данас улазе у систем студирања по *Болоњској декларацији* и налазе се у фази акредитовања студијских програма. Наставни план свих факултета чине: Основни део плана (студијски предмети); Изборни предмети; Обавезни интердисциплинарни семинари; Обавезни практични течај; Практични рад; Факултативне ваннаставне активности; Семинарски рад.

Што се тиче образовања наставника предметне наставе, у нашој земљи не постоје посебни факултети чија би основна сврха била образовање наставника предметне наставе. Они који се припремају за одређену струку (физичари, хемичари, математичари, економисти, инжењери и сл.), уколико желе, укључују се у просвету и запошљавају у школама, с тим што се њихово образовање постепено проширује укључивањем групе педагошко-психолошких и методичких предмета. Концепцијска питања у образовању наставника се односе на то: „која и каква знања су потребна наставнику, како се та знања стичу и/или развијају, шта је крајња функција образовања наставника” (Радуловић 2008: 232).

Одређене друштвене промене „социјалне, економске, технолошке, научне, политичке, културне, имају утицаја на наставничку професију, на положај наставника, његов рад и образовање, тј. на комплетан професионални развој” (Минић 2007: 141). Перманентно образовање и усавршавање учитеља и наставника иницирано је и снажним развојем информационе технологије која је веома доминантна у животу свих нас и која му даје могућности за проширивањем улога, попут улоге дијагностичара, терапеута и партнера у наставном процесу, што је значајно за развој како когнитивне, тако и афективне структуре дечје личности. Доживотно учење подразумева „континуитет у усавршавању који ће допринети афирмацији академског и сопственог знања и умења. Такав рад доприноси не само професионализацији већ и личној афирмацији” (Тодоров 2009: 198).

3. ПОЈАМ, ПРОГРАМИ И ОРГАНИЗАЦИОНЕ ФОРМЕ СТРУЧНОГ УСАВРШАВАЊА НАСТАВНИКА

Стручно усавршавање наставника у Републици Србији регулисано је *Правилником о стијалном стијручном усавршавању и стијицању звања наставијника, васијијача и стијручних сарадника* (Службени гласник Републике Србије, 14/2004; 56/2005; 85/2013; 86/2015; 3/2016; 73/2016). Оно обухвата активности, како се наводи у Правилнику, које самоиницијативно предузима наставник у стручном усавршавању, које се одвија унутар школе, као и кроз похађање акредитованих програма стручног усавршавања. Појам усавршавања наставника везује се за „дошколовавање, допунско образовање и перманентно усавршавање на педагошким

и стручним основама, на интеграцији васпитно-образовног и научног рада, на педагошкој теорији и пракси, на кадровским и образовним потребама васпитно-образовних установа, у циљу даљег унапређивања васпитно-образовне делатности” (Милосављевић 1997: 125). Правилником је прописано стално стручно усавршавање које се остварује по посебним програмима, а они могу бити обавезни и изборни. Наставници су дужни да у периоду од пет година похађају најмање 100 сати програма разних видова усавршавања, и то најмање 60 часова са листе обавезних и до 40 часова са листе изборних програма.

Потреба за континуираним стручним усавршавањем карактеристична је за већину професија, и није својствена само васпитању и образовању. Да би појединац ефикасно обављао задатке које му одређена струка намеће, неопходно је да стално учи, стиче нова знања и вештине, односно потребно је да се усавршава током читавог радног и животног века. У складу са тим, образовна реформа захтева од наставника не само да репродукује и обнавља претходно стечене педагошке, психолошке и дидактичко-методичке вештине и знања већ и да „изврши што потпунију трансформацију своје улоге особе која образује у процесу наставе, али и васпитава у исто време. То је разлог више за укључивање наставника у различите моделе и облике професионалног развоја и стручног усавршавања” (Антонијевић 2010: 17). Функције система образовања савременог наставника односе се на: стицање наставничких компетенција, које се односе на наставну област, методе наставе и учења; системе оцењивања постигнућа ученика; сарадњу са другим наставницима и локалном средином; разумевање природе образовног система у коме делују; и разумевање културног контекста у коме се одвија процес образовања. Милосављевић (1997: 126) наводи разлоге организовања перманентног стручног усавршавања наставника који леже у чињеници да: ниједна школа не даје и не може дати завршно образовање у апсолутном смислу; потреби васпитно-образовног рада; да наставници, васпитачи, стручни сарадници и директори стално буду у току са развојем науке, технике и технологије; развој друштва и друштвено-економског положаја наставника у друштву; потреби за сталним иновирањем претходно стечених знања (стручних, педагошких, психолошких, дидактичко-методичких). Стручним усавршавањем наставник унапређује себе, развија знања, вештине и способности, персоналне карактеристике, а самим тим и свој рад. „Обезбеђивање напредовања у професионалној каријери, као и низ других погодности (функције, звања, материјална стимулација, итд.) за наставнике који завршавају одговарајуће програме усавршавања отвара широк простор за нова интересовања, подстиче њихов потенцијал, усмерава на самовредновање и даље професионално усавршавање” (Кундачина, Стаматовић 2011).

Програми стручног усавршавања наставника углавном се деле на: *обавезне* и *факултативне*, мада се често помињу и *периодични* програми усавршавања. *Обавезни* су усмерени на све наставнике или одређене

категорије наставника, циљ им је праћење стручних знања из научних области, праћење новина у наставним плановима и програмима, промене које се уводе у оквиру реформских процеса, усавршавања наставника за нове предмете који се уводе у школе, новине у методици рада наставника и сл. Обавезни програм усавршавања се односи и на увођење у рад наставника почетника, као и програм за стицање лиценце. Ови програми се најчешће постављају и реализују на националном нивоу, а аутори и реализатори могу бити групе стручњака, факултети, Министарство просвете, разна удружења, стручна друштва и др. Укључивање наставника у ове програме је обавезно, и у већини случајева верификовано сертификатима, потврдама, уверењима. *Факултетивни програми* не обавезују наставнике, тематски садржај је шири и нуде се разноврсне теме. Они наставницима пружају могућност да се усавршавају према личним интересовањима и омогућавају лични професионални развој. *Периодични програми усавршавања* у многим земљама се заснивају на конкретним потребама наставника. У зависности од тога шта је приоритетна група, нуде се програми који имају за циљ пружање различитих знања, или обуку за примену различитих метода или наставних средстава у раду.

Програми усавршавања се разликују и по временском трајању, односно на који временски период је планирана реализација програма. Тако постоје: програми стручног усавршавања наставника који трају једну или више година континуирано; програми чија је реализација оријентисана на одређени део године, и програми чија реализација траје одређени временски период. Програме могу организовати: професионалне асоцијације и удружења (учитељска друштва, друштва педагога, психолога), невладине организације, универзитетски наставници, научни радници, саветници, надзорници, директори школа.

Правилником (Службени гласник РС, бр. 13/2012) се истиче да облици сталног стручног усавршавања наставника, васпитача и стручног сарадника, а које надлежни орган или организација одобри по утврђеној процедури, јесу:

- програми сталног стручног усавршавања који се остварују извођењем обуке,
- акредитовани програми високошколских установа као облика целоживотног учења,
- стручни скупови (конгрес, сабор, сусрети и дани, конференција, саветовање, симпозијум, округли сто, трибина),
- летње и зимске школе,
- стручна и студијска путовања.

У оквиру стручног усавршавања наставника сусрећемо се са великим бројем разноврсних облика (форми) реализације. Аутори се, углавном слажу да се оне деле на: конференције и саветовања, конгресе, па-

нел-дискусије, семинаре, курсеве, стручне консултације, истраживачки рад, трибине и радионице. *Конференције и саветовања* су чести облици усавршавања наставника. У оквиру њиховог рада расправља се о неким важним и актуелним образовно-васпитним програмима у оквиру педагошке или шире друштвене јавности. Конференцијама углавном руководе истакнути стручњаци из различитих области образовања. Материјали, радови и извештаји са конференција и саветовања имају посебан значај зато што представљају део стручне литературе за наставнике. *Конгреси* се реализују кроз састанке наставника исте или сродне струке са циљем расправе, договора, размене информација, презентовање новина и научних достигнућа или резултата истраживања у оквиру конкретне теме или области. *Панел дискусија* је такав облик усавршавања наставника где се расправља о појединим питањима из области образовања и васпитања у оквиру мањих група стручњака. Други назив за панел дискусије је *округли сто*. Уводни део дискусије намењен је размени мишљења учесника панела, а остатак времена је предвиђен за учеснике који могу бити само слушаоци или им је уводна расправа дала подстицај за даљу дискусију. *Семинари* су веома чест, тематски усмерени облик усавршавања наставника. У пракси се дешава да се организују као серија предавања где су наставници слушаоци понуђене теме. Они могу бити комбинација предавања, анализе, панел дискусије, групног рада и др. *Курсеви* су најзаступљенији облици стручног усавршавања наставника. Њима је омогућено да наставници стичу знања, умења и развијају вештине. Реализују се кроз предавања, вежбе и размену материјала, чији је садржај везан за неку тематску целину (курс страног језика, курс за примену савремених наставних средстава и др.). Постоје дописни курсеви чија је организација заснована на учењу на даљину, и они су веома присутни у развијеним земљама. *Стручне консултације* могу бити реализоване на различитим нивоима. У школи, где наставник ради, углавном се реализују са колегама у оквиру стручних већа, пружајући информације о изради планова и програма, иновативних часова, примени различитих метода и облика рада; са школским педагогом, у организацији и припреми часова; у раду са ученицима и др. *Истраживачки рад наставника* је, према мишљењу многих аутора, веома продуктиван начин усавршавања и професионалног развоја. Учествовање у истраживачким пројектима, било као њихов носилац или као члан пројектне групе, омогућава свестрано проширивање и продубљивање стручних знања учесника. Последњих десет година код нас, учествовање наставника у истраживачким пројектима бива све присутније. *Трибине* пружају могућност наставницима да се упознају са конкретним проблемом, и то са више аспеката. У оквиру трибина оставља се простор учесницима да дискутују, постављају питања, износе идеје. *Радионица* је једна од форми усавршавања наставника, веома присутна последњих десетак година у нашој земљи. Она се различито дефинише у зависности да ли је реч о радионицама образовног типа или су то психо-социјалне, терапијске,

драмске и друге радионице. Образовне радионице најчешће подразумевају „ситуацију учења кроз доживљавање и интегрисање доживљаја на различитим инстанцама личности” (Бјекић 1999: 67).

У процесу планирања стручног усавршавања, али и у процесу евалуације, потребно је знати да „запослени могу да имају различите улоге у различитим облицима стручног усавршавања” (Приручник за планирање стручног усавршавања и напредовања, 2009: 10): Излагач – предавач – водитељ у стручном усавршавању има задатак да износи садржај и упознаје учеснике са њим, води процес, обезбеђује информације. Има значајан утицај на ток, форму, процедуре и правила рада. Учесник може да има разноврсне улоге у стручном усавршавању: да буде само присутан и да слуша, да учествује у дискусији и раду, да помаже излагачу – водитељу – предавачу у проналажењу решења за неки проблем и др. Организатор је, било појединац или члан организационог одбора, задужен за логистику и техничке ствари у вези са организацијом: израда спискова учесника, контакт са предавачем – излагачем – водитељем, учесницима, заказивање термина, обезбеђивање простора и материјала за рад. У зависности од улоге коју има у стручном усавршавању, различито је и вредновање различитих активности.

5. ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНО ОБРАЗОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ НАСТАВНИКА

Нагласили смо да је наставничка професија веома захтевна и сложена. Наставник се мора перманентно усавршавати у педагошком, психолошком и социјалном смислу. Области стручног усавршавања су: „педагошко-психолошко образовање, ужестручно усавршавање, савремена наставна технологија, и општедруштвене теме” (Сузић 2005: 605). Педагошко-психолошко образовање има најшири контекст који се односи, према наводима истог аутора на: планирање наставног градива, припремање наставника за наставу, мотивацију у настави, артикулацију наставних садржаја, иновације у педагошкој теорији и наставној пракси, интерактивно учење, учење учења, професионална својства наставника, компаративну анализу система васпитања и образовања, надарене ученике и др. Ужестручно образовање се односи на иновације у оквиру струке, савремена наставна технологија на организацију рада и учења, општедруштвене теме на промене у друштву (политичке, културне, социјалне).

Стручно усавршавање наставника у нашој земљи одвија се у три нивоа:

- Националном нивоу (Министарство Републике Србије, Завод за унапређивање образовања и васпитања и Национални просветни савет),
- Регионалном нивоу (Школска управа, Регионални центри и институције које нуде програме стручног усавршавања) и
- Локалном нивоу (Општине и одређене образовне установе).

Национални просветни ниво утврђује стандарде: 1. за увођење у посао наставника, васпитача и стручног сарадника, укључујући и оспособљавање наставника и васпитача за рад са децом и ученицима са сметњама у развоју, као и за стицање дозволе за рад; 2. сталног стручног усавршавања запослених у установама; 3. знања, вештина и способности за директора. Завод за унапређивање образовања и васпитања обавља развојне, саветодавне, истраживачке и друге стручне послове везане за наш школски систем. У оквиру Завода за унапређивање образовања и васпитања постоје следеће јединице – центри: Центар за стратешки развој, Центар за развој програма и уџбеника, Центар за стручно и уметничко образовање и Центар за професионални развој запослених (<http://www.zuov.gov.rs>, 26. 3. 2016). Центар за професионални развој запослених у свом саставу има три сектора и то: Сектор за стручно усавршавање и напредовање; Сектор за осигурање квалитета програма стручног усавршавања, и Сектор за приправништво и руковођење у образовању и васпитању. Ови сектори су видови стручног усавршавања наставника којима је основни циљ осигурање квалитета кроз структурирану понуду разноврсних програма са релевантним информацијама, повећање обухвата стручног усавршавања, боља информисаност и лакша доступност програма школама. Програми ових сектора се реализују уз сагласност Министарства просвете и спорта са комплетним подацима о програму и семинарима који се одржавају.

Поред Завода за унапређивање образовања и васпитања у Србији постоји и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, који представља незаобилазну стручну институцију која професионалним односом према образовању успешно спроводи развојну политику Националног просветног савета и Министарства просвете Републике Србије, и правремено остварује сарадњу са свим учесницима у систему образовања. Кључне активности Завода су: дефинисање стандарда у образовању, вредновање образовања и обука учесника у систему образовања.

Регионални ниво се односи на усаглашавање професионалног развоја запослених у образовању са стратегијом професионалног развоја запослених на националном нивоу. Регионални центри су замишљени као: места професионалног окупљања ради размене искустава; места организовања обука; ресурсни центри; места где ће се пратити ефекти примене програма стручног усавршавања. У Србији постоје три Регионална центра за професионални развој запослених у образовању: Регионални центар за професионални развој запослених у образовању у Нишу, основан 2004. године; Регионални центар за професионални развој запослених у образовању у Ужицу, основан 2006. године, и Регионални центар за професионални развој запослених у образовању у Чачку, основан 2007. године. Регионални центри за професионални развој запослених у образовању у Ужицу и Чачку успостављени су кроз пројекат Стручног усавршавања образовног кадра (PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROJECT – PDP), захваљујући меморандуму о разумевању, потписаном

између влада Швајцарске – Агенције за развој и сарадњу (SDC) и Републике Србије – Министарства просвете и спорта. Регионални центар за професионални развој запослених у образовању у Нишу подржан је од стране норвешке владе.

Поред наведених институција које се баве стручним усавршавањем наставника у нашој земљи, постоје и невладине организације које се баве неформалним видовима образовања.

6. ЗАКЉУЧАК

Савремени друштвени и техничко-технолошки развој, као и социо-културне потребе појединца и друштва, постављају нове захтеве образовању, са циљем да потпуније допринесе припреми појединца за живот и рад. У томе незаобилазну улогу и значај има наставник, па захтеви који се пред њим постављају мењају концепцију његовог образовања и усавршавања. У друштву знања, квалитетан наставник је прворазредни задатак државе, просветних органа и организација. Институционално и ванституционално усавршавање наставника у савременим условима живота одвија се континуирано и перманентно, посредством програма и облика стручног усавршавања. Програми стручног усавршавања су: обавезни, факултативни и периодични, а облици подразумевају: конференције и саветовања, конгресе, панел-дискусије, семинаре, курсеве, стручне консултације, истраживачки рад, трибине и радионице. О сваком појединачном облику било је речи у раду. Стручно усавршавање наставника у Србији се одвија на три нивоа: националном, регионалном и локалном.

Наставничке компетенције дефинисане су као систем знања, вештина, способности, ставова и вредности, које наставник стиче професионалним образовањем и стручним усавршавањем. Оне су неопходне јер савремено друштво улогу учитеља и наставника поставља на новим основама, имајући у виду, пре свега, друштво знања и друштво које учи. Савремене компетенције се односе на: наставну област, предмет и методiku наставе; поучавање и учење; подршку развоју личности ученика, и комуникацију и сарадњу.

Листа референци

- Antonijević 2010: R. Antonijević, *Lični ciljevi i preferacije stručnog usavršavanja nastavnika. Osposobljavanje nastavnika za nove uloge*, Beograd.
- Arhiv Jugoslavije, *Fond 313* – Ministarstvo prosvete Vlade FNJR, br. fascikle 3, br. jedinice opisa 388.
- Arhiv Jugoslavije, *Fond 317* – Savet za nauku i kulturu Vlade FNJR, br. fascikle 52, br. jedinice opisa 1130.
- Bjekić 1999: D. Bjekić, *Profesionalni razvoj nastavnika*, Užice: Učiteljski fakultet.

- Veljković 1951: B. Veljović, *Stanje školstva u FNRJ*, Beograd: Pedagoško društvo FNRJ 3–4, 103.
- Đekić 1957: M. Đekić, *Образovanje nastavnog kadra za osmogodišnje škole, Nastava i vaspitanje 7*, Beograd, 396.
- Đorđević 1986: J. Đorđević, *Inovacije u nastavi*, Beograd: Prosveta.
- Juhas 1982: M. Juhas, *Četvrt veka osmogodišnje osnovne škole, Učitelj 3*, Beograd, 136.
- Kačapor, Vilotijević 2005: S. Kačapor, N. Vilotijević, *Školska i porodična pedagogija*, Kosovska Mitrovica/Beograd: Filozofski fakultet/ Učiteljski fakultet.
- Kundačina, Stamatović 2011: M. Kundačina, J. Stamatović, *Stručno usavršavanje nastavnika preduslov unapređenja vaspitno-obrazovnog procesa i profesionalnog napredovanja, Nova škola broj VIII*, Bjeljina: Pedagoški fakultet.
- Milosavljević 1997: P. Milosavljević, *Osnove pedagogije*, Kragujevac: Univerzitetska reč.
- Minić 2007: V. Minić, *Savremene tendencije u razvoju opšteg obrazovanja i vaspitanja u našem društvu, Pedagoška stvarnost 1-2*, Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine, 141.
- Minić 2012: V. Minić, *Osnovno obrazovanje u Republici Srbiji u drugoj polovini XX i početkom XXI veka*, Prizren – Leposavić: Učiteljski fakultet.
- Mitrović 1981: D. Mitrović, *Moderni tokovi komparativne pedagogije*, Sarajevo: „Svjetlost”/Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pešić 1947: V. Pešić, *Obavezno osnovno školovanje u Petogodišnjem planu, Savremena škola 4-5*, Beograd, 23.
- Priručnik za planiranje stručnog usavršavanja i napredovanja* 2009, Beograd: Zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja.
- Prosvetni glasnik Socijalističke Republike Srbije*, br. 5/1971, br. odluke 53, br. 10-11, br. odluke 143.
- Radulović 2008: L. Radulović, *Образovanje nastavnika zajednički problemi i naše specifičnosti. Образovanje i učenje pretpostavke evropskih integracija*, Beograd: Filozofski fakultet/Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Službeni glasnik Republike Srbije*, 14/2004 i 56/2005.
- Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 13/2012; 85/2013; 86/2015; 3/2016; 73/2016.
- Suzić 2005, N. Suzić, *Pedagogija za 21. vijek*, Banja Luka: IT press.
- Todorov 2009: N. Todorov, *Stručno usavršavanje učitelja. Kompetencije učitelja i vaspitača za društvo znanja*, Beograd: Eduka.
- Trnavac 2005: N. Trnavac, *Školska pedagogija. Knjiga I*, Beograd: Naučna knjiga-komerc.

Vesna Lj. Minić
Marija M. Jovanović

EDUCATION AND TRAINING OF TEACHERS IN SERBIA IN THE SECOND HALF OF THE PAST CENTURY

Summary

The fact that the future of schools and the country depends on the quality of teachers largely indicates the significance and importance of this topic. Volatility of demands placed upon teachers nowadays, with regard to the importance of professional education and training, leads to an ongoing review and attempt to reform these demands. Professional training of teachers tends to display permanence and it is achieved through professional training programmes (mandatory, optional and periodical) prescribed by the Regulations. Mandatory training programme applies to the deployment of new teachers, as well as to the programme for licensing. These programmes are usually organized and implemented on the national level, and the authors and implementers may be groups of experts, universities, Ministry of Education, various associations, professional societies, etc. Optional programmes do not oblige teachers to participate, thematic content is broader and various topics are offered. They provide an opportunity for teachers to be trained according to their personal interests and they enable personal and professional advancement. As for periodical training programmes, in many countries they are based on the specific needs of teachers. Types of teacher training programmes are diverse and are usually divided into conferences and consultations, panel discussions, seminars, courses, expert consultations, research, discussions and workshops.

The aim of this paper is to present the education and training of teachers after World War II and to draw a parallel with modern tendencies in this area. The process of professional development of teachers in Serbia started with the establishment of the four-year teacher training schools, through Pedagogical College and the Teacher Education Faculty. Contemporary educational trends, aimed at lifelong learning and the creation of knowledge societies, require the expansion of teachers' competencies in relation to teaching, methodology, psychology, IT, communication, while vocational training is supposed to be performed outside of educational institutions. This training is performed at three levels: national, regional and local.

Keywords: teachers, training, competencies, Serbia

*Примљен: 24. мај 2017. године
Прихваћен: 16. октобра 2017. године*

Александар М. Новаковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за српски језик

Нина Љ. Судимац
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за српски језик

ДИСКУРСНЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАМЕНИЦА ЈА И МИ У АКАДЕМСКИМ ЧЛАНЦИМА СРБИСТА И АНГЛИСТА

У раду се анализира употреба личних заменица за прво лице једине и множине приликом представљања ауторове личности у академским чланцима србиста и англиста. Имајући у виду различитости између словенског и англоамеричког академског дискурса, циљ истраживања је утврђивање разлика у њиховој дистрибуцији и препознавање њихових дискурских функција. Истраживање је спроведено у јануару 2017. године на електронском корпусу од двадесет и девет академских чланака из области филологије. Квантитативна анализа је показала да србисти и англисти преферирају употребу заменице првог лица множине за означавање свога присуства у тексту. Почетна хипотеза да ће англисти, под утицајем англоамеричке литературе показати склоност ка коришћењу личне заменице првог лица једине није потврђена. Водећи се моделом Ирене Василеве (Vassileva 2000), откривено је пет функција личне заменице првог лица једине у текстовима србиста и четири функције ове заменице у чланцима англиста. Са друге стране, утврђено је по девет функција личне заменице првог лица множине у анализираним академским чланцима.

Кључне речи: ја-перспектива, ми-перспектива, академски дискурс, србисти, англисти, словенски академски дискурс, англоамерички академски дискурс

1. Увод

Научни стил, виђен као пример друштвене сарадње између аутора и његове публике, поставља једно од битнијих питања савремене лингвистике: *На који начин аутори представљају себе у публици у својим текстовима?* Док у књижевности аутор текста има потпуну слободу избора да ли ће открити, сакрити или прикрити свој идентитет, у научном писа-

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

ном изражавању налази се у незавидној и сложеној ситуацији.² Тврди се да захтев упућен аутору академског текста за објективним постављањем наспрам предмета истраживања, условљава употребу одговарајуће форме представљања самог себе у тексту – употребом или првог лица једнине или првог лица множине. Поменуте форме су често конвенционалне у појединим језицима и културама, јер се академска комуникација ослања на заједничке вредности и уверења, те аутор мора бити опрезан на који начин и у ком тренутку ће представити себе у тексту.

Имајући у виду главне карактеристике научног стила – „тачност, објективност и потпуност исказа, строгу логичку доследност излагања, сажетост, једнозначност” (Зенчук 1995) – Бранко Тошовић (2002: 351) истиче да је у научном раду „персоналност веома ослабљена, неодређена и више него што је уобичајено апстрактна”. Говорећи о словенском академском дискурсу, а у вези са претходно реченим, Васић (2000: 95) износи своја запажања о ставу који је у њему деценијама преовладавао: аутор се одлучује или за деперсонализовање својих исказа или за заклањање иза неутралнијег, ауторског „ми”. На тај начин се употреба првог лица једнине и множине своди на најмању могућу меру. Са друге стране, на англоамеричким просторима ауторима се даје препорука да теже коришћењу првог лица једнине ради изношења сопствених идеја, мисли и убеђења (Chamonikolasova 2005; Vladojević 2012: 50). Категорички се одбија идеја да је академско писање објективно и неперсонално (Ivanić, Simpson 1992).

Како се последњих петнаестак година повећава утицај енглеског језика³, неминован је прилив англоамеричке литературе, а самим тим и утицај латинског начина писања на српски академски дискурс.⁴ Наиме, док аутори словенског језичког и културног наслеђа себе у научним текстовима представљају употребом заменице првог лица множине „ми”, аутори на англоамеричким просторима напуштају такву традицију у корист одговорнијег „ја” (Vassileva 2000; Chamonikolasova 2005; Čmejrkova 2007). Савка Благојевић (2011: 208) примећује да постоји недоумица о начину на који треба представити себе у тексту, са напоменом да је таква недоумица присутнија међу англистима из српске говорне средине, „будући да су непрестано изложени двома писаним културама и њиховим стилским преференцијама”. Притом, представљање ауторове личности у тексту заменицама првог лица једнине или множине са собом повлачи већи број дискурских функција. Стога је предмет овога рада квантитативна и квалитативна анализа употребе заменица за прво лице једнине

2 Имајући у виду став да *чињенице говоре саме о себи*, аутори често нису сигурни да ли би требало да сакрију свој идентитет коришћењем безличних реченица и пасивних конструкција, или, пак, представити себе као оног који је дошао до спознања одређене појаве.

3 Василева (2000: 32) наводи да је према студији Амона из 1998. број научних публикација на енглеском језику порастао са 74,6% из 1980. на 90,7% у 1996. години.

4 Међусобним утицајима различитих култура на начин писања њихових аутора пажњу су посветили: Popova 1994; Yakhontova 1997; Vassileva 1998.

и множине, облика појединих глагола за обележавање ауторовог присуства у тексту, као и њихових дискурских функција. У складу са постављеним предметом истраживања, циљ истраживања се односи на утврђивање разлике у употреби наведених заменица у академским текстовима које србисти и англисти пишу и објављују на српском језику,⁵ што је у вези са претпоставком да је већи утицај англоамеричке литературе очљивији у стилу писања англиста. Другим речима, англисти ће бити склонији употреби првог лица једнине за означавање свога присуства у академском тексту.

Како су истраживања у вези са употребом и дискурским функцијама личних заменица у текстовима научне провенијенције веома оскудна, овај рад пружа нови увид у постојеће стање и настоји да допринесе да тој проблематици. Рад је организован на следећи начин: прво поглавље представља увод у истраживање; друго поглавље даје кратак преглед досадашњих истраживања; треће поглавље доноси поставку и резултате истраживања дискурских функција личних заменица у електронском корпусу, док су пето и шесто поглавље посвећени најважнијим закључцима и прегледу коришћене литературе.

2. Досадашња истраживања о начинима представљања ауторове личности у научним текстовима

На српском језичком подручју мало је радова у којима се аутори баве анализом употребе личних заменица у академским текстовима и њиховим дискурским функцијама. С једне стране, има аутора који их само узглед помињу говорећи о карактеристикама научног функционалног стила (Катњић-Вакаршић 2001; Кликовац 2002; Тошовић 2002), док, са друге стране, четири аутора детаљно сагледавају функцију заменица првог лица једнине и множине у научним текстовима (Шкиљан 1989; Зенчук 1995; Половина 1995; Влагојевић 2012).

Валентина Зенчук (1995: 323) је деведесетих година прошлога века истакла проучавање научног стила као један од најактуелнијих проблема савремене лингвистике. Ауторка запажа језичке особине научних текстова и посебну пажњу ставља на распрострањену употребу инфинитивних безличних реченица којима се испуњава захтев за уопштено-апстрактним карактером научног стила, као и нелични облик изражавања – „утврђено је да у савременом научном изразу преовладава имперсонални начин излагања и елиминише се ауторово 'ја' у његовој експлицитној граматичкој форми”, што је у вези са тим да научна истина, до које се дошло, поседује својство објективности и ослобођена је личног ангажовања истраживача. Елиминисање ауторовог „ја” Зенчук (1995) види као контрадикторност научног стила, јер је у научној сфери од великог значаја личност научника и истраживача. Интересантно је

5 У овом раду користиће се назив „србиста” и „англиста” за означавање педагошко-наставничког звања аутора анализираних академских чланака: „србиста” за професора српског језика, а „англиста” за професора енглеског језика.

да примећује постојање имперсонализације, али, имајући у виду научну праксу у енглеском језику, не тврди да је персонални начин излагања нестао или нестаје из употребе. Када је српско говорно подручје у питању, ауторка је анализом научних текстова установила постојање неуједначене ситуације у погледу употребе заменица првог лица једнине, односно множине:

„код многих аутора” се појављује ’ја’ упоредо са ’ми’ [...] у њиховом правом граматичком значењу [...]”,

док се код других аутора

„доследно спроводи елиминисање 1. л. једнине, које се замењује 1. л. множине чак и у случајевима када аутор наводи (и то изричито) своја размишљања, своје материјале, своје дефиниције” (Зенчук 1995).

Анализирајући проблематику функционалних стилова у српском језику, Душка Кликовац (2002: 15) говори о уздржаности аутора научних радова у односу на материју коју излажу, а која се „у нашем језику” огледа „у употреби израза типа *Чини се...*, *То би могло да значи...*, *Могуће је да...* и сл.”. Међутим, слично мишљењу Катнић Бакашарић, Д. Кликовац (2002: 17–18) примећује да је научни стил лишен субјективности, емоционалности и експресивности заправо његова идеализована слика, која проистиче из идеализоване слике науке, те говори о ауторовом појављивању у научним текстовима:

„[...] Према тој метафори, аутор је путник; [...] ти примери, проблеми и сл. дефинишу простор и места на ’путу’, а **аутор их посећује по свом нахођењу** [...]”.

Савка Благојевић (2011) показује да се у академском дискурсу енглеских и српских да су аутори из српске говорне средине су склонили да користе „ми” перспективу. Ирена Василева (2000) издваја 12 функција заменице првог лица једнине и 11 функција заменице првог лица множине, које су побројане у табели која следи.

Табела 1. Дискурсне функције заменица „ја” и „ми” према Василевој (2000)

ДИСКУРСНЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАМЕНИЦА	
1. ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ	1. ЛИЦЕ МНОЖИНЕ
1. укључивање читаоца у процес аргументације;	1. укључивање читаоца у процес аргументације;
2. најављивање циља истраживања;	2. најављивање циља истраживања;
3. изражавање личног гледишта;	3. изражавање личног гледишта;
4. позивање на сопствено искуство;	4. позивање на сопствено искуство;
5. упућивање на текст или део текста;	5. упућивање на текст или део текста;
6. реферирање на сопствене активности;	6. реферирање на сопствене активности;
7. изношење закључака;	7. изношење закључака;

8. упознавање са терминологијом и процедурама;	8. појашњавање изношењем примера;
9. појашњавање изношењем примера;	9. упућивање на радове других аутора;
10. упућивање на радове других аутора;	10. мобилисање читаоачеве пажње;
11. подсећање на структуру рада;	11. истицање битних чињеница.
12. тражење дозволе за наставак рада.	

Светла Чмејркова (2007) примећује да се на славистичком лингвокултуралном подручју аутори чврсто држе заменице првог лица множине, „ми” за означавање свога присуства у тексту, за разлику од аутора англоамеричког академског подручја који фаворизују употребу заменице првог лица једнине „ја”.

Након представљања најважнијих радова у вези са академским дискурсом, у наредним поглављима биће представљене основне поставке истраживања и резултати до којих је аутор овога рада дошао. Студија се фокусира на анализу писане академске комуникације и њену лингвистичку реализацију.

3. О истраживању дискурских функција

Истраживање дискурских функција личних заменица на микроплану извршено је у јануару 2017. године на електронском корпусу од двадесет и девет академских чланака србиста и англиста, што је у складу са предметом рада и постављеним циљем. Електронски корпус чинили су академски чланци из водећих међународних зборника радова са двеју научних конференција – НИСУН-а (2, 3, 4 и 5) и VI, односно VIII Међународног научног скупа, чији су организатори Филозофски факултет у Нишу и Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу. Критеријуми за избор чланака су следећи:

1. сви академски чланци су из области филологије;
2. изабрани чланци имају идентичну структуру: увод, методологију, резултате, дискусију и закључак;
3. чланци су настали у периоду од четири године – од 2012. до 2016;
4. публиковани су у водећим међународним часописима двају филолошких факултета;
5. анализиран је приближан број чланака србиста и англиста – петнаест чланака написали су србисти, односно четрнаест англисти.

Истраживање начина означавања ауторовог присуства у текстовима извршено је на корпусу од 368 страна. Корпус академских чланака србиста и англиста имао је приближан број речи – по 92.000 речи.

Ради доношења релевантних закључака, аутор се одлучио за квалитативну и квантитативну анализу наведеног корпуса. Што се тиче

квалитативне анализе података, најпре су идентификоване све реченице у академским чланцима у којима се појављују заменице за прво лице једнине, односно множине, те су за сваку личну заменицу одређене дискурсне функције. За потребе овог истраживања коришћен је модел дискурсних функција за прво лице једнине и множине Ирене Василеве (2002), којима се означава ауторово присуство у тексту. Квантитативна анализа корпуса извршена је уз помоћ софтверског пакета SPSS 20.0, а подаци су приказани табеларно и графички, на основу чега су изведени одређени закључци.

4. Анализа и дискусија о дискурсних функцијама заменица за прво лице

Добијени резултати истраживања показују да се ауторово присуство у текстовима србиста и англиста обележава на два начина:

1. *експлицитно*: заменичким сигналима *ја, ми, наш, нама, и*
2. *имплицитно*: облицима глагола који упућују на прво лице једнине и прво лице множине.

Квантитативна анализа добијених резултата показала је да су употреби првог лица једнине склонији србисти, док су употреби првог лица множине склонији англисти, што се може видети на графичком приказу који следи.

Графички приказ 1. Употреба заменица првог лица једнине и множине у академским текстовима србиста и англиста

У наредној табели приказан је процентуални удео употребе заменице првог лица једнине, односно множине од стране србиста и англиста.

Табела 2. Употреба заменица за прво лице једнине, односно множине у процентима

	прво лице једнине	прво лице множине
србисти	62,96%	38,50%
англисти	37,04%	61,50%

На основу добијених резултата може се закључити да почетна хипотеза није потврђена. Наиме, англисти нису склонили употреби првог лица једнине од србиста. Најмање су два разлога утицала на овакве резултате:

1. србисти употребом заменице првог лица једнине реферирају на своје активности и позивају се на сопствено искуство;
2. свесни постојања англоамеричке и словенске академске праксе⁶, англисти воде рачуна о начину представљања своје личности читаоцима у анализираним текстовима, што потврђује фреквентност употребе првог лица множине, чиме показују тежњу ка прихватању карактеристика словенског академског дискурса.

Висок проценат употребе заменице првог лица множине од стране србиста и англиста у складу је са резултатима ранијих истраживања, која показују да у словенским језицима преовладава употреба *ми*-перспективе без икаквих изгледа за било каквом променом у будућности (Vassileva 2000: 56; Благојевић 2011: 215).

Погледом на употребу заменица у различитим деловима чланака (апстракт, увод, разрада, закључак), уочава се да је означавање ауторовог присуства употребом првог лица једнине или множине најприсутније у разради, што су раније истраживања такође потврдила (Vassileva 2000: 59). Означавање ауторовог присуства употребом првог лица једнине у овом делу текста јавља се у 80% случајева, док употребом првог лица множине нешто мање – 63,76% код србиста, односно 70,17% код англиста.

Табела 3. Процентуални удео употребе заменице првог лица једнине и множине у различитим деловима академских чланака

	прво лице једнине				прво лице множине			
	апстракт	увод	разрада	закључак	апстракт	увод	разрада	закључак
србисти	0%	5,88%	88,24%	5,88%	4,70%	16,78%	63,76%	14,77%
англисти	0%	20%	80%	0	3,78%	14,29%	70,17%	11,76%

Погледом на дату табелу, може се уочити да србисти, осим у разради, своје присуство употребом првог лица једнине показују како у уводу, тако и у закључку. Са друге стране, англисти откривају своје присуство у уводу, док нема ниједног анализираниг академског чланка у коме су то учинили у апстракту или закључку, чиме показују да су ови делови

6 Василева (2000: 40) сматра да источноевропске културе колективно оријентисане, док су англоамеричке културе индивидуалистичке.

текста деперсонализовани, што је у складу са традиционалним нормама да би аутор требало да се дистанцира од својих резултата, остављајући читаоцу могућност да их процени (Vassileva 2000: 59).

Ситуација је делимично другачија приликом употребе заменице првог лица множине за означавање ауторовог присуства у тексту. Може се приметити да је подједнака расподела код србиста и англиста у различитим деловима текстова. Осим у разради, аутор се открива у уводу, закључку и, напослетку, најмањи број пута у апстракту.

Откривање ауторовог присуства у различитим деловима у директној је вези са дискурским функцијама које има заменица за прво лице једине, односно множине. Водећи се моделом дискурских функција И. Василеве, издвојено је пет функција које остварује лична заменица у првом лицу једине у академским текстовима србиста, односно четири функције које остварује у текстовима англиста.⁷ У академским чланцима србиста, *ја*-перспектива се најчешће користи када аутор жели да изрази лично гледиште у вези са испитиваном појавом (52,94%), да се позове на сопствено искуство (11,76%), упуту на текст, део текста (5,88), односно сопствене активности (23,53%), или појасни изношењем примера (5,88). С друге стране, англисти своју склоност ка *ја*-перспективи показују ради укључивања читаоца у процес аргументације (10%), изражавања личног гледишта (50%), реферирања на сопствене активности (10%) или појашњавања изношењем примера (30%). Резултати су слични оним до којих је дошла И. Василева (2000: 64) приликом анализе словенског академског дискурса (руског и бугарског језика), када је открила да су аутори склони да *ја*-перспективом изражавају своја лична гледишта, искуство, као и да појашњавају изношењем примера.

СРБИСТИ
<p>Изражавање личног гледишта: Према језику којим је написан, <u>закључила сам</u> да је аутор...</p>
<p>Позивање на сопствено искуство: Ових дана додатну потврду пружио <u>ми</u> је...</p>
<p>Упућивање на текст или део текста: Према грађи којом <u>располажем</u>, и у овом делу Горе...</p>
<p>Реферирање на сопствене активности: <u>Срела сам се</u> са том речју...</p>
<p>Појашњавање изношењем примера: Као потврда овом значењу [...] од којих <u>бих издвојила</u> један Ј. Цвијића из текста...</p>
АНГЛИСТИ
<p>Укључивање читаоца у процес аргументације: У kratkom pregledu razmatranja [...] <u>povešću</u> čitaoca...</p>
<p>Изражавање личног гледишта: <u>Ubeden sam</u> da će informacije...</p>

⁷ Ради поштовања начела економичности, у раду неће бити представљени сви примери као илустрација препознатих функција.

Реферирање на сопствене активности:Ја на часу обично питам студенте...**Појашњавање изношењем примера:**Као пример можемо узети следећу реченицу...**Табела 4.** Дискурсне функције заменице првог лица једнине у академским чланцима србиста и англиста

Изношење личног искуства аутора реализује се употребом *глагола мишљења, осећања*, и конструкције *глагол + именица*, односно *именица + глагол*: даје ми повода, право да уврстим, наводим као доказ, претпостављам, верујем, док се позивање на сопствено искуство реализује у форми „свакодневне животне приче”: *Ових дана додатну потврду пружио ми је један деветиогодишњак*. Функција упућивања на сопствене активности остварује се позивањем на радње предузете пре одређеног времена: *О покушају дијелења српског језика на више језика [...] писао сам и зоворио више пута...* Појава функције „укључивање читаоца у процес аргументације” код англиста може се довести у директну везу са утицајем англоамеричке литературе, у којој је, судећи по истраживању И. Василеве (2000), ова функција најзаступљенија када се говори о употреби личне заменице првог лица једнине. Интересантан је податак да србисти и англисти ниједном нису употребили личну заменицу првог лица једнине за изражавање својих циљева и изношење закључака, што је пракса у енглеском језику, те се тиме може потврдити само делимичан утицај англоамеричког начина писања на стил писања англиста. Имајући у виду тврдњу И. Василеве (2000) да је већина препознатих функција у писању србиста и англиста карактеристична за разраду у академским текстовима, не чуди податак да се 88,24%, односно 80% употребе личне заменице првог лица једнине везује за овај део чланака.

Анализом наведеног корпуса утврђено је да лична заменица првог лица множине остварује по девет функција у текстовима србиста и англиста, с незнатним разликама у погледу њихове дистрибуције. У академским чланцима србиста *ми*-перспектива се најчешће користи ради укључивања читаоца у процес аргументације⁸ (30,87%), истицање битних чињеница (21,48%), изношење закључака (14,10%), најављивање циља, метода и поступака (12,76%), мобилисање читаоачеве пажње (9,40%), односно за појашњавање изношењем примера (5,37%), изражавање личног гледишта (3,36%), те упућивање на радове других аутора и упућивање на текст или део текста (0,67%).

Слични подаци добијени су анализом академских чланака англиста: лична заменица првог лица множине има девет функција, с незнатним разликама у односу на њену функцију у чланцима србиста: истицање битних чињеница (30,25%), најављивање циља, методологије и поступака у истраживању (24,79%), укључивање читаоца у процес аргументације

8 Савка Благојевић (2011: 215) запажа да се у текстовима српских аутора *ми*-перспектива најчешће користи за укључивање читаоца у процес аргументације (49%).

(19,32%), изношење закључака (13,44%), изражавање личног гледишта (5,46%), упућивање на текст или део текста (2,52%), упућивање на радове других аутора (1,68%), мобилисање читаоачеве пажње (1,68%) и реферирање на сопствене активности (0,84%).

СРБИСТИ
<p>Укључивање читаоца у процес аргументације: Како <u>бисмо фаворизовали</u> наставу граматике...</p> <p>Најављивање циља истраживања, методологије и поступака: У најкраћем <u>ћемо представити</u> та три главна лика</p> <p>Изражавање личног гледишта: <u>Сматрамо</u> да би слогу требало...</p> <p>Упућивање на текст или део текста: Асоцијативно учење може показати значајне резултате ..., што <u>смо</u> и <u>показали</u>...</p> <p>Изношење закључака: <u>Утврдили смо</u> да...</p> <p>Појашњавање изношењем примера: <u>Узмимо</u> реч <i>немир</i>...</p> <p>Упућивање на радове других аутора: <u>Сетимо се</u> и речи...</p> <p>Мобилисање читаоачеве пажње: <u>Да закључимо</u>.</p> <p>Истицање битних чињеница: Дакле, пре свега <u>предлажемо</u> метод...</p>
АНГЛИСТИ
<p>Укључивање читаоца у процес аргументације: Valja napomenuti da su u <u>našoj</u> sredini ispitivanja socijalne distance...</p> <p>Најављивање циља истраживања, методологије и поступака: Stoga istraživanje koje ovde <u>predstavljamo</u>...</p> <p>Изражавање личног гледишта: <u>Сматрамо</u> да се ова појава...</p> <p>Упућивање на текст или део текста: ...само што је тај простор другачији, чему <u>ћемо се</u> касније <u>вратити</u>.</p> <p>Реферисање на сопствене активности: Предлог <i>over</i> у непросторним значењима <u>пронашли смо</u> у 30 примера...</p> <p>Изношење закључака: <u>Pokazali smo</u> да је у питању veoma kompleksna...</p> <p>Упућивање на радове других аутора: <u>Bićemo</u> bliže odgovoru...</p> <p>Мобилисање читаоачеве пажње: <u>Stanimo</u>, međutim, za trenutak, još jednom.</p> <p>Истицање битних чињеница: Ovde <u>mislimo</u> na sažetke...</p>

Табела 5. Дискурсне функције заменице првог лица множине у академским чланцима србиста и англиста

Манифестовање функција *ми*-перспективе у академским чланцима србиста и англиста идентично је. Највећи број функција се реализује у другом делу научних текстова – разради, што је у вези са процентуалним уделом појављивања ове заменице у поменутом делу текста. Што се тиче функције укључивања читаоца у процес аргументације, потврђен је закључак Савке Благојевић (2011: 215) – српски аутори су склони да „траже сарадњу са читаоцима у вези са апстрактним, теоријским областима знања и истраживања”.

И србисти и англисти склони су да *ми*-перспективу користе за најаву циља истраживања, методологије и поступака које ће примењивати у својим радовима. Према речима И. Василеве (2000: 77), аутори словенског академског дискурса се одлучују за ову перспективу ради избегавања *ја*-перспективе. У исказима са таквом функцијом, *ми*-перспектива је означена употребом футура првог (*стигога ћемо се позабавити, ћемо се упознати, ћемо понудити*) или презента (*у раду разматрамо, представљамо*), ређе *појеницијала* (*коју бисмо демонстрирали*), и то обично на крају уводног дела рада или на почетку разраде. Такође, професори се приликом изражавања личног става одлучују за карактеристичне почетке реченица употребом глагола *сматрајући, примећујући, веровајући* или конструкција *смо уверени, смо мишљења, можемо се сложити, надамо се*. На овај начин се врши деперсонализација академског дискурса тако што аутор користи множинску форму заменице за изражавање сопственог мишљења.

Функција упућивања на текст или део текста заступљенија је у текстовима англиста, него код србиста, код којих је забележена на само једном месту. Ова функција се у текстовима реализује на два начина: 1) повезивањем са нечим што је претходило (*како смо то видели у претходном одељку рада*), и 2) повезивањем са нечим што ће уследити (*о чему ће бити речи у делу рада који следи где ћемо [...] указати*). У зависности од улоге коју функција има у тексту, *ми*-перспектива се налази у закључним, односно уводним деловима академских чланака.

За разлику од *ја*-перспективе која није забележена у функцији изношења закључака, *ми*-перспектива је забележена у не малом броју случајева, при чему су се аутори одлучили за употребу глагола *ујврђујући, очекујући, доћи* (*до закључка*), *закључујући, генерализовајући, примећујући, зајављујући, истакнувши, предложити*. Са друге стране, функција појашњавања изношењем примера није потврђена у већем броју случајева, те се не могу извући одређени закључци у вези са њеном употребом.

Функција мобилисања читаоцеве пажње присутнија је у академским чланцима србиста. Реализује се употребом кратких конструкција у виду елиптичних реченица исказаних глаголом у презенту, футуру или императиву: *да закључимо, кренућемо, као што видимо, па кренимо, подсјетимо се, поновимо то, да сумирамо, станимо*.

5. Закључак

Квантитативном анализом откривено је да србисти и англисти показују наклоност ка употреби заменице првог лица множине за означавање свога присуства у тексту у односу на употребу заменице првог лица једине. У вези са *ја*-перспективом занимљива је чињеница да су је србисти употребили у више случајева, него што су то чинили англисти. Овако добијени резултати оповргли су почетну хипотезу да ће англисти под утицајем англоамеричке литературе и начина писања показати више склоности ка коришћењу личне заменице првог лица једине.

Анализом академских чланака констатовано је да се ауторово присуство најчешће открива у разради – тако се приликом употребе *ја*-перспективе ауторово присуство открива у разради у око осамдесет посто случајева, док се приликом употребе *ми*-перспективе открива у више од шездесет посто случајева. Осим у разради, ауторова личност у академским чланцима србиста се појављује у уводу и закључку.

У анализирањем академским чланцима србиста издвојено је пет дискурских функција личне заменице првог лица једине, односно девет функција личне заменице првог лица множине. Што се тиче дискурских функција у чланцима англиста, забележене су четири функције личне заменице првог лица једине и девет дискурских функција заменице првог лица множине.

На основу свега реченог, може се закључити да у анализирањем академским чланцима аутори своје присуство најчешће манифестују употребом првог лица множине, уз повремену употребу првог лица једине и то у оним случајевима када је потребно позвати се на сопствено искуство или приказати сопствене примере.

Литература

- Blagojević 2011: S. Blagojević, 'Mi' kao 'mi' ili 'mi' kao 'ja': prvo lice množine kao eksponent autorovog prisustva u akademskom pisanom diskursu, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/2, 207–218. [orig] Благојевић 2011: С. Благојевић, 'Ми' као 'ми' или 'ми' као 'ја': прво лице множине као експонент ауторовог присуства у академском писаном дискурсу, *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику* LIV/2, 207–218.
- Blagojević 2012: S. Blagojević, *O engleskom i srpskom akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet.
- Chamonikolasová 2005: J. Chamonikolasová, Comparing the structures of texts written in English and Czech, *Slovak Studies in English I* (Conference Proceedings), Bratislava: Univerzita Komenského, 77–84.
- Čmejrková 2007: S. Čmejrková, The representation of the autor in Czech and Slovak scientific texts, *Jezik in slovstvo*, vol. II, 3-4, 95–105.
- Ivanič, Simpson 1992: R. Ivanič, J. Simpson, Who's Who in Academic Writing?, In: N. Fairclough (ed.), *Critical Language Awareness*, London: Longman, 141–173.
- Katnić-Bakaršić 2001: M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.

- Klikovac 2002: D. Klikovac, Iz problematike funkcionalnih stilova u srpskom jeziku, *Književnost i jezik*, godina XLIX, sv. 1–2, Beograd: Ćigoja štampa. [orig]
- Кликовац 2002: Д. Кликовац, Из проблематике функционалних стилова у српском језику, *Књижевности и језик*, година XLIX, св. 1–2, Београд: Чигоја штампа.
- Polovina 1995: V. Polovina, Stilistika lingvističkih tekstova, *MSC sastanak slavista u Vukove dane*, 23/2, Beograd: Filološki fakultet, 71–79. [orig]
- Половина 1995: В. Половина, Стилистика лингвистичких текстова, *МСЦ састанак слависџа у Вукове дане*, 23/2, Београд: Филолошки факултет, 71–79.
- Popova 1994: V. Popova, *Balgarskata stilistika do 50-te godini na XXV*, Sofia: Sofia University Press.
- Tang, John 1999: R. Tang, S. John, The ‘I’ in identity: Exploring writer identity in student academic writing through first person pronoun, *English for Specific Purposes*, 18(S1), 23–39.
- Tošović 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Beograd: Beogradska knjiga. [orig]
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Vasić 2000: V. Vasić, Autorizacija iskaza kao izraz subjektivnog stava u srpskoj gramatici Vuka S. Karadžića, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIII, str. 91–97. [orig]
- Васић 2000: В. Васић, Ауторизација исказа као израз субјективног става у српској граматици Вука С. Караџића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, стр. 91–97.
- Vassileva 1998: I. Vassileva, Who am I / who are we in academic writing?, *International Journal of Applied Linguistics*, vol.8, N2. Oslo, Novus Press, 163–190.
- Vassileva 2000: I. Vassileva, *Who is the author? (A contrastive analysis of authorial presence in English, German, French, Russian and Bulgarian academic discourse)*, Sankt Augustin: Asgard Verlag.
- Zenčuk 1995: V. Zenčuk, Problemi proučavanja sintaksičkih osobina naučnog iskaza u svetlu funkcionalno-stilističke diferencijacije savremenog srpskog jezika, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23/2, Beograd: MSC, str. 317–326. [orig]
- Зенчук 1995: В. Зенчук, Проблеми проучавања синтаксичких особина научног исказа у светлу функционално-стилистичке диференцијације савременог српског језика, *Научни састанак слависџа у Вукове дане*, 23/2, Београд: МСЦ, стр. 317–326.

Aleksandar M. Novaković
Nina Lj. Sudimac

**DISCOURSE FUNCTIONS OF THE PRONOUNS *I* AND *ME*
IN ACADEMIC ARTICLES OF UNIVERSITY LANGUAGE
TEACHERS OF ENGLISH AND SERBIAN**

Summary

The paper analyses the use of personal pronouns for the first person singular and the first person plural when presenting the author's identity in the academic articles of university language teachers of English and Serbian. Bearing in mind the differences between Slavic and Anglo-American academic discourses, the aim of the research is to determine the differences in their distribution and the recognition of their discourse functions. The research was conducted in January 2017 based on an electronic corpus of twenty-nine academic papers in the field of Philology. A quantitative analysis has shown that university language teachers of English and Serbian prefer to use the first person plural pronoun to indicate their presence in the text. The initial hypothesis that the university language teachers of English, under the influence of the Anglo-American literature, would show the tendency to use the first person singular pronoun was not confirmed. Following the model of Irena Vassileva (2000), five functions of the first person singular pronoun in the Serbian language teachers' articles were discovered, as well as four functions of this pronoun in the English language teachers' articles. On the other hand, nine functions of the first person plural pronoun were determined in the analysed academic articles.

Keywords: *I*-perspective, *Me*-perspective, academic discourse, English language teachers, Serbian language teachers, Slovenian academic discourse, Anglo-American academic discourse

Примљен 26. јуна 2017. године
Прихваћен 9. новембра 2017. године

Софија И. Мијовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уменички факултет
Катедра за германистику

ДЕОНИМИЈСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ У НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ СА ЛИЧНИМ ИМЕНОМ КАО ОСНОВИНСКОМ КОНСТИТУЕНТОМ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКОМ²

У раду се на богатом корпусном материјалу издвајају и анализирају детерминативне сложенице немачког језика у којима лична имена као базне конституенте имају статус апелатива. Будући да српски језик не поседује наведени творбени образац, испитују се могућности преводне еквиваленције лексичких јединица на језичком пару немачко-српски. Контрастивна анализа је пре свега усмерена на творбене механизме којима се успоставља однос еквиваленције на значењском плану, као и на идентификацију основичких лексема и творбених форманата који учествују у датом процесу.

Кључне речи: детерминативне сложенице, творба именица, деоними, апелативи, еквиваленција, конотација, деривација

Предмет контрастивног истраживања представљају творбене конструкције немачког језика са деонимијским елементом као базном конституентом. Наиме, реч је о именичким сложеницама детерминативног типа које у свом саставу имају лично име у апелативној функцији (уп. Flajšer/Barc 1995: 135). Већ површна анализа указује на то да је реч о лексичким јединицама не само јединствене творбене, већ и значењске структуре, за које у лексичком фонду српског језика не постоји кореспондентни творбени образац. Будући да у творбеном систему српског језика постоји лексичка празнина, рад представља покушај да се укаже на могућности преношења значењског садржаја из једног језика у други. Ситуацију отежава и чињеница да се ради о продуктивном творбеном обрасцу који има великог удела у творби околишних језика у савременом немачком језику. Стога се преводиоци често сусрећу са потешкоћама у процесу превођења, што илуструју и следећи примери (в. Petronijević 2015: 15–17):

- (1) Ich (...) hatte mich mit irgendwelchen *Kulturfritzen* in Erfurt getroffen.
(Bel 1999: 205)

¹ sofijamijovic@yahoo.de

² Краћа верзија овог рада изложена је у виду усменог саопштења на VIII научном скупу младих филолога Србије, одржаном у Крагујевцу у априлу 2016. године

Стварно сам се (...) нашао са неким *културфрицевима* у Ерфурту. (Bel 1966: 229)

- (2) Und wie ich sag, laß das Jungchen, du bist hier nich bei Euch, sondern beim Völkerbund, das sagt der *Torpedofritze* - Beutdeutscher - zu mir. (Gras 1962: 147)

И кад сам му казао остави момка, ниси овде код куће већ у Друштву народа, казао ми је тај *шорпедофриц* „паразите немачки”... (Gras 1963: 174)

У оба случаја полазна јединица превода (овде немачка) остаје непреведана и готово дословно, уз одређене морфолошке и ортографске адаптације, употребљена у преводу на српски: *Kulturfritzen* → *културфрицеви*, *Torpedofritze* → *шорпедофриц*. То за резултат има неразумљивост садржаја дате реченице на језику циљу, будући да су овако употребљене јединице језика непознате његовим говорницима. Стога је циљ овог рада да понуди ако не коначна решења, онда бар смернице у одређивању значења датих лексичких јединица и њихових преводних еквивалената на српски.

Рад се заснива на емпиријском истраживању жанровски различитог корпуса – како књижевно-уметничког, тако и публицистичког. Полазећи од чињенице да највећи део ових јединица не улази у стандарднојезички лексикон, даље су као извори коришћена интернет издања познатих немачких дневних новина, али и различити форуми и коментари читалаца као места изражавања индивидуалног говора.

1. Деонимијске дејтерминативне сложенице са личним именом као базном конституентом

Деонимијске именичке сложенице које у својој структури садрже лично име представљају изразито продуктиван творбени образац у савременом немачком језику. Реч је о сложеном творбеном поступку који представља резултат међусобног прожимања како морфолошко-структуралних, тако и семантичких фактора, при чему се ови други истичу као нарочито доминантни. Као крајњи резултат описаног процеса јављају се нове јединице номинације, и то без промене формативске структуре полазне јединице (уп. Flajšer/Barc 1995: 6).

Наиме, властита имена немају лексичко значење, већ се искључиво односе на одређени објекат ванјезичке стварности (уп. Nibling 2000: 275–276). За разлику од апелатива, никада не реферирају на класу објеката, већ само на једну јединицу, чиме омогућавају њену идентификацију и индивидуализацију, те им се у литератури најчешће приписује комуникативна функција (уп. Šipan 2002: 63). Процесом деонимизације, властито име губи свој референцијални и идентификациони карактер, добија, пак, план садржаја, а тиме и све оне категорије које имају апелативи (нпр. категорију бројивости). Стога се и деонимијске сложенице са личним именом као непосредном конституентом такође сматрају апелативима (уп. Flajšer/Barc 1995: 130). Будући да лична имена немају интенционално

значење попут апелатива, прелаз из једног домена у други не може се сматрати процесом проширења значења, већ процесом његовог уопштавања и генерализовања (нем. *Bedeutungsverallgemeinerung*) (уп. Lojšner/Vante 2009: 70).

Потенцијал да се развију у деонимијску другу непосредну конституенту унутар именичких сложеница имају она имена која се унутар одређене говорне заједнице (овде немачке) доживљавају као честа и обична. У основи се ради о немачким личним именима (ређе презименима) која у свести припадника једне говорне заједнице не асоцирају на специфичну тј. „изузетну” особу, те се датим елементима процесом деонимизације приписују семе 'просечност' и 'обичност' (уп. Nibling et al. 2012: 77). Стога је инвентар елемената који се могу наћи у функцији деонимијске базне конституенте релативно мали, а преглед постојеће литературе показује да се у тој функцији јављају елементи дати у Табели 1.

Мушка лична имена	
-august	<i>Grüßaugust</i>
-fritze	<i>Torpedofritze</i>
-hans	<i>Prahlhans</i>
-heini	<i>Ostheini</i>
-maxe	<i>Grüßmaxe</i>
-peter	<i>Miesepeter, Heulpeter</i>
-philipp	<i>Zappelphilip</i>
Женска лична имена	
-liese	<i>Meckerliese, Zimperliese</i>
-suse	<i>Heulsuse</i>
-trine	<i>Klatschtrine</i>
Презимена	
-berger	<i>Drückeberger, Schlauberger</i>
-meier	<i>Schlaumeier, Kraftmeier</i>

Табела 1.

Табела 1. указује на превагу мушких личних имена у односу на женска имена и на презимена. Такође се запажа да се мушка имена јављају не само у виду скраћених, деминутивних облика (*Heini* → *Heinrich*, *Fritze* → *Friedrich*, *Maxe* → *Maximilian*) већ и у пуном облику (*August*, *Hans*, *Klaus*, *Peter*), док женска искључиво скраћена: *Liese* → *Elisabeth*, *Suse* → *Susanne*, *Trine* → *Katharina* (уп. Duden 2007).

Иако инвентар деонима у немачком представља релативно мали и ограничен скуп јединица, он ипак показује разноврсне могућности дистрибуције са другим елементима система. Најјасцрпнији приказ налазимо код Б. Петронијевић (2003: 98) – издваја се чак осам различитих творбених образаца на основу елемената реализованих у оквиру прве непосредне конституенте: именице, глагола, придева, скраћеница, конфикса, детерминатива, предлога и фразе.

2. Семантичка анализа *џрађе*

Између непосредних конституенти детерминативне сложенице постоји генерално специфичан семантички однос: детерминативна НК сужава значењски опсег базне НК, тј. семантички је ближе одређује (уп. Flajšer/Barc 1995: 89; Lode 2006: 36). У сем-структури деонимијских именица чији је денотат човек тј. особа (нем. Person), могу бити садржане различите потенцијалне семантичке компоненте на основу којих се одређена особа идентификује као таква, што показује и парафраза: нем. *Quasselfritze* → *eine männliche Person, die viel [Unsinn] redet* (срп. *особа мушког пола, која прича пуно [глупости]*). Наиме, деонимизирано лично име постаје носилац „општих” сема 'Person' → 'männlich' V 'weiblich' (срп. 'особа' → 'мушко' V 'женско'), представљајући особу (*Fritze*) као агенса радње реализоване у првој непосредној конституенти *quasseln* (срп. *брбљати, блебљати, наклајати*). G. Bergman (1971: 104) даје следећи опис семантичког садржаја деонимијских сложеница: реч је о „особама које често, радо и без оправданог разлога врше активност именовану кроз прву тј. детерминативну конституенту сложенице”. Именице са генус-семом 'Person' могу, осим тога, бити мотивисане навикама и активностима специфичним за дату особу и другим аспектима условљеним сфером њеног интересовања или делатности. Номинација може бити подстакнута и неким специфичнијим обележјима, као што је одећа коју човек носи или погледом на свет. Особине и навике индивидуе бивају тако субјективно квалификоване од стране говорника, што указује на присуство конотативних сема, поред денотативних. На јаку, пре свега негативну конотацију, утичу семе попут особина: *наиван, глуп, слаб, мали, ситар, досадан*, а тиме и на њихову стилску обојеност (уп. Petronijević 2003: 100). Стога можемо закључити да оне представљају негативну евалуацију одређене особе на основу особине или радње која се са њом директно повезује. На сложеност њихове значењске структуре указује и чињеница да се не ради искључиво о моносемним елементима лексике, већ пре о полисемним (уп. Petronijević 2003: 99). Стога је у оквиру ове анализе утврђено која значења деонимијски елементи могу актуализовати употребљени као базна конституента именичке сложенице. У ту сврху анализирани су они деоними који су се у корпусу показали као најфреквентнији: *Fritze, Heini, Suse, Liese*.

2.1. *-fritz(e)*

Деоним *-fritze* налазимо лексикализован као засебну лему у *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (Duden 2007) у значењу „*eine männliche Person, die sehr allgemein durch etw. charakterisiert ist: Fernseh-, Immobilien-, Werbefritze*”. Његова лексикализација представља резултат велике продуктивности и учесталости у грађењу лексичких јединица, како оних кодификованих у речнику, тако и околионализам. Јавља се у комбинацији са именичким и глаголским лексемама, па се могу издвојити сле-

дећи творбени обрасци: (А) ИМЕНИЦА + [-FRITZE] и (Б) ГЛАГОЛ + [-FRITZE]. Анализа корпусног материјала показује да у комбинацији са именичком детерминативном конституентом може означавати:

А. особу детерминирану послом тј. делатношћу коју обавља: *Chemiefritze*, *Versicherungsfritze*, *Filmfritze*, *Torpedofritze*, *Kaffeefritze*, *Eisfritze*, *Autofritze*, *Obstfritze*. Лексичке јединице овог типа одликује парафраза 'Y tut (beruflich) etw. mit X' (при чему се у функцији Y јавља деонимијски елемент, а у функцији X детерминативна конституента). Упореди:

- (3) Hätte Horst Fehrkamp keinen Sühnekoller gekriegt, wäre der Kerl vermutlich steckengeblieben, denn ich bin sicher, wenn Fehrkamp noch leben und, wie wir, im Untergrund ausharren würde, hätten Tochter und Schwiegersohn diesem Hamburger *Chemiefritzen* ihre Hilfe verweigert. (Matizen 2003: 175)
- (4) „Der sieht aus wie mein Alter“, und später dann begann er von seinem Vater zu erzählen. „Der ist voll link. Zieht selber Steuern ab, wie er nur kann, aber mich macht er an wegen der 350 Mark, die, ich vom Sozi im Monat kriege. Er ist *Versicherungsfritze* und meine Mutter ist Hausfrau, normale Bürger, Idioten.“ (www.zeit.de/1984/37/nuechtern-sieht-er-viel-zu-viel)
- (5) „Der Wagen war hin. Ich kann froh sein, dass dieser *Autofritze* aus Oslebhausen mir noch einso faires Angebot für den Saab gemacht hat. Der sah echt übel aus.“ (Talbot 2013: 55)
- (6) Und wie ich sag, laß das Jüngchen, du bist hier nich bei euch, sondern beim Volksbund, da sagt der *Torpedofritze* - Beutedeutscher - zu mir, das aus sächsisch, versteste... (Grass 1962: 147)
- (7) Jeder *Filmfritze* sagt: „Was soll ich machen? Das Publikum wünscht diese zuckrigen Sachen!“ (<http://forum.tt-news.de/showthread.php?t=25561&page=32>)
- (8) Ein Klassiker wäre auch noch wenn der *Kaffee-Fritze* sein Geld verlangt, sagst du „tut mir leid, mein Portemonnaie ist noch im anderen Sakkochino.“ Da kringeln die sich immer. (http://de.scrubs.wikia.com/wiki/Transkription:Mein_Spiegelbild)
- (9) Zwei italienische *Eisfritzen* konnten sich jedenfalls letztes Jahr hier im Uhlenhorst (Waldgebiet) je eine Millionenvilla leisten und diese noch dazu exklusiv umzubauen, mit allen Schikanen. (<http://www.schwedenforum.com/threads/5314-was-kostet-ein-eis-in-europa/page5>)
- (10) Fleischhacker war ein vom Geldbürgertum ausgehaltener *Schreibfritze*, dem dieses sogar durchgehen liess, dass er Politiker mit Hundedreck verglich. Was sagt uns das über den geistigen Zustand der heimischen Bourgeoise und die Flachheit des Falters? (<http://derstandard.at/1345165854483/War-einmal-ein-Revolutzer>)

A₂. ређе особу детерминирану подручјем интересовања које је изражено у првој непосредној конституенти: *Modefritze*.

Упореди:

- (11) Das war so prägend für mich, dass auch ich versuche, am Puls der Zeit zu sein, ohne modisch erscheinen zu wollen. Ich möchte kein *Modefritze* sein. (Vitštok 2010: 137)

Б. Уколико се унутар једне творбене конструкције деоним *-fritze* релативује са детерминативном конституентом глаголског карактера, онда готово увек означава особу за коју је карактеристична радња изражена у првој конституенти. Негативна конотација проистиче из учесталости или понављања радње, односно као последица вршења радње ван сваке мере: *Quasselfritze* → männliche Person, die viel [Unsinn] redet, *Meckerfritze* → männliche Person, die ständig meckert, *Nörgelfritze* → männliche Person, die nörgelt, *Stinkfritz* → männliche Person, die stinkt (www.duden.de). Поред лексема кодификованих у контролном речнику (Duden 2007), корпус бележи и следеће примере:

- (12) Mein Gott, hoffentlich denkt keine, das ich so ein *Moserfritze* bin. (<http://www.capriccio-kulturforum.de/index.php?thread/2057-verdi-messa-da-requiem/&pageNo=1>)

Анализа показује да се се у виду прве конституенте готово увек јављају глаголи који не припадају неутралном стилском слоју, већ негативно конотирана лексика: у лексикографској пракси глаголе *quasseln*, *meckern*, *nörgeln* најчешће карактерише ознака *ugs.* за припадност разговорном стилу или *abwertend* као обележје за стилску нијансу *иџоратиивно* (в. Kostić-Tomović 2017: 94).

2.2. *-heini*

Попут деонима *-fritze*, у Duden 2007 издвојен је и деоним *-heini* као посебна творбена јединица у функцији апелатива. Речник га такође бележи као творбену јединицу која пре свега у комбинацији са номиналним првим делом сложенице означава „eine männliche Person, die sehr allgemein durch etw. charakterisiert ist: Reklame-, Versicherungsheini”. Корпус даје следеће значењске варијанте:

A₁. особу детерминирану послом тј. занимањем које обавља:

- (13) Seit acht Jahren unterrichtet der Pazifist an der Siegener Gesamtschule, benannt nach der Friedensnobelpreisträgerin Bertha von Suttner. „Peacemaker” wird der 57-Jährige genannt - oder „*Friedensheini*”. (www.taz.de/1/archiv/?dig=2001/10/06/a0074)
- (14) In diesen 34 Jahren hat Diegel viel bewegt, die rasante Nachkriegsentwicklung des Ortes mit Augenmaß gelenkt. »Ich war der *Tiefbau-Heini*«, scherzte er im Gespräch mit OB Bosch in Anspielung darauf, dass Straßen, Kanalisation, öffentliche Einrichtungen und neue Wohnsiedlungen seine Aufgaben prägten, während der neue Ortsvorsteher mehr Spiel-

raum hat, sich um das öffentliche Leben zu kümmern: »Dr. Ackermann ist der Kultur-Heini.« (<http://www.gea.de/region+reutlingen/reutlingen/die+leute+wollen+lachen+nicht+einschlafen.455135.htm>)

- (15) Wenn der „absolut berauschte Fußballfan XY sehen will, was die Theaterheinis und Literaten mit seinem Fußball machen“, kann das für beide Seiten spannend und profitabel sein. (<http://www.taz.de/!1272032/>)
- (16) Die Gefahr von einem fanatisierten Sicherheitsheini am Flughafen wegen des verzögerten Ausziehens der Socken erschossen zu werden dürfte um ein vielfaches höher sein als morgens beim Brötchen holen von einem Radikalislamisten in die Luft gesprengt zu werden. (www.spiegel.de/forum/politik/erhoehte-terrorgefahr-thread-7740-38.html)
- (17) „Was bist du doch für ein gottverdammter Blödian!“, schrie er Rohde an. „Lässt dich von diesem Polizeiheini um den kleinen Finger wickeln!“ (Rank 2012: 42)
- (18) „Lass uns lieber mal seit langer Zeit ein Bier trinken“, sprach ich ironisch. „Fritz und Detlev kommen gerade auch zu uns rübelwackelt. „Wer wackelt hier? Wir sind durstig und nicht wackelig. Wo ist Alfonso, der Bierheini?“ (Hun 2006: 215)
- (19) Sie können sich da nicht vergleichen, der Rösler hat da noch ein paar Ärzte Muster, aus seine Zeit als Gesundheitsheini ;o). (<http://www.spiegel.de/forum/wirtschaft/konjunkturprognose-regierung-erwartet-dickes-lohn-plus-thread-46213-9.html>)
- (20) Momentan konzentriert er sich wieder voll auf die Musik und hat sich dafür zu Hause ein Studio eingerichtet. Die vergangenen Jahrzehnte arbeitete er als „Reklameheini“, wie er es abwinkend nennt. Es entbehrt nicht einer gewissen Ironie, dass eben jener in die Werbung ging, der mit seiner Band zur Hochzeit der Neuen Deutschen Welle unter dem Radar zu fliegen pflegte. (<http://www.abendblatt.de/kultur-live/article205213195/Liebeslieder-fuer-die-ganze-Familie.html>)
- (21) Hey.. also mein Vater wollte Sims 2 Haustiere vom Pc löschen und hat bei so einen Computer-Heini angerufen und der meinte das eine sicherheitskopie gemacht werden würde und das man wenn man das letzte Spiel löscht der Rest noch drauf ist z.B Städte Familien.. Dann hat das mein Vater gemacht und jetzt ist alles weg.. (<http://www.spieletipps.de/fragen-8011883-sims-2-sims-2-loeschen/>)
- (22) Angemessen ist der Preis, der erzielt werden kann“ erwidert der windige Immobilien-Makler-Heini auf die Frage der Reporterin, ob der ... (<http://www.der-letzte-berliner.de/tag/dokus/>)

A₂. особу детерминирану начином одевања и стила живота:

- (23) Die Agentur schickt ihr durch eine Verwechslung einen schwulen Türken zum Date. Dann bandelt sie mit dem verheirateten Wohnungsnachbarn,

Typ *Krawattenheini*, an, der sein berufliches Sein als „Top-Entscheider des Landes“ definiert. (www.zeit.de/2006/32/Zu_vierzig_Prozent_pointensicher)

Б. Попут деонима *-fritze*, реализован у комбинацији са глаголима као првом непосредном конституентом, означава особу за коју је карактеристична радња изражена у првој конституенти.

- (24) „eh ich auch so, allein was da immer bei der ersten Wäsche an Farbe rausblutet *urgs* und wer weiß welcher *Stinkheini* da schon dringesteckt hat..nöö, muss ich net haben!“ (<http://schmarotzerhummel.blogspot.rs/2010/12/viva-fragt-waschzwang.html>)
- (25) „Hallo Frau Schuster, mein Sohn, 6,5 Jahre alt, war schon immer ein *Trödelheini*. Nur, wo es jetzt zur Schule geht und der Bus fährt kriegen wir langsam Stress und Probleme. Der Wecker klingelt sehr frühzeitig. Bis er ins Badezimmer kommt, dauert. Bis er anfängt sich anzuziehen, dauert. Er liegt dann auf dem Boden rum, spielt mit den Katzen oder Lego. Genauso beim Essen. Zu jedem Bissen muss ich ihn auffordern: los iss, Dein Bus kommt.“ (http://www.rund-ums-baby.de/erziehung/Troedel-Heini_100691.htm)

2.3. *-suse/-liese/-trine/-emma*

Наведени деонимијски елементи нису засебно забележени у речнику као *-frize* и *-heini*, већ искључиво као слободне морфеме у апелативној функцији. Разлог због кога су заједно обрађене јесте што све за денотат имају особу женског пола, а у зависности од прве конституенте сложеннице могу имати неку од следећих евалуативних сема: 'глуп', 'досадан', 'слаб', 'спор', 'немаран', 'неспретан', 'тром'. Запажа се да су мотивисане стереотипним и негативним представама о жени као слаб(и)ој јединки, те уколико се односе на особе мушког пола, карактерише их појачана конотација. Корпусна анализа показује превагу у дистрибуцији са глаголима као детерминативном конституентом, те се издваја творбени образац ГЛАГОЛСКА ОСНОВА + [-suse]: heul(en) + -suse → Heulsuse, ГЛАГОЛ + [-liese]: lutsch(en) + Liese → Lutschliese, ГЛАГОЛСКА ОСНОВА + [-emma]: Pinkel(n) + Emma → Pinkelemma (www.duden.de).

- (26) Als ich am nächsten Tag zur Schule ging, bedachte ich Margaret Wilmot mit einem verächtlichen Blick, wie um zu sagen (es war das Einfachste, das zu sagen und zu denken, was die Eltern gesagt und gedacht hatten): - Du bist eine Angeberin, eine *Prahlliese*. (https://books.google.de/books?id=DiBU157vog0C&pg=PA208&lpg=PA208&dq=prahl-liese&source=bl&ots=c_lfO8hRkZ&sig=D72EAfS4vhoeFX2NT-cwE-MMuliw&hl=en&sa=X&ved=0ahUKewijqsGG3a7UAhXEcBoK-Hb2NDXsQ6AEIMTAB#v=onepage&q=prahl-liese&f=false)
- (27) Eine Sanduhr für die Trödler, einen Stift für die Schmierfinken, einen Smily für die Streithähne und eine leere Sprechblase für die *Schwatzliesen*

und *Schwatzfritzen* ... (<http://www.zaubereinmaleins.de/kommentare/mein-eulenblick-individuelle-ziele....867>)

- (28) Aber am schlimmsten ist der Gedanke, dass diese Frauen offenbar nicht oder nicht richtig duschen, ehe sie ins Wasser gehen. Ich befürchte, dass es nichts bringen würde, so eine *Stinkliese* mal darauf anzusprechen... (<http://www.hempel-auf-dem-sofa.de/schwimmen-inklusive-inhalation.html>)
- (29) Kleiner Despot: Jaja, ich gebe es ja zu, Jasmin gehört nicht gerade zu meinen allerliebsten Riecheblümchen. Das ist dann ganz besonders schwer, eine *Moserliese* zu überzeugen. Auch bei „Sultan al Yasmina“ hält sich dadurch meine Euphorie stark in Grenzen, zumindest was den Duftstart betrifft. (https://www.parfumo.de/Parfums/E99Esans/Sultan_al_Yasmina)
- (30) Ich hatte bis zum 5. Monat meiner Tochter (sie ist eine wirkliche *Pinkele-Emma*) eine andere Baumwoll-Windel, von der ich wirklich sehr überzeugt war. (http://www.ciao.de/Popolino_Snap_to_fit__Test_1720372)

3. Конџрасџивна анализа

У процесу превођења датих лексичких јединица на српски језик, пред преводиоцем је задатак да за „празнину“ која постоји у творбеном систему српског језика понуди одговарајућу лексичку јединицу, обухватајући притом читаву сем-структуру немачке лексеме. Истраживање показује да је разлика између два језика знатна, с обзиром на то да су све истражене јединице језика изворника сложенице, док се као њихови еквиваленти у српском јављају именички деривати. Анализа ових деривата усмерена је пре свега на семантички однос успостављен између базичне НК и творбених морфема као друге НК са којом чини јединствену номинациону јединицу. На основу тога може се закључити да у српском деривационом систему централно место припада суфиксалној творби, чији су крајњи продукти, попут немачких, негативно конотирани.

3.1. Еквиваленџии у виду именичких дериваџииа

3.1.1. Именички деривати типа ГЛАГОЛ + СУФИКС /-ЛО/

Корпус показује да се лексичке јединице са суфиксом *-ло* јављају као преводни еквиваленти деонимијских сложеница са структуром ГЛАГОЛ + ДЕОНИМ (нпр. *meckern* + */-fritze/* → *Meckerfritze*, *nörgeln* + */-fritze/* → *Nörgelfritze*). Суфикс *-ло* гради пре свега агентивне именице изведене од глаголске основе (Клајн 2003: 140-150), нпр. *џужакаџии* + */-ло/* → *џужакало*, *џунђаџии* + */-ло/* → *џунђало*, *задиркиваџии* + */-ло/* → *задиркивало*, *џискараџии* + */-ло/* → *џискарало*. Еквиваленџија се успоставља између деонима као базне конституенте немачке сложенице и суфикса *-ло*, тиме што наведени суфикс представља носиоца категоријалне структуре и сема 'особа'

и 'мушко'/женско'. Запажа се да се као глагол основе увек јавља један од конотираних глагола који указује на претерано и пречесто вршење радње као што је случај са немачким глаголом реализованим у оквиру прве непосредне конституенте. Стога се на контрастивном плану успостављају следећи односи:³

<u>Nörgelliese/Nörgelfritze</u>	→	<u>гунђало/цангризало/брундало</u>
<u>Moserliese/Moserfritze</u>	→	<u>гунђало/цангризало/брундало</u>
<u>Quasselfritze</u>	→	<u>Блебетало</u>
<u>Trödelliese/Trödelheini</u>	→	<u>оклевало</u>
<u>Schreibfritze</u>	→	<u>пискарало</u>

У немачком се у функцији разликовања природног рода, могу јавити и различити деоними као базне конституенте сложенице: *-liese* за маркирање женског, а *-fritze/-heini* мушког пола. Насупрот томе, именички суфикс *-ло* у српском маркира именице средњег рода али се употребљава и уз именице природног мушког и женског рода, што илуструју следећи примери:

- (31) Da li je vaš dragi postao gundalo? (<http://zena.blic.rs/Porodica/1705/Da-li-je-vas-dragi-postao-gundjalo>)
- (32) Uvek kada nesto njoj bode oci ona je zove opterecuje je i smara, samo da bi ona ispala fina svekrva koja se ne meša, a *moja majka gundalo*. (<http://www.ana.rs/forum/index.php?topic=2525.405>)

3.1.2. Именички деривати типа ГЛАГОЛ + СУФИКС */-ко/* и ГЛАГОЛ + СУФИКС */-ица/*

У процесу творбе именичких деривата у српском језику суфикс *-ко* везује се за придевске основе, и то од придева који означавају особину негативно процењену од стране говорника (уп. Клајн 2003: 141), нпр. *брбљив* + */-ко/* → *брбљивко*, *плачљив* + */-ко/* → *плачљивко*, *лажљив* + */-ко/* → *лажљивко*. Будући да представљају придевске изведенице чији је денотат особа са карактеристичном особином исказаном придевом у творбеној основи (*брбљивко* → онај који воли да брбља, пуно прича, *лажљивко* → онај који (често) лаже, *плачљивко* → онај који често плаче) успостављени су следећи односи еквиваленције међу лексичким јединицама датог језичког пара:

3 Као еквивалент именице *Trödelheini/-liese* може се посматрати и именица *спораћ* у значењу 'спор човек' (в. Bugarski 2003: 54), иако не припада анализираном творбеном обрасцу. У датом примеру се однос еквиваленције остварује на значењском нивоу и у експресивној вредности.

<u>Heul</u> peter	→	
<u>Heul</u> suse		
<u>Schwatz</u> fritze	→	брбљивко
<u>Schwatz</u> liese		брбљивица
<u>Lügen</u> fritze	→	лажљивко
<u>Lügen</u> liese		лажљивица
<u>Prahl</u> hans	→	хвалисавко
<u>Prahl</u> liese		хвалисавица
<u>Stink</u> fritz	→	смрдљивко
<u>Stink</u> liese		смрдљивица

За разлику од суфикса *-ло*, из датог приказа види се да у српском постоје коезистирајући творбени елементи за изражавање природног рода, те да суфикс *-ко* стоји у дисјунктивном односу са суфиксом *-ица*. Стога се може закључити да немачким творбеним конструкцијама са базом *-liese/-suse* одговарају српски деривати са суфиксом *-ица*, док сложенице са деонимима за мушки род остварују значењску и конотативну еквиваленцију са суфиксом *-ко*. Наша грађа показује да условљеност рода конкретним деонимима у немачком (*-liese/-suse* за женски наспрам *-fritze/-hans/-peter* за мушки род) не треба схватити искључиво, о чему сведочи и пример (33), у ком се јавља деонимијска сложеница *Heulsuse* са мушком особом као денотатом. Наше је мишљење да би се даљом анализом корпуса нашло још потврда оваквих тврдњи.

(33) *David Beckham ist eine Heulsuse.* (<http://www.viply.de/?p=103439>)

3.1.3. Именички деривати типа именица + суфикс /-ак/

<u>Kultur</u> heini	→	културњак
<u>Sicherheits</u> heini	→	безбедњак
<u>Gesundheits</u> heini	→	здравственак
<u>Theater</u> heini	→	позоришњак
<u>Friedens</u> heini	→	мировњак
<u>Immobilien-Makler-Heini</u>	→	стамбењак
<u>Polizei</u> heini	→	мурјак

Контрастивном анализом утврђено је да као преводни еквиваленти немачких деонимијских сложеница типа *именица + деоним [-fritze/-heini]* у српском могу да фунгирају именички деривати структуре *придев + суфикс [-ак]* уколико је у оба случаја денотат особа окарактерисана својим интересовањем, занимањем или сфером друштвено-политичког деловања, нпр.:

Суфикс *-ак* је у србистичкој литератури означен као универбизацијски суфикс који дате језичке јединице стилски мармира и „сигнализира прелазак у неофицијелни експресивни регистар комуникације са илокуцијским ефектима подсмевања, ругања, иронисања и шаљења”

(уп. Ristić 2004: 190). Тиме се оваквим преводним решењем не обухвата само денотативно значење – *културњак* 'културни радник/онај који се бави културом', *мировњак* 'пацифист/припадник мировних снага' (уп. Ristić 2004: 193; Bugarski 2003: 30) – већ и конотативно значење, будући да је у српском највећи број примера пејоративно обојен, чиме се констатује и стилска подударност.

Употребљеним суфиксом изражава се субјективни став према денотату, а његова продуктивност у творби експресивне лексике не губи на интензитету још од деведесетих година 20. века (уп. Šipka 2009: 65–84). Будући да се ради о новијој лексици, контролни речници српског језика не бележе анализиране лексеме, већ њихове потврде налазимо у студијама које се баве датом лингвистичком проблематиком (уп. Bugarski 2003; Ristić 2004).

3.2.4. Именички деривати типа ИМЕНИЦА+ СУФИКС /-ЦИЈА/

Поред суфикса *-ак*, као еквиваленти немачких деонимијских сложеница бележе се још и именички деривати изведени уз помоћ суфикса *-ција*, уколико се унутар творбене структуре немачке сложенице јави деоним *-fritze* (ређе *-heini*):

<u>Film</u> fritze →	филма <u>ција</u>
<u>Eis</u> fritze →	сладоле <u>ција</u>
<u>Kaffee</u> fritze →	кафе <u>ција</u>
<u>Auto</u> fritze →	аутомобил <u>ција</u>
<u>Bier</u> heini →	пив <u>ција</u>
<u>Reklame</u> heini →	реклам <u>ција</u>
<u>Computer</u> heini →	компјутер <u>ција</u>

Суфикс *-ција* у српском твори изведенице комбиновањем са именичком основом, и иако је у литератури најчешће обележен као „архаичан” (уп. Klajn 2003: 206), именице са суфиксом *-ција* и даље представљају активан скуп јединица српског језика у домену занимања нпр. *бургеџија*, *шоџија*, *чајџија* (уп. Klajn 2003: 206). Р. Бугарски (2003: 39–40) наводи да је поред овог значења знатно чешће експресивно, хуморно, иронично значење” са „комичним ефектом који се постиже некохерентним комбиновањем архаичног турског суфикса са основама различитог порекла, често из западних језика, а са значењем својственим модерној урбаној цивилизацији”. На основу ових разматрања, те оних које налазимо код Петронијевић (2015) за пример нем. *Bombenheini* → срп. *бомбаџија*, као преводно решење за лексичку јединицу *Torpedofritze*, разматрану у уводном делу овог рада, понудили бисмо околиционалну јединицу торпедџија. На основу ширег контекста јасно је да се ради о особи која ради на торпедном броду. Денотативни преводни еквивалент свакако би била лексема морнар, али не и најпогоднија преводна јединица јер не

само да се не преноси конотативни потенцијал речи *Torpedofritze*, већ има и ширу сем-структуру.

4. Закључак

Као што је анализа показала, семантички опсег деонимијских именица чији је денотат 'особа' изузетно је широк и умногоме зависи од елемента реализованог у виду прве конституенте. Стога, при преводу не само да треба обратити пажњу на реализацију оних потенцијалних семантичких компонената тј. дистинктивних обележја на основу којих се једна индивудуа обележава као таква, већ и на очување семантичког опсега полазних лексема. Српски, иако не познаје дати творбени образац немачког, то надокнађује великим деривационим потенцијалом у грађењу експресивне лексике за означавање особа, те се на контрастивном плану еквиваленција остварује уз помоћ именичких суфикса **-ло**, **-ко**, **-ица**, **-ак**, **-ција**.

Извори

- Bel 1999: H. Böll, *Ansichten eines Clowns*, München: dtv-Verlag.
 Bel 1966: H. Bel, *Mišljenja jednog klovna*, Beograd: Prosveta.
 Gras 1962: G. Grass, *Die Blechtrommel*, Frankfurt am Main und Hamburg: Fischer Bücherei KG.
 Gras 1963: G. Grass, *Dečji doboš*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće „Bratstvo-jedinstvo”.
 Matizen 2003: H. Matthiesen, *Jagdzeit in Deutschland*, Hamburg: Rasch und Röhring Verlag.
 Rank 2012: H. Rank, *Falschgeld*, Berlin: Edition digital. Berlin
 Talbot 2013: M. Talbot, *Fluch der Schatten*, Noerderstedt: BoD.
 Hun 2006: H. Huhn, *Wie Es Besser Nicht Geht*, Noerderstedt: BoD.
 Vitštok 2010: F.Wittstock, *Gottes Männer: Priester im Gespräch*, Berlin: BoD

Интернет извори

- www.zeit.de
www.spiegel.de
www.derstandard.at
www.taz.de
www.gea.de
www.abendblatt.de
www.der-letzte-berliner.de
www.spieletipps.de
de.scrubs.wikia.com
www.rund-ums-baby.de
www.parfumo.de

www.schwedenforum.com
www.capriccio-kulturforum.de
www.zaubereinmaleins.de
schmarotzerhummel.blogspot.rs
www.viPLY.de
zena.blic.rs

Литература

- Babić³ 2002: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija nauka i umetnosti: Nakladni zavod Globus.
- Bergman 1971: G. Bergmann, Zur Theorie der Wortbildungsregeln (der Typ Heulsuse), In: *Deutsch als Fremdsprache*, 2, Leipzig, 104–108.
- Bugarski 2003: R. Bugarski, *Žargon. Lingvistička studija*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Donalis² 2005: E. Donalies, *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*, Tübingen: Narr.
- Duden 2007: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, 6. Auflage, Mannheim.
- Flajšer³ 1974: W. Fleischer, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: VEB Bibliographisches Institut
- Flajšer/Barc² 1995: W. Fleischer, I. Barz, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer.
- Klajn 2003: I. Klajn, *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 2*, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Institut SANU
- Kostić-Tomović 2017: J. Kostić-Tomović, *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: FOKUS – Forum za interkulturalnu komunikaciju.
- Lode 2006: M. Lohde, *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*, Tübingen: Narr Verlag.
- Lojšner/Wante 2009: T. Leuschner, E. Wante, Personale Suffixoide im Deutschen und Niederländisch. Grundlagen und Ergebnisse eines korpusbasierten Vergleichs, In: *Germanistische Mitteilungen*, 70, Heidelberg, 59–73.
- Nibling 2000: D. Nibling, Auf der Suche nach dem idealen Eigennamen, In: *Beiträge zur Namenforschung*, 35, 275–302.
- Nibling et al. 2012: D. Nibling, F. Fahlbusch, R. Heuser, *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Narr.
- Petronijević 2006: B. Petronijević, Wortbildung und Übersetzen - ein Beitrag zur Übersetzungsproblematik kreativer Wortbildungsmuster aus dem Deutschen ins Serbische, u: *Српски језик*, 11/1–2, Београд, 71–81.
- Petronijević 2003: B. Petronijević, Nomen proprium als Konstituente von Wortbildungskonstruktionen und Phraseologismen, In: *Satzglieder und Wörter. Festschrift für Velimir Petrovic zum 65. Geburtstag*, Osijek, 93–108.
- Petronijević 2015: *Beiträge zur kontrastiven Wortbildung*, Beograd: Jasen.
- Rečnik MS 2007: *Rečnik srpskoga jezika*, Beograd: SANU.
- Ristić 2004: S. Ristić, *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU
- Šipan² 2002: T. Schippan, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Šipka 2009: D. Šipka, *Leksičke promene devedesetih godina – danas*, u: B. Tošović (red.), *Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika*, Beč, 65–84.

Sofija I. Mijović

**GERMAN DEONYMIC DETERMINATIVE
COMPOUNDS WITH PERSONAL NAMES AS ROOTS AND
THEIR SERBIAN EQUIVALENTS**

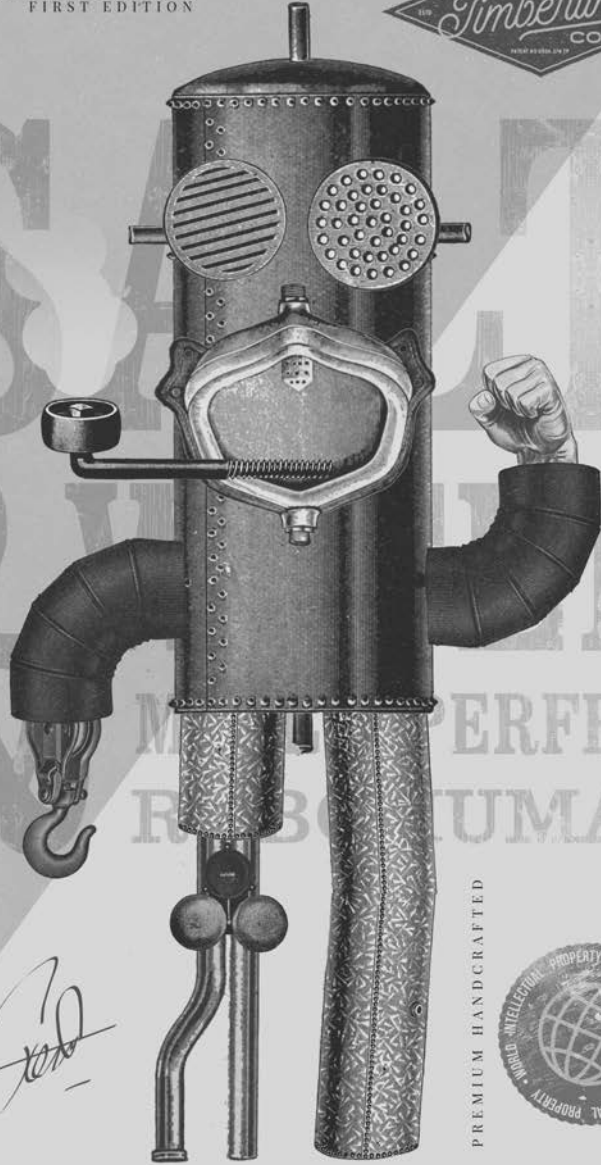
Summary

Relying on rich corpus material, the paper singles out and analyses determinative compounds in German in which personal names have the status of common nouns. Considering that Serbian does not have such a pattern of derivation, the paper examines the possibilities of translational equivalence of lexical units between German and Serbian. Contrastive analysis is primarily aimed at derivational mechanisms which establish an equivalence on a semantic plane, as well as on identifying root lexemes and derivative formants engaged in the process.

Keywords: determinative compounds, noun formation, deonyms, common nouns, equivalence, connotation, derivation

*Примљен 6. јула 2017. године
Прохваћен 4. новембра 2017. године*

VINTAGE DESIGN GOODS
FIRST EDITION

A handwritten signature in the bottom left corner of the illustration.

PREMIUM HANDCRAFTED

Владимир Р. Поломац¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик

ИЗ АНТРОПОНИМИЈЕ ДЕЧАНСКОГ ПОМЕНИКА (XVI ВЕК)²

У раду су представљене основне одлике система световних личних имена уписаних у Поменик манастира Високи Дечани крајем XVI века од стране Димитрија Даскала, главног и првог писара поменика, познатог и као преписивача и илуминатора трију српских јеванђеља из друге половине XVI века. Најважније одлике система световних личних имена у рукопису подударају се са одликама других истраживаних поменика XVI века (Поменика непознатог манастира Липљанске епископије и Водичничког поменика). Посебност рукописа огледа се у доношењу потврда за неколико личних имена, до сада незабележених у српским средњовековним изворима: *Акејсим*, *Касџак*, *Ловка*, *Мономах*, *Моноахин*, *Сџас*, *Тисовац* (мушка имена), *Јоља*, *Трејка* (женска имена).

Кључне речи: старосрпски језик, антропонимија, манастир Високи Дечани, XVI век.

1. Уводне напомене

У раду су представљене основне одлике система личних имена рукописне књиге Поменика манастира Високи Дечани (у даљем тексту ДП)³. На основу записа на страни 1516 сазнајемо да је Поменик писан 1595. године у Јањеву руком Димитрија Даскала, старањем дечанског проигумена Виктора у време пећког патријарха Јована и дечанског игумана Атанасија⁴. Текст на листу 176 представља најмлађи запис датиран 1938. годином⁵. У овом временском распону рукопис је исписивало више пи-

1 vladimir.polomac@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројеката *Историја српског језика (178001)* Министарства просвете, науке и технолошког развоја и *Речник српског језика XII–XVIII века* Матице српске. Старија верзија рада изложена је на XI међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност* (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 28–29. X 2016).

3 Рукопис (папир, 151 лист величине 435x285 мм; текст у два ступца величине 310x135/145 мм), данас се чува у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије (Дечани 109). За детаљан археографски опис в. Bogdanović i dr. 2011: 451–455.

4 Текст записа: Сџа ста и бжѣтвнаа просѣомидѣа сѣписа се въ лѣѣ зрг. при преосѣенномъ патрѣарсѣ пеѣскомъ квр ю. троуди се ѿ семь проигвменъ квр вѣкторъ. при игвменъ тоежѣе обытѣли дечани квр афанасію іерѣмонахъ. въ бгѣ спсномъ мѣстѣ наневѣ. рвкою квр димитрѣа дѣскала.

5 Текст записа: *Оѣросѣи Госѣоде и Свѣѣи Краљу шѣо сагрѣших. Године 1933. в августѣа, на Св. Илију (20. јула) примих дужностѣ настѣојашѣља Царске Лавре Високих Дечана*

сара. Изузев првог и главног писара, поменутог Димитрија Даскала, познатог и као преписивача и илуминатора трију јеванђеља из XVI века⁶, анализом рукописа могу се препознати и друге писарске руке које су до XIX века курзивним писмом уписивале лична и географска имена и записе. Редакција рукописа је српска, изражена кроз норме ресавске школе уз извесне специфичности условљене чињеницом да рукопис садржи углавном лична имена (Vogdanović 2011: 451)⁷.

Поменик је подељен на одељке према категоријама уписаних лица. Помени чланова владарске породице Немањића наведени су на странама 1а и 1б. На странама 2а и 2б налазе се помени господе српске, од кнеза Лазара до деспота Лазара Бранковића и деспотице Јелене. Након помена светитеља (стране 3а и 3б), долазе помени угровлашких војвода (стране 3б и 4а), српских архиепископа (стране 5а–7б), митрополита (стране 8а–12б), јеромонаха и игумана (стране 13а–38б), монаха (стране 39а–53а), презвитера и протопопа (стране 53а–62б), ђакона (стране 63а–64б), јерођакона (стране 65а–66б) и монахиња (стране 67а–76а). У другој половини поменика налазе се помени „благодчастивим хришћанима и свим бољарима” (стране 77а–124б) и помени „благоверним женама” (стране 125а–150а).

Истраживањем су обухваћена само лична имена световних лица из последње две поменичке рубрике. С обзиром на чињеницу да су у наведеним рубрикама помени уписивани током више векова, ексцерпција је додатно сужена само на она имена која су уписана од стране Димитрија Даскала, главног и првог писара поменика. Из рубрике посвећене властелинима и благодчастивим хришћанима ексцерпирана је грађа од стране 77а до 90а, док су имена благоверних жена ексцерпирана од стране 125а до 130а. Тако добијени корпус представља репрезентативни хронолошки и територијални пресек система световних мушких и женских имена краја XVI века са територије Косова и Метохије и суседних области.

Основни циљ рада представља утврђивање најважнијих структурних и семантичких одлика забележених личних имена, као и поређење са стањем других антропонимијских извора XIV–XVI века (пре свега, са

и поштадох управишељ монашке школе. Пошрудих се, помоћу Св. Краља Стевана Дечанског колико могадох, ше се паче обезбеди и оправка саме Св. Цркве, обезбеда шемеља, ударање новог крова олова, подиже се нова звонара, стружара, млин и друго. Иза тога бејаш изабран за викарног ейискоја Његове Светиости Паиријар Гаврила и данас предах дужности 2. августа 1938. године, Архимандрит Дионисију.

6 Димитрије Даскал је преписао и илуминирао Четворојеванђеље бр. 78 из Св. Тројице Пљеваљске, Четворојеванђеље из Равне Реке код Бијелог Поља и Дечанско четворојеванђеље бр. 19 (в. Rakić 2013: 163).

7 Сажети преглед најважнијих правописних одлика наводи се према Vogdanović и др. 2011: 451: у именима страног, претежно грчког порекла, налазе се грчка слова; народна имена пишу се у духу српскословенског језика; гласови *ћ* и *ђ* бележе се помоћу *к* и *г*, док се у каснијим записима среће и *љ*; заступљена су оба јера: у предлогу, префиксу, уз вокално /р/ по правилу долази љ, на крају речи најчешће се употребљава љ; у обележавању јоте у међувокалској позицији углавном се пишу вокали без прејотације, а сасвим ретко и прејотовани вокали; приликом обележавања сугласника /љ/ и /њ/ користе се лигатуре; поједини примери показују мешање љ и љ у корист.

стањем Дечанских хрисовуља (у даљем тексту ДХ) (према Grković 1983), Дефтера области Бранковића (у даљем тексту ДБ) (према Grković 2001), Поменика непознатог манастира Липљанске епископије (у даљем тексту ПЛ) (према Polomac 2010b) и Водичничког поменика (у даљем тексту ВП) (према Polomac 2015)).

Анализом су обухваћена 262 имена са 885 потврда. Захваљујући постојању посебних одељака за уписивање имена „благочастивих хришћана” (77a–124b) и „благоверних жена” (125a–150a), али и доследној употреби поменичких формула у њима, било је могуће прецизно идентификовати мушка и женска лична имена. Њихов статистички однос приказан је у табели 1.

Табела 1: Однос мушких и женских личних имена у ДП

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Мушка имена	175	66,79%	629	71,07%
Женска имена	87	33,21%	256	28,92%

2. Мушка имена

2.1. Статистички преглед мушких имена према пореклу приказан је у табели 2.

Табела 2: Порекло мушких имена у ДП

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Словенска	93	53,14%	241	38,31%
Хришћанска	70	40%	356	56,59%
Остала	12	6,85%	32	5,08%

Однос удела словенских и хришћанских мушких имена у ДП у највећој мери одговара стању ПЛ и ВП (в. табелу 3).

Табела 3: Однос словенских и хришћанских имена у ПЛ, ВП и ДП

	Број имена		Број потврда	
	Словенска	Хришћанска	Словенска	Хришћанска
ПЛ8	55,94%	34,65%	39,11%	57,03%
ВП9	52,63%	41,05%	38,35%	56,63%
ДП	53,14%	40%	38,31%	56,59%

Укупан број забележених имена упућује на већу разноврсност словенских имена, док се на основу укупног броја забележених потврда може закључити како су хришћанска имена заступљенија. Овај закључак добро илуструје и списак десет најфреквентнијих мушких имена:

8 Подаци су преузети из Polomac 2010b: 228–229.

9 Подаци су преузети из Polomac 2015: 344.

Никола (x36)¹⁰, Јован (x35), Дмишар (x24), Пеја (x20), Петико (x20), Ђура (x19), Петшар (x15), Живко (x16), Стојан (x15), Марко (x12), међу којима су само Живко и Стојан несумњиво словенског порекла¹¹. Висока фреквенција хришћанских имена у ДП (као и у ПЛ и ВП), нарочито изражена уколико се упореди са стањем у ДХ и ДБ, највероватније је условљена социјалним фактором. За разлику од ДХ и ДБ који доносе претежно имена зависног становништва, у поменицима се бележе имена манастирских приложника који у већој мери представљају властеоски staleж, градско становништво или становништво привредних центара, те је стога и њихова антропонимија иновативнија¹².

2.2. Статистички приказ творбене структуре мушких имена словенског порекла наведен је у табели 4.

Табела бр. 4: Творбена структура мушких имена словенског порекла у ДП

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Сложена	18	19,35%	52	21,57%
Изведена	69	74,19%	175	72,61%
Самотворна	6	6,45%	14	5,80%

Однос удела сложених и изведених мушких имена словенског порекла у ДП у великој мери одговара стању ПЛ и ВП (уп. табелу 5).

Табела 5: Однос сложених и изведених словенских имена у ПЛ, ВП и ДП¹³¹⁴

	Број имена		Број потврда	
	Сложена	Изведена	Сложена	Изведена
ПЛ ¹³	18,58%	76,10%	25,66%	66%
ВП ¹⁴	16%	78%	15,88%	79,43%
ДП	19,35%	74,19%	21,57%	72,61%

Међу забележеним сложеним словенским мушким именима најфреквентније је преведено име *Боџдан* (x9), затим долазе *Рагивој(е)* (x9), *Рагосав* (x8), *Дабижив* (x6) и *Добровој* (x4). Са по две потврде бележимо *Вукмир* (x2), *Раосав* (x2) и *Радомир* (x2), док су појединачним примерима потврђени *Божидар* (x1), *Бранисав* (x1), *Влајисав* (x1), *Војисав* (x1), *Вукосав* (x1), *Ташомир* (x1) и *Тихосав* (x1). Поред наведених имена састављених од две основе (у првом делу сложенице најчешће *раг-*, у другом *сав-*, ређе *вој-* и *мир-*), у категорију сложених имена можемо сврстати и имена са префиксима *Обраг* (x1) и *Остоја* (x1), као и префиксално-суфиксалну твореницу *Помешко* (x1).

10 У загради је наведен укупан број потврда.

11 Слично је стање забележено и у ПЛ и ВП (уп. Поломац 2010b: 229, 232, 2015: 345).

12 Истражујући фреквенцију хришћанских имена у околини Београда у XVI веку Г. Јовановић (1985: 211) закључује како сеоско становништво удаљено од градских центара има најконзервативнију антропонимију, док су, с друге стране, хришћанска имена присутнија у градским и привредним центрима.

13 Подаци су преузети из Поломац 2010b: 231.

14 Подаци су преузети из Поломац 2015: 344.

Словенска изведена имена класификујемо према фреквентним суфиксима и основама. Најфреквентнији суфикс за извођење мушких имена очекивано је *-ко*: *Берко* (x1), *Бошко* (x1), *Брајко* (x3), *Вечко* (x1), *Влајко* (x3), *Вујко* (x1), *Дайко* (x1), *Жарко* (x1), *Живко* (x16), *Милко* (x1), *Мирко* (x3), *Недељко* (x1), *Рајко* (x4), *Руско* (x1), *Сшанко* (x1), *Сшојко* (x2) и *Цвейко* (x8). Високом фреквенцијом заступљен је и хипокористички суфикс *-а*: *Беља* (x1), *Боја* (x6), *Вуја* (x11), *Вуча* (x2), *Груја* (x1), *Даба* (x4), *Добра* (x1), *Мила* (x1), *Нина* (x1), *Раја* (x5), *Рака* (x2), *Сшана* (x1), *Сшоја* (x1)¹⁵. Продуктивношћу се издавајају и следећи суфикси: *-ан*: *Бежан* (x2), *Дејан* (x1), *Милан* (x1), *Сшојан* (x15), *Вуксан* (x2); *-ин*: *Веселин* (x3), *Вечерин* (x1), *Војин* (x1); *-ица*: *Вујица* (x1), *Грујица* (x1), *Радоњица* (x1), *Ралица* (x1), *-еџа*: *Вучеџа* (x1), *Милеџа* (x2), *Мирчеџа* (x2), *-ош*: *Белош* (x1), *Милош* (x4); *-оје*: *Вишоје* (x1), *Вукоје* (x1), *Радоје* (x2), *-ул*: *Првул* (x1), *Радул* (x3). Остали суфикси забележени су само једном потврдом: *-авац*: *Богавац* (x1), *-ак*: *Пријак* (x1), *-ац*: *Вукац* (x1), *-ашин*: *Вукашин* (x1), *-ен*: *Младен* (x10), *-ина*: *Вучина* (x1), *-ихна*: *Велихна* (x1), *-ић*: *Дражић* (x2), *-ич*: *Радич* (x6), *-иша*: *Сшаниша* (x1), *-овац*: *Тисовац* (x1), *-оман*: *Вукоман* (x1), *-оња*: *Радоња* (x7), *-оџа*: *Радоџа* (x1), *-охна*: *Радохна* (x3), *-че*: *Првче* (x1)¹⁶, *-ич*: *Рајич* (x2). Изложени суфикси забележени су у ДХ, као и у другим истраживаним антропонимијским изворима XV и XVI века (ДБ, ПЛ и ВП).

Најфреквентније основе за извођење словенских изведених имена очекивано су *рад-*: *Радич* (x6), *Радоје* (x2), *Радоња* (x7), *Радоџа* (x1), *Радохна* (x3), *Радул* (x3), *Радоњица* (x1), *Раја* (x5), *Рајко* (x4), *Рајич* (x2), *Рака* (x2), *Ралица* (x1), *вук-*: *Вукац* (x1), *Вукашин* (x1), *Вукоје* (x1), *Вукоман* (x1), *Вуча* (x2), *Вучеџа* (x1), *Вучина* (x1), вероватно и *Вуксан* (x2), *Вуја* (x11), *Вујица* (x1), *Вујко* (x1), и *мил-*: *Мила* (x1), *Милан* (x1), *Милеџа* (x2), *Милко* (x1), *Милош* (x4), што се начелно поклапа са стањем у ПЛ (уп. Polomac 2010b: 231–232) и ВП (Polomac 2015: 345). Више од једне потврде бележе и основе *бел-*: *Белош* (x1), *Беља* (x1), *боџ-*: *Богавац* (x1), *Бошко* (x1), *вечер-*: *Вечерин* (x1), *Вечко* (x1), *џруј-*: *Груја* (x1), *Грујица* (x1), *даб-*: *Даба* (x4), *Дайко* (x1), *мир-*: *Мирко* (x3), *Мирчеџа* (x2), *прв-*: *Првул* (x1), *Првче* (x1), *сшан-*: *Сшана* (x1), *Сшаниша* (x1), *Сшанко* (x1), *сшој-*: *Сшоја* (x1), *Сшојан* (x15), *Сшојко* (x2). Само једном потврдом су забележене основе *беџ-*: *Бежан* (x2), *бер-*: *Берко* (x1), *бој-*: *Боја* (x6), *брај-*: *Брајко* (x3), *вел-*: *Велихна* (x1), *весел-*: *Веселин* (x3), *виш-*: *Вишоје* (x1), *влад-*: *Влајко* (x3), *вој-*: *Војин* (x1), *деј-*: *Дејан* (x1), *добр-*: *Добра* (x1), *драџ-*: *Дражић* (x2), *жар-*: *Жарко* (x1), *жив-*: *Живко* (x16), *млад-*: *Младен* (x10), *недељ-*: *Недељко* (x1), *нин-*: *Нина* (x1), *приј-*: *Пријак* (x1), *рус-*: *Руско* (x1), *тис-*: *Тисовац* (x1) и *цвей-*: *Цвейко* (x8). Међу наведеним именима посебно истицање заслужује основа *вечер-* у имену *Вечерин* (x1) и хипокористику *Вечко* (x1), као и до сада незабележено име *Тисовац* (x1),

15 Хипокористични суфикс *-а* доминира и у ДХ (уп. Grković 1983: 86–87), као и у ПЛ (уп. Polomac 2010b: 232), док се у ВП учесталосту издаваја суфикс *-е* (уп. Polomac 2015: 345).

16 Лично име забележено у формули: раба својего првчче 78а, може се интерпретирати као номинатив (уп. Polomac 2010а: 494–495), али и као акузатив, у ослонцу на примере типа *Влајке*, *Дојке*, *Ненке*, *Рајке* из Пчињског поменика (уп. Vošković 1978: 476).

од основе *тис-* (потврђене и у савременим косовско-метохијским говорима у хипокористику *Тиса* (од *Светишлав*, *Стијојслав*, *Рагивоје*, *Рагислав*, *Томислав*) (уп. Bukumirić 1983: 416, 1984: 580, 2015: 249) и суфикса *-овац* (потврђеног и у ДХ у личном имену *Радовџи*, уп. Grković 1983: 80).

Међу малобројним самотворним словенским именима фреквенцијом се издваја *Вук* (x7). Остала имена упућују на различите, али познате путеве мотивације: према зоониму: *Крађуј* (x1), према партиципима: *Радован* (x2), вероватно и *Продан* (x1), према придеву настаје заштитно име *Гвозден* (x1), а вероватно према апелативу *Пушник* (x1).

2.3. Највећи број хришћанских мушких имена представља позната и у средњовековним изворима већ посведочена имена библијског или календарског порекла: *Аврам* (x2), *Андреја* (x7), *Ашанасије* (x2), *Василије* (x2), *Гаврило* (x1), *Георгије* (x3), *Грђур* (x1), *Давид* (x2), *Дамјан* (x6), *Димитрије* (x5), *Дмитар* (x24), *Ђурађ* (x3), *Иван* (x5), *Илија* (x5), *Јаков* (x8), *Јован* (x35), *Козма* (x1), *Косијадин* (x1), *Косијантин* (x1), *Лазар* (x9), *Лука* (x4), *Марин* (x2), *Марко* (x12), *Машеј* (x11), *Машеја* (x1), *Михаило* (x9), *Никола* (x36), *Павле* (x6), *Петар* (x15), *Симон* (x5), *Спиридон* (x1), *Стејан* (x9), *Теодор* (x2), *Тома* (x10), *Филиј* (x2), *Филон* (x1) и *Христифор* (x1). Календарског порекла је лично име *Акејсим* (x1), до сада незабележено у српским средњовековним изворима.

Међу хришћанским именима посебну пажњу заслужују хибридне творенице од основе имена хришћанског порекла и словенских суфикса. Највећи број твореница долази од основа најфреквентнијих имена: према *Јован* (x35) имамо *Јова* (x10), *Јованац* (x1), *Јовица* (x2), *Јовко* (x1), према *Петар* (x15) имамо *Пеја* (x20), *Пејоша* (x1), *Пејчин* (x3), *Петрашин* (x1), *Пеша* (x2), према *Никола* (x36) долази *Никша* (x3) и *Нија* (x3), према *Машеј* (x11) и *Машеја* (x1) имамо *Маша* (x2), *Машко* (x1), према *Јаков* (x8) долази *Јакша* (x1) и *Јаћа* (x1). Велики број твореница долази од основа личних имена *Георгије* (x3) и *Ђурађ* (x3): *Ђура* (x19), *Ђуран* (x1), *Ђурица* (x6), *Ђурко* (x2). У категорији хибридних твореница бележе се и лична имена *Јанко* (x3) и *Јања* (x3) (од основе *Јан-*).

Као и код словенских изведеница, и овде се високом продуктивношћу издвајају суфикси *-а* и *-ко*: *Дмија* (x5), *Ђура* (x19), *Јања* (x3), *Јаћа* (x1), *Јова* (x10), *Маша* (x2), *Нија* (x3), *Пава* (x3), *Пеја* (x20), *Пеша* (x2), *Стеја* (x1), *Тоша* (x1); *Ђурко* (x2), *Јанко* (x3), *Јовко* (x1), *Маринко* (x2), *Машко* (x1), *Ђурко* (x1). Више од једног личног имена изведено је и суфиксима *-аш*: *Мараш* (x1), *Томаш* (x1), *-ица*: *Ђурица* (x6), *Јовица* (x2), *-ша*: *Јакша* (x1), *Никша* (x3) и *-чин*: *Кончин* (x1), *Пејчин* (x3). Само једно лично име посведочено је за суфиксе *-ан*: *Ђуран* (x1), *-анац*: *Јованац* (x1), *-ач*: *Лукач* (x2), *-ашин*: *Петрашин* (x1), *-иш*: *Иваниш* (x1) и *-оша*: *Пејоша* (x1). Употреба суфикса у овој категорији у великој мери се подударе са стањем у ПЛ и ВП (уп. Polomac 2010b: 230, 2015: 345–346).

2.4. У категорију осталих имена сврстана су лична имена која се могу тумачити словенским и несловенским језичким средствима, затим лична имена несумњиво страног порекла, као и лична имена непрозирне етимологије. У првој подгрупи налазимо лично име *Даја* (x1) (хипо-

користик од Дабижив, Данило, могуће и од Дајбог, уп. Grković 1977: 71), затим *Крсто* (x1) (превод грчког имена Σταύριος – крст или хипокористик од Христифор, Христофор и сл. (уп. Grković 1977: 115)), као и *Пешико* (x20) (хипокористик од Петар, могуће и према седмичном дану, уп. Grković 1977: 156). У другој подгрупи се налазе романско *Оливер* (x2), затим *Комлен* (x1) (или *Комљен*) (преко Комнен од грч. династичког имена Κομνηνός, уп. Grković 1977: 112), онда *Музак* (x1) (за које А. Лома (2013: 157) одбацује претпоставку о албанском пореклу и потврђује мишљење о грчко-влашкој симбиози изнето у Ivić–Grković 1980: 106), као и самотворно *Уџрин*, према етнониму турског порекла (уп. Grković 1977: 200). Међу именима из ове подгрупе посебно истицање заслужују *Мономах* (x1) и *Моноахин* (x1), оба вероватно грчког порекла (за прво уп. Μονόμαχος у Benseler–Pape 1911³: 943), до сада незабележена у српским средњовековним изворима. До сада незабележена имена у српским изворима налазе се и у трећој подгрупи, међу именима недовољно јасног порекла: *Касџак* (x1), *Ловка* (x1) и *Сџас* (x1)¹⁷.

3. Женска имена

3.1. Статистички преглед женских имена према пореклу приказан је у табели 6.

Табела бр. 6: Порекло женских имена у ДП

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Словенска	39	44,82%	116	45,31%
Хришћанска	35	40,22%	111	43,35%
Остала	13	14,94%	29	11,32%

Наведена табела показује једнаку заступљеност словенских и хришћанских имена, што се битно разликује од стања ПЛ и ВП (уп. табелу 7), у којима су словенска имена доминантна и по броју имена и по укупном броју потврда.

Табела бр. 7: Порекло женских имена у ПЛ, ВП и ДП

	Број имена		Број потврда	
	Словенска	Хришћанска	Словенска	Хришћанска
ПЛ18	48,64%	37,83%	51,28%	39,34%
ВП19	57,81%	28,12%	53,64%	37,50%
ДП	44,82%	40,22%	45,31%	43,35%

На уједначену заступљеност словенских и хришћанских имена у ДП упућује и листа десет најфреквентнијих женских имена: *Мара* (x19),

17 Могуће је да лично име *Сџас* представља варијанту календарског имена *Сџасије* (од лат. Eustachius) (уп. RJA XVI: 451).

18 Подаци су преузети из Polomas 2010b: 235.

19 Подаци су преузети из Polomas 2015: 347.

Сшана (x16), Милица (x15), Рада (x9), Јанка (x9), Јела (x9), Сшојка (x8), Јована (x8), Недељка (x7), Анђелија (x7).

3.2. Творбена структура женских имена словенског порекла приказана је у следећој табели.

Табела бр. 8: Творбена структура женских имена словенског порекла у ДП

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Сложена	4	10,25%	4	3,44%
Изведена	28	71,79%	103	88,79%
Самотворна	7	17,94%	9	7,75 %

Табела 9 упућују на знатно мању заступљеност сложених словенских имена у ДП у односу на ВП, а посебно у односу на ПЛ.

Табела бр. 9: Однос сложених и изведених словенских имена у ПЛ, ВП и ДП²⁰²¹

	Број имена		Број потврда	
	Сложена	Изведена	Сложена	Изведена
ПЛ7	22,20%	66,66%	21,46%	72,14%
ВП8	18,91%	70,27%	9,70%	83,49%
ДП	10,25%	71,79%	3,44% ²⁰	88,79%

Малобројна сложена словенска имена у ДП потврђена су само појединачним примерима: *Видосава* (x1), *Вукосава* (x1), *Вукослава* (x1), *Радослава* (x1). Словенска изведена имена најчешће се творе суфиксима *-a* и *-ка*, што одговара стању ПЛ и ВП (уп. Polomac 2010b: 236–237, 2015: 347–348): *Вида* (x5), *Виша* (x1), *Вука* (x2), *Дука* (x2) (од Душанка, уп. Grković 1977: 246), *Неда* (x5), *Љуба* (x1), *Рада* (x9), *Сшана* (x16), *Сшоја* (x3), *Цвеша* (x5), као и *Продана* (x1) (вероватно према мушком имену *Продан*); *Милка* (x2), *Пројка* (x1), *Сшајка* (x1), *Сшојка* (x8), као и *Недељка* (x7) које не представља хипокористик. Већом продуктивношћу издвајају се и суфикси *-на*, *-ана*, *-ица*: *Вукна* (x1), *Љубна* (x2), *Радна* (x1), *Ђерана* (x2), *Живана* (x3), *Смиљана* (x1), *Веселица* (x1), *Милица* (x15). У категорији самотворних имена налазимо фитонимски и зоонимски мотивисана имена: *Вишња* (x2), *Јаглика* (x2), *Вучица* (x1), *Кошута* (x1), као и имена пореклом од придева: *Дивна* (x1) и *Јасна* (x1). Посебно истицање заслужује самотворно име *Планинка* (x1), забележено и у изгубљеном Призренском поменику (уп. Novaković 1875: 91), као и у поменику манастира Св. Тројице Пљеваљске (уп. Polomac 2018), за које се у РЈА наводи „biće, upravo ime onome biću koje se rodi u planini” (уп. Grković 1977: 293). Могуће је да се у овој категорији налази и недовољно јасно *Дикла* (x1) (забележено и у ВП), за које М. Грковић (1977: 242) наводи да у западним крајевима значи исто што и девојка.

3.3. Поред присуства варијантних форми: *Анђелина* (x1) и *Анђелина* (x1), *Јефросима* (x1) и *Јефросина* (x1), *Теодора* (x5) и *Тодора* (x2), у катего-

20 Подаци су преузети из Polomac 2010b: 236.

21 Подаци су преузети из Polomac 2015: 347.

рији хришћанских женских имена посебно истицање заслужују хибридне творенице од основе хришћанског имена и словенског суфикса. Као и у ПЛ и ВП (уп. Polomat 2010b: 235, 2015: 348), и овде су најфреквентнија имена изведена суфиксима *-а* и *-ка*: *Мара* (x19), *Јела* (x9), *Каиша* (x5), *Јана* (x1), *Пава* (x1), *Тога* (x1) представљају хипокористичне форме, док су *Дмишра* (x5), *Пешра* (x4), *Чубра* (x1) изведене од одговарајућих мушких имена; *-ка*: *Јанка* (x9), *Јовка* (x2), *Јолка* (x1), *Пејка* (x1), *Санка* (x1). Посебно истицање заслужује име *Јоља* (x2) (вероватно од *Јована*, *Јованка*), до сада незабележено у српским изворима. Остали суфикси забележени су мањим бројем примера: *-уша*: *Маруша* (x1), *Пешируша* (x3), *-ача*: *Јелача* (x1), *-ица*: *Теодорица* (x1), *-ана*: *Андријана* (x1).

3.4. Међу осталим женским именима најбројнију категорију представљају фитонимски мотивисана имена страног порекла: *Дафина* (x2), *Калина* (x4), *Ружа* (x3), *Неранца* (x2), можда и *Финика* (x1) (стсрп. финик „палма, урма; плод палме”, грч. φοίνιξ, ср. Vasmer 1944: 60), као и до сада незабележено *Трејка* (x1) (вероватно хипокористик од Трендафила)²². Етнонимски су мотивисана имена *Јарменка* (x1) (варијанта имена Јерменка, уп. Grković 1977: 259) и *Фруџиња* (x3) (према мушком имену Фруг, грч. Φράγγος < Francus, човек из германског племена које је освојило Француску, уп. Grković 1977: 206). Грчког порекла су *Деспина* (x4) (грч. δέσποινα, деспотица), *Комлена* (x1) (или Комљена) (према мушком Комлен, Комљен, в. горе т. 2.4) и *Марџиша* (x1) (од Маргарита, грч. μαργαρίτης, бисер), док су романског порекла фреквентно *Оливера* (x5) и ретко *Магона* (x1) (lat. madonna, епитет Богородице, уп. Grković 1977: 275), до сада забележено само у изгубљеном Призренском поменику (Novaković 1875: 75).

4. Закључне напомене

На основу проведеног истраживања може се закључити да систем световних личних имена уписаних крајем XVI века у Поменик манастира Високи Дечани начелно не одступа знатније од стања које је забележено у другим познатим поменицима XVI века (Поменик непознатог манастира Липљанске епископије и Водичнички поменик). Посебност рукописа Дечанског поменика огледа се у доношењу потврда за неколико световних личних имена до сада незабележених у српским средњовековним изворима: *Акејсим*, *Касјак*, *Ловка*, *Мономах*, *Моноахин*, *Сјас*, *Тисовац* (мушка имена), *Јоља*, *Трејка* (женска имена), као и доношењу нових потврда за неколико личних имена до сада познатих само на основу малобројних помена: *Вечерин*, *Вечко*, *Музак* (мушка имена), *Магона*, *Финика* (женска имена). Наведени резултати упућују на неопходност даљег филолошког и лингвистичког проучавања рукописа, посебно забележених географских имена, као и личних имена у записима млађим од XVI века.

22 Мушко име *Трејко* забележено је у Григоровичевом поменику (уп. Stojanović 1890: 181).

Литература

- Benseler–Pape 1911³: G. E. Benseler, W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig: Druck und Verlag von Friedr. Bieweg & Sohn.
- Bogdanović i dr. 2011: D. Bogdanović, Lj. Štavljanin–Đorđević, B. Jovanović–Stipčević, Lj. Vasiljev, L. Cernić, M. Grozdanović–Pajić, *Opis ćirilskih rukopisnih knjiga manastira Visoki Dečani*, Beograd: NBS. [orig.] Богдановић и др 2011: Д. Богдановић, Љ. Штавлјанин–Ђорђевић, Б. Јовановић–Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић–Пајић, *Опис ћирилских рукописних књиџа манастира Високи Дечани*, Београд: НБС.
- Bošković 1978: R. Bošković, Kategorija starih srpskohrvatskih ličnih hipokoristika tipa Andre, Andreta (Andrete) u interpretaciji Daničića i drugih, *Odabrani članci i rasprave*, Titograd: CANU, 475–489. [orig.] Бошковић 1978: Р. Бошковић, Категорија старих српскохрватских личних хипокористика типа *Andre, Andreta (Andrete)* у интерпретацији Даничића и других, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ, 475–489.
- Bukumirić 1983: M. Bukumirić, Onomastika Prekoruplja (II deo), *Onomatološki prilozi*, III, Beograd, 303–418. [orig.] Букумирић 1983: М. Букумирић, Ономастика Прекорупља (II део), *Ономастолошки прилози*, III, Београд, 303–418.
- Bukumirić 1984: M. Bukumirić, Iz onomastike južne Metohije, *Onomatološki prilozi*, V, Beograd, 413–603. [orig.] Букумирић 1984: М. Букумирић, Из ономастике јужне Метохије, *Ономастолошки прилози*, V, Београд, 413–603.
- Bukumirić 2015: M. Bukumirić, *Onomastika centralnog Kosova*, Beograd: SANU. [orig.] Букумирић 2015: М. Букумирић, *Ономастика централног Косова*, Београд: САНУ.
- Ivić–Grković 1980: P. Ivić i M. Grković, Toponimi antroponimijskog porekla u Svetostefanskoj hrisovulji, u: B. Vidoeski (ur.), *Vtora onomastička konferencija*, Скопје: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 95–108. [orig.] Ивић–Грковић 1980: П. Ивић и М. Грковић, Топоними антропонимијског порекла у Светостефанској хрисовуљи, у: *Втора ономастичка конференција*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 95–108.
- Grković 1977: M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd: Vuk Karadžić. [orig.] Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Grković 1983: M. Grković, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za južnoslovenske jezike. [orig.] М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике.
- Grković 2001: M. Grković, Antroponimija i toponimija, u: M. Macura (ur.), *Naselja i stanovništvo oblasti Brankovića 1455. godine*, Beograd: SANU – Službeni glasnik, 616–745. [orig.] М. Грковић, Антропонимија и топонимија, у: М. Мацура (ур.), *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, Београд: САНУ – Службени гласник, 616–745.
- Jovanović 1985: G. Jovanović, Hrišćanska imena u okolini Beograda početkom XVI veka, u: A. Peco (ur.), *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 207–216. [orig.] Јовановић 1985: Г. Јовановић, Хришћан-

- ска имена у околини Београда почетком XVI века, А. Ресо (ур.), *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*, Сарајево: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 207–216.
- Loma 2013: А. Лома, *Торонимија Ванјске хрисовуље*, Београд: SANU. [orig.] Лома 2013: А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље*, Београд: САНУ.
- Novaković 1875: S. Novaković, *Srpski pomenici XV–XVIII veka*, Београд: Државна штампарија. [orig.] С. Новаковић, Српски поменици XV–XVIII века, Београд: Државна штампарија.
- Polomac 2010a: V. Polomac, Неке теоријско-методолошке напомене о ономастичким истраживањима српских средњовековних поменика, *Srpski jezik*, XV, Београд, 489–500. [orig.] В. Поломац, Неке теоријско-методолошке напомене о ономастичким истраживањима српских средњовековних поменика, *Српски jezik*, XV, Београд, 489–500.
- Polomac 2010b: V. Polomac, Неколико напомена о личним именима у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије, у: I. Haralampiev, *Problemi na balkanskoto i slavjanskoto jezikoznanie*, Велико Трново: Faber, 226–243. [orig.] В. Поломац, Неколико напомена о личним именима у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије, у: И. Харалампиев, *Проблеми на балканското и славјанското езикознание*, Велико Трново: Фабер, 226–243.
- Polomac 2015: V. Polomac, Антропонимија Водичничког поменика (Skopska Crna Gora, XVI век), у: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.), *Putevima srpskih idioma*, Крагујевац: FILUM, 341–350. [orig.] В. Поломац, Антропонимија Водичничког поменика (Скопска Црна Гора, XVI век), у: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.), *Пушевима српских идиома*, Крагујевац: ФИЛУМ, 341–350.
- Polomac 2018: V. Polomac, Женска имена у Поменику манастира Св. Тројице (Пљевља, XVI век), у: Ј. Стојановић (ур.), *Srpsko jezičko nasljeđe na prostoru današnje Crne Gore i Srpski jezik i književnost danas*, Подгорица: Matica srpska – друштво чланова у Црној Гори [у штампи]. [orig.] В. Поломац, Женска имена у Поменику манастира Св. Тројице (Пљевља, XVI век), у: Ј. Стојановић (ур.), *Српско jezičko nasljeđe на простору данашње Црне Горе и Српски jezik и књижевност данас*, Подгорица: Матица српска – друштво чланова у Црној Гори [у штампи].
- Rakić 2013: Z. Rakić, Димитрије даскал – српски писар и илуминатор друге половине XVI века, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Београд, LXXIX, 163–179. [orig.] Ракић 2013: З. Ракић, Димитрије даскал – српски писар и илуминатор друге половине XVI века, *Прилози за књижевност, jezik, историју и фолклор*, Београд, LXXIX, 163–179.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Загреб: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, 1886–1976.
- Stojanović 1890: Lj. Stojanović, Стари српски хрисовуљи, биографије, летописи, типични поменици, записи и др., *Spomenik SKA III*, Београд: SKA. [orig.] Стојановић 1890: Љ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, биографије, летописи, типични поменици, записи и др., *Споменик SKA III*, Београд: SKA.
- Vasmer 1944: Max Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Vladimir R. Polomac

ANTHROPONYMY OF THE COMMEMORATIVE BOOK OF THE DEČANI MONASTERY (SIXTEENTH CENTURY)

Summary

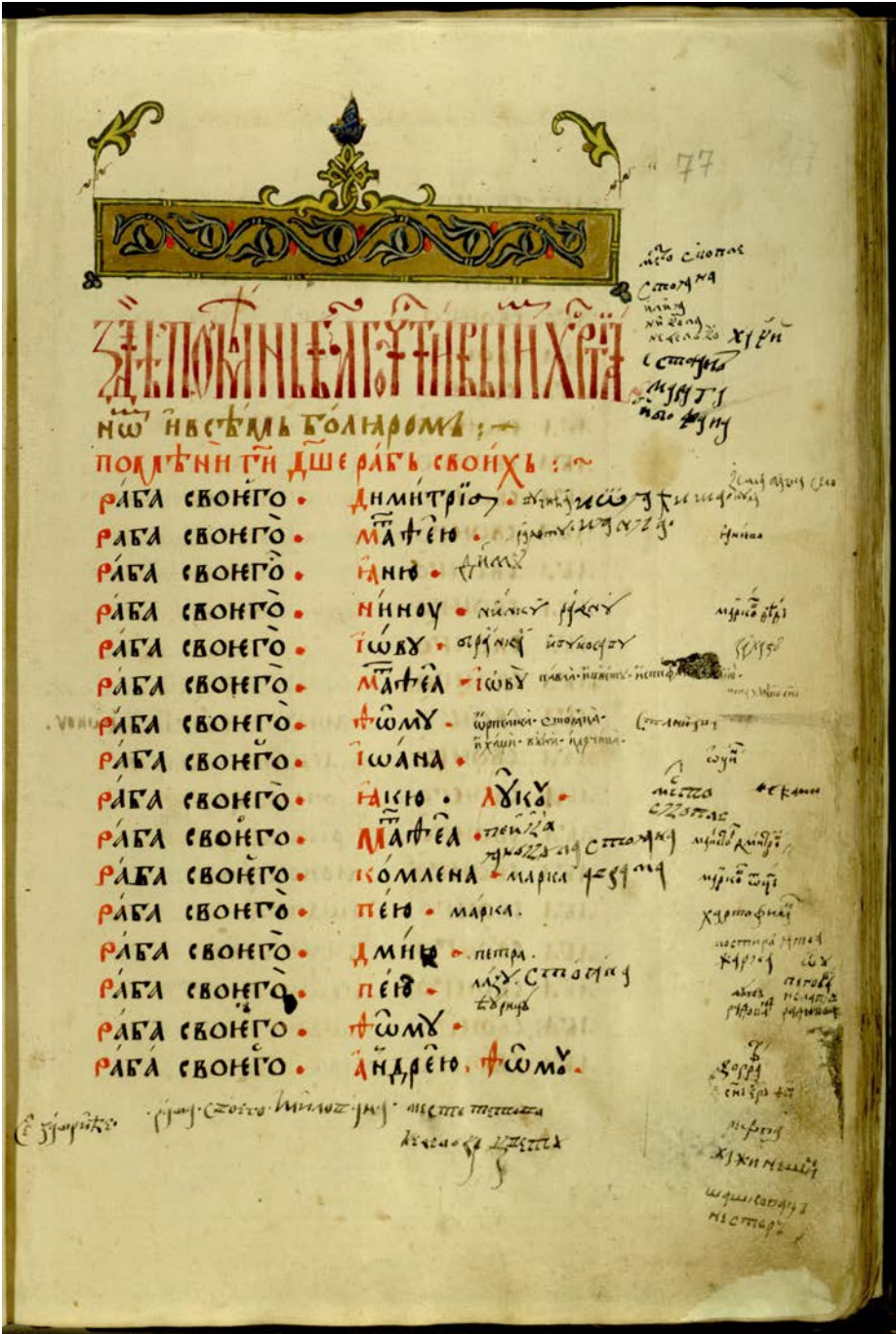
This paper displays main structural and semantic features of the system of secular personal names inscribed into the Commemorative Book in the Visoki Dečani monastery towards the end of the sixteenth century by Dimitrije Daskal, the chief and first scribe of the Book, also known as the scrivener and illuminator of the three Serbian gospels from the second half of the sixteenth century. The results of the research imply that the system of secular personal names in the manuscript does not generally deviate much from the condition observed in other known commemorative books from the sixteenth century (the Commemorative Book of an unknown monastery in the Ljipljan Bishopric and the Vodičnik Commemorative Book). The manuscript of the Commemorative Book in Dečani is special because it provides confirmation of several secular personal names which have not been recorded yet in Serbian medieval sources: *Akepsim*, *Kaspak*, *Lovka*, *Monomah*, *Monoahin*, *Stas*, *Tisovac* (male names), *Jolja*, *Trejka* (female names). Furthermore, it provides new confirmations of several personal names which have only been known based on a handful of mentions: *Večerin*, *Večko*, *Muzak* (male names), *Madona* (female names). These results infer the necessity of further philological and linguistic study of manuscripts, especially of recorded geographical names, as well as personal names in manuscripts created after the sixteenth century.

Keywords: Old Serbian, anthroponymy, the Visoki Dečani monastery, sixteenth century

Примљен 3. августа 2017. године
Прихваћен 13. новембра 2017. године

Прилог

Наслеђе 38 • 2017 • 111-123

AVAILABLE ONLY AT
CREATIVE MARKET
PREMIUM GRAPHIC PRODUCT

Adventure
notes

Александра М. Радовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

ФУТУР I – ФАЗИЛИНГВИСТИЧКА КАТЕГОРИЈА

У светлу дискусије о семантичком статусу футура у лингвистичкој теорији, првенствено англистичке провенијенције, у раду се додатно продубљује испитивање могућности сагледавања футура I као члана модалне категорије у српском језику са намером да се тиме расветли фазична, модално-темпорална природа ове категорије. Понуђена теоријска разматрања поткрепљена су примерима употребе футура у простим реченицама ексцирпираним из Корпуса савременог српског језика. Квалитативна анализа модалног значења, илокуционог потенцијала, опредељења субјекта према истинитости и нефактуалност пропозиције исказа који садрже футур I не заснива се само на једној теорији неке одређене школе, већ је примењен шири семантички приступ. Спроведена анализа упућује на закључак да се семантичке категорије модалности и глаголског времена прожимају у толикој мери да је тешко могуће до краја разрешити питање категоризације футура I, чиме се потврђује фазичност испитиване језичке категорије и постојање континуума на релацији модалност–немодалност.

Кључне речи: футур I, епистемичка модалност, волиивност, опредељење, говорни чин.

1. Увод

Фази лингвистика, како наводи академик М. Радовановић (2009), тежи посматрању самог језика као фази појаве. Како, наиме, ни у свету у коме живимо није могуће све јасно разврстати у оквиру прецизних категорија, тако ни у науци уопште није могуће посматрати појаве у оквирима тврде логике, логике пресуђивања и одлучивања, те аутор предлаже посматрање ствари алатом фази логике поготову при посматрању језичких појава јер „људски језици управо јесу свет фази појава *per definitionem*” (Radovanović 2009: 12). Намера рада² је да испитивањем прожимања категорија глаголског времена и глаголског начина, одн. модалности, које се и налази у основи семантике футура I, понуди подробнији опис фазичне природе овог глаголског облика.

Модалност у језику, по природи ствари фази појава *par excellence* (Radovanović 2009: 133), директно је повезана са глаголским системом (Palmer 1986: 2), а аутори публикација различитих теоријских оквира (уп. нпр. Jespersen (1924) и Lajons (1977) у теоријској лингвистици, Dal (1985)

1 aleksandra.radovanovic@kg.ac.rs

2 Рад је проистекао из докторске дисертације под називом *Модална значења средстава за изражавање фушуралности у енглеским и српском језику* одбрањене 2016. год.

у језичкој типологији и Langaker (2008) у когнитивној лингвистици) доказују да је блиска веза модалности и глаголског времена најизразитија приликом исказивања будућности. Начелно, реченица која се односи на будућност готово увек се разликује у погледу модалности од реченица којима се упућује на остале временске домене (Dal 1985: 103) по томе што је будуће време глагола делимично темпорално, а делом модално (Lajons 1977: 678). Специфична семантика футура I у погледу удела модалних и темпоралних вредности препозната је и у дескриптивној традицији српског језика (в. Grković-Mejdžor 2012). Општеприхваћен теоријски приступ заснован на разграничењу три централна концепта (индикатива, релатива и модуса) примењује се при разматрању значења и функција свих чланова система глаголског времена, те се и модалност футура I сагледава помоћу централних појмова који детерминишу модални карактер глаголског времена уопште, а који проистичу из семантичког одређења модуса³. Најсажетије казано, Стевановићев (1967: 135–140) таксативан приказ модалних функција футура I обухвата изражавање различитих модалних појмова (*жеље, зајовесјии, намере, гошовосјии, мођућносјии, услова, неминовносјии и сиђурносјии, црешјиосјавке и наде, сумње и несиђурносјии*), употребу са експлицитним знацима модалности и функцију гномског футура.

Имајући у виду преовлађујућа становишта о глаголском времену и модалности у англистичкој литератури, модално-темпоралну природу футура I могуће је сагледати и из другог угла. Понуђена анализа, поткрепљена одабраним примерима употребе футура у простим реченицама екстрахованим из Корпуса савременог српског језика (*СрпКор*), расветљава специфичну семантику футура I те може допунити постојеће увиде о категорији футура у лингвистичкој теорији и о оправданости њеног издвајања. Како модалност делује на више нивоа, треба узети у обзир три компоненте значења исказа на које указује Лајонс (Lajons 1977: 749–751): модалну, перформативну и пропозициону компоненту. Стога у раду разматрамо модална значења, илокуциони потенцијал, опредељење субјекта према истинитости пропозиције и нефактуалност пропозиције исказа који садрже футур I.

2. Модална значења

Полазиште испитивања представљају закључци аутора (Вајби и др. 1994; Dal 1985, 2010; Palmer 1986, 2001) типолошких студија о семантици футура. Стога, окосницу анализе значења чини подела на два централна типа којима су обухваћени доминантни појмови издвојени у оквиру језичке типологије, али посматрани кроз призму модалности. Уз то, у обзир се узима и разлика између субјективне и објективне епистемичке модалности.

3 Приметне су, међутим, многе неусаглашености код таквог начина сагледавања семантике футура (в. нпр. Radovanović 2017 и Трбојевић-Милошевић 2004).

1.1. Епистемичка значења

Веза између епистемичке модалности и исказивања будућности је очигледна (Lajons 1977: 816). Етимолошки, епистемичка модалност односи се на знање, а знање у случају исказивања будућности мора бити ограничено онтолошком природом будућних догађаја⁴. Пошто је неодређено, можемо само износити претпоставке и нагађања о будућим догађајима (Jespersen 1924: 265). Будућност није у потпуности позната, али се ради о разумној претпоставци да ће она уследити (Palmer 1986: 62). Дакле, услед недостатка знања субјекта, исказ о будућности увек има предиктивни карактер, а у вези са појмом *предикције* могу се разликовати два типа епистемичких значења: *предиктабилност* и *предиктивност*. Предиктабилност се односи на модално квалификовану изјаву говорника о пропозицији која није у будућности и има јаку плаузабилност закључка, а предиктивност на изношење претпоставки или модалних судова о реализацији будућег догађаја. Основна разлика, према томе, тиче се будуће верификације могућег садашњег стања, јер се предиктабилност односи на предвиђање чија се верификација очекује тако да у будућности није лоциран догађај већ његова верификација (Sel 2005: 190).

Предиктабилност

Предиктабилност, која представља епистемичко значење у ужем смислу, јер се глаголском формом изражава степен опредељења према истинитости пропозиције, може се, како предлаже Палмер (Palmer ²2001: 24–30), тумачити ослањањем на систем судова. У енглеском језику футурском формом изражава се асумптивни суд који представља инференцијални закључак на основу искуства или општег знања⁵, а у истој употреби у српском језику налази се футур глагола БИТИ. Како илуструју следећи примери, пропозициони садржај може се односити на садашњост или прошлост:

- (1) Учинило ти се; биће да је ветар. (hasanagin.txt:)
- (2) Али, биће да су имали разлога. (pek-odbrana.html:)

Футур, овако употребљен и лишен временског значења јер је предикција симултана са временом исказа, има функцију модалног обележивача којим говорник изражава недостатак свог знања и указује на вероватни догађај у садашњости. Говорник не поседује довољно знање да изнесе категоричку тврдњу о пропозиционом садржају, те обликом *биће* изражава епистемичку дистанцу у односу на истинитост садашње (1) или прошле (2) пропозиције. Употребу глаголске конструкције за изражавање спекулација о прошлом догађају разматрају и граматичари ср-

4 Термин *догађај* употребљавамо као што то чини Палмер (Palmer 1986) као синоним терминима попут *радње*, *ситуације*, *стања*, *стања ствари* итд.

5 Систем судова Палмер (Palmer ²2001: 24) илуструје следећим примерима: *John may be in his office* (спекулативни суд), *John must be in his office* (дедуктивни суд) и *John'll be in his office* (асумптивни суд).

бисти. Међутим, исправно одређена значења доводе у везу са модалним карактером перфекта и илуструју примерима својственијим архаичном говору (нпр. Stevanović 1967: 75). Како потврђује пример (2), модални садржај треба приписати футуру јер је глагол БИТИ носилац модалности, док радни глаголски придев означава прошли догађај.

Предиктивност

Семантика предиктивних исказа може се анализирати помоћу различитих појмова и семантичких концепата који представљају окосницу разматрања епистемичке модалности⁶ као скаларне категорије. Епистемичка скала односи се на рангирање значења уз помоћ концепата *увереност*, *сиђурност*, *извесност* и *вероватноћа* (Lajons 1995: 335) који су у вези са логичким концептима *могућност* и *нужност*. Епистемичка нужност односи се на значења на највишем полу епистемичке скале. Исто су позиционирана и значења *неминовност* и *сиђурност* која су уврћена у бројна модална значења футура I, јер се футуром констатује да ће се нешто десити у будућности, али и да ће се то, по мишљењу говорника, неминовно догодити (нпр. Stevanović 1967: 139).

У терминима логике, значење епистемичке нужности приписује се исказу који представља суд говорника да ће се пропозиција нужно обистинити. Овај највиши степен епистемичке модалности, врло близак алетичкој модалности,⁷ у вези је са закључком говорника заснованим на информацијама, емпиријским доказима, научним сазнањима, на основу којих се из скупа могућих светова могу искључити они који нису у складу са знањем. У складу са природним законима пропозиција примера (3) обистиниће се у свим могућим световима:⁸

(3) Следећа година ће бити преступна (Грковић-Мејдор 2012: 84).

Закључак о нужном обистинењу пропозиција може представљати и субјективни став говорника, при чему докази могу бити експлицитно наведени, као у примеру:

6 Епистемичка модалност је сложен домен који садржи више значајаних елемената који могу бити истакнути у зависности од усвојеног теоријског оквира (нпр. логичка могућност и нужност, истинитост, вероватноћа, суд, закључак).

7 У оквиру модалне логике алетичка модалност представља тип модалности који се односи на нужну или контингентну истинитост пропозиције (Lajons 1977: 791), модус истине, док епистемичка модалност представља модус знања. Спорно је, међутим, да ли је могуће прецизно разграничити ова два типа, јер, како примећује Палмер (Palmer 1986: 11), не постоје јасне граматичке разлике између онога што је логички истинито и онога за шта говорник верује да је истинито.

8 Како постоји небројено много начина на које се будући догађаји могу одвијати, на графичком приказу време се може представити као права линија до садашњег тренутка t_0 , док се будуће време може представити као разграната структура при чему гране представљају епистемичке могућности, одн. могуће светове (w_1 , w_2 , w_3 итд) који следе након времена t_0 . Пропозиција примера (3) припада свим могућим световима јер не постоје они које говорник из скупа може искључити, што значи да догађај припада свим могућим световима.

- (4) Јеси нормална, добићеш доживотну робију за те паре, је л' читаш ти новине, похапсише пола града [...] (Trecisekto.html)

Неретко, уз футур I у овом значењу налазимо и императив као што илуструје следећи пример:

- (5) [...] умири се, разболећеш се тако. (cosicb_2_n.txt:)

Футуром се могу изразити и остали степени епистемичког значења, поготово ако у контексту постоји неко лексичко средство (нпр. модални прилог, израз, нефактивни глагол) којим се умањује снага модалности као у примеру (6):

- (6) [...] вероватно ће и код нас ускоро бити покренут талас ДНК тестирања [...] (poli070610.txt:)

Примере типичне употребе футура I у временским прогнозама могуће је тумачити у терминима епистемичке вероватноће као објективни закључак о великој вероватноћи будућег догађаја којим се исказује умерена сигурност говорника⁹, али и епистемичке нужности, поготову у случају прогноза базираних на подацима које метеоролози користе као премисе за извођење закључка (Трбојевић-Милошевић 2004) што илуструје пример (7):

- (7) Али ветар са северозапада донеће Београду хладну кишу у поподневним часовима. (poli090412.txt:)

Значење епистемичке могућности најочитије је када је контексту присутан обележивач тог значења попут *можда*. Међутим, епистемички став ослабљене сигурности присутан је и у примерима попут следећег:

- (8) Како ћу у Београд у поцепаним чарапама, магарче један. (Sav_Prip_n.txt:)

Епистемички став неуверености у овом примеру додатно је појачан синтаксичком формом тако да се може тумачити у терминима скептичности. Наведеним реторским питањем говорник изражава сумњу да ће услови бити такви да омогуће обистињење пропозиције, али и поставља питање о способностима/могућностима да изврши одређену радњу, те се епистемичка вредност преплиће са вредношћу динамичке могућности.¹⁰

2.1. Волијивна значења

Преплитање значења присутно је и код исказа које тумачимо у терминима волијивности јер су искази којима се упућује на будућност ин-

⁹ На тај начин се потврђују све оне неостварене метеоролошке прогнозе.

¹⁰ Динамичка могућност типично се повезује са модалним глаголима којима се изражава способност (*can, моћи*) и обухвата могућност оријентације према субјекту и циркумстанцијалну могућност (могућност реализације догађаја условљену садашњим и будућим околностима) (Palmer 1979). Како на овај подтип модалних значења указује глоса *могуће за*, у примеру (8) препознаје се и овај семантички слој јер говорник управо поставља питање како је могуће за њега да (одн. да он) иде што потврђује и прафраза исказа *Како ћу моћи да идем*.

херентно предиктивни, те је увек упоредо присутна и епистемичка значењска компонента (Jespersen 1924: 50, 120; Lič ²1987: 85). Изражавање волитивности директно је повезано са развојем и структуром глаголског облика. Футур I, једна од деволитивних конструкција које у многим језицима балканског језичког савеза служе за исказивање будућности (Dal 2010), јединствен је на морфосинтаксичком плану пошто је једини члан система глаголских времена који се појављује и у аналитичком и у синтетичком облику. Образује се од енклитичког облика глагола ХТЕТИ који се стога третира као помоћни глагол. Међутим, како је „основом својом модални глагол” (Stevanović 1967: 42) којим се у пуном облику изражавају и модални појмови *жеље* или *сиремносџи* да се радња изражена лексичким глаголом реализује, глагол ХТЕТИ члан је скупа модалних глагола према семантичким и формалним својствима¹¹.

У нашем језику не постоје јасно дефинисани формални критеријуми којима би се успоставила граница између модалних и осталих глагола, те искази одричне и упитне форме са глаголом ХТЕТИ употребљеним у пуном облику могу бити двосмислени у погледу волитивног или епистемичког, футурског значења. Предлог који се у релевантој литератури нуди као решење овог амбигвитета тиче се синтаксичке структуре. Ако је допунски део *да* + *ирезенџи*, глагол ХТЕТИ има функцију управног глагола модалног значења (Stevanović 1967: 44), те глаголски облик има значење волунтатива, односно оптатива и у временском смислу као индикатив означава садашње време (Vojvodić 1996: 109). Овај начин одређивања значења, међутим, није применљив у наредним примерима:

(9) Нећу више за њу да чујем! (kostana.txt:)

(10) Али, нећу да те лажем и даље. (hazarski.txt:)

У примерима (9) и (10) глагол ХТЕТИ јесте семантички еквивалент глаголу (*не*) *желеџи*, али је спорно да ли изостаје и његова функција десемантизованог помоћног глагола пошто у временском смислу не означава садашње, већ будуће време. Како и Војводић (1996) разматра синтаксички сличне примере, можемо се сагласити са запажањем аутора да се упућивање на будућност постиже лексичко-синтаксичким средствима. У примеру (9) то је употреба заменичко-прилошко универзалног квантификатора негативног типа (*више* = више никада), а у примеру (10) *и даље* функционише да укаже на неодређени период у будућности (Vojvodić 1996: 110).

Уз то, приметно је и варијантно раслојавање футура I, те се неретко наилази на употребу футуроида, у терминологији Симића (2009), одн. конструкције *да* + *ирезенџи* у функцији другог дела сложеног предиката. Мада, према нормативним правилима употреба овог облика није одлика стандардног књижевног језика (Piper i dr. 2005; Simić 2009), закључци Војводића (1996) о фреквенцији ове две варијанте футура у писаним тек-

11 Његова функција управног глагола који захтева допуну је неоспорна (Stevanović 1967: 42).

стовима, који потврђују запажање Стевановића да је губљење инфинитива мање-више општебалканска особина и да је несумњиво све ређи у футуру (1967: 44), значајни су за испитивање семантике футура. Футуроид, наиме, представља адекватније језичко средство за изражавање субјективног става говорника, што је разумљиво јер се *да + презент* посматра и као субјунктивна конструкција (нпр. Tomić 2004). Због тога „футуроид радије стоји за значења која одражавају несигурност, жељу, предвиђање и слична модална значења” (Simić 2009: 53) тако да овај облик спремније изражава намеру (Klikovac 2009: 65), као у примеру:

(11) Утиске ћу да задржим за себе. (poli010226.txt:)

Природа футура посебно одговара исказивању намере (Stevanović 1967: 136), те волитивна значења доминирају и код неких исказа са стандардним облицима футура. Волитивност сагледавамо као модалну значењску категорију у оквиру шире категорије модалности усмерене према агенсу, према таксономији коју нуде Вајбијева и сарадници (Вајби и др. 1994: 177–181), која описује постојање унутрашњих и спољашњих услова агенса у односу на извршење радње.¹² Волитивно значење, како предлаже Лич (Лић ²1987), може се појавити у различитим степенима, те уз значење слабе волитивности (*имања воље*) и волитивног значења највишег степена (*жеља, одлучносћ, инсистирање*), обухвата и *интенционалносћ* као волитивну категорију средњег степена.¹³

Искази са агенсом у првом лицу коме се може приписати вољност, спремност да изврши радњу, попут примера (12), типично омогућавају тумачење у терминима волитивности.

(12) То ћу вам испричати касније. (strah.txt:)

Када говорно лице није истовремено и агенс, приписивање волитивности је отежано, осим у случајевима када показатељи из контекста усмеравају семантички опис исказа, као у примеру (13):

(13) Студенти и наставници Више хотелијерске школе ће наставити започети пут трансформације [...] (mo110b_n.txt:)

У исказима без експлицитно наведеног агенса, какав је (14), интенционалност се може приписати подразумеваном субјекту који је носилац намера:

¹² Како представља опис, извештавање (енг. *report*), овај тип модалности део је пропозиционог садржаја клаузе који би као такав био искључен из разматрања модалности у многим теоријским оквирима (Вајби и др. 1994: 177). Аутори овај тип модалности укључују у разматрања јер представља дијахронијски извор већине значења која се уобичајено сматрају модалним. У семантички најзначајније појмове овог скупа убрајају и жељу која извештава о постојању унутрашњих волитивних услова у агенсу за извршење радње изражене главним предикатом као у примеру: *Juan Ortiz called to them loudly in the Indian tongue, bidding them come forth if they would (= wanted to) save their lives* (Вајби и др. 1994: 178). Ово, као и остала посебна значења, током времена се генерализује до општих значења која су и даље усмерена према агенсу, што укључује и волитивно значење као у примеру: *I'll help you* (Вајби и др. 1994: 178).

¹³ Термином *интенционалносћ* указујемо на подтип модалног значења који има намеру као централни семантички појам.

(14) На већа овлашћења ЕУ неће се лако пристати. (poli100526.txt:)

Склоност агенса, нарав, одн. унутрашњи услови, присутни у хаби-туалним исказима, какав је (15), и неким пословицама са гномским футуром, попут (16), такође, доводе до тумачења у терминима волитивности:

(15) Љубавни ласкавци ће увек девојци лако рећи „Сунце моје”. (kuldod01_n.txt:)

(16) Подмукло псето најпре ће те ујести.

3. Илокуциони пошеницијал

Пошто језик користимо и да бисмо извршили одређене радње, како сликовито приказује наслов књиге која садржи скуп предавања која је одржао британски филозоф Остин (Ostin 1962), опис значења мора укључити и прагматички ниво језичке анализе.¹⁴ То значи да је потребно укључити информације о врсти говорног чина обухваћеног изговарањем реченице. Према теорији говорних чинова, коју је у коначном облику формулисао Серл (Serl 1975), разликују се следећи илокуциони говорни чинови: асертиви, декларативи, директиви, комисиви и експресиви. У даљем тексту разматрамо илокуциони потенцијал исказа који сагледавамо као могућност да исказ у одређеном говорном догађају поседује одређену илокуциону силу и буде протумачен као одређени говорни чин.

3.1. Директиви

Директиви, којима говорник покушава да наведе друга лица да изврше одређене радње, представљају најчешћи тип деонтичке модалности (Palmer 2001: 70), те се могу разматрати у односу на појмове *могућности* и *нужности*. Отуда, типично се разликују облигативи и пермисиви. Како облигативи обухватају исказе којима се изражавају наредбе, забране, прописи или упутства, футур I налазимо у директивима као једно од средстава за изражавања императивности. Искази попут примера (17) са субјектом у 2. лицу и императивним футуром, како га одређује Стевановић (1967: 136), представљају наредбу адресату да изврши радњу.

(17) Однећеш ово запечаћено писмо рабину Симону Левију у Землин, у Угарској. (FilipDavid.txt:)

Будуће радње адресата могу се усмерити и интерогативним исказима са глаголом ХТЕТИ у пуном облику. На тај начин избегава се дирек-

14 Изговарањем једне реченице, како наводи Остин (Ostin 1962: 94–112), истовремено се врше три чина: локуциони чин (приближно изједначен са самим чином изговарања реченице), илокуциони чин (чин вршења радње изговарањем исказа) и перлокуциони чин (дејство или ефекат на слушаоца). Како је илокуциона сила централни ниво говорног чина јер представља комуникативну сврху исказа, најзначајнија разлика међу говорним чинovima прави се на илокуционом нивоу.

тивни карактер наредбе, те се индиректним говорним чином захтева на учтив начин адресату саопштава да се од њега очекује извршење радње као у примеру (18):

(18) Васкес, хоћете ли ме пробудити пре пет? (rastk01_n.txt:)

Исти глаголски облик са перформативом *молим* чини експлицитну перформативну формулу којом се постиже знатно виши степен учтивости умањивањем илокуционе силе у захтевима (Piper i dr. 2005).

Како се често при разматрањима волитивности говори и о деонтичкој вредности (нпр. Palmer 1986), примери (17) и (18) илуструју и волитивно значење јер се ради о вољи, жељи ауторитета који издаје захтев или наредбу другом лицу.

3.2. Комисиви

Комисиви обухватају исказе којима се говорник обавезује на извршење одређене радње. Интенционални искази са субјектом у 1. лицу могу имати комуникативну функцију давања обећања ако се говорник обавезује на радњу која је са становишта адресата пожељна као у примеру (12). На другој страни, искази у којима је очигледно да радња на коју се говорник обавезује неће ићи у прилог адресату имају илокуциону силу претње, што илуструје пример (19) којим говорник адресата приморавана да поступа у супротности са својим намерама или жељама.

(19) Ниси добар, ићи ћеш код педагога. (poli090720.txt:)

4. Одређење субјекта према пропозиционом садржају

Пошто искази са футуrom изражавају два типа модалних значења, може се говорити о два типа одређења: епистемичком одређењу према епистемичком статусу пропозиције, одн. обистинењу пропозиционог садржаја или реализацији будућег догађаја, и о деонтичком одређењу према пожељности реализације.

Када се ради о значењу предиктабилности, епистемички суд може се базирати на знању или доказима о прошлим или садашњим догађајима. У питању је претпоставка или очекивање, при чему се имплицира да ће потврда ускоро стићи, али говорник не сматра реализацију догађаја сигурном. Док највиши могући степен позитивног одређења према истинитости пропозиције говорник изражава глаголом МОРАТИ, употребом облика *биће* епистемички суд постаје слабији, говорник изражава нижи степен одређења. Према томе, *биће* изражава средњи степен епистемичке одређености говорника у истинитост пропозиције (Trbojević-Milošević 2004: 143).

На другој страни, у предиктивној употреби присутан је висок степен епистемичког одређења субјекта према пропозицији. Начелно говорећи, футуrom I, посебно у енклитичком облику, говорник изражава став о великој вероватноћи могуће реализације будућег догађаја јер овај

облик „не оставља никакве сумње“ (Stevanović 1967: 26). Штавише, концепт *sigurnosti* налази се у основи успостављања категорије индикативног футура (Radovanović 2017; Trbojević-Milošević 2004). Будући догађај посматра се у терминима извесне реализације јер, према Стевановићу (1967: 136), говорник констатује радњу која ће се извесно вршити у будућности. Пропозициони став највишег степена сигурности присутан је и код употребе футура у функцији модуса када изражава *неминовност* и *sigurnost*, те није увек најјасније како ове две функције разликовати (Radovanović 2017: 245; Трбојевић-Милошевић, 2004: 120).

Према томе, ваља узети у обзир разлику између субјективне и објективне епистемичке модалности. Начелно, када се ради о субјективној епистемичкој модалности, говорник субјективно квалификује опредељење према истинитости пропозиције што укључује нагађање говорника, док се објективна модалност односи на инхерентно знање говорника у вези са објективно мерљивом чињеницом о томе да одређена пропозиција јесте истинита (Lajons 1977: 797–804). Према томе, може се направити разлика у односу на извор и квалитет доказа за доношење епистемичког суда. Пример (3) има дедуктивни карактер. Говорник изводи логички закључак на основу објективних показатеља у складу са знањима о општим особинама света која су доступна читавој заједници, а која представљају премисе закључивања, те се модални карактер може сагледати у терминима објективне епистемичке модалности. Према суду говорника, постоји вероватноћа о обистињењу пропозиције која се математички може израчунати. Она износи 1 јер говорник поседује знање о објективно мерљивој чињеници да будући догађај јесте истинит.¹⁵ Исти модални став може бити заснован и на личној претпоставци говорника о обистињењу пропозиције. Наиме, значење епистемичке нужности у примерима (4) и (5) производ је субјективног закључивања говорника, а искази се могу парафразирати као „*једини могући закључак је да...*“. Ради се о субјективном епистемичком опредељењу, а говорник квалификује *ја-кажем-да* компоненту исказа.

У предиктивним исказима футур се налази у хармоничним комбинацијама са средствима која указују на различите нивое опредељења, те се овим обликом могу исказати и остали нивои епистемичке опредељености, при чему је степен опредељења прецизније назначен значењем другог модалног елемента. У примерима (6) и (7) присутан је умерен ниво сигурности у обистињењу пропозиције јер је рационално прихватљиво да ће се садржај обистинити, али се не сматра извесним. Најнижи ниво епистемичке опредељености, свакако, присутан је када говорник изражава несигурност или сумњу у обистињењу пропозиције као у примеру (8). Уз то, како указује Трбојевић Милошевић (2004: 125), на разматрање опредељења говорника утиче и семантички потенцијал видског облика главног глагола. Интуитивно се осећа у одређеној мери

¹⁵ Сматрамо да то омогућава и употребу презенте у истом исказу без промене значења.

већи степен опредељења према пропозиционом садржају у случају перфективних глагола, него у случају глагола несвршеног вида.

У исказима са волитивним значењем присутан је висок степен деонтичког опредељења говорника (пример (12)) или субјекта (примери (13), (14)) према пропозицији чије обистињење зависи од поступака самог говорника или саговорника. Висок ниво опредељености огледа се у томе што говорник инцира радњу коју ће извршити он (у комисивима), или коју ће извршити друго лице (у директивима). Ради се, дакле, о субјективној модализацији пропозиције, те се футуrom изражава субјективно деонтичко опредељење, при чему се као квалификована компонента исказа појављује *нека-буде-га* компонента.

5. Нефактиуалности и неасертивности

Није лако наћи заједнички критеријум за облике који изражавају прошлост и садашњост на једној страни, и облике који изражавају будућност на другој страни (Milošević 1970: 152), а основ тих потешкоћа представља управо изричита разлика у фактуалности¹⁶ пропозиција. Наиме, темпорални домени могу се поделити на два скупа у погледу чињеничне природе догађаја које изражавају. Фундаментална епистемолошка разлика која се налази у основи поделе, како се често истиче, узрокована је специфичним одликама домена будућности, сложеним онтолошким и когнитивним статусом будућних догађаја, што директно проистиче из концептуализације времена и начина на које приступамо временским доменима. Садашњим догађајима можемо непосредно приступити, прошли догађаји доступни су нам путем сећања, а будуће догађаје не можемо доживети чак ни на индиректан начин (Langaker 2008: 300). Глаголски облици којима се изражава будућност припадају домену „замишљене реалности” (Langaker 2008: 306), стога будући догађаји не представљају чињенице, већ само могућности (Jul 1998: 59). Пропозицијама које се односе само на могуће догађаје, а не на чињенице, фактуалност се не може приписати.

Док се бинарна опозиција у погледу фактуалности (модализованости) све чешће истиче и у граматичким описима енглеског језика (нпр. Jul 1998), ова разлика не фигурира у разматрањима глаголског система српског језика. Општеприхваћен теоријски приступ подразумева да се искази са футуrom сматрају фактуалним тврдњама, а пропозицијама приписује фактуални статус. То првенствено важи за случајеве индикативно употребљеног футура јер се њиме „констатује радња која ће се извесно вршити у будућности” (Stevanović 1967: 136) и исказује факат о будућем вршењу неке радње (Piper i dr. 2005: 435). Исказ са индикативним футуrom, према томе, представља тврдњу, констатацију којом се ут-

¹⁶ Премда је у српској лингвистици уобичајен термин *фактивности*, у раду употребљавамо термин *фактиуалности* по угледу на англистичку литературу где се термин *фактивности* више доводи у везу са радовима из области логике, док *фактиуалности* преовлађује у лингвистичким студијама.

врђује будућа радња која се на тај начин посматра као чињеница првенствено „зато што се узима да то као извесно припада будућности у односу на садашњост” (Stevanović 1967: 132). Чињенична природа будућег догађаја, дакле, почива на концепту *извесности*, *сигурности*. Међутим, када се ради о исказивању будућности, тешко се можемо ослањати на овај концепт јер су у питању нереализовани догађаји који у објективној реалности не постоје и чија реализација може бити онемогућена. Уз то, концепт извесне будућности подразумева домен будућности као већ утврђен домен, што се са становишта логике не може прихватити. Како модел разгранатог времена представља, будућност је отворен временски домен са бројним могућностима одвијања догађаја, стога значења исказана футуром немају своје референте у актуелном свету, већ у неком од могућих светова.

Уз то, став према индикативном футуру подразумева и изношење тврдње, директне чињеничне изјаве која, у техничком смислу, подразумева потпуну неквалификовану епистемичку опредељеност (Lajons 1995: 331) о истинитости нечега што не може бити познато. При исказивању будућности пропозиције не пресупонирају истинитост, те се говорник не може одредити ни према истинитости, ни према неистинитости, јер њихова истинитосна вредност не може бити утврђена у време говора (Lajons 1977: 820). Према томе, искази са футуром представљају неасертивне исказе. Наиме, говорник о будућем догађају не може изнети тврдњу, већ само предикцију опредељујући се у различитим ступњевима према истинитости пропозиције. Степен извесности приписан будућем догађају представља само дедуктивни или индуктивни закључак, а то укључује и примере који се најчешће посматрају у погледу (фактуалних) тврдњи о будућим догађајима попут примера (3). Када се ради о тумачењу у погледу епистемичке нужности, исказ оставља утисак неизбежности. То, међутим, не значи да искази попут овог подразумевају да је будући догађај утврђен. Према теорији могућих светова то подразумева да ће свет изгледати на тај начин у свим могућим световима који су у складу са системом знања и уверења.

6. Закључак

Како спроведена анализа показује, искази који садрже футур I неизоставно су модално обојени, јер њима говорник преноси додатне информације које се не односе на временску локализацију, већ су обухваћене модалним ставом, што је директно повезано са илокуционим потенцијалом исказа и нефактуалношћу пропозиције. Отуда се футур I не може посматрати као глаголски облик који кореспондира са презентом и перфектом, јер искази који садрже ова глаголска времена представљају модално неквалификоване исказе, док футур I, који се у неким случајевима употребе приближава деиктичкој категорији, налазимо у нефактуалним исказима чија се семантика може описати низом модалних појмова. Има основа, дакле, за сагледавање футура I у оквиру модалне категорије јер

модалних елемената није лишен ни када су у исказу истакнути темпорални елементи.

Према томе, футур I пример је граматичке категорије која се опире жељеној једноставности при категоризовању, класификовању и тумачењу појава на коју указује Радовановић (2009). У раду се потврђује да се семантичке категорије модалности и глаголског времена прожимају и преклапају у толикој мери да није могуће до краја разрешити питање категоризације футура I који се стога може сматрати прелазном категоријом. У том смислу, спроведена анализа потврђује градуелан карактер граматичких категорија, фазичност испитиване језичке категорије и постојање континуума на релацији модалност–немодалност.

Литература

- Bajbi i dr. 1994: J. Bybee, R. Perkins, W. Pagliuca, *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Dal 1985: Ö. Dahl, *Tense and Aspect Systems*, Oxford: Basil Blackwell.
- Dal 2010: Ö. Dahl, *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Grković-Mejdžor 2012: J. Grković-Mejdžor, Razvoj futura u starosrpskom jeziku, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LV/1, 83–104. [orig.]
- Грковић-Мејџор 2012: Ј. Грковић-Мејџор, Развој футура у старосрпском језику, Нови Сад: *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику*, LV/1, 83–104.
- Jespersen 1924: O. Jespersen, *The philosophy of grammar*, London: Allen and Unwin Brothers Ltd.
- Jul 1998: G. Yule, *Explaining English Grammar to Teachers*, Oxford: Oxford University Press.
- Klikovac 2009: D. Klikovac, O prezentu nesvršenih glagola za označavanje budućih situacija, Beograd: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38(1), 57–71. [orig.]
- Кликовац 2009: Д. Кликовац, О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација. Београд: *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 38(1), 57–71.
- Lajons 1977: J. Lyons, *Semantics, Vol 2*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lajons 1995: J. Lyons, *Linguistic Semantics An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Langaker 2008: R. W. Langacker, *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Lič 1987: G. Leech, *Meaning and the English Verb*, London and New York: Longman.
- Milošević 1970: K. Milošević, *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo: ANUBiH.
- Ostin 1962: J. L. Austin, *How to Do Things with Words*. Ed. J. O. Urmson. Oxford: Oxford University Press.
- Palmer 1979: F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*. London and New York: Longman.

- Palmer 1986, ²2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Piper i dr. 2005: P. Piper, I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*, (red. Milka Ivić), Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska. [orig.] Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Radovanović 2017: A. Radovanović, Semantički status futura I – vremenska ili modalna kategorija, *Kosovska Mitrovica: Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini*, XLVII (1)/2017, 235–254. [orig.] Радовановић 2017: А. Радовановић, Семантички статус футура I – временска или модална категорија. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLVII (1)/2017, 235–254.
- Radovanović 2009: M. Radovanović, *Uvod u fazi lingvistiku*, Sremski Karlovci, Novi sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića [orig.] Радовановић 2009: М. Радовановић, *Увод у фази лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Sel 2005: A. Celle, The French future tense and English *will* as markers of epistemic modality, *Languages in Contrast*, Vol. 5:2, 181–218.
- Serl 1975: J. R. Searle, A taxonomy of illocutionary acts, in: K. Gunderson, (ed.), *Language, Mind and Knowledge*, Minneapolis, Minnesota Studies in the Philosophy of Science, 344–369.
- Simić 2009: R. Simić, Normativni i upotrebnii status futuroida ĆU/ĆEŠ... + DA + PREZENT, Beograd: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38(1), 51–55. [orig.] Симић 2009: Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида ЋУ/ЋЕШ... + ДА + ПРЕЗЕНТ, Београд: *Научни састај слависта у Вукове дане*, 38(1), 51–55.
- Stevanović 1967: M. Stevanović, *Funkcije i značenja glagolskih vremena*, Beograd: Naučno delo. [orig.] Стевановић 1967: М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Tomić 2004: M. O. Tomić, The Syntax of the Balkan Slavic Future Tenses. *Lingua*, 114, 517–542.
- Trbojević-Milošević 2004: I. Trbojević-Milošević, *Modalnost, sud, iskaz*, Beograd: Filološki fakultet.
- Vojvodić 1996: D. Vojvodić, Status futura I u književnoumetničkom i publicističkom stilu, Beograd: *Južnoslovenski filolog*, LII, Војводић, Д. 107–121. [orig.] Војводић 1996: Д. Војводић, Статус футура I у књижевноуметничком и публицистичком стилу, Београд: *Јужнословенски филолог* LII, 107–121.

Извор

SrpKor [orig.] СрпКор. *Корпус српског језика*. <<http://korpus.matf.bg.ac.rs>>.11.03.2015.

Aleksandra M. Radovanović

**FUTURE TENSE IN SERBIAN – A FUZZY LINGUISTIC
CATEGORY**

Summary

In the world we live in, and more so in natural languages, it is rarely possible to offer strict and precise categorisations. In light of discussions on the semantic status of the future tense in linguistic theory, this paper aims to investigate further the possibilities of treating the Serbian future tense within a modal category and thus provide an elucidating account of its fuzzy nature. The modal-temporal semantics of the future tense is viewed from the perspective of prevailing standpoints presented in the relevant literature on tense and modality. Therefore, the provided account focuses on three components of utterance meaning (the modal, performative and propositional). In order to present a systematic and detailed description, the following semantic pragmatic features of future reference utterances have been investigated: non-factuality and non-assertiveness, modal meanings (epistemic and volitive), a speaker's commitment to the propositional content of an utterance and its higher-level, illocutionary, potential. The authentic examples of the future tense in simple sentences extracted from the Corpus of Contemporary Serbian Language (SrpKor) have been used in the analysis. As my analysis has shown, future tense utterances are necessarily modally nuanced by additional information, which is not related to the localization of time but to the modal attitude conveyed. This, in turn, is directly related to the illocutionary potential of utterances and non-factuality of propositions. Accordingly, it is possible to treat the future tense in Serbian within the category of modality. The paper has shown that modality and tense are intertwined to such an extent in future reference that the crucial issue of the future tense categorization could hardly be fully resolved. In this regard, my analysis has confirmed the fuzziness of the examined linguistic category and the existence of a modality–non-modality continuum.

Keywords: future tense, epistemic modality, volition, commitment, speech

*Примљен 27. септембра 2017. године
Прихваћен 23. октобра 2017. године*

ENJOY the $\leq$ in BODEGAS
Spirit of Terras
GALICIA GAUDA &

BODEGAS
TERRAS GAUDA

Елеонора Ј. Ковач Рац¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Сабина Ј. Халупка Решетар
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

СТАВОВИ ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ МЕЂУ УЧЕНИЦИМА ВОЈВОЂАНСКИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА НА МАЂАРСКОМ НАСТАВНОМ ЈЕЗИКУ²

У овом раду се приказују резултати једног дела истраживања везаног за језичке ставове ученика 3. и 4. разреда средње школе према српском језику. Испитанике су чинили ученици четири војвођанске средње стручне школе на мађарском наставном језику, као и ученици четири гимназије на мађарском наставном језику. Овакав избор испитаника представља пригодан узорак за истраживање које је имало за циљ: да се испита могућа разлика у ставовима према српском језику између ученика средњих стручних школа и ученика гимназија. Инструмент који је коришћен у овом истраживању јесте упитник, а испитивани узорак је чинио укупно 281 ученик средње школе (N = 281). Циљ истраживања је да се свеобухватније сагледају ставови према српском језику међу ученицима 3. и 4. разреда средње школе, те да се помоћу добијених података допринесе изграђивању позитивнијег става према српском језику међу ученицима средњих школа на мађарском наставном језику, као и унапређивању наставе српског језика у средњим школама у Војводини.

Кључне речи: ставови према језику, ставови према српском језику, контактни варијетет језика, функционално-ситуациони билингвизам, мађарско становништво у Војводини.

1. Увод

Ставови према језику, као и други ставови, представљају комплексан скуп мишљења, осећања и реакција – скуп који у великој мери обликује идентитет појединца и група, и, што је најзначајније, у великој мери утиче на њихово друштвено понашање (Пауновић 2009: 77–78). Бројна социолингвистичка истраживања сведоче о томе да је позитиван став према неком језику један од основних фактора који доприносе успешном учењу тог језика, јер се услед њега јавља спремност и мотива-

¹ kreleonora@ff.uns.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројеката бр. 178017 *Дискурси мањинских језика, књижевности и култура у Југоисточној и Средњој Европи* и бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ција за учење језика (в. Brown 2000, Petterei 2015: 47). Полазећи од ове тврдње, у овом раду се истражују ставови према српском језику међу војвођанским ученицима 3. и 4. разреда средње школе који наставу слушају на мађарском језику, а српски језик уче као језик друштвене средине на свега два часа недељно. Наиме, како истиче Филиповић (2011), настава мањинском језику као L1 подразумева веома ограничен фонд часова српског као L2, најчешће са свега два школска часа недељно, што води ка суптрактивном билингвизму.

На основу раније спроведеног пилот-истраживања саставили смо упитник којим смо прикупили податке о ставовима према српском језику међу војвођанским ученицима средње школе који наставу слушају на мађарском језику. Упитник садржи питања која се тичу узраста у ком су ученици почели да усвајају или уче српски језик (будући да време усвајања неког језика значајно утиче на ставове према том језику, в. Kiss 1996), учесталости употребе српског језика и успеха (оцене) из предмета Српски језик. Испитаници су, такође, самовредновали знање српског језика. Важно је напоменути да овде представљени резултати чине тек један мањи део значајно обимнијег истраживања ставова војвођанских средњошколаца (који слушају наставу на мађарском језику) према мађарском, српском и енглеском језику, које је обухватило укупно 1087 ученика из 20 школа (401 ученика из 9 гимназија и 686 ученика из 11 стручних школа).

Испитанике у овом истраживању чинили су ученици четири војвођанске средње стручне школе на мађарском наставном језику (Хемијско-технолошка школа у Суботици, Средња медицинска школа „Др Ружица Рип” у Сомбору, Електротехничка школа „Михајло Пупин” у Новом Саду и Економско-трговинска школа „Јован Трајковић” из Зрењанина), као и ученици четири гимназије на мађарском наставном језику (Гимназија „Светозар Марковић” у Суботици, Гимназија „Вељко Петровић” у Сомбору, Гимназија „Светозар Марковић” у Новом Саду и Зрењанинска гимназија). Овакав избор испитаника представља пригодан узорак за истраживање које је имало за циљ да се испита могућа разлика у ставовима према српском језику између ученика средњих стручних школа и ученика гимназија. Инструмент који је коришћен у овом истраживању јесте упитник, а испитивани узорак чинио је укупно 281 ученик 3. и 4. разреда средње школе (N = 281): 136 ученика гимназије, те 145 ученика средње стручне школе. Анализу података прикупљених стратификованим узорковањем популације приказујемо на следећи начин: за свако појединачно питање прво дајемо резултате на целом узорку, који представља укупан број добијених одговора. Након тога следи процентуални приказ резултата добијених од испитаника у средњим стручним школама (N = 145) и гимназијама (N = 136).

С обзиром на чињеницу да, када се настава у целости изводи на језику националне мањине, ученици често бивају недовољно компетентни за писмену и усмену комуникацију на српском језику, и самим тим им

је отежана могућност равноправног учешћа у свету рада и интеграције у друштво (Стефановић 2004, 2005), циљ истраживања је да се добије свеобухватнија слика о ставовима према српском језику међу ученицима 3. и 4. разреда средње школе који наставу слушају на мађарском језику, те да се помоћу добијених података допринесе унапређивању наставе српског језика у средњим школама (одељењима) у којима се настава одвија на мађарском језику.

2. Појам језичких ставова и преглед истраживања о језичким ставовима војвођанских Мађара

Међу бројним дефиницијама ставова према језику истиче се она коју дају Рајан и Џајлс (Ryan & Giles 1982: 7), који их дефинишу као „било који афективни, когнитивни или бихевиорални показатељ евалуативне реакције према различитим језичким варијететима или њиховим говорницима” (али в. и Fasold 1984; Garret, Coupland & Williams 2003; Kovács Rácз 2011, 2013). Енике Греци Жолдош даје још свеобухватнији опис ове појаве, према којем се ставови о језику могу односити на матерњи језик, на његове варијетете, али и на друге језике:

„Употреба језика је уједно и облик понашања. Језичке елементе бирамо у складу са датом комуникационом ситуацијом унутар језичке заједнице, у интерперсоналној, формалној али и неформалној ситуацији. Избор датог језичког елемента последица је моде. Ставови према језику одражавају говорников субјективни став према језичким елементима, став појединца или одређене групе појединаца према неком језику, језичком варијетету, језичким појавама и елементима или употреби језика, те њихово изражавање мишљења о свему овоме. Говорници, дакле, имају могућност избора у погледу регистра, стила и језичких елемената” (Gréczi-Zsoldos 2011).

Досадашња истраживања ставова према језику међу војвођанским ученицима који наставу слушају на мађарском језику кретала су се у два главна правца: једним делом тицала су се ставова према мађарском језика и његовим варијететима (махом, дијалектима, в. Kovács Rácз 2011, 2013), а другим делом ставова према српском језику међу ученицима чији је матерњи језик мађарски (в. литературу у наставку рада). Значај овог истраживања огледа се понајвише у чињеници да је војвођански мађарски језик у бити контактни варијетет мађарског језика, у којем је најизраженији утицај управо утицај српског језика (уп. Lanstyák 1995). Бројне су студије у којима се проучава утицај српског језика на матерњи језик код основношколских и средњошколских ученика у Војводини који наставу слушају на мађарском језику, а међу најчешћим темама јављају се интерференција и промена кода (Андрић 2002–2012, Papp 2004, Göncz 1985, 1991, 1995, 1999, 2004, Rajsli 1995, 1996, Láncz 1996, Molnár Csikós 1974, 1995, 1998, 2000, Vukov Raffai 2009, 2012, Чудић 2003, Mirnics 2003), док се ставови према језику знатно ређе истражују. Важно је истаћи и обимну студију спроведену Ламбертовом (Lambert et al. 1960) техником

прикривених парова (engl. *matched guise*) о ставовима према билингвизму међу војвођанским ученицима који наставу слушају на мађарском језику (уп. Fenyvesi 2011). На међународној социолингвистичкој конференцији која је први пут одржана у Будимпешти 2016. године под насловом *Insights from Superdiversity, Complexity and Multimodality*, Атељевић (2016) је дала детаљан опис експерименталног билингвалног образовања (српски језик и језик националне мањине) које се изводи у Војводини, међутим ставови према језику нису били обухваћени овим излагањем.

Учесталост излагања већинском (службеном) језику значајно утиче не само на ниво познавања тог језика већ и формирање ставова према њему (в. Petterei 2015: 48). Ана Борбеј (Borbély 2000 *et seq*) истиче да став мањинских језичких заједница према службеном језику у највећој мери одређују следећи друштвени и демографски фактори: величина језичке заједнице, територијална расподела њених чланова (тј. да ли су насеља у којима живе дифузна или компактна), (процентуални) однос припадника различитих етничких група унутар насеља, као и врсте бракова.

Ранија истраживања ставова (Kovács Rác 2011) показала су да осим географског положаја и школске спреме, језичко знање и ставови према српском језику међу војвођанским Мађарима у великој мери зависе и од старосне доби испитаника и њихове професије, тј. од тога које језике или варијетете језика говоре на послу и у свакодневном животу (в. Kovács Rác 2011). Утицај српског језика на мађарски израженији је у оним војвођанским насељима у којима је проценат мађарског становништва приближно исти или мањи од процента становништва неке друге етничке групе, те у појединим насељима у јужној Бачкој и јужном Банату, где Мађари живе расуто. У оваквим срединама, ученици чији је матерњи језик мађарски, осим наставе у школи (уколико је она на мађарскоом језику), знатно ређе долазе у контакт са стандардним мађарским језиком него ученици који живе у компактном мађарском окружењу. У неформалним ситуацијама углавном користе локални/регионални варијетет мађарског језика, док се у формалним ситуацијама говори српски језик. Стандардном мађарском језику ови ученици бивају изложени готово искључиво у оквиру наставе, евентуално у медијима или преко организација за очување народне традиције. Говорни варијетет мађарског језика коју ова популација говори стога представља контактни варијетет српског језика и дијалекатски заснованог регионалног варијетета мађарског језика (Kovács Rác 2013). Управо ово је разлог због којег су у ово истраживање укључени не само ученици из једног насеља већ приближно исти број ученика из компактних и из дифузно насељених заједница, мада се у наставку рада (због ограниченог простора) разликом између ове две популације нећемо бавити.

3. Ушћицај временског фактора на ставове према српском језику

Како смо то и раније истакли, ниво знања неког језика у великој мери зависи од старосне доби у којој се он учи или усваја. У циљу утврђивања доби у којој су испитаници почели да уче српски језик, на основу ранијег пилот-истраживања формулисали смо питање и понудили неколико могућих одговора, које дајемо у наставку на начин на који су они представљени у упитнику.

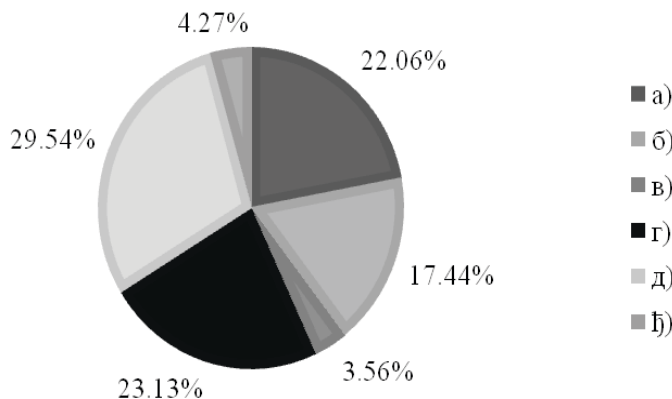
1. *Када си почео/почела да учиш српски? Заокружи одговор или одговоре који се односе на тебе.*
  - a) *од рођења га учим код куће, од родитеља, бабе и деде, с ТВ-а и са интернетом*
  - б) *са 2-3 године, изражући се на улици с другом децом*
  - в) *са 3 године, у боравку/вртићу*
  - г) *са 5 година, у предшколској установи*
  - д) *са 7 година, у школи*
  - ђ) *у другом узрасту и другде...*

Табела 1. Дистрибуција одговора везаних за узраст у коме су испитаници почели да уче српски језик

Одговор	а)	б)	в)	г)	д)	ђ)	Укупно
Цео узорак	62	49	10	65	83	12	281

Дијаграм 1. Дистрибуција испитаника у погледу узраста у коме су почели да уче српски језик

КАДА СИ ПОЧЕО/ПОЧЕЛА ДА УЧИС СРПСКИ? (ЦЕО УЗОРАК)

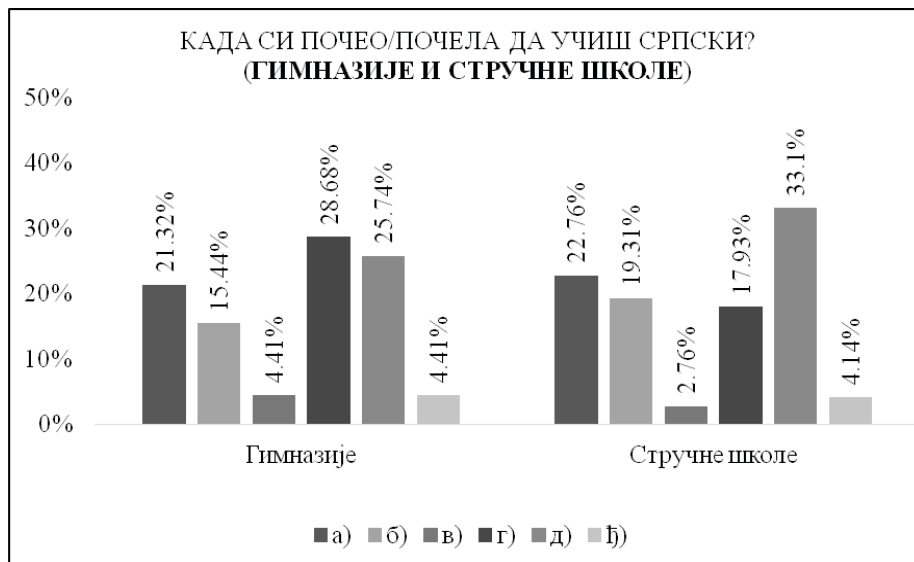
Као што се види из кружног графика, одговори испитаника су подељени. Наиме, 29,54% испитаника одговорило је да је српски почело да учи тек поласком у школу. Одговори (г) и (а) готово су подједнако заступљени: 23,13% испитаника рекло је да су почели да уче српски са 5 година, док је 22,06% испитаника рекло да овај језик учи од рођења код куће, од родитеља, баба и деда, са ТВ-а и са интернета. Нешто мање испитаника, 17,44% целог узорка, тврдило је да су српски почели да уче са 2-3 године, играјући се на улици с другом децом. Коначно, добили смо приближно исти број одговора (ђ) и (в), будући да је 4,26% средњошколцолаца заокружило да је српски језик почело да учи у неком другом узрасту и на неки други начин, док је 3,56% испитаника рекло да су српски почели да уче с 3 године, када су пошли у боравак/вртић.

Подаци које смо добили од испитаника који похађају гимназију и од ученика средњих стручних школа унеколико се разликују од целог узорка:

Табела 2. Дистрибуција одговора у погледу узраста у коме су испитаници почели да уче српски језик, према средњој школи

Одговор	а)	б)	в)	г)	д)	ђ)	Укупно
Гимназије	29	21	6	39	35	6	136
Стручне школе	33	28	4	26	48	6	145

Дијаграм 2. Дистрибуција одговора испитаника према врсти средње школе (у процентима)

Највећи број ученика гимназија (28,68%) почео је да учи српски у предшколској установи, а додатних 25,74% испитаника из ове групе рекло је да су српски почели да уче када су пошли у основну школу. Како

то и горњи графикон илуструје, 21,32% ученика гимназија тврди да су српском језику изложени од рођења, те да су га усвојили у кругу породице. Релативно је висок проценат ученика који су се определили за одговор (б), тј. да су српски језик почели да уче са 2-3 године, играјући се на улици с другом децом, док свега 4,41% испитаника који похађају гимназију тврди да је српски почео да учи у вртићу, односно у неком другом узрасту, негде другде.

Међу ученицима средњих стручних школа највише има оних који су српски језик почели да уче тек у школи, са 7 година (33,1%). Следећи одговор за који су се испитаници из ове групе опредељивали је (а), будући да је 22,76% ученика стручних школа рекло да српски учи од рођења, код куће, у кругу породице. Нешто мањи проценат испитаника (19,31%) тврди да је учење српског почело са 2-3 године, док је за 17,93% испитаника прекретницу у овом погледу означио полазак у предшколску установу. Као и код ученика гимназија, и у овој групи испитаника су најмање заступљени одговори (в) и (ђ) (у свега 2,76%, односно 4,14% случајева).

Уколико поредимо одговоре две подгрупе испитаника, највећу разлику уочавамо у погледу учесталости избора одговора (г) и (д). Наиме, готово 11% више ученика гимназија тврди да је српски језик почео да учи тек у предшколској установи, тј. у институционализованим оквирима, него што то тврде ученици средњих стручних школа. Потоња подгрупа испитаника се, међутим, чешће опредељивала за одговор (д), тј. у 7% случајева чешће тврде да су тек у школи почели да уче српски језик. Такође је нешто већи проценат ученика средњих стручних школа заокружио одговоре (а) и (б) него што су то чинили ученици гимназија, код којих је незнатно већи број оних који тврде да су српски језик почели да уче у вртићу, односно у неком другом узрасту, негде другде.

4. Ушницај учесталости уиошребе српског језика на ставове према овом језику

Учесталост којом испитаници говоре српски језик испитали смо помоћу следећег питања затвореног типа:

2. *Колико често говориш српски језик?*

- а) свакодневно*
- б) на недељном нивоу*
- ц) на месечном нивоу*
- д) никада га не говорим.*

Табела 3. Дистрибуција одговора у погледу учесталости употребе српског језика

Одговор	Свакодневно	На недељном нивоу	На месечном нивоу	Никада	Без одговора	Укупно
Цео узорак	183	68	8	3	19	281

Дијаграм 3. Дистрибуција одговора испитаника у погледу учесталости употребе српског језика (у процентима)

Чак 65,12% укупног броја испитаника одговорило је да српски језик говори свакодневно. Знатно је мањи број (24,2%) оних који то чине на недељном нивоу, док је свега 3% ученика било мишљења да српски говоре знатно ређе, на месечном нивоу. Оних испитаника који су рекли да српски језик не говоре никада било је свега 1%, док на 7% упитника ниједан од понуђених одговора није заокружен.

Одговоре испитаника на горње питање обрадили смо и у зависности од средње школе коју похађају (гимназија или стручна школа), као и према окружењу у ком живе (компактно или дифузо насељено).

Табела 4. Дистрибуција одговора у погледу учесталости употребе српског језика, према врсти средње школе

Одговор	Свакодневно	На недељном нивоу	На месечном нивоу	Никада	Без одговора	Укупно
Гимназије	84	37	7	2	6	136
Стручне школе	99	31	1	1	13	145

Дијаграм 4. Дистрибуција испитаника у погледу учесталости употребе српског језика, према врсти средње школе (у процентима)

Као што се види из горњег дијаграма, нешто је већи број ученика средњих стручних школа које говоре српски језик свакодневно него што је то случај са ученицима гимназија (68,28% напрема 61,76% ученика). Овај однос је обрнуто пропорционалан броју ученика који српски говоре на недељном нивоу (27,21% ученика гимназија према 21,38% ученика средњих стручних школа). Релативно мали број ученика гимназија говори српски језик и док Поређење одговора ученика двеју гимназија показују две значајне разлике. Прва се тиче чињенице да међу ученицима новосадске гимназије има 20% више оних који српски језик говоре знатно ређе, на месечном нивоу, док је проценат ученика средњих стручних школа у овом погледу занемарљив. Такође је занемарљив број испитаника обе подгрупе који тврде да српски никада не говоре (што је и очекивано), док је број испитаника који нису дали одговор на ово питање већи међу ученицима средњих стручних школа него међу ученицима гимназија (8,97% према 4,41%).

5. *Оцена из предмета Српски језик као нематерњи*

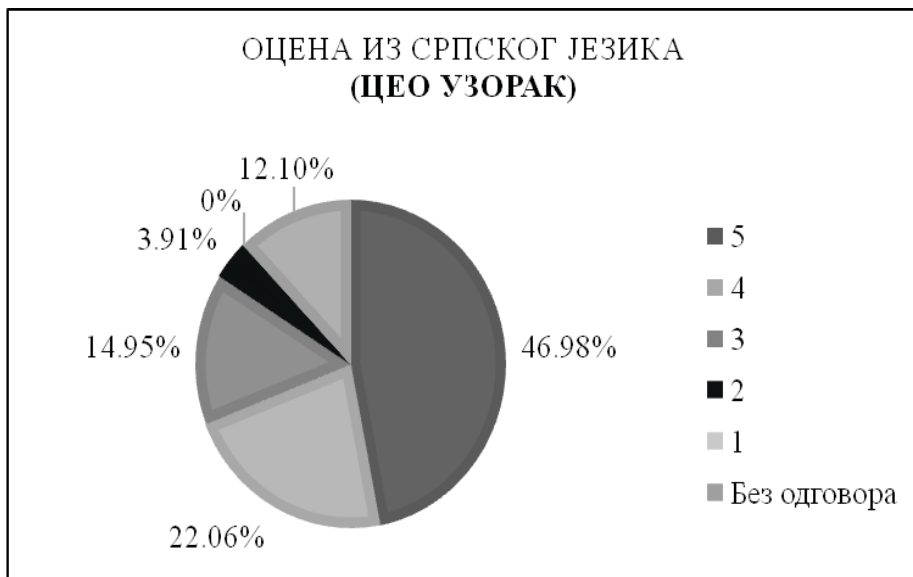
У оквиру овде описаног истраживања осврнули смо се и на оцене испитаника из предмета Српски језик као нематерњи. У наставку дајемо питање и дистрибуцију одговора испитаника.

3. *Коју си оцену имао/имала из предмета Српски језик на крају претходне школске године?*

Табела 5. Оцена испитаника из предмета Српски језик на крају претходне школске године

Одговор	5	4	3	2	1	Без одговора	Укупно
Цео узорак	132	62	42	11	0	34	281

Дијаграм 5. Дистрибуција одговора у погледу оцене испитаника из предмета Српски језик као нематерњи на крају претходне школске године

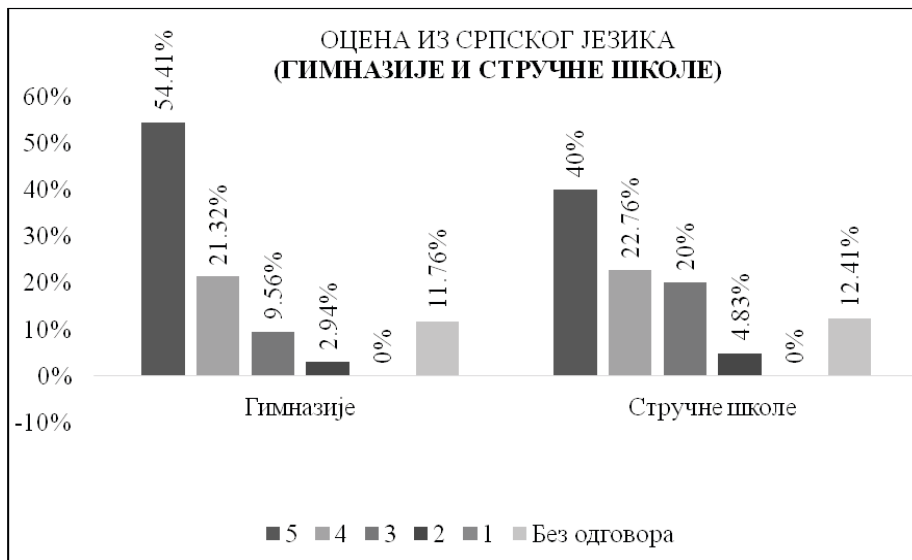
На основу добијених одговора можемо закључити да је већина испитаника била веома успешна из предмета Српски језик као нематерњи: готово половина њих (46,98%) имала је оцену одличан, 22,06% оцену врло добар, 14,95% оцену добар и свега 12,1% је имало оцену довољан. Нико од испитаника није негативно оцењен из овог предмета.

Ако податке анализирамо према врсти школе коју испитаници похађају (Табела 6), добићемо резултате које смо представили кружним Дијаграмом 6.

Табела 6. Дистрибуција оцена из предмета Српски језик према врсти средње школе

Одговор	5	4	3	2	1	Без одговора	Укупно
Гимназије	74	29	13	4	0	16	136
Стручне школе	58	33	29	7	0	18	145

Дијаграм 6. Дистрибуције оцена из предмета Српски језик, према врсти средње школе (у процентима)

Ако погледамо како су одговори испитаника расподељени према врсти средње школе коју похађају, уочавамо да је значајно више ученика гимназије имало одличан успех из предмета српски језик него што је то био случај са ученицима средњих стручних школа (54,41% према 40%). Оцена врло добар је отприлике подједнако заступљена код обе подгрупе испитаника (21,32%, те 22,76%), док су ученици средњих стручних школа у знатно већем проценту случајева имала оцену добар из предмета српски језик (20% напрема свега 9,56% ученика гимназија). Оцена довољан је у обе подгрупе испитаника најређе заступљена, али је упечатљив проценат оних испитаника, који нису дали никакав одговор на ово питање (око 12% у обе подгрупе).

Највећа разлика у погледу оцене из српског језика се, дакле, уочава код оцене одличан, где се ученици гимназија јављају чак у 14,41% случајева чешће него ученици стручних школа, као и код оцене добар, где су пак ученици средњих стручних школа били заступљенији за 10,44%. Оцену врло добар имало је приближно исти број испитаника у обе подгрупе, што важи и за оцену довољан.

6. Самооцена знања српског језика

Наредно питање које смо поставили у оквиру истраживања о ставовима ученика војвођанских средњих школа на мађарском наставном језику према српском језику тицало се самопроцене знања српског језика, тј. њихове процене везано за говорне ситуације у којима говоре српски језик. Наиме, у социолингвистичкој литератури се пре свега раз-

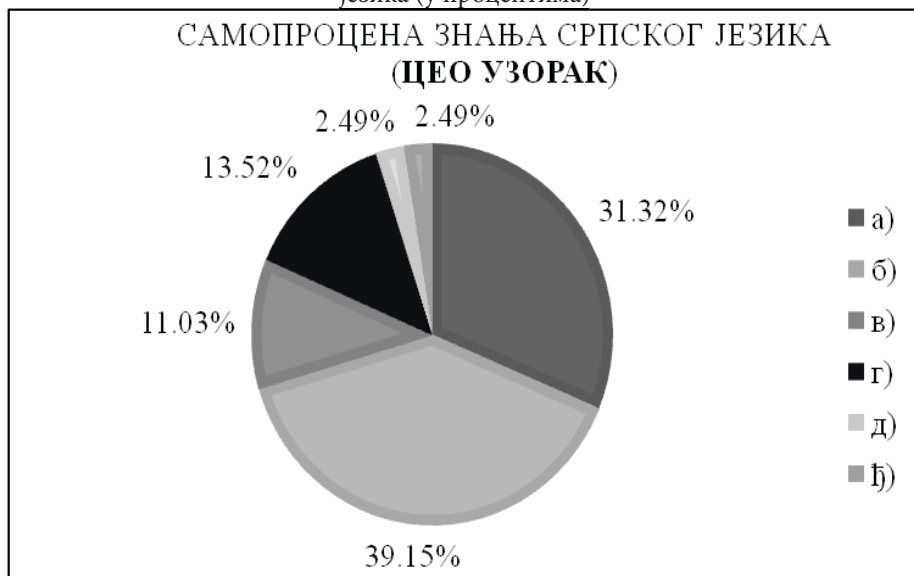
ликују формалне и неформалне говорне ситуације, па се у проучавању говорних ситуација често креће од неформалних, фамилијарних ситуација према формалним говорним ситуацијама (Kiss 1995, Vogbély 2001a, 2001b, 2002, 2003 a, 2003b, 2003c, 2006, 2014). На основу ранијег пилот-истраживања формулисали смо следеће питање и одговоре:

4. *Процени своје знање српског језика заокруживањем реченице која тачно описује твоју ситуацију.*
- a) *Добро говорим српски, могу да разговарам на српском о било којој теми, како унутар породице, тако и ван ње (у различитим говорним ситуацијама).*
  - б) *Српски говорим у свакодневним ситуацијама, махом ван породице (нпр. са лекаром, у банци, у продавници) уколико саговорник не зна мађарски*
  - в) *Српски углавном говорим у свакодневним ситуацијама, у кругу породице и са пријатељима*
  - г) *Разумем српски, али га не говорим.*
  - д) *Не разумем српски, нији га говорим.*
  - ђ) *Остало.*

Табела 7. Дистрибуција одговора на питање о самопроцени знања српског језика

Одговор	а)	б)	в)	г)	д)	ђ)	Укупно
Цео узорак	88	110	31	38	7	7	281

Дијаграм 7. Дистрибуција одговора на питање о самопроцени знања српског језика (у процентима)

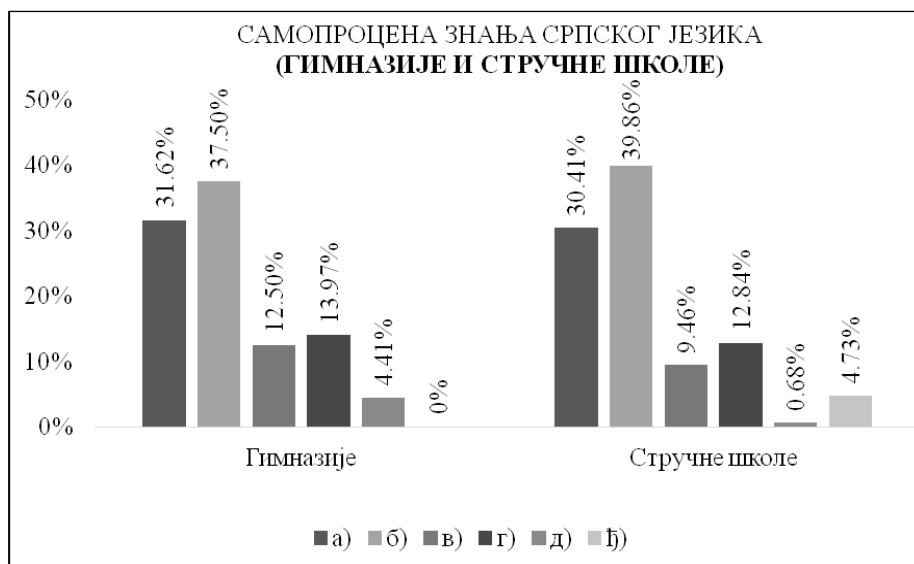
У погледу самопроцене знања српског језика, одговори испитаника су се у значајној мери разликовали. Највећи је проценат испитаника (39,15%) који тврди да српски махом говоре у свакодневним ситуацијама, и то уколико их саговорник не разуме на другом језику (мађарском). Додатних 31,32% испитаника сматра да добро влада српским и да може да га говори у комуникацији на било коју тему. Међутим, незанемарљивих 13,52% испитаника је рекло да српски разуме, али да га не говори, а 11,03% ученика је рекло да српски говори у свакодневним ситуацијама како унутар породице, тако и ван ње. Свега 2,49% ученика који су учествовали у овом истраживању проценило је да српски нити разумеју, нити говоре.

Када погледамо дистрибуцију одговора испитаника према врсти средње школе коју похађају, постаје јасно да разлике нису значајне, односно да се самопроцена знања српског језика не може довести у чврсту везу са врстом школе коју испитаник похађа.

Табела 8. Дистрибуција одговора на питање о самопроцени знања српског језика, према врсти школе

Одговор	а)	б)	в)	г)	д)	ђ)	Укупно
Гимназије	43	51	17	19	6	0	136
Стручне школе	45	59	14	19	1	7	145

Дијаграм 8. Дистрибуција одговора на питање о самопроцени знања српског језика, према врсти школе

Као што се из Табеле 8 и Дијаграма 8 јасно види, разлике постоје у одговорима испитаника у зависности од врсте средње школе коју по-

хађају, али су ове разлике најчешће минималне. Наиме, одговори (а), (б) и (г) су се јављали готово истом учесталашћу код обе подгрупе испитаника. Незнатно више ученика гимназије сматра да добро говори српски и да може да разговара на српском о било којој теми, како унутар породице, тако и ван ње, у различитим говорним ситуацијама (31,62% према 30,41% ученика). Исто тако, сразмерно је мало већи број испитаника који похађају гимназију и који су рекли да српски разумеју, али га не говоре (13,97% напрема 12,84% ученика стручних школа). С друге стране, нешто већи проценат ученика стручних школа рекло је да српски говори у свакодневним ситуацијама, махом ван породице (нпр. са лекаром, у банци, у продавници) уколико саговорник не зна мађарски (у 2,36% више случајева него што су ти чинили ученици гимназија). Две подгрупе испитаника се значајније разликују једино у погледу броја ученика који српски углавном говоре у свакодневним ситуацијама, у кругу породице и са пријатељима (12,5% ученика гимназија, али свега 9,46% ученика стручних школа), као и у погледу процента ученика који разумеју српски, али га не говоре (4,41% ученика гимназије, али само један ученик средње стручне школе, тј. свега 0,68% испитаника из ове подгрупе). Ваља, међутим, истаћи и то да је готово 5% ученика средњих стручних школа заокружило одговор (ђ), тј. остало. Интересантно је приметити да су се за одговор „остало” опредељивали искључиво ученици Хемијско-технолошке школе у Суботици. Петоро њих је као одговор навело да донекле говоре и разумеју српски. Један испитаник је рекао да донекле разуме српски, али га не говори, док је један ученик написао да разуме српски, али не воли да говори на овом језику.

7. Закључак

На основу анализе прикупљених података можемо закључити следеће:

1. Чак 39,5% ученика средње школе који су учествовали у овом истраживању рекло је да се усвајање/учење српског језика везује за фамилијарно окружење, а у погледу узраста на период пре навршене 3. године живота. Истовремено је, међутим, 56,23% испитаника рекло да су српски почели да уче у институционалном окружењу, послаком у вртић, боравак, предшколску установу или у школу.
2. Две трећине испитаника, тачније 65,12% тврди да српски говори сваки дан, док додатних 24,20% испитаника истиче да га говори на недељном нивоу. На месечном нивоу га говори свега 2,85% испитаника, а 1,07% никада. Релативно велик број испитаника (њих 19) из неког разлога није дало одговор на ово питање.
3. У погледу оцене из предмета Српски језик као нематерњи, највише испитаника има оцену одличан (њих 46,98%), оцену врло добар има 22,05% ученика који су учествовали у овом истраживању, оцену до-

бар њих 14,95%, 3,91% испитаника има оцену довољан. Укупно 12,1% испитаника није дало никакав одговор на ово питање.

4. Нешто мање од трећине испитаника (31,32%) сматра себе потпуно способним да комуницира на српском језику у разним говорним ситуацијама, 39,15% њих говори српски језик у свакодневним ситуацијама, махом ван породице (нпр. са лекаром, у банци, у продавници) уколико саговорник не зна мађарски. Међутим, свега 11,03% испитаника тврди да српски углавном говори у свакодневним ситуацијама, у кругу породице и са пријатељима, а 13,52% њих потврђује да има пасивно знање овог језика (разумеју га, али га не говоре). Процент испитаника који признају да српски нити разумеју, нити говоре је 2,49%, а исто толико је и оних који нису одговорили на ово питање.
5. Уколико сагледамо резултате истраживања према врсти средње школе коју испитаници похађају, добијамо следеће резултате: 36,76% ученика гимназије, те 42,07% ученика средње стручне школе тврди да су српски почели да уче (усвајају) у најранијем узрасту, у кругу породице. Чак 58,83% испитаника који похађају гимназију, као и 53,79% испитаника из средњих стручних школа, казало је да су српски почели да уче у институционалним оквирима. Међутим, код ученика гимназија се то десило у 10,75% више случајева са пет година, поласком у предшколску установу, док су ученици средњих стручних школа у 7,36% случајева чешће одговарали да се то десило у узрасту од 7 година, тј. поласком у основну школу.
6. У погледу учесталости употребе српског језика уочава се релативно мала разлика између ученика гимназија и ученика средњих стручних школа који српски говоре свакодневно (61,76%, односно 68,28% испитаника). Такође смо добили сличне резултате код две подгрупе испитаника у погледу броја оних који српски говоре на недељном нивоу (37 ученика гимназије, или 27,21% испитаника из ове подгрупе напрема 31, или 21,38% ученика средњих стручних школа).
7. Највећа разлика између испитаника који похађају гимназију и оних који похађају средњу стручну школу уочава се у погледу заступљености оцене одличан из предмета Српски језик као нематерњи, где је прва подгрупа испитаника у 14,41% случајева успешнија. Ученици средњих стручних школа, пак, у 10,44% случајева чешће имају оцену добар из овог предмета.

Мађарским ученицима који у Војводини живе у хомогеној средини, као већинска популација, српски језик често није део свакодневице, а настава српског језика у школама ову чињеницу не узима у обзир. У скорије време све су израженији напори да се настава већинског језика осавремени и да се тежи адитивној вишејезичности. Ово важи како за Србију (в. нарочито Филиповић 2011), тако и за друге државе. (Социо)лингвисти из Словачке и Трансилваније такође истичу да се морају

предузети озбиљни кораци како припадници мањинских заједница не би доживљавали усвајање/учење већинског језика као неуспех (Szilágyi 1998). Мађарски социолингвисти из Трансилваније овако описују ситуацију која се мора мењати:

„Процес планирања наставе се не ослања на језичке и културне особености ученика. Приступ образовању, наставни планови и програми и садржај наставних материјала, пре свега уџбеника, не пружају могућност функционалног, прагматичког усвајања језика. Језички садржаји у наставном плану не прате комуникационе и интегративне потребе говорника, често и не представљају румунски језик, већ неки његов регионални или архаични варијетет. У наставним методама и стратегијама учења предност се даје једнојезичном приступу, логици тзв. 'другојезичне једнојезичности' (Péntek 2005, 2011) а недостаје и усаглашавање матерњег језика, нематерњег (другог) језика и страног језика, као и интегрисано развијање језичких компетенција ученика” (Tódog 2015: 24–25).

Сматрамо да се резултати ове студије могу употребити као основа за осавремењивање наставе српског језика као нематерњег у одељењима у којима се настава одвија на мађарском (или неком другом мањинском) језику у Војводини.

Литература

- Andrić 2002, E. Andrić, A szerb nyelv hatása a kétnyelvű gyerekek magyar nyelvhasználatára Vajdaságban, u Zs. Lengyel Zsolt, J. Navracsics Judit (red.), *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem 2002. május 26–30. – Jubileumi kötet CD-n*. Balatonalmádi: VE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Andrić 2003, E. Andrić, A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvére a Vajdaságban, u I. Gábrity Molnár, Zs. Mirnics (red.), *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka: MTT Könyvtár 7, 193–213.
- Andrić 2004a, E. Andrić, A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról, u I. P. Lakatos, M. T. Károlyi (red.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 153–162.
- Andrić 2004b, E. Andrić, Iskoláskori kétnyelvűség Vajdaságban, u Gy. Papp (red.), *Mi ilyen nyelvben élünk*. Szabadka: MTT Könyvtár 9, 249–267.
- Andrić 2005, E. Andrić, Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. *Anyanyelvünk szolgálatában*. Ada: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület jubileumi kiadványa, 44–54.
- Andrić 2006, E. Andrić, A vajdasági diákok kétnyelvűsége, *Hungarológiai Közlemények*. 37/1: 99–115.
- Andrić 2007a, E. Andrić, A vajdasági diákok kétnyelvűsége, u S. Maticsák (red.), *Nyelv, nemzet, identitás – VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. Debrecen – Budapest: Nemzetközi Magyarisztudományi Társaság, 209–220.
- Andrić 2007b, E. Andrić, A szabadkai diákok kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények* 38/2: 52–70.

- Andrić 2008, E. Andrić, Az ürményházi diákok kétnyelvősége és magyar nyelvhasználatuk jellemzői. *Hungarológiai Közlemények*, 39/ 4: 62–73.
- Andrić 2009a, E. Andrić, Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini, u P. Vlahović et al. (red.), *Višejezični svet Melanije Mikeš*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 37–55.
- Andrić 2009b, E. Andrić, A szenttamási gyerekek kétnyelvősége és magyar nyelvhasználat. *Hungarológiai Közlemények* 40/4: 75–99.
- Andrić 2010, E. Andrić, Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvősége, *Hungarológiai Közlemények* 41/4: 94–114.
- Andrić 2012, E. Andrić, Az újvidéki középiskolások magyar nyelvi tudatáról. *Hungarológiai Közlemények* 42/1: 69–84.
- Ateljević 2016, S. Ateljević, Bilingual Education of Minorities of Serbia: The current Issues. Izlaganje na međunarodnoj sociološkoj konferenciji *Insights from Superdiversity, Complexity and Multimodality*. Budapest, septembar 2016.
- Barlai, Gabrić Molnar 2008, J. Barlai, I. Gábrity Molnár (red.), *Hazaérsz. Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ, Graforprodukt.
- Bindorfer 2007, Gy. Bindorffer, *Változatok a kettős identitásra*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Beregvasi 2012, A. Beregvaszi, *A lehetetlent lehetni: Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Borbej 2000a, A. Borbély, A nyelvmegőrzést és a nyelvcsere befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság* 43/6: 36–47.
- Borbej 2000b, A. Borbély (red.), *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Borbej 2001a, A. Borbély, *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Borbej 2001b, A. Borbély, A nyelvcsere folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények* 98: 193–215.
- Borbej 2002, A. Borbély, A nyelvcsere, illetőleg a nyelvmegőrzés és a települések összefüggése a magyarországi románoknál, u A. A. Gergely (red.), *Kisebbségi magyarság – nemzetiségi lét, identitás és önszerveződés városon és falun*. (Az MTA Kisebbségkutató Intézet 2001. május 30–31-i konferenciája). 11/2: 334–343.
- Borbej 2003a, A. Borbély, Kétnyelvűség és többnyelvűség, u F. Kiefer (red.), *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 361–380.
- Borbej 2003b, A. Borbély, Egyház és nyelvmegőrzés, u I. Kozma, R. Papp (red.), *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében című konferencia előadásából*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 176–204.
- Borbej 2003c, A. Borbély, A nyelvcsere kutatásának módszerei, u Sz. Tóth (red.), *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kara, 104–108.
- Borbej 2006, A. Borbély, Kétnyelvűség és többnyelvűség, u F. Kiefer (red.), *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 595–628.

- Borbej 2014, A. Borbély, *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás a magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan.
- Braun 2000, D. H. Brown, *Principles of language learning and teaching*. London: Pearson Education.
- Čudić 2003, M. Čudić, Prilog izučavanju mađarsko-srpskih jezičkih interferencija u severnoj Vojvodini. *Filološki pregled* 30/2: 187–205.
- Fasold 1984, R. Fasold, *The sociolinguistics of society*, Oxford: Blackwell.
- Fenjveši 2011, A. Fenyvesi, Nyelvi attitűdök kisebbségi kontextusban: erdélyi, vajdasági és felvidéki magyar diákok viszonyulása anyanyelvükhöz, az államnyelvhez és az angolhoz, u L. Hires et al. (red.), *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó, 227–235.
- Filipović 2011, J. Filipović, Srpski kao jezik obrazovanja u obrazovanju nacionalnih manjina u Srbiji, u V. Krajišnik (red.), *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 351–364. [orig.] Филиповић 2011, Ј. Филиповић, Српски као језик образовања у образовању националних мањина у Србији, у В. Крајишник (ред.), Српски као страни језик у теорији и пракси. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 351–364
- Foriš 2008, Á. Fóris, *Kutatásról nyelvészeknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Gabrić Molnar 2007, I. Gábrity Molnár, Vajdasági fiatal magyar diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei, u Zs. Csata, K. Mandel (red.), *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 132–173.
- Garet et al. 2003, P. Garret, N. Coupland, A. Williams, *Investigating language attitudes: social meanings of dialect, ethnicity and performance*, Cardiff: University of Wales Press.
- Genc 1991, L. Göncz, A vajdasági magyar-szerbhorvát kétnyelvűség pszichológiai kutatásai, u S. Győri-Nagy, J. Kelemen (red.), *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Széchenyi Társaság, 88–99.
- Genc 1995, L. Göncz, A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben, u I. Kassai (red.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 65–81.
- Genc 1999, L. Göncz, A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Genc 2004, L. Göncz, Újabb nyelvi adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz, u I. P. Lakatos, M.T. Károlyi (red.), *Nyelvjárásvetés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. Nyelvvesztés, nyelvjárásvetés, nyelvcseré. A 13. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 13–25.
- Greci-Žoldoš 2011, E. Greczi-Zsoldos, A nyelvi attitűd. <<http://www.avorospostakocsi.hu/2011/12/16/a-nyelvi-attitud-2/>>. 3.9.2015.
- Jelić 2008, M. Jelić, Srpski jezik kao nematernji – od osnovnog do univerzitetskog obrazovanja. *Uzdanica* V/2: 151–154. [orig.] Јелић 2008, М. Јелић, Српски језик као нематерњи – од основног до универзитетског образовања. Узданица В/2: 151–154.

- Kiš 1995, J. Kiss, *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 134–150.
- Kiš 1996, J. Kiss, A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv*, 92/2: 138–151.
- Kiš 2001, J. Kiss (red.), *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiš 2002, J. Kiss, A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 126/3: 263–269.
- Kovač Rac 2011, E. Kovács Rácz, *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Novi Sad: Sajnos.
- Kovač Rac 2013, E. Kovács Rácz, *Nyelvjárási attitűdök*. Novi Sad: Sajnos
- Lajhonen 2015, P. Laihonen, A nyelvtanítás elmélete és gyakorlata ma: betekintés a finn oktatásba és azon túl, u I. Vanco, I. Kozmács (red.), *Nyelvtanulás – nyelvtanítás. Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára* Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Lanc 1996, I. Lánicz, A köznyelvűsödés útján, u I. Lánicz (red.), *Nyelvünk – nyelvhasználatunk*. Budapest: Betli Bt, 43–53.
- Lambert et al. 1960, W. E. Lambert et al., Evaluational Reactions to Spoken Language. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60: 44–51.
- Lanšćak 1995a, I. Lanstyák, A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr*, 118/3: 213–236.
- Lanšćak 1995b, I. Lanstyák, Többközpontú nyelv-e a magyar? *Irodalmi Szemle* 38/1: 72–83.
- Mikeš 2001, M. Mikeš, Sociolinguistic backgrounds of kindergarten children in bilingual settings. *International Journal of Sociology of Language*, 151: 49–67.
- Mirnić 2003, K. Mirnics, Nemzeti kisebbségből szórványnépesség, u I. Gábrity Molnár, Zs. Mirnics (red.), *Kisebbségi létjelenségek*. Szabadka: MTT Könyvtár 7, 25–84.
- Monar Čikoš 1974, L. Molnár Csikós, Szociolingvisztikai vizsgálatok a Dunatájón. *Létünk*. 4/5–6: 76–83.
- Molnar Čikoš 1995, L. Molnár Csikós, A vajdasági magyar diáknyelv napjainkban. *Híd* 59: 347–351.
- Molnar Čikoš 1998, L. Molnár Csikós, Az anyanyelven való tanítás a jugoszláviai magyarok körében. *Vajdasági útkereső*. Szabadka: Magyarorsággutató Tudományos Társaság, 191–196.
- Molnar Čikoš 2000, L. Molnár Csikós, Vajdasági diákok nyelvhasználati viselkedése, u A. Borbély (red.), *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 157–163.
- Pap 2004, Gy. Papp (red.), *Mi ilyen nyelvben élünk*. Subotica: MTT Könyvtár 9.
- Paunović 2009, T. Paunović, Sociolingvistički pogledu u susedovo dvorište: stavovi prema jezičkim varijetetima. *Radovi Filozofskog fakulteta* 11/1: 77–99. Pale: Filozofski fakultet Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
- Pentek 2005, J. Péntek, Tanulságok – szentencia nélkül, u M. Kontra (red.), *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 239–247.

- Pentek 2011, J. Péntek, Többségi? Kisebbségi? u I. Horváth E. Tódor (red.), *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Somorja: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet-Kriterion, 11–27.
- Rajan, Džajls 1982, E. Ryan, H. Giles (red.), *Attitudes towards language variation*, London: Edward Arnold.
- Rajšli 1995, I. Rajšli, Nyelvi adaptálódás és kódváltás a megváltozott körülmények között, u I. Kassai (red.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 299–305.
- Rajšli 1996, I. Rajšli, A kódváltás jelensége a fiatalok nyelvhasználatában. Ada: Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. 68–73.
- Siladi 1998, N. S. Szilágyi, De ce nu-si pot insusi copiii maghiari limba romana in scola? *Altera* 7: 131–148.
- Stefanović 2004, D. Stefanović, Stanje i (ne)međucnosti učenja maternjeg jezika u osnovnim školama u Vojvodini. *Jezički izazovi Vojvodine Evrope*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Stefanović 2005, D. Stefanović, Zakonska regulativa u obrazovanju na jezicima nacionalnih manjina. *Izazovi obrazovanja na manjinskim jezicima*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Todor 2015, E. M. Tódor, A román nyelv oktatása magyar tannyelvű iskolákban: tapasztalatok, tanulságok és kérdések, u I. Vancó, I. Kozmács (red.), *Nyelvtanulás-nyelvtanítás. Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. Bölcsészettudományi Kar, 23–31.
- Vukov Raffai Éva (2009). A kétnyelvűség megítélése kétnyelvű környezetben. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest–Duna-szerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Vukov Raffai 2012, É. Vukov Raffai, *Az örökíró, a hémijszka, és ami körülöttük van*. Szabadka: Grafoprodukt.

Eleonóra J. Kovács Rác
Sabina J. Halupka Rešetar

ATTITUDES TOWARDS SERBIAN AMONG VOJVODINIAN SECONDARY SCHOOL PUPILS WITH HUNGARIAN AS THE LANGUAGE OF INSTRUCTION

Summary

The paper presents the results of part of a larger research aimed at exploring the language attitudes of Hungarian 3rd and 4th grade secondary school pupils towards Serbian. Respondents were students of four secondary vocational schools and four grammar schools in Vojvodina, with Hungarian as the language of instruction. This choice of respondents is driven by the aim of the present research, which was to discover whether a relationship can be established between the types of secondary school that the respondents attend (vocational or grammar school) and the attitude that they have towards Serbian. The instrument used in this research

was a questionnaire, while the sample was made up of 281 respondents (N = 281). The results of the research show that more than half of the respondents only started learning Serbian in an institutionalized setting, but that the majority of them (around 65%) now speak Serbian on a daily basis. Grammar school pupils are generally awarded a better mark in Serbian than pupils of vocational schools.

The results obtained in this research are expected to contribute to developing a more appropriate curriculum for teaching Serbian to Hungarian L1 secondary school pupils in Vojvodina, to contribute to their adopting a more positive attitude towards Serbian and thereby aid their attaining functional-situational bilingualism/multilingualism.

Keywords: attitudes towards language, attitudes towards Serbian, contact language variety, functional-situational bilingualism, Hungarian population in Vojvodina

*Примљен 6. септембра 2017. године
Прихваћен 23. новембар 2017. године*

INSTANT ART PACKAGE
Vincent
Home edition.
SO YOU CAN SEE REAL ART, AND LEARN MORE ABOUT IT IN YOUR CITY GALLERIES.
SPONSORED BY:

IMPRESSIONIST'S VIEW window
€ 49⁹⁹

SUNFLOWER picture frame
€ 6⁹⁹

GOGHEA'S CHAIR kitchen chair
€ 29⁹⁹

STARBY NIGHT king size bed
€ 99⁹⁹

Милица С. Баџић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

ТИПОВИ ЦЕНТРАЛНИХ ПАСИВА У ЕНГЛЕСКОМ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА

У раду се бавимо проблематиком централних пасива у енглеском у поређењу са њиховим преводним еквивалентима у српском језику на корпусу примера ексцерпираних из два прозна дела савремених писаца. На основу критеријума присуства/одсуства агенса, типа помоћног глагола и сложености глаголске групе, утврђујемо класификацију централних пасива и посматрамо њихове особености са синтаксичког и семантичко-преводиначког аспекта. У складу са тим, основни циљеви овог истраживања јесу да утврдимо учесталост појединачних (под)типова, као и да ли постоји систематичност у избору преводних еквивалената. Анализом заснованом на квантитативној и квалитативној методи закључујемо да су најчешће употребљени кратки *be* пасиви у претериту и партиципски пасиви у преводу, као и да је систематичност у расподели еквивалената у тесној вези са (под)типом конструкције која се преноси из изворног у циљни језик. Резултати истраживања додатно потврђују да је пасивна дијатеза, и шире глаголско стање, веома сложена категорија у језичком систему.

Кључне речи: глаголско стање, пасивна дијатеза, централни пасив, преводни еквивалент, (под)тип, транслатологија

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Статус пасивне дијатезе и глаголског стања уопште једно је од сталних питања лингвистичких истраживања. Опште је прихваћено да је пасив „граматичко-семантичка категорија која се манифестује у односу између семантичког и синтаксичког плана језика” (Milošević 1972: 64), односно механизам којим се из низа конституената са додељеним тематским улогама у клаузи бира један, трпитељ радње или пацијенс, као граматички субјекат. Пасивна дијатеза се готово увек посматра у спрези са активном, тј. радним глаголским стањем. Објекат активне реченичне форме по правилу постаје субјекат пасивне, док се субјекат активне, ако је присутан у пасивној конструкцији, изражава у облику адјункта (нпр. у српском *Они граде кућу.* → *Кућа је грађена (од сиране њих).* / *Кућа се гради.* и у енглеском *They are building a house.* → *A house is being built*

¹ bacic_milica@yahoo.com

(*by them*).² Основно ограничење тиче се транзитивности глагола у предикату зато што само транзитивни глаголи захтевају допуну у облику директног објекта.

У погледу структуре и учесталости у употреби пасив се карактерише као непрототипична и тиме маркирана дијатеза у односу на актив, док се синонимност у овој бинарној опозицији заснива на претпоставци о истоветним истинитосно-вредносним условима двеју ситуација исказаних датим конструкцијама. Ипак, имајући у виду принцип економичности у језику, морају се узети у обзир прагматички разлози употребе пасива. Још је Јесперсен истакао да се он користи када је вршилац радње (агенс) непознат, не може се лако исказати или је очигледан из језичког контекста, када то дискурс намеће у погледу топикализације и зато што каткад омогућава већу кохезију између клауза (Jespersen 1924: 167). Стога се пасив намеће као једно од основних језичких средстава деагентивности и прецизније дефокализације агенса, из чега може произаћи тематизација семантичког субјекта на позицију граматичког (Savova 2012: 103). Због свега наведеног, неретка појава овог глаголског стања карактерише новинарски и научни функционални стил, како у енглеском, тако и у српском (Kujundžić 2016: 7, Tanasić 2005: 102–103).

Међутим, употреба пасивних конструкција у језику књижевности је особенија и поставља одређене изазове за истраживање, а посебно када се узму у обзир импликације за теорију и праксу превођења, због чега смо одлучили да се у овом раду тиме позабавимо подробније.

2. ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА ПАСИВА

Кључно питање које се намеће у изучавању феномена пасивне дијатезе јесте шта се сматра пасивном конструкцијом. У србистичкој се литератури оправдано истиче да се пасив твори на два начина: (а) као партиципски пасив (употребом помоћног глагола *бићи*, *бивати* или *јесам* и глаголског придева трпног, уз опционалну предлошку фразу *од (с)иране*) + N_2), и (б) као рефлексивни пасив (употребом речце *се* и личног глаголског облика) (Mrazović 2009: 164–167). Међутим, о синтаксичким, морфолошким, семантичким и прагматичким одликама пасивних конструкција не само да је писано доста него и врло несагласно у англистичкој литератури (Svartvik 1966, Langaker, Manro 1975, Dejvison 1980, Kverk *i dr.* 1985, Šibatani 1985, 1988, Kolins 1996, Hadlston, Pulam 2002, Albespri 2007, Đorđević 2007, Kujundžić 2016). Два су супротстављена становишта: (а) пасив је затворена категорија са одређеним скупом морфосинтаксичких особина, чија се реченична форма добија директном трансформацијом из одговарајуће активне, и (б) постоји континуум 'правих' пасивних

2 Прототипична опозиција актив – пасив дуго је била главно начело дубинских структура чомскијанске трансформационо-генеративне синтаксе. Међутим, чињеница да се поједине семантичке класе глагола не могу јавити у радном или трпном стању (нпр. *имаши* у српском и *be born* у енглеском) усложњава проблем пасивних трансформација (Šibatani 1988: 1).

конструкција и других повезаних облика који немају активне парњаке и разликују се у степену пасивизације и деагентивности (тзв. пасивни градијент). Различити су називи и класификације ових структура предлагани, али је за нашу студију посебно значајна она коју даје М. Кујунџић (Кујунџић 2016: 73–88), а која је делом заснована на таксономијама изложеним у Kverk *i dr.* (1985) и Svartvik (1966).

Испитујући употребу пасива у новинарском стилу, Кујунџић првобитно дели све структуре на две широке категорије, финитне и нефинитне. На основу способности да буду трансформисани у директне активне еквиваленте, финитни пасиви су даље груписани у централне, полу и псеудопасиве. Илуструјемо примерима из корпуса:

- (1) ..., and all the letters he received **were answered** by his agent's secretary. (COG, 5)
- (2) '**Will I get paid?**' (CP, 50)
- (3) ... – one which, though he **is ashamed** to admit it, would make him... (CP, 22)
- (4) Looking around at the faces of his colleagues in the Senior Common Room he **felt reassured**: ... (CP, 27)
- (5) These works **were written** under the name of William Wilson, ... (COG, 3)
- (6) Philip Swallow **had been made** and **unmade** by the system in precisely this way. (CP, 16)
- (7) ..., a very prolific linguist who **was being tempted** by offers from... (CP, 25)

На врху градијента се налазе централни пасиви (1–2). Прототипична конструкција којом се изражавају је перифрастична и, слично оној у српском, твори се употребом помоћног глагола *be* или *get* и партиципа пасива уз могућу предлошку фразу *by* + субјекат активне реченице. Полупасиви (3) имају своје активне еквиваленте и могу имати особине и придева и глагола, због чега се проблем класификовања оваквих конструкција као пасивних или пак именских копулативних предиката решава спровођењем четирију тестова³. Конструкције које припадају псеудопасивима само формално наликују пасивима зато што немају своје парњаке у активу, имају само придевске особине и помоћни глагол *be* се може заменити другим копулама, као *feel* у примеру (4).

На основу присуства или одсуства агенса, ова ауторка класификује централне пасиве на дуге (1) и кратке (5), при чему дуги централни могу бити са живим агенсима (1), неживим агенсима (6) и тзв. *janus* агенсима

3 То су: (а) могућност да партиципи буду координисани са придевима, (б) да буду модификовани са *quite*, *rather*, *more*, *very* и другим сличним прилозима, (в) да помоћни глагол може бити замењен копулама *feel* и *seem* и (г) да се ретко појављују са *by*, а чешће са другим предлозима у предлошкој фрази. Слична хомонимичност између партиципских пасивних конструкција (глаголско значење) и конструкција са именским предикатом (придевско значење) присутна је и у српском (више о овом сложеном питању в. у Tanasić 2014: 15–17).

(7). Према Свартвику (Svartvik 1966: 104–105), предлошке фразе са *janus* агенсима могу бити протумачене тако да је њихов именички део субјекат активне реченице (*Offers were tempting the linguist*, иако је оваква интерпретација готова немогућа због неаниматности субјекта) или да цела фраза функционише као адјункт са инструменталним значењем (*Someone was tempting the linguist by means of offers*).

Према типу помоћног глагола, централни пасиви се могу поделити на оне са *be* (1) и оне са *get* глаголом (2), с тим што је други маркиран у односу на први по слабијој учесталости у употреби (претежно у колоквијалном стилу и говорном језику), као и мутативном значењу, тј. коно-тацији промене и доласка у извесно стање (Ђорђевић 2007: 608).⁴

Последњи критеријум који се у овој класификацији наводи јесте сложеност глаголске групе. На основу Свартвикуе (Svartvik 1966: 10–11) поделе глаголских група на четири типа (а 'модал', б 'перфектив', с 'прогресив', д 'пасив'), њиховом комбинацијом све конструкције централних пасива могу се груписати у моделе d (2), D (5), ad, AD, bd, BD (6), cd, CD (7), abd, ABD, acd, ACD, bcd, BCD, abcd, ABCD.⁵ Међутим, мора се истаћи да неке од ових комбинација, иако синтаксички могуће, никада се не употребљавају (као нпр. ABCD, *might have been being eaten*).

3. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

На основу наведеног, предмет истраживања у овом раду јесте анализа (под)типова централних пасива у енглеском и њихових преводних еквивалената у српском језику. Корпус се састоји из 150 примера пасивних конструкција ексерпираних са првих педесет страна романа *City of Glass* (The New York Trilogy) Пола Остера и *Changing Places: A Tale of Two Campuses* Дејвида Лоца и њихових превода. Сматрамо да је у оваквој контрастивној студији случаја узорак довољан како бисмо покушали да одговоримо на следећа питања:

- (а) Која је учесталост типова и подтипова централних пасива у корпусу?
- (б) Шта се на основу датог бројчаног стања и анализе појединачних примера може закључити о особеностима и статусу ових конструкција у књижевноуметничком функционалном стилу на енглеском?
- (в) Да ли постоји одређена систематичност у преводним еквивалентима појединих (под)типова? Уколико постоји, у чему се састоји и од чега зависи?
- (г) Да ли се на основу преводних еквивалената могу извести одређени закључци, додуше ограничени, и о употреби пасивних конструкција у српском језику?

4 По већини синтаксичких критеријума *get* и није помоћни глагол (Kverk i dr. 1985: 160). Неутралније би било назвати *be* и *get* катенативним глаголима (Hadlston, Pulam 2002: 1430), али ова дискусија излази из оквира нашег рада.

5 Малим словима су означена садашња времена, а великим прошла.

Поступак коришћен у раду интегрише квантитативни и квалитативни метод истраживања. Примери свих типова финитних пасива су идентификовани, а потом на основу доступних тестова издвојени само централни, који су даље разврстани и анализа извршена на њима. Настојали смо да овакве конструкције при обради корпуса посматрамо првенствено са синтаксичког, а затим, при дискусији и извођењу закључака, и семантичко-преводиљачког аспекта.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

4.1. Учесталост централних пасива

У Табели 1 представљамо бројчано изражену учесталост централних пасивних конструкција подељених према горенаведеној класификацији.

Табела 1. Учесталост централних пасива⁶

I Према присуству/одсуству агенса									
Централни пасиви	Дуги			Кратки					
	Са живим агенсом	Са неживим агенсом	Са <i>janus</i> агенсом						
	9	7	2	132					
Укупно 150	18			132					
II Према типу помоћног глагола									
Централни пасиви	<i>be</i>			<i>get</i>					
Укупно 150	148			2					
III Према сложености глаголске групе									
Централни пасиви	d	D	ad	AD	bd	BD	cd	CD	ABD
Укупно 150	29	50	11	18	2	33	1	1	5

Када посматрамо учесталост по првом критеријуму, уочавамо да је у укупном броју централних пасива удео кратких знатно већи од удела дугих. Ово је очекивано с обзиром на то да су кратки пасиви много бројнији од дугих у енглеском језику уопште (Kverk *i dr.* 1985: 164–165) и да је, како је претходно истакнуто, пасивна дијатеза средство неутрализације агенса у дискурсу. Поред тога, ови резултати се донекле слажу са онима до којих је дошла Кујунџић о новинарском стилу (Кујунџић 2016: 143). Међутим, ни број дугих конструкција није занемарљив, што указује да деагентивизација, иако основна, ипак није њихова једина функција

6 Пошто кратки централни пасиви подразумевају одсуство, а дуги присуство синтаксички исказаног агенса, могли бисмо их означити и терминима 'прости' и 'сложени'. Међутим, у раду ћемо у складу са изложеним теоријским оквиром користити првобитно усвојену терминологију. Захваљујемо анонимном рецензенту што нам је скренуо пажњу на другу могућност.

у језику књижевности. То може бити зато што се у књижевноуметничком, за разлику од других функционалних стилова, попут новинарског и научног, не тежи обезличењу радње и неутралности језичког израза. Што се тиче структуре дугих централних пасива према типу синтаксички исказаног агенса, видимо да постоји мала разлика у учесталости оних са живим и оних са неживим агенсима, док су најмање бројни пасиви са *janus* агенсима. Узимајући у обзир ограниченост корпуса у погледу броја изнађених примера, можемо постулирати да је поменута разлика готово занемарљива због језичких особености самога стила као и тема које књижевност обрађује, а које се тичу подједнако живих и неживих ентитета у (не)реалним световима. По овом поткритеријуму, пак, резултати одступају од оних о новинарском стилу, где знатно предњаче пасиви са неживим агенсима због формалности језика (Kujundžić 2016: 152).

Табела 1 такође показује да су према типу помоћног глагола *be* пасиви знатно бројнији од *get* пасива. Тачније, забележена су само два примера употребе других:

(8) '... You and I **could** go over to Shea tomorrow and **get hired** as the top two starters.' (COG, 38)

(9) '**Will I get paid?**' (CP, 50)⁷

Квантитативни подаци недвосмислено потврђују маркираност овог типа у односу на *be* пасив када је у питању учесталост. Како је предмет наше студије писани језик, овакви резултати не изненађују с обзиром на горепоменуто ограничења у употреби *get* пасива. На то указују и једноструки знаци навода у примерима (8) и (9), где су реченице део дијалога између ликова, а не, рецимо, дуже нарације приповедача. Такође, оба примера спадају у кратке пасиве без предлошке *by* фразе, што је у складу са самом природом пасивних конструкција са глаголом *get*.⁸

У класификацији по трећем критеријуму запажамо да је од могућих шеснаест забележено девет остварених комбинација. Најбројнији су централни пасиви који садрже глаголску групу D, а најмање бројни групе *cd* и *CD*. У пасивним конструкцијама у претериту (тип D) глагол се не комбинује ни у какву сложенију групу која би ограничила учесталост употребе, па су зато оне и најфреквентније. Ови резултати су слични онима изложеним у Svartvik (1966: 151) и Kujundžić (2016: 156–157). Међутим, у датим студијама се као други најучесталији наводи тип *d*, док је у нашој то *BD*. Док разлику у односу на Свартвика можемо објаснити како језичком грађом, тако и временским раскораком између његовог и истраживања у овом раду⁹, неуједначеност са Кујунџићевом је вредна пажње зато што проистиче једино из наративно-стилских одлика грађе

7 Понављамо неке од примера како би дискусија несметано текла.

8 О маркираности овог типа на основу значења говорићемо детаљније у наредном поделу када будемо разматрали његове преводне еквиваленте.

9 Корпус у првој студији чине примери употребе британске варијанте говорног и писаног енглеског у различитим функционалним стиловима у периоду од 1950. до 1964. године (Svartvik 1966: 6–7). Како су варирања на синхронизијској и дијахронијској рав-

коју чине посматрани (под)типови¹⁰. Наиме, док се у штампи извештава о тренутним дешавањима, због чега је учестала употреба пасивних конструкција у презенту (тип d), у књижевности се неретко упошљавају перфективне глаголске групе како би се описале радње измештене из садашњости. Са друге стране, ако размотримо забележене типове као бинарне (d/D, ad/AD, bd/BD итд.), уочавамо да су најбројније управо најпростије конструкције (d/D), које се затим неретко комбинују са перфективима на другом месту и модалима на трећем. Сматрамо да су пасиви са прогресивним глаголским групама (cd/CD) веома ретки управо због структурних ограничења. Исто засигурно важи и за најсложенији знађени тип, модално-перфективно-пасивни (abd/ABD), који илуструјемо следећим примером:

(10) 'Couldn't you **have been made** his legal guardian?' (COG, 28)

У вези са тим, неопходно је напоменути да нас ограниченост корпуса, подједнако условљена квантитативно (величином грађе) и квалитативно (функционалним стилем), спречава да у потпуности сагледамо све могуће узроке слабе учесталости ових четирију типова.

4.2. Преводни еквиваленти централних пасива

Анализом корпуса утврђено је девет преводних еквивалената централних пасива. Испитаћемо њихову систематичност на основу учесталости према сваком од критеријума појединачно. Тако су у Табели 2 приказани квантитативни подаци према присуству (и типу) или одсуству агенса у пасивној конструкцији.

ни језика неминовна, извесно је да ће се јавити разлике у резултатима двају истраживања када узмемо у обзир поменуте параметре.

10 Овде не можемо говорити о дијахронијској перспективи зато што М. Кујунџић разматра статус пасивне дијатезе у савременом енглеском. Сви забележени примери су из 2009. године (Kujundžić 2016: 18).

Табела 2. Учесталост преводних еквивалената према присуству/одсуству агенса¹¹

Преводни еквиваленти		Партиципски пасив ¹¹	Актив	Рефлексивни пасив	Безлични облик	<i>шребати</i> + V _{inf}	Глаголски придев трпни	<i>јесам/биши</i> + модални прилог + V _{inf}	<i>јесам/биши</i> + девербативна именица	Лексички
Централни пасиви	Дуги	Са живим агенсом	0	9	0	0	0	0	0	0
		Са неживим агенсом	0	7	0	0	0	0	0	0
		Са <i>janus</i> агенсом	2	0	0	0	0	0	0	0
	Кратки	59	37	21	4	4	2	2	2	1
Укупно 150		61	53	21	4	4	2	2	2	1

Примерима (11)–(21) илуструјемо како су сви преводни еквиваленти остварени у корпусу:

- (11) '... Stillman **was finally brought** to trial.' (COG, 27)
 → '... Stilman **je** konačno **odveden** na sud.' (GOS, 30)
- (12) Not long after these disclosures, Kaspar **was murdered** by an unknown man with a dagger in a public park. (COG, 35)
 → Nedugo posle ovih otkrića, jedan nepoznati čovek **ubio je** Kaspera bodežom u javnom parku. (GOS, 36)
- (13) ..., one third **was destroyed** by fire, and one third ... (COG, 45)
 → ..., jednu trećinu **je uništila** vatra, a da je jedna trećina ... (GOS, 45)
- (14) ..., a very prolific linguist who **was being tempted** by offers from ... (CP, 25)
 → ..., vrlo vrednom lingvisti koji **je bio obasut** ponudama s ... (ZM, 27)
- (15) ... 'systems in which messages **are sent** simultaneously in opposite directions' ... (CP, 7–8)
 → ... „sistem u kojem **se** poruke **šalju** u oba smera istovremeno” ... (ZM, 8)
- (16) It **was also said** that a person could walk for three days in the shadow of the Tower ... (COG, 45)

¹¹ Под овим подразумевамо структуру предикатског дела целокупне реченичне форме. Исто важи и за остале преводне еквиваленте.

- **Pričalo se**, isto tako, da se u senci Kule moglo hodati tri dana ... (GOS, 45)
- (17) And at all costs Boon **must be prevented** from enrolling in his own courses. (CP, 37)
- Po svaku cenu **treba sprečiti** Buna da prisustvuje njegovim predavanjima. (ZM, 40)
- (18) 'I believe that a child who **had been brought up** in complete isolation ...' (COG, 33)
- „Verujem da bi dete **odgajano** u potpunoj osami ...” (GOS, 35)
- (19) ..., and no circumference **can be drawn** until the book has come to its end. (COG, 8)
- ..., i nikakve konture **nije moguće izvlačiti** sve dok se ne dođe do kraja knjige. (GOS, 13)
- (20) ..., with the result that all flow and spontaneity **had been lost**. (COG, 15)
- ..., čiji je rezultat **bio gubitak** svakog sklada i spontanosti. (GOS, 19)
- (21) ... when it **was announced** that Morris Zapp was the year's nominee for the Rummidge–Euphoria exchange scheme. (CP, 39)
- ... povodom **vesti** da će Moris Zap biti predstavnik Euforije u razmeni sa Ramidžom. (ZM, 42)

Уочавамо да је најчесталији преводни еквивалент централних пасива партиципски пасив у српском. Кратке конструкције, као у примеру (11), најчешће су преведене партиципским због тежње за тзв. ефектом еквиваленције (Njumarck 1988: 48), у овом случају формалне, са изворним језиком. Једини озбиљнији ривал му је активна форма управо због постизања природности превода у циљном језику, која је основна противтежа датом ефекту. Штавише, однос партиципског пасива и актива је занимљиве природе. Резултати у Табели 2 показује да је актив једини преводни еквивалент дугих централних пасива у којима је присутан живи или неживи агенс (*an unknown man* у (12), *fire* у (13)), зато што је оваква реченична форма више „у духу” српског језика када је потребно да се агенс синтаксички искаже. Уз то, друго језичко средство које има исту функцију, предлошка фраза *od* (*стиране*) + N₂, крајње је неуобичајена (Tanasić 2005: 99). Међутим, дуги пасиви са *janus* агенсом (14), иако су забележена само два примера, преведени су партиципским пасивом и као допуну имају именицу у инструменталу, што значи да је предлошка *by* фраза оба пута протумачена као неки тип средства, а не агенс, па самим тим тако и преведена. Стога, преводни еквивалент се може узети као потенцијални тест статуса једне конструкције као дугог централног пасива са формално исказаним *janus* агенсом.

Сви други преводни еквиваленти резервисани су за кратке пасиве. Међу њима је најбројнији рефлексивни пасив (15), али, и поред тога што његова форма инхерентно више одговара српском језику, забележено је много мање примера овог типа у односу на партиципски пасив. Разлог налазимо у чињеници да су то преводни еквиваленти, а да је изворни

језик енглески, у којем форма пасивне конструкције много више наликује форми партиципског пасива у српском. Преводац је неминовно под утицајем ових структурних ограничења и зато се донекле губи природност у преводу. У вези са овим, можемо претпоставити да је употреба пасивних конструкција уопште, а нарочито партиципских, порасла у стандардном српском како се контакт између ова два језика повећавао у преводачкој пракси и на друге начине.

Остали еквиваленти су знатно ређи од прва три, али нам могу указати на одређене тенденције. Тако четири уочена примера пасива са глаголима саопштавања или навођења (нпр. *say* у (16)), који на семантичком плану подразумевају постојање уопштеног али формално неисказаног агенса (*People also said that a person could walk...*), као директни парњак у преводу имају тзв. безлични облик. Ово је једна од паралелних конструкција уз пасив, која се употребљава када је агенс непознат или нема граматичког субјекта у клаузи, а изражава се речцом *se* и глаголом у 3. л. јд. средњег рода (Mrazović 2009: 171). Други такав подједнако учестали облик јесте *treba* + V_{inf} илустрован у (17). Иако глагол *treba* може бити допуњен, поред инфинитивом, и конструкцијом *ga + se + V_{pres}* (*...treba Bun da se spreči da prisustvuje...*), у грађи није забележен ниједан овакав пример. То може указати на маркираност друге допунске форме у односу на прву у погледу учесталости у српском језику.

Сасвим је разумљиво што се као један од преводних еквивалената јавља и глаголски придев трпни када узмемо у обзир како се твори пасивна реченична форма. Штавише, овај нефинитни глаголски облик може служити као средство кондензације клаузе не само у српском, као у примеру (18), већ и у енглеском (*I believe that a child brought up in complete isolation...*), па не чуди што се каткад пуне конструкције могу заменити скраћеним у преводу.

Са друге стране, колизије на синтаксичком и семантичком плану су свакако могуће, што додатно доказују последња три еквивалента у којима је парафразирањем измењена синтаксичка конструкција изворне клаузе. Ово је истовремено један од разлога њихове слабе учесталости у корпусу будући да се у превођењу тежи како значењској, тако и формалној еквиваленцији. Међутим, употребом модално-модификативног прилога у примеру (19) и девербативне именице у (20) уместо одговарајућих глагола ипак се постиже подударње на семантичком плану. Како је номинализација једно од језичких средстава деагентивности, у употреби девербативне именице проналазимо још једну везу са пасивном дијатезом. Са друге стране, у преводном еквиваленту који смо означили као „лексички” у (21), употреба именице *vesti* која задржава одређену семантичку, али никакву синтаксичку везу са оригиналном конструкцијом, једино се може објаснити каткад присутном несистематичношћу у слободном превођењу.

У Табели 3 су приказани резултати према типу помоћног глагола у централним пасивима.

Табела 3. Учесталост преводних еквивалената према типу помоћног глагола

Преводни еквиваленти		Партиципски пасив	Актив	Рефлексивни пасив	Безлични облик	<i>пробавиши</i> + V _{inf}	Глаголски придев трпни	<i>јесам/биши</i> + модални придог + V _{inf}	<i>јесам/биши</i> + девербативна именица	Лексички
Централни пасиви	<i>be</i>	61	51	21	4	4	2	2	2	1
	<i>get</i>	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Укупно 150		61	53	21	4	4	2	2	2	1

Квантитативни подаци који се односе на *get* пасиве, иако ограниченог опсега, показују тенденцију да се овај тип преводи активном реченичном формом. Илуструјемо следећим примером:

(22) '... You and I **could** go over to Shea tomorrow and **get hired** as the top two starters.' (COG, 38)

→ „... Ti i ja bismo sutra mogli da odemo na Še, da nas **uzmu** da igramo.” (GOS, 39)¹²

Као што је поменуто на почетку, маркираност овог типа у односу на *be* огледа се и у његовом секундарном значењу. Како наводе Хадлстон и Пулам, употребом *get* пасива имплицира се одређена одговорност или делимична агентивна улога самог субјекта пасивне реченице, као и то да ситуација описана предикатом има позитиван или негативан утицај на њега (Hadlston, Pulam 2002: 1442). У примеру (22) агентивна улога субјекта је уочљива у изворној реченици, док у преводу активни облик са глаголом у 3. л. мн. донекле помера фокус на експлицитно неисказаног, али контекстуално пресупонираног агенса (руководиоце или тренере бејзбол клуба у питању). Ипак, намерна клауза *da nas uzmu da igramo* указује да је граматички сложени субјекат донекле одговоран за могућу промену ситуације с обзиром на то да је то циљ радње. За разлику од *get*, *be* пасив обично има секундарно значење неутралности, односно одсуства намере субјекта као пацијенса активне реченице који нема утицај на резултат радње исказане предикатом (уп. пример (22) са могућим *You and I could go over to Shea tomorrow and be hired as the top two starters.*).

На крају овог пододељка представљамо и квантитативне податке на основу сложености глаголске групе у централним пасивним конструкцијама.

¹² За разлику од енглеске реченице, где је друга клауза елиптична (*and you and I could get hired as...*), у српској то није случај, па зато модални глагол не припада пасивној конструкцији и није означен масним словима.

Табела 4. Учесталост преводних еквивалената према сложености глаголске групе

Преводни еквиваленти		Партиципски пасив	Актив	Рефлексивни пасив	Безлични облик	<i>шребати</i> + V _{inf}	Глаголски придев трпни	<i>јесам/били</i> + модални прилог + V _{inf}	<i>јесам/били</i> + девербативна именица	Лексички
Централни пасиви	d	9	11	5	0	1	0	1	0	0
	D	24	18	4	2	0	1	0	0	1
	ad	0	4	4	1	1	0	1	0	0
	AD	5	6	5	1	2	0	0	0	0
	bd	1	0	0	0	0	0	0	1	0
	BD	19	11	2	0	0	1	0	1	0
	cd	0	1	0	0	0	0	0	0	0
	CD	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Укупно 150		61	53	21	4	4	2	2	2	1

Уколико бисмо посматрали типове пасива и њихове еквиваленте само по последњем критеријуму, сасвим оправдано бисмо дошли до готово истоветних закључака као када бисмо их посматрали по свим критеријумима заједно. Ради илустрације, наводимо примере (23)–(26):

(23) Four times, under our educational rules, the human pack **is shuffled** and **cut** – ... (CP, 16)

→ Prema našem obrazovnom zakonu, špil učenika **biva** četiri puta **mešan** i **sečen** – ... (ZM, 17)

(24) History **would be written** in reverse. (COG, 49)

→ Istorija **će biti pisana** od nazad; ... (GOS, 48)

(25) ..., but of course nothing **could be proved**. (COG, 26)

→ ..., ali naravno, ništa **nije moglo da bude dokazano**. (GOS, 29)

(26) Not just the kiss, which **might be explained** by any number of reasons; ... (COG, 40)

→ Ne samo zbog poljupca koji **bi se mogao objasniti** na razne načine; ... (GOS, 41)

Најчешћи преводни еквиваленти за готово све групе су партиципски пасив и актив. Ово нарочито важи за оне структурно најпростије (d, D), у којима постоје извесне варијације у учесталости два еквивалента, али су оне готово занемарљиве бројчано.¹³ Занимљиво је сагледати однос

¹³ У презенту је бројнији активни облик, а у претериту партиципски пасив.

између помоћног глагола у партиципском пасиву и типа глаголске групе у централном пасиву. Наиме, у корпусу је уочен само један пример у којем је глагол *бивати* употребљен. То је разумљиво из два разлога: (а) овај глагол се много ређе користи од *бити/јесам* у пасивним конструкцијама уопште у српском језику, и (б) група *d* у (23) изражава радњу која се више пута понавља, што се подударно са његовим значењем.

Једине две глаголске групе које су изузетак по датом критеријуму јесу комбинације модала и пасива (*ad, AD*), чији су најбројнији преводни еквиваленти рефлексивни пасив на првом и актив на другом месту. Тачније, после група *d* и *D* оне показују највише варијација у расподели еквивалената. Док се код првих то може приписати бројности забележених примера, сигурно је да су за *ad* и *AD* флукуације проузроковане структурном сложености и чињеницом да су системи модалних глагола у енглеском и српском језику различити, што неминовно ствара потешкоће приликом превођења.

Овде је потребно изнети два додатна запажања. У примерима у којима се у преводним еквивалентима јављају модала са допунским глаголима, као нпр. у (24), сами глаголи су у облику *бити* + партицип пасива. Једино је у (25) он замењен конструкцијом *да* + *бити*_{през} + партицип пасива. Доследно томе, у рефлексивном пасиву у примерима попут (26) глаголска допуна је увек у инфинитиву, односно ниједном није употребљен облик *да* + *се* + *V*_{през}. Иако су у српском ове конструкције уобичајене у оба типа пасива, корпус показује да се у преводима књижевних дела са енглеског *да* + презент веома ретко користи. Чешћа употреба инфинитива може бити последица тежње за постизањем економичнијег израза и поменути формалне еквиваленције у превођењу.

5. Закључна разматрања

У изложеној студији случаја смо настојали да посматрањем учесталости утврђених типова и подтипова централних пасива са синтаксичког аспекта истражимо њихове особености и статус у књижевноуметничком функционалном стилу на енглеском. Као и уопште у овом језику, пасивне конструкције су неретка појава у књижевним делима. Резултати су потврдили да су кратки *be* пасиви, чији се предикатски део твори простим глаголским групама, најучесталији у корпусу. Дате резултате објашњавамо трима чињеницама: (а) пасивним конструкцијама се најчешће остварује неутрализација агенса на реченичном плану, па отуда и изостанак синтаксички исказаног комплемента у облику предлошке *by* фразе, (б) корпусом су обухваћени примери из писаног дискурса, због чега је глагол *get* уочен у знатно мањем броју у односу на *be* (поред осталих ограничења које *get* структуре намећу на значењском нивоу), и (в) сложеност глаголске групе у пасивном облику условљена је принципом економичности у језику, те се избегава непотребно нагомилавање конституената у предикатском делу конструкције. Међутим, и поред свега наведеног, у енглеском је пасивна дијатеза категорија чије су границе до-

некле замагљене, па су неминовне извесне варијације које смо предочили у дискусији.

Такође смо подвргли анализи употребу централних пасива са семантичко-преводиличног аспекта. Утврдили смо да је систематичност у избору погодног преводног еквивалента у тесној вези са типом и подтипом пасива који се преноси из изворног у циљни језик. Тачније, да ли ће дата конструкција бити преведена формом партиципског или рефлексивног пасива, активним обликом или пак неким од осталих пет знаћених еквивалената умногоме зависи од присуства или одсуства агенса, типа агенса и помоћног глагола, као и глаголске групе у конструкцији. Тако смо, на пример, уочили да се конструкције са исказаним живим и неживим агенсом увек преводе активном реченичном формом управо зато што је то у складу са системом глаголског стања у српском. Закључујемо да се сагледавањем правилности са семантичко-преводиличног аспекта могу потврдити или оповргнути одређене чињенице и о употреби пасива у циљном језику.

Свакако се не сме изгубити из вида да је превођење неретко особен процес, па би горенаведене резултате ваљало проверити на обимнијем корпусу у који би могли бити укључени и примери полу и псеудопасива. Сматрамо да би сагледавању проблематике пасивне дијатезе додатно допринело и аналогно истраживање ових конструкција у књижевно-уметничком стилу на српском и њихових преводних еквивалената на енглеском. Уопштено посматрано, глаголско стање, иако једна од универзалних категорија, не функционише на истоветан начин у различитим језицима, због чега се у самој преводилачкој пракси њихов узајамни утицај испољава у извесним размимоилажењима на семантичком и синтаксичком плану. Стога, резултати ове студије додатно потврђују да је (трпно) глаголско стање веома сложен феномен у језичком систему.

Извори

- COG: P. Auster, *City of Glass* (The New York Trilogy), London: Faber and Faber, 2011.
GOS: P. Oster, *Grad od stakla* (Njujorška trilogija) (prev. Ivana Đurić Paunović), Beograd: Geopolitika, 1999.
CP: D. Lodge, *Changing Places: A Tale of Two Campuses*, Hammondswoth: Penguin, 1978.
ZM: D. Lođž, *Zamena mesta: priča o dva kampusa* (prev. Dejan Ilić), Beograd: Filip Višnjić, 1996.

Листа референци

- Albespri 2007: J. Albrespit, *Atypical Passives*, Paris: *Études anglaises*, 60 (4), Paris, 466–482.

- Dejvison 1980: A. Davison, Peculiar Passives, Washington DC: *Language*, 56 (1), Washington DC, 42–66.
- Dorđević ⁴2007: R. Dorđević, *Gramatika engleskog jezika*, Beograd: Čigoja.
- Hadlston, Pulam 2002: R. Huddleston, G. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jespersen 1924: O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London: George Allen & Unwin. <<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.282299>>. 05.08.2017.
- Kverk i dr. 1985: R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London – New York: Longman.
- Kolins 1996: P. C. Collins, *Get-Passives in English*, New Jersey: *World Englishes*, 15 (1), New Jersey, 43–56.
- Kujundžić 2016: M. Kujundžić, *Pasiv u jeziku britanske štampe*, Pale: Filozofski fakultet.
- Langaker, Manro 1975: R. W. Langacker, P. Munro, Passives and Their Meaning, Washington DC: *Language*, 51 (4), Washington DC, 789–830.
- Milošević 1972: K. Milošević, Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo: *Književni jezik*, 1/3–4, Sarajevo, 63–86.
- Mrazović ²2009: P. Mrazović (u saradnji sa Z. Vukadinović), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojadinovića.
- Njumark 1988: P. Newmark, *A Textbook of Translation*, Harlow: Pearson Education.
- Savova 2012: D. B. Savova, Pasiv i njegova povezanost s tekstom u svetlu deagentivnosti, u: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, Strukturne karakteristike srpskog jezika, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 103–113. [orig.] Савова 2012: Д. В. Савова, Пасив и његова повезаност с текстом у светлу деагентивности, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 103–113.
- Svartvik 1966: J. Svartvik, *On Voice in the English Verb*, The Hague – Paris: Mouton.
- Šibatani 1985: M. Shibatani, Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis, Washington DC: *Language*, 61 (4), Washington DC, 821–848.
- Šibatani 1988: M. Shibatani (ed.), *Passive and Voice*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Tanasić 2005: S. Tanasić, *Sintaksičke teme*, Beograd: Beogradska knjiga. [orig.] Танасић 2005: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Tanasić 2014: S. Tanasić, *Sintaksa pasiva u savremenom srpskom jeziku*, Beograd: Beogradska knjiga. [orig.] Танасић 2014: С. Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Beograd: Beogradska knjiga.

Milica S. Bajić

TYPES OF CENTRAL PASSIVES IN ENGLISH AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN – A CASE STUDY

Summary

The paper examines the problem of central passives in English in comparison with their translation equivalents in Serbian on a corpus of examples from two works of fiction by contemporary writers. Based on the criteria of presence/absence of agent, type of auxiliary verb and complexity of verbal group, we establish a classification of central passives and observe their syntactic and semantic characteristics. The research presented is aimed at determining the frequency of individual (sub)types and whether there are distinct patterns in the distribution of their translation equivalents. Basing our findings on quantitative and qualitative analysis, we conclude that short *be* passives in the past form and participle passives are most frequently used in translation, as well as that the patterns in the distribution of equivalents are in close correlation with the (sub)type of the construction being transferred from source to target language. In addition, the results of the research confirm that the passive diathesis, and more generally grammatical voice, is a very complex category in the language system.

Keywords: grammatical voice, passive diathesis, central passive, translation equivalent, (sub)type, translation studies

Примљен 4. октобра 2017. године
Прихваћен 31. октобра 2017. године

Ивана Р. Глигоријевић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику

ШТА СРБИ МИСЛЕ О АРАПИМА?

Овај рад за предмет анализе има вербалне асоцијације које су, у асоцијативном тесту, испитаници давали на стимулусе *Арапи* и *Арапин*. Тест је попунило 654 испитаника, који су навели укупно 1.503 континуиране реакције. Реакције су сложене по фреквентности и анализирани по тематским групама, са циљем да се стекне бољи увид у стереотипе који важе за овај оријентални народ на српском говорном подручју. Резултати анализе су показали да се наша представа о Арапима, у највећој мери, своди на ниво медијске информисаности. Доминантне категорије стереотипа везаних за Арапе можемо свести на неколико тематских група, које се међусобно преклапају. Највеће су: симболи богатства, животно окружење, одевање и физички изглед. Остале реакције смо сврстали у мање тематске групе, међу којима су: наша народна књижевност, ратовање и религија, жене, професије и други народи, уз неколико мањих група, које овде нису биле предмет анализе. Анализирани су и вредносни ставови и судови о Арапима, међу којима има позитивних и оних изразито негативних. Најфреквентније особине које приписујемо Арапима можемо стврстати у следеће категорије: хигијена, степен развијености, карактерне црте, однос према другима и начин испољавања емоција.

Кључне речи: етнички хетеростереотипи, вербалне асоцијације, асоцијативни тест, Арапи, Срби

1. Увод

Циљ овог рада је да, кроз анализу вербалних асоцијација које су испитаници путем *онлајн* асоцијативног теста давали на стимулусе *Арапи* и *Арапин*, испита шта говорни представници српског језика обично мисле када читају наведене етнониме и какви стереотипи важе за њих. Од испитаника је тражено да на задате стимулусе одговоре првом речју или групом речи која им падне на памет. Асоцијације су биле *слободне*, што значи да није било ограничења у погледу облика речи и сл., и *континуиране*, што значи да је испитаник могао навести више реакција на један стимулус. Прикупљене реакције су пребројане, сложене по учесталости и анализирани по различитим критеријумима.²

¹ ivanamali@fil.bg.ac.rs

² На појединим местима у тексту ћемо користити скраћенице *АИ* (Арапи) и *АН* (Арапин), ради економичности у излагању.

Будући да се бавимо етнокултурним хетеростереотипима, истражујући оно што један народ мисли о другом, наше истраживање је нужно интердисциплинарног карактера, јер поред језичких података оно обухвата и многе изванјезичке (на пример, културолошки или друштвенополитички условљене). Оно што о појединим људским групама мисли обичан свет тема је која, из оквира лингвистике, залази и у домен лингвокултурологије и етнопсихолонгвистике (Piper 2010: 230), а како истиче Ранко Бугарски, она би се могла обухватити и термином *народна антиропологија* (2005: 46).

Етнички хетеростереотипи постоје у свакој заједници – од оних погрешних, који се заснивају на пуким предрасудама, до правих и истинитих, који проистичу из доброг познавања других народа. Њихово проучавање може бити корисно у исправљању погрешне слике, коју један народ може имати о другом или допринети бољем разумевању начина на који један народ категоризује други.

2. Араји и Арајин у асоцијативном шесту

2.1. Реакције на стимулус Араји

Укупан број прикупљених реакција на стимулус *Араји* износи 776, од чега има 335 различитих. Забележена је једна омисија (број испитаника који нису имали асоцијацију на задати стимулус), а један испитаник је навео реакцију *нишија*, коју такође можемо схватити као одсуство реакције. Број идиосинкратичких одговора (реакција које се јављају само једном) износи 243. Навешћемо их по опадајућој фреквентности, уз број понављања на крају низа. Код реакција које су се јавиле само једном нећемо наводити никакав број.

нафта 59; *пустаиња* 52; *ислам* 39; *камиле*; *црни* 19; *муслимани* 18; *Бедуини* 15; *шурбан* 14; *Блиски исток* 13; *камила* 12; *богаји* 10; *Дубаи*; *шек* 9; *богајство* 8; *бело*; *Египаји*; *злато*; *коњи*; *мараме*; *мараме*; *пљави*; *Семити*; *терористи* 6; *бурка*; *народ*; *Турци*; *Цигани* 5; *бела одећа*; *Блиски Исток*; *култура*; *песак*; *рај*; *шеици* 4; *арайски језик*; *Африка*; *богајашини*; *брада*; *бурке*; *вера*; *Емирајини*; *заостали*; *Исток*; *караван*; *конзервативни*; *Куран*; *нарџила*; *новац*; *освајање*; *Сахара*; *шамноујини*; *тероризам*; *шурбани*; *харем*; *чаршаф* 3; *абаја*; *беле мараме*; *бројеви*; *древни народ*; *замојани*; *занимљиви*; *Ибн Сина*; *језик*; *Катар*; *Кувајт*; *леји људи*; *мизогинија*; *муџахедини*; *номади*; *ојасност*; *пирамиде*; *поезија*; *пријатељи*; *пљаво*; *пљавишина*; *просити*; *пустаињаци*; *пустаињски народ*; *Саудијска Арабија*; *семитски народ*; *стари народ*; *шаман шен*; *шамни*; *традиција*; *трговци*; *фереца*; *хиџаб*; *ценкање*; *цивилизација*; *црно*; *чудни*; *џихад*; *шејк* 2; *азилантини*; *Аладин*; *Алах*; *Алах азбер*; *алва*; *Алибаба*; *амбициозни*; *Арабљани*; *Арабљанско полуострво*; *Арајини*; *арайска слова*; *арайски*; *арайски шурбан*; *арайско писмо*; *Арајско полуострво*; *арафајка*; *архитектура*; *асалам алекум*; *асирономи*; *Ахмед*; *Бедуин*; *бедуинске одоре*; *бела арайска одећа*; *бела гардероба*; *бела мараме*; *беле манџије*; *беле мараме на глави*; *бело одело*; *бело одело са шурбаном*; *бело плаино којим покривају главу*; *Београд на води*; *бијеле мараме на гла-*

ви; бијеле хаље; бијело; богаћа традиција и култура; богаћи људи; босоноџи; брадаћи; бркови; велика, нама помало зашворена култура; вео; верници; верски фундаментализам; весело; вешти; водовод; џовна; џостољубиви људи; грађани арајских држава; груби; далеко; димије; дискриминација жена; дишдаша; дишдеша; добри домаћини; добри људи; добри пријатељи; долазни перони; доследни; другачији; дуға марама – гуѓа би требало да се зове; еџотишно; екстремизам; жаг; жене са још мање права; живе на више континента; жриве американизације; забрађене жене; Забрађена љубав; завијени; замоћани у беле одоре; занимљива култура; зачетак различитих наука; зачини; златни ферари; Ибн Бајутта; Ивана Мали; имају много жена; интересантан народ; Ирачани; исламска држава; историја; истољубиви; јарани; Јарод; јединство; каја; каје; каравани; карирана марама; кафа; Кинези; књижевности; коњ; крујне црне очи; куфија; лажљиви; лажови; лењи; лепа музика; личе на Цигане; лош положај жена; људи у белом; Мавари; маварска Шпанија (Ал Андалус); мали; Манчестер Сићи; Мароко; маскираности; математичари; медицина; Мека; месеци; мирис; мистерија; мистика; мистицизам; мистично; многољудно; мноштво; мокасине; молитва; мршави; музика; муле; мунџоси; муслиманска вера; Мухамед; мушка бела хаљина; мушкарица у белом; Наџиб Махфуз; најезда; накит; нарѓиле; народ арајске националности; народ који живи у Африци и на Арабијском полуострву; народ који је увијен од главе до пете; народ са интересантном културом; народ са марамом у пустињи; Насер; насиље; наслеђе; нафташи; нација; национализам; не баи; незаслужено лагодан животи; неистражено; немири; необична одећа; несхваћени људи; нешто лоше; никад не знам да ли су и они муслимани и да ли им је ислам религија; ниска образованости; ништа; носе џалабију; ношња; Нуретт Фајтех Али Кан; њихова ношња; оаза; ограничениости; одећа; оно на глави; ојасни; Оријенти; освајачи; очаравајућа култура; џамети; паре; певачице са силиконима; џејити марама; Персија; Персијски залив; повучени; покривени; полигамија; положај жена; полуострво; џољачености жена; превише џарфема, мало кућања; превртљиви; пријатељство; продавница; пуно новца; пустињски људи; различитости; разноврсности културе; рамазан; раскош; расни коњи; рајдовање; религијски фанатизам; сандале; свађа; свиња; свињина; сељаци у пустињи; Сирији; слика мушкарица и жене у њиховој одећи; слова; смешни филмови; смрдљиво; специфично облачење; срдачност; старца култура; страствености, нарочито у погледу језика; сунце; талибани; тежак положај жена; темерамени; терори; трговина; Туарези; тубани; у белим тогама; у белом; угоститељи; укусан хлеб; улаѓања; умоћани; фереце; халифати; халифати; хијероглифи; хипокрити; хумор; Црвено море; црна коса; „Црни Арајин”, народна песма; црни у лицу; црници; чај; чарави; четвори слова х; џамија; џамије; џелебија; шатор; шејици; Шехерзада; Air Srbija :).

2.2. Реакције на стимулус Арајин

Укупан број реакција на стимулус Арајин износи 727, од чега има 330 различитих. Забележено је 3 омисије, док број идиосинкаратичких одговора износи 250.

шеик 42; камила 37; Бедуин 36; црни 33; шурбан 24; пусџиња 19; нафџа 18; црн 16; муслиман 13; боџаџи; Мухамед 12; шрџовац 10; боџаџаши 9; Бедуини; човек; шејк 7; брада; двоџлави; ислам 6; Аладин; злаџо 5; бела марама; бело; Блиски исџок; коњ; марама; ојасан; харем; црни Арајин; црно 4; Али Баба; бизнисмен; боџаџи човек; боџаџиство; Јасер Арафаџи; комшија; лей; муџахедин; нарџила; нафџаши; Саудијска Арабија 3; Африка; бела одеџа; брадаџи; бркови; бурка; вера; вруџина; џалабије; дева; Дубаи; Еџиџаџи; емиџранџи; жене; замоџтан; кеџија; Куваџи; куџија; Лоренс; новаџ; номаџ; ношња; одеџа; џаре; џошџен; џрџавиџина; различиџости; сабџа; смраџ; џалибан; џаман; џаман џен; џамна џуџи; џамноуџи; џамноуџи; Таха Хусеин; Турчин; џилим; хаџина; Харун Рашиџ 2; 10 жена; Абдулах; Абудаби; Азија; азиланџи; Алах; Алибаба; амбиџиозан; Амр Диаб; Аџу (Симџонови); Араб; Араџи; Араџиџа; арајска каџа; арајски бизнис; арајски језик; Ахмед; Баџдаџ; бахаџиџи; бела народна ношња; бела ношња; бела одора; бела хаџина; беле „хаџине“; бели; бео; Беоџрад на води; бијеџа џлахџа; Бин Ладен; блинџ; боџаџаши; боџаџи; браон; бучан; ваџда исџе асоџијаџије као и за Араџе?!; велики бораџ; верник; види џод Араџи; вила са више жена; висок човек у белој хаџини; војник; врела крв; вреџа око џлаве; џалабија; џалебија; џелаба; џласно; џолуб; џосџоџримџтво; џраџанин арајских држава; давеџ; диџдаџа; диџаманџи; добар шрџовац; домаџин; доминаџија; дуџи рукави; Еџиџанин; екџтремизам; жена; заџлуџен релиџиџом; задрџи; замоџтани; зџодан; зџодан :); зей; злаџан џелефон; зло; и двоџрба камила; избеџлица; Изноџуд; Имен ел Хабаџи; инвестџиџије; исламисџа; јак џарфем; јаше камилу; Каземал Сахер; камиле; као Араџи; каџиџал; карирана марама; каурин; кафа; конзерваџи-ван; коњаник у џусџиџи; Кум Јунис; куџаџило; куџаџ малина; Куран; кускус; леџости; Либијаџ; лој; Лоренс од Арабије :); лукав; џубазан; џуди које је џешико разумеџи; Маџреб; марама коју је носио Јасер Арафаџи; марканџан мушкараџ; марканџине личностџи физички; Марко Краџевиџ; марџливостџ; Мароко; Махфуз; мизоџинија; мисџериозан; мисџичностџ; моџао би се ослободиџи сџеџа Курана; мој вереник; мој џријаџеџ Мухамед; моџно; мрк; мунџос; муслимани; Мусџафа; Мухамед Али; мушка одеџа коју носе; мушкараџ; Наџиб Махфуз; надобудни шеик; наочаре; најоран; народна џезија; народне џесме; насмејан; необразован; неџознаџо; неџредвидивостџ; неразвијено; низак; Низар Кабани; носи џалабеџу; обучен у бело; оџграничава слободу жени; одевање; одело; Омар Шариф; оно на џлави; Осама бин Ладен; очи; Палестџина; Пера Циџанин; џесак; џеџи жена; џлави Арајин; џокривен до џода на 50 сџеџени; џолиџамија; џолиџинија; џомало џоџкуџџив; џонекад кулџуран; џослован; џревараџи; џревише боџаџи или џревише сиромашан човек; џревише оџиџи џермин – зависи одакле је; џревџџив; џреџварање; џривлаџан мушкараџ; џријаџеџ; џријаџник семиџских народа; џродаваџ; џродаваџ у Тунису; џророк Мухамед; џуно жена; џусџиџаџ; џуџник; Рабиџ; раџи; Садам Хусеин; Садам Хусејин; Саладин; сандале; Сараџен; Сахара; свака частџ; светиџа одеџа; сексизам; Семиџ; семиџски народ; слаџкоречивостџ; слова; смех; сџеџифично одело; сџеџифично џонашање; срданностџ; сџереоџиџини; сџранаџ; сџроџи обичаџи; сџроџоџа; сџуденџи медиџине; сукња; сунџе; џајна; џамноуџи брадароџи; џамноуџи леџоџан са куџиџом; Тарек; џен; џерорисџа; џерорисџи; џрадиџионалан; џрадиџионално одело; џуче жену; фереџа; Хамза Намира; Харун ар Рашиџ; хеј Шеки, Шеки, џако ми Алаха; хм; џенкање; Циџан; Циџанин; црн ко...; црн џен; црн човек са шурбаном; црн човек у белом; црна коса; црнаџи; црне очи; црни (народна

књижевности); црни Арапин из народне песме; црни Арапин из народне поезије; црни Арапин из неке приче; црни човек са наочарима; црномањаст; црнопути; чај; чараје; чаршав на глави; чисти; члан великог народа; човек (са марамом и брадом); човек арајске националности; човек који живи у некој од арајских земаља; човек који пије чај; човек мало осушене физиономије; човек од речи; човек с кукастим носем; човек са Блиског истока; човек са марамом у пустињи; човек у белом; чудан; чуданчовек; џамија; шатори; шах; Шеки; шеријати; шехид; широка одећа; Amin Maalouf; Kiwajt.

3. Најфреквентније реакције и тематске групе

3.1. Символи богајства

Фреквенцијски врх асоцијативног поља стимулуса Арапи представља реакција *нафта* 59 – симбол богатства и главни извозни ресурс великог дела арапског света. Ова реакција се, са 18 понављања, фреквентно јавља и код стимулуса *Арапин*. У савременом српском стереотипу, Арапи су представљени као богати нафташи, о чему сведоче и друге реакције везане за богатство овог народа – статусни симболи, професије, фирме у власништву богатих Арапа и слично (АИ: *злато* 6; *новац* 3; *Air Srbija*, *Београд на води*; *златни ферари*; *Манчестер Сити*; *нафташи*; *паре*; *иуно новца*; *раскош*; *улагања*. АН: *злато* 5; *бизнисмен*; *нафташ* 3; *новац*; *паре* 2; *арајски бизнис*; *Београд на води*; *блинџ*; *ваљда исте асоцијације као и за Араје?*³; *дијаманти*; *златан телефон*; *инвестиције*; *капитал*; *кућа*, *малина*). Сliku богатих нафташа употпуњују и асоцијације на регије богате нафтом, које су најфреквентније међу топонимима (АИ: *Блиски исток* 13; *Дубаи* 9; *Блиски Исток* 4; *Емирајти* 3; *Катар*; *Кувајт*; *Саудијска Арабија* 2. АН: *Блиски исток* 4; *Саудијска Арабија* 3; *Дубаи*; *Кувајт* 2; *Абуџаби*; *човек са Блиског истока*; *Кивајт*), уз асоцијације на шеике (АИ: *шеик* 9; *шеици* 4; *шејк* 2; *шејици*. АН: *шеик* 42; *шејк* 7), термин који код нас, популарно, означава било ког богатог Арапина са Блиског истока, обученог у традиционално одело, док у арапском језику заправо значи *старац*, *старешина*, *поглавица*, *учитељ*, *духовни вођа* и сл. (Muftić 1997: 773).

3.2. Живојно окружење

Пустињско окружење се стереотипно везује за арапски народ, пошто се већина територије арапских земаља налази у пустињском климатском појасу. Забележене су бројне реакције које се односе на реалитете живота у пустињи (АИ: *пустиња* 52; *камиле* 19; *камила* 12; *коњи* 6; *песак* 4; *караван*; *Сахара* 3; *номади*; *пустињаца*; *пустињски народ* 2; *каравани*; *коњ*; *оаза*; *пустињски људи*; *расни коњи*; *сељаци у пустињи*; *сунце*; *шатор*. АН: *камила* 37; *пустиња* 19; *коњ* 4; *врућина*; *дева*; *номад* 2; *и двојрба камила*; *јаше камилу*; *камиле*; *коњаник у пустињи*; *песак*; *пустињак*; *сунце*; *шатори*). Међу етнимимима који су се нашли у прикупљеним реак-

3 На стимулус *Арапи*, исти испитаник је навео реакцију *нафта*.

цијама, учестале су асоцијације на Бедуине (АИ: *Бедуини* 15; *Бедуин*. АН: *Бедуин* 36; *Бедуини* 7), народ чије животно окружење чине горепомену-те реакције и чије име на арапском значи „они који живе у пустињи” (Муџић 1997: 81).

3.3. Одевање

Одевање је најзаступљенија тематска група код стимулуса *Арапи*, а јавља се и код стимулуса *Арапин*. Одевање се код овог народа најчешће повезује са белом бојом (АИ: *бело* 6; *бела одећа* 4; *беле мараме* 2; *бела арапска одећа*; *бела џардгероба*; *бела марама*; *беле манџије*; *беле мараме на глави*; *бело одело*; *бело одело са џурбаном*; *бело плашно којим покривају главу*; *бијеле мараме на глави*; *бијеле хаље*; *бијело*; *замотани у беле одоре*; *људи у белом*; *мушка бела хаљина*; *мушкарци у белом*; *у белим шогама*; *у белом*. АН: *бела марама*; *бело* 4; *бела одећа* 2; *бела народна ношња*; *бела ношња*; *бела одора*; *бела хаљина*; *беле „хаљине”*; *бели*; *бео*; *бијела плаха*; *обучен у бело*; *човек у белом*), са марамама (АИ: *марама*; *мараме* 6; *беле мараме* 2; *бела марама*; *беле мараме на глави*; *бијеле мараме на глави*; *дуга марама – џуџира би требало да се зове*; *карирана марама*; *народ са марамом у пустињи*; *пешито марама*. АН: *бела марама*; *марама* 4; *карирана марама*; *марама коју је носио Јасер Арафат*; *човек (са марамом и брадом)*; *човек са марамом у пустињи*;) и са турбанима (АИ: *џурбан* 14; *џурбани* 3; *арапски џурбан*; *бело одело са џурбаном*; *џубани*. АН: *џурбан* 24). Придев којим се најчешће описује арапски начин одевања је *замотан* 6, уз синониме *завијен*, *увијен* и *умотан*. Одевање Арапина је још сликовито описано на следећи начин: он носи *врећу око главе* и *покривен је до пода на 50 центиметри*, уз бројне друге асоцијације на одевање, које чине мање тематске групе – *бурке*, *галабије*, *кефије*, *дишдаше*, *фереце* и слично.

Стереотипну слику Арапа у очима Срба употпуњавају и асоцијације на пикторескне личности из *1001 ноћи*, које су најфреквентније међу антропонимима (АИ: *Аладин*. АН: *Аладин* 5 и АИ: *Алибаба*. АН: *Али Баба* 3; *Алибаба*).

3.4. Физички изглед

Највише реакција посвећених физичком изгледу односи се на таман тен, очи или косу код Арапа (АИ: *црни* 19; *шамноуши* 3; *шаман шен*; *шамни*; *црно* 2; *крујне црне очи*; *црна коса*; „*Црни Арапин*”, *народна песма*; *црни у лицу*. АН: *црни* 33; *црн* 16; *црно* 4; *шаман*; *шаман шен*; *шамна уш*; *шамноуш*; *шамноуши* 2; *браон*; *мрк*; *шамноуши брадарош*; *шамноуши лејошан са куфијом*; *шен*; *црн човек са џурбаном*; *црн човек у белом*; *црн ко...*; *црн шен*; *црна коса*; *црне очи*; *црни човек са наочарима*; *црномањаст*; *црноуш*). Код оба стимулуса се јавља и асоцијација на *црнца/црнце*, што можемо повезати са податком који наводи наш оријенталиста Раде Божовић, у делу *Арапи у усменој народној песми на српскохрватском језичком подручју* – да наш народ раније није правио разлику

између Арапа и црнаца, па је у народном језику реч *Арапин* значила управо *црнац*, а не *Арабљанин* (Воžовић 1977: 6).

Значајан број реакција везаних за физички изглед односи се на косматост код Арапа (АИ: *брада* 3; *брадати*; *бркови*. АН: *брада* 6; *брадати*; *бркови* 2; *шамноуџи брадарош*), њихову грађу (АИ: *мршави*. АН: *човек мало осушене физиономије*; *низак*), уз низ оцена са позитивном конотацијом, који се односе на физички изглед (АИ: *леји људи*. АН: *леј* 3; *згодан*; *згодан* :); *марканџан мушкарац*; *марканџине личности физички*; *привлачан мушкарац*; *шамноуџи лејоџан са куфијом*). Арапин је још описан и као: *човек с кукаџим носем*, што представља карактеристику Семита.

Код стимулуса *Арапин*, реакције *црни*, *црн* и *црно* чине сам врх асоцијативног поља, док код стимулуса Арапи ове реакције не спадају у прве три по фреквентности. Разлог за то може лежати у укоренењем стереотипу о *црном Арапину* из наше народне књижевности, због ког дата синтагма представља чврст колокацијски спој у српском језику. Проучавајући збирке народних песама, Божовић је утврдио да се семантички елемент *црн* фреквентно јавља у песмама у којима се помиње Арапин (1977: 9), као што говоре следећи стихови: „Удри, курво, црни Арапине, / удри прије да ти жао није”, „Дошао је црни Арапине, / на кобилу суру бедевину”, „Ту су дошла два Арапа црна / и довели два уметка врана” (Воžовић 1977: 96; 102; 103) и многи други.

3.5. *Наша народна књижевност*

Када говоримо о нашој народној књижевности, вредне су помена и друге асоцијације, које немају везе са физичким изгледом правог Арапина, него фиктивних личности из народне књижевности. Наиме, б испитаника је, код стимулуса *Арапин*, навело придев *двоглави*, што је вероватно повезано са колокацијом *шроглави Арапин* – мотивом која се често јавља у стиховима наше народне књижевности, попут следећих: „Њом удари троглав Арапина, / удари га међу плећи живе” или „Троглав Арап ноге прекрстио, / у ледини копље забасу” (Воžовић 1977: 57; 61).

3.6. *Раџовање и религија*

Код оба стимулуса смо прикупили реакције које се односе на ратна дејства, њихове последице и учеснике (АИ: *раџ* 4; *освајање*; *најезда*; *насиље*; *немири*; *освајачи*; *раџовање*. АН: *сабља* 2; *војник*; *раџ*). Што се тиче религије, код оба стимулуса се јављају очекиване реакције везане за ислам (АИ: *ислам* 39; *муслимани* 18; *Куран*; *вера* 3; *Алах*; *верници*; *Мека*; *месец*; *мисџицизам*; *мисџика*; *молиџва*; *Мухамед*; *муле*; *мунџоси*; *муслиманска вера*; *рамазан*; *свиња*; *свињеџина*; *џалибани*; *халифайџ*; *халифайџи*; *џамија*; *џамије*. АН: *муслиман* 13; *Мухамед* 12; *ислам* 6; *вера* 2; *Алах*; *џамија*; *Кур`ан*; *мунџос*; *муслимани*; *џоророк Мухамед*; *шехид*; *ше-ријати*; *верник*).

Код неких реакција се тема ратовања делимично преклапа са темом религије, па смо их морали сврстати у обе тематске групе. Реч је о појмовима проистеклим из погрешног тумачења ислама, који се обично повезују са некаквим ратним дејствима (АИ: *терористи* 6; *тероризам* 3; *муџахедини*; *џихад* 2; *екстремизам*, *религијски фанатизам*, *верски фундаментализам*; *исламска држава*. АН: *муџахедин* 3; *џалибан* 2; *екстремизам*; *исламиста*; *терориста*; *терорист*). Овакве су реакције, у западном културном кругу, чврсто уткане у стереотип о Арапима. Томе су допринела савремена дешавања у арапским земљама и Европи, потом медији који о њима извештавају и кинематографија. Неке стереотипе можемо приписати и погрешном схватању арапских термина на Западу. На пример, упркос увреженом мишљењу да термин *џихад* означава „борбу у светом рату против неверника” (Муџић 1997: 245), он се заправо односи на било коју врсту борбе, труда или напора.

3.7. Жене

Тема арапских жена је заступљена код оба стимулуса, а реакције варирају од неутралних, до оних негативних, које имплицирају да жене у арапском или исламском друштву имају неповољан положај (АИ: *харем* 3; *мизогинија* 2; *дискриминација жена*; *жене са још мање љубави*; *имају много жена*; *лош положај жена*; *печачице са силиконима*; *полигамија*; *положај жена*; *пошлаченост жена*; *тежак положај жена*. АН: *харем* 4; *жене* 2; *10 жена*; *вила са више жена*; *жена*; *мизогинија*; *ограничава слободу жени*; *пеш жена*; *полигамија*; *полигинија*; *јуно жена*; *сексизам*; *шуче жену*).

3.8. Професије

За Арапе важи стереотип да су *трговци* или *продавци* који су познати по *ценкању* (АИ: *ценкање*; *трговци* 2; *продавница*; *трговина*. АН: *трговац* 10; *добар трговац*; *продавац*; *продавац у Тунису*; *ценкање*). За њих се још везује и, већ поменути, посао бизнисмена и нафташа (АИ: *нафташи*. АН: *бизнисмен*; *нафташ* 3; *арапски бизнис*), који, по оцени наших испитаника, воде *незаслужено лагодан живот*. Једног испитаника Арапи асоцирају на *уљостипеле*.

3.9. Други народи

Од етнонима који се јављају међу реакцијама, издвајају се: хипероним *Семити*, затим *Цигани* и *Турци* (АИ: *Семити* 6; *Турци*; *Цигани* 5; *семитски народ* 2; *лице на Цигане*. АН: *Турчин* 2; *види под Арапи*⁴; *Семити*; *семитски народ*; *Пера Циганин*; *припадник семитских народа*; *Циган*; *Циганин*). Стереотип у ком се Арапи поистовећују са Турцима и Циганима дуго је присутан у нашем језику, о чему сведоче примери из наше народне књижевности. Наиме, Раде Божовић наводи како је у нашој народној по-

4 На стимулус *Арапи* исти испитаник је навео реакцију *Турци*.

езији приметна тенденција замене Арапина Циганином, зато што је и он црн, или Турчином, јер су и Арапи и Турци исте вере (1977: 217).

3.9. Вредносни ставови и судови

Код оба стимулуса доминирају ставови и судови који се односе на богатство (АИ: *богаџи* 10; *богаџиство* 8; *богаџаши* 3; *богаџи људи*. АН: *богаџи* 12; *богаџаши* 9; *богаџи човек*; *богаџиство* 3; *богаџаши*; *богаџи*; *превише богаџи* или *превише сиромашан човек*), што је уско повезано са тематском групом симболи *богаџиства*, о којој је већ било речи. Међу изразито позитивним оценама издвајају се оне које се односе на њихов однос према другим људима (АИ: *пријатељи* 2; *добри домаћини*; *добри људи*; *добри пријатељи*; *љубиви људи*; *пријатељство*; *срдачност*. АН: *поштен* 2; *човек од речи*; *љубимство*; *љубазан*; *понекад културан*; *пријатељ*; *слајкоречивост*; *срдачност*), док је међу негативним највише оних које се односе на хигијену (АИ: *прљави* 6; *прљаво*; *прљавишина* 2; *превише парфема*, *мало кућања*; *смрдљиво*. АН: *прљавишина*; *смрад* 2) и слабу развијеност (АИ: *заостали*; *конзервативни* 3; *прости* 2; *ниска образованост*; *ограниченост*. АН: *конзервативан*; *могао би се ослободити стијега Курана*; *необразован*; *неразвијено*; *заглуљен религијом*). Арапи се још доживљавају и као носиоци негативних карактерних црта (АИ: *лажљиви*; *лажови*; *превртљиви*; *хијокриши*. АН: *бахачност*; *лукав*; *надобудни шеик*; *најоран*; *прећварање*; *преваранти*; *превртљив*; *задрш*) и људи који бурно испољавају емоције (АИ: *весело*; *стирасивеност*, *нарочито у погледу језика*; *шемајраменини*. АН: *бучан*; *гласно*; *врела крв*). Овај народ се још описује као опасан (АИ: *опасност* 2; *опасни*. АН: *опасан* 4) и чудан (АИ: *чудни* 2. АН: *чудан*; *чудан човек*), уз друге, мање фреквентне придеве.

3.10. Разлике у шемајским групама

Иако летимичан поглед на врх асоцијативног поља једног стимулуса одаје утисак да се он значајно разликује од другог, анализа реакција по тематским групама показује сасвим супротно. Оба стимулуса изазвала су сличне реакције, које се могу распоредити у исте тематске групе, уз мање разлике у фреквентности реакција унутар њих. Једина значајна разлика је та што нас лексема *Арапи* више асоцира на достигнућа која се колективно везују за Арапе (*бројеви*; *поезија* 2; *архитектура*; *астрономи*; *зачетиак различитих наука*; *књижевност*; *шемајшичари*; *медицина*), док лексема *Арапин* изазива више асоцијација на појединце, претежно познате и историјске личности (*Јасер Арафаџи* 3; *Лоренс*; *Таха Хусеин*; *Харун Рашид* 2; *Амр Диаб*; *Бин Ладен*; *Казем ал Сахер*; *Лоренсог Арабије* :); *Махфуз*; *Мухамед Али*; *Наџиб Махфуз*; *Низар Кабани*; *Омар Шариф*; *Осама бин Ладен*; *Садам Хусеин*; *Садам Хусејин*; *Саладин*; *Хамза Намира*; *Харун ар Рашид*; *Atin Maalouf*).

4. Реч, две о просторној и временској распрострањености реакција

Прикупљене реакције можемо поделити на оне које су универзалне код различитих нација, у различитим деловима света и на оне које се јављају само на српском говорном подручју. Реакције као што су: *богаџи*, *нафта*, *тероризам*, *трговац*, *црни* и сличне њима, спадају у прву групу, јер оне леже у основи стереотипа које велики део западног света има о арапском народу. Овде спадају и реакције које исказују неоспорне чињенице о Арапима, појмове који су уско и нераскидиво повезани са њима (*арайски језик*; *ислам*; *Куран*; *муслимани*), као и додатна објашњења или дефиниције задатих стимулуса (*браћани арайских држава*; *мушкарац*; *народ*; *човек који живи у некој од арайских земаља*) и слично томе.

С друге стране, има и оних реакција које су ограничене само на нашу земљу или мало шири регион, а оне имају знатно мањи удео у укупном броју прикупљених реакција. На пример, *народна поезија*, *народне песме* и *Марко Краљевић*, јер у нашој народној поезији највећи број песама са Арапином израста око колизије са Краљевићем Марком (1977: 214); *Београд на води*, јер је овај пројекат Србије и инвеститора из УАЕ био веома актуелан у време када је рађена анкета; *Забрањена љубав*, наш превод бразилске серије *O Clone*, која говори о љубави између Мароканке и Бразилца и која је својевремено била веома популарна међу нашом публиком; или *хеј*, *Шеки*, *Шеки*, *иако ми Алаха*, стих из популарне песме, у ком је *Шеки* заправо хипокористик именице *шеик*.

Приметили смо и то да се можда формирају неки нови стереотипи о Арапима, услед новонасталих околности у арапском свету и Европи. Реч је о реакцијама *емигранти 2*; *азиланти*; *азиланти*; *долазни перони*; *избеглица* које се вероватно односе на избеглице из Сирије, људе који су дуже време боравили на Београдској аутобуској станици, са циљем да отпутују у Европу и затраже азил. Наше истраживање је рађено у лето 2015. године, када је ова тема постала врло актуелна. Можда ће неко касније истраживање показати већу фреквентност оваквих и сличних асоцијација. Супротно томе, неке реакције полако одлазе у историју – један испитаник је навео да је Арапин *сугудни медицине*, пошто је својевремено велики број Арапа долазио да студира у Југославији. Пре неколико деценија, ова асоцијација би вероватно имала већу учесталост, а сада се своди само на једног испитаника.

5. Закључак

Говорећи о начину на који Запад види Исток, у свом делу *Оријентализам*, Едвард Саид истиче да се у западним медијима Арапи изједначавају са насиљем, а ислам са тероризмом (Saïd 2008: 458). Он још наводи да је Арапин представљен као човек са одором, повезом за главу и сандалама, као номад који јаше камилу, шеик-снабдевач нафтом или непријатељ Израела и Запада (Saïd 2008: 378–379). Наше истраживање је потврдило

да код Срба заиста постоје неки од ових стереотипа, доносећи притом и неке нове појединости у њиховој структури.

Знање Срба о Арапима се углавном своди на ниво медијске информисаности, па су Арапи стереотипно представљени онако како их виде западни медији и кинематографија. У савременом српском стереотипу, Арапи су богати нафташи и шеици са Блиског истока. Они су црни и брадати људи, који живе у пустињи, замотани у беле мараме, са турбањима на главама. Они мање богати Арапи су трговци, који се вешто ценкају. Слични су Турцима и Циганима, а положај њихових жена је лош.

Међу изразито позитивним оценама Арапа издвајају се оне које се односе на њихов однос према другим људима, док је међу негативним највише оних које се односе на хигијену и слабу развијеност. Арапи се још доживљавају и као носиоци многих лоших карактерних црта и као људи који бурно испољавају емоције.

Листа референци

- Božović 1977: R. Božović, *Araپی u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jeziku području*, Beograd: Filološki fakultet.
- Bugarski 2005: R. Bugarski, *Jezik i kultura*, Beograd: XX vek.
- Muftić 1997: T. Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo: El-Kalem.
- Piper³2010: P. Piper, *Srpski između velikih i malih jezika*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Said²2008: E. Said, *Orijentalizam*, Beograd: XX vek.

Ivana R. Gligorijević

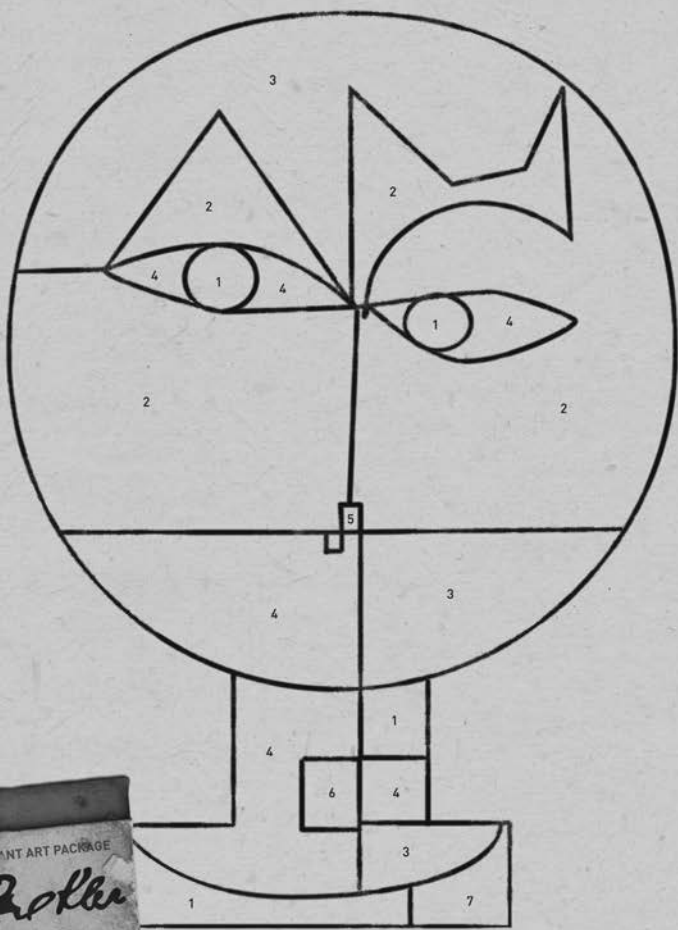
WHAT DO SERBS THINK ABOUT ARABS?

Summary

This paper analyses verbal associations which have been collected in an associative test. The test included two stimuli (*Arabs* and *Arab*) which have evoked 1,503 continuous reactions by 654 respondents. The collected reactions have been sorted by descending order and analysed through various thematic groups. The main goal was to gain insight into Serbian language speakers' perception of the Arab nation, as well as common stereotypes about it. The results thereby suggest that Serbian stereotypes about Arabs are mostly based on the mass media. The most common stereotypes are related to: symbols of wealth, living environment, clothing and physical appearance. Other reactions have been classified into smaller thematic groups: Serbian folk literature, war and religion, women, professions, other peoples, as well as several smaller groups, which were not subject to the analysis herein. Various positive and negative adjectives and picturesque expressions about Arabs have been analysed. The most frequent among them can be classified into the following categories: hygiene, degree of development, character traits, attitude towards others and the way of expressing emotions.

Keywords: ethnic heterostereotypes, verbal associations, associative test, Arabs, Serbs

Примљен 31. августа 2017. године
Прихваћен 25. октобра 2017. године

Биљана С. Тешановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за романистику

БЕКЕТОВА МЕМНОНОВА ПЕСМА: ХИПЕРТРОФИРАНИ АПАРТЕ У КОМЕДИЈИ

Полазећи од Енглберцове констатације да Бекетову једночинку *Комедија* (*Comédie/Play*) треба сврстати у групу раније написаних комада, *Срећни дани* и *Последња шрака*, код којих наративни начин има важно место, али не и у потоњу продукцију, *Охајска импровизација*, *Не ја* и *Тада*, која припада позоришту-приповести (*théâtre-récit*), у раду аргументујемо став да *Комедију* треба прикључити последњем периоду. Наиме, користећи Бенвенистову дихотомију дискурс/прича, закључујемо да је вредност дискурса у комаду релативизирана захваљујући драматуршким иновацијама, те да се он може сматрати причом (приповедањем). Потом на новооткривеној структури *Комедије* испитујемо могућност примене Женетове наратолошке методе, како бисмо утврдили у којој мери ово позориште помера границе позоришног жанра, остајући ипак у његовим, проширеним, оквирима. Резултати анализе дела нам отварају могућност да доведемо у питање не само постојање дијалога у комаду, што је широко прихваћен, већ и наративног монолога, те предлажемо, за потребе ове једночинке, реформулацију једног од термина позоришног вокабулара, *апарте*, увођењем појма *хипертрофирани апарте*.

Кључне речи: *Комедија*, хипертрофирани апарте, наративно позориште, позориште-приповест, наративни ниво.

Када Аристотел у *Песничкој уметности* дефинише трагедију, он сматра да је њена суштина подражавање озбиљне и завршене радње говором и „лицима која делају а не приповедају” (Aristotel 1948: 17), док еп „подражава приповедањем и у стиховима” (Aristotel 1948: 43). Радња и говор представљају, дакле, основна начела позоришне традиције, а извесно је да њихова одређена самосталност не подразумева и потпуно одсуство једног од њих – могућност коју је Бекет истраживао, долазећи до саме границе феномена позоришта. Тако је у краткој мимодрами *Чин без речи I* (*Actes sans aroles I*, 1957²) заступљен само невербални језик: текст комада се састоји искључиво од дидаскалија, те он искорачује из аристотеловске традиције. С друге стране, како је показао М. Енглберц (М. Engelberts), почевши од *Комедије*³ (*Comédie*, 1963), Бекет је истраживао

1 circulos@sbb.rs

2 У раду дајемо године издања Бекетових текстова на француском.

3 На српски је преведен енглески оригинал ове једночинке, *Play* (1964), под насловом *Игра*. Ми радимо на француској верзији, чији наслов преводимо дословно, *Комедија*,

у правцу *наративног позоришта*, које потенцира вербалну компоненту поменуте аристотеловске дихотомије и њену дијалогску структуру претвара у монолог и „наративни монолог” (Englberg 2001). Ова еволуција иде упоредо са напуштањем сценске радње и покрета, од инертности (слушање магнетофона у *Последњој шраци*) до имобилизма и одсуства телесног: прељубнички трио *Комедије* заробљен је у урнама, из којих им виरे само непомичне главе. У раду ћемо детаљно испитати структуру *Комедије*, превасходно њене наративне аспекте, и утврдити наративне нивое применом Женетовог методолошког апарата. Такође ћемо преиспитати постојање наративног монолога (М. Енглберц) у конкретном случају *Комедије* и заменити га појмом наративног *хиперпрофираног айаршеа*.

Бекетово наративно позориште

Проучавајући Бекетово наративно позориште, М. Енглберц испитује „у којој мери приповедање у позоришту поткопава генеричку специфичност Бекетовог драмског текста” (Englberg 2001: 339, прев. Б. Т.). Он објашњава да је, за разлику од монолога, *наративни монолог (monologue narratif)* обележен посредништвом, зато што „ја’ које говори о себи има увек извесну дистанцу са самим собом” (Englberg 2001: 345). Чак и када је у првом лицу, као што је то случај у *Комедији* (чија су сва три приповедача хомодијегетичка), нарација доводи до карактеристичног дељења на ниво приповедача и приповеданог. То је у овој једночинки још очигледније, сматра Енглберц: последња од монолошких комада са приповедањем у првом лицу, осим смене монолошких приповести, *Комедија* садржи и размишљања у презенту о ситуацији приповедача, а три различите партије текста, „Нарација”, „Медитација” и „Хор” су, тврди аутор помало исхитрено, али не и неосновано, „прецизно одвојене” скоро потпуним мраком” (Englberg 2001: 53, прев. Б. Т.). М. Енглберц *Комедију* сврстава у *приповедно позориште (théâtre narratif)*, које је етапа Бекетове драматургије ка *позоришту-приповести (théâtre-récit)*, а дистанца се у потоњим комадима, које сврстава у последњу категорију, повећава употребом другог или трећег лица, као и сценским близанцима (*Охајска импровизација (Impromptu d’Ohio)*, 1981)), подвајањем на уста и аудитора (*Не ја (Pas moi)*, 1975)) (Englberg 2001: 345), чему можемо додати „цепање” исте инстанце на приповедача и слушаоца (*Тага (Cette fois)*, 1978). М. Енглберц објашњава разлику тиме што је позориште-приповест лишено дијалога и искључиво наративно, што није случај са комадима *О, срећни дани*, *Последња шрака* или *Комедија*, који му претходе (Englberg 2001: 52). Вратићемо се на ову тврдњу, јер се могу изнети аргументи који из ове листе изузимају *Комедију*. Међутим, истина је да све ове драматуршке варијације код Бекета остају у оквиру драмског текста, тим пре што „[н]ема директног приступа себи код Бекета, и разилажење је суштинско” (Englberg 2001: 342, прев. Б. Т.), те је дистанцираност од самога себе важна карак-

---

али користимо српски превод кад је то могуће.

теристика његових ликова у читавом делу, која не оставља много простора за дијалог са Другим чак ни у позоришту. По својој суштини дијалошки простор, позориште у Бекетовој интерпретацији жанра црпи ресурсе наративне књижевности и временом постаје сцена приповедања, бар што се тиче комада који потенцирају говор.

„Partant des concepts grecs de la *diegesis* et de la *mimesis*, André Gaudreault distingue la narration de la monstration. La première se déploie dans le récit scriptural, la seconde dans le récit scénique. Le théâtre nous montre l’histoire tandis que le roman nous la raconte. Monstration et narration sont donc deux tactiques narratives possibles” (Fevri 2000: 21).

[„Полазећи од грчких концепата *diegesis* и *mimesis*, Андре Годро разликује приповедање и монстрацију. Прво се одвија у скриптуралној приповести, друго у сценском наративу. Позориште нам показује причу док нам је роман приповеда. Монстрација и нарација су две могуће наративне тактике”, прев. Б. Т.]

Наративно позориште задржава препознатљив сценски диспозитив, обједињујући тако подражавање и приповедање, а очигледно је на примеру *Комедије*, да је прича коју нам приказује превасходно приповедање и услови под којима се оно одвија. Бекет је новим драматуршким третманом излизану потку љубавног троугла традиционалног булеварског позоришта *Комедије* трансформисао у сасвим оригиналан комад, чији авангардни карактер није добио патину ни после пола века.

Ова једночинка има три класична водвиљска лика, неверног мужа, растрзаног између супруге и љубавнице, с тим што се драмски сукоб не одиграва на сцени, већ је део прошлости коју они приповедају и, у другом делу, коментаришу. Без имена у комаду, жена, муж и љубавница су ликови који се разликују само на основу рода и броја – Ж1, Ж2 и М. Они без даха приповедају исту причу о тривијалној буржоаској прељуби, чија је вечна емотивна жртва огорчена супруга, остајући укочени и окренути искључиво публици, а гледалац полако схвата да немају свест о присуству других ликова на сцени, те да се међусобно не виде и не чују, мада су све време присутни на мрачној сцени, непокретне главе и тела имобилизованих у урнама које се, како прецизирају дидаскалије, додирују.

То имплицира да је сценски простор подељен невидљивим преградама, тако да се његово коришћење коси са уобичајеним позоришним конвенцијама, али не и оним које су постојале пре класичног правила вероватности и *јединственост* или, потоњег, *суцесивног* декора. Бекет је, по свој прилици, инспирисан *симултаним* декором, издељеним на тзв. *мансије* – *décor simultané, à mansion*⁴ – баштином француског

4 *Симултани* декор карактерише позорницу крајем средњег века, пре свега *мистерија* (*mystères*), а он подразумева поделу сцене на више хронотопа, материјализованих тзв. *mansions*, од латинског *mansio* (*остајање, боравак*). Мансије су мале кућице (отворене према публици), перистили, преграде, поређани у „цик-цак”, некад и само натписи који су обележавали места и читаве градове, на огромном подијуму који је могао имати и тридесет метара ширине и дубине. Декор је утврђен традицијом, па је публика мистерија лево могла видети рај, десно пакао, између њих палату, храм, пла-

средњовековног позоришта; у складу са одвијањем драмске радње, глумци су овакав сценски простор користили сукцесивно, прелазећи из једне у другу хронотопску тачку. С обзиром на значајно место које је при сегментирању простора средњовековне сцене дато оноземаљском (рај, пакао...), нашу хипотезу о имплицирању симултаног декора у *Комедији* подупире често мишљење да је њена сцена чистишиште⁵ (Vajs 2012: 47); сиве урне из којих вире пепељасте главе протагониста могле би бити посмртне, јер главе „изгледају готово као саставни делови урни”⁶. У „Додатку” дидаскалија, Бекет протагонисте назива „жртвама” рефлектора (Beket 1981 : 230): постављен у средишту рампе, он снопом светлости контролише приповедање, дајући или одузимајући реч приповедачима брзим и наизменичним осветљавањем њихових лица, која на реч чекају у мраку. По свој прилици, више гоњени светлом него потребом да дају своју верзију догађаја, они хитају да кажу што више док нису прекинути, што се некад дешава и у пола речи, те су њихове испреплетане исповести фрагментарне:

„Светлост са 2ж на М.

М: Следећа ствар је била сцена између њих две. Ја не могу да подносим да ми она упада у кућу, рече ми она, и да ми прети да ће ме убити. Мора да сам направио неки скептичан израз лица. Питај Ерскина, рече она, ако мени не верујеш. Али она прети да ће самој себи одузети живот, рекох ја. А не теби? – рече она. Не, рекох ја, себи. И тако смо се забављали покушавајући да распетљамо ту ствар.

Светлост са М на 1ж.

1ж: Онда сам му ја опростила. Ех, на каква је све понижења љубав спремна! Предложила сам му да то прославимо, да у то име мало скокнемо до Ривијере или на наша омиљена Канарска острва. Он на то пребледе као крпа. Не, то њему у овом тренутку није могућно. Послови.

Светлост са 1ж на 2ж.

2ж: Опет ми је дошла. Само је свратила. Сва слатка ко шећер. Лиже уснице. Јадница. Ја сам баш сређивала нокте поред отвореног прозора. Он ми је све признао, рече она. Ко то он, рекох ја, турпијајући нокте, и шта то све? [...]” (Beket 1981 : 220–221).

Има ли разлике између фрагментарних приповести, означимо их са ПЖ1, ПЖ2 и ПМ, које приповедају три *хомодијегетичка* наратора?

нину, море, итд. *Јединствени* декор замењује *симулџани* са класичним позориштем 17. века, а *сукцесивни* се јавља у 18. *Симулџани* декор се поново користи почетком 20. века и постаје чест после 1910: међу првима га користи сценограф Г. Крег (G. Craig) на скицама за пројекат мизансцена Бахове „Пасије по Светом Матеји”.

- 5 Обе ове претпоставке обједињује чињеница да је Бекет био опседнут Дантеовом *Божанственом комедијом*, која је подељена на Пакао, Чистишиште и Рај. И Дантеово и Бекетово дело носе исти назив, *Комедија* (знајући да је епитет „божанствена” додат после песникове смрти), што је очигледно омаж славном узору. На половини представе светлост упола ослаби, те супруга, Ж1, два пута алудира на пакао: „Паклено полуосветљење” (Beket 1981: 223, 228), што може бити алузивија и на Дантеа, и на средњовековну поделу сцене.
- 6 Дидаскалије: „Тим лицима се не могу одредити ни године ни изрази, већ она изгледају готово као саставни делови урни” (Beket 1981 : 217).

Очигледно је да су њихове испреплетане исповести варијације истог *хроношоиа*. „Према Бахтину [...] хронотоп је матрица у којој се сусрећу главне временске и просторне секвенце дела, где се одвијају дијалози, догађаји” (Best 1989: 969, прев. Б. Т.). Ликови не размењују реплике, не надовезују се једни на друге при приповедању, а ниједан лик не прати хронолошки след догађаја приче, то јест *фабуле* у значењу В. Шкловског, већ је приповеда пратећи сопствени редослед, што, опет према Шкловском, даје три упоредна *сизеа*. Другим речима, јасно је предочено да су све три приповести (ПЖ1, ПЖ2 и ПМ) истог нивоа и паралелне, али не и у фузији. То се најбоље види када приповедачки трио говори углас различите текстове, што смо већ поменули, мада се не чују и не виде.

„Јаки млазеви светлостоји истовремено на сва три лица. Три секунде шако. Гласови нормалне јачине.

1ж   Ја сам му рекла: Остави је –

2ж ЗАЈЕДНО   Једног дана док сам седела –

М   После не тако дугог заједничког живота –” (Beket 1981: 218 и (поновљено) 229).

Коме се обраћају Ж1, Ж2 и М? Да ни на то једноставно питање није лако одговорити, показаће и наши коментари ставова А. Мекмален (А. McMullan). Она изналази у комаду два нивоа перцепције и суђења, који су јукстапоновани⁷, са чиме се за почетак не бисмо сложили, јер видимо три нивоа у односу обухватања⁸. Према А. Мекмален, на првом би била наратија ликова, исповест за коју сматра да је упућена инстанци Светлости („Light”), од које очекују да буду „виђени” и да им (пре)суди (MekMalen 1993: 17). Ауторкин други ниво подразумева рецепцију саме представе од стране публике, а *иредштава* је за њу приказивање процеса, с једне стране извођења на сцени, и са друге перцепција тог извођења од стране Светлости (в. фусноту⁷). Видећемо да је публика свакако драматуршки укључена у представу специфичном употребом двоструког адресата драмског исказивања, остаје питање да ли се адресанти Ж1, Ж2 и М обраћају и Светлости, како тврди А. Мекмален – али и М. Енглберц (2001: 55), који тврди да су сви „монолози” упућени рефлектору (мада монолог никад није упућен адресату на сцени) – пошто се аутори слажу да међусобно немају никакву комуникацију? Извесно је да Бекетов текст по овом питању, као и многим другим, задржава право амбивитетата књи-

7 „The three heads are forced to relate their texts under the interrogation of the Light. The Light is therefore associated both with revelation and with judgement. Indeed, *the play juxtaposes two levels of perception and judgement*: firstly, the figures’ narration of their life-(hi)stories in an attempt to ‘be seen’ and judged by the Light, and secondly, the play itself as a representation of those processes of representation and perception, to be perceived by the audience” (MekMalen 1993: 17, подв. А. М.).

8 Дobar пример за однос обухваћено-обухватајуће (englobé-englobant) је роман *Манон Леско* Овата Превоа, а Џералд Принс (Prins 2011: 77) дело наводи за појашњење односа између Женетових наративних нивоа, који ће и нама бити од велике користи у овом раду: приповест сећања г. Де Ренонкура (екстрадијегетички ниво) укључује и Де Гријеово приповедање (интрадијегетички ниво) његових и Манониних страдања (дијегетички ниво).

жевног остварења, чему доприноси и његова фрагментарност, као и испреплетаност три приповести. И сама Мекмален примећује: „Док први ниво наглашава покушај представљања или перцепције живота ликова као кохерентног наратива, други ниво континуирано подрива сваки покушај да се постигне визуелна или наративна кохерентност”⁹ (MekMalen 1993: 17, прев. Б. Т.). Међутим, она се може побољшати ако се споје фрагменти текста.

„М. – Мали чамац, на реци. Пуштам весла и гледам своје лепотице, како се излежавају на Данлоп јастуцима на крми. Док нас вода носи. Ах, пусти снови.

[...]

М. – Нисмо знали да живимо.

[...]

М. – Пусти снови. Некад било. А сада –

[...]

М. – А сад си ти само ... око. Само поглед. На мом лицу. Час гледа, час не гледа.

[...]

М. – Тражећи нешто. На мом лицу. Неку истину. У мојим очима. Чак ни то.

[...]

М. – Само око. Нема свести. Отвара се и затвара на мене. Да ли сам бар –

[...]

М. – Да ли сам бар виђен?” (Beket 1972: 31–33, прев. Б. Т.¹⁰).

Повезивањем фрагмената постаје јасно да мушкарца мучи осећај кривице и да га прогања поглед једне од жена о којима сањари, по свој прилици супруге („А сад си ти само ... око. Само поглед. На мом лицу”). Поглед без емоција и мисли, чији је рефлектор можда фигурација, Каиново око савести („Само око. Нема свести. Отвара се и затвара на мене”), али није директан саговорник. Супруга је постала равнодушна, у најбољем случају покушава да процени његову искреност („Тражећи нешто. На мом лицу. Неку истину. У мојим очима. Чак ни то”), а њега у самоћи вреба метафизички осећај изолованости („Да ли сам бар виђен?”). Истина је да употреба презенте може збунити, појаснићемо његову употребу накнадно.

Дакле, можда је рефлектор сценска манифестација савести и преиспитивања протагониста, али у тексту нема аргумената да се Светлост сматра директним адресатом приповедача, од које очекују да буду виђени и да им (пре)суди, како то тврди А. Мекмален. Љубавница (Ж2) је чак спремна да испашта, али јој се то чини неважним за њену ситуацију, нико јој то не тражи: „Покајање, да, у најгорем случају, искупљење, помирила сам се са судбином, али не, ни у томе, изгледа, није ствар” (Beket

9 „While the first level stresses the attempt to present or perceive the lives of the characters as a coherent narrative, the second level continually undermines any attempt to achieve either visual or narrative coherence [...]” (MekMalen 1993: 17).

10 Преводимо француску верзију оригинала.

1972: 30, прев. Б. Т.¹¹). С друге стране, она не осећа никакав поглед на себи, што је извор фрустрације: „Да ли ме ико слуша? Да ли ме ико гледа? Да ли се ико уопште бакће око мене” (Beket 1981: 225, подв. Б. Т.).

Приметимо опозицију гледати / видети у тексту: у питању које поставља М, „Да ли сам бар виђен?”, одјекује Берклијево *esse est percipi, биџи је биџи виђен*, девиза Бекетовог *Филма*¹². *Филм* је снимљен 1965, а *Комедија* издата 1972. на француском (Éditions de Minuit). Пошто говор представља једину сценску радњу у *Комедији*, осим покрета рефлектора који иницира сваку интервенцију приповедача и њен престанак средствима позоришног медија, у њему можемо видети невербалног приповедача, попут камере. Варијација камере у *Филму*, рефлектор у *Комедији* заузима приповедачку позицију са аперсоналном тачком посматрања, као и неке филмске поступке: кадрирање (лица), промену плана, па и монтажу фрагмената приповести, јер одређује редослед и дужину „секвенци” – које у филму одређује јединство места, што нас враћа на идеју о мансијама. Ова паралела подвлачи да рефлектор не дели исти сценски ниво са љубавним триом. Будући да почетак и дужину сваке наративне секвенце сва три приповедача *Комедије* контролише светло рефлектора, оно је обухватајућа инстанца¹³. Дидаскалије јасно прецизирају да „[м]еџод ѿ којем би за свако лице служио један ѿосебан фиксирани рефлексџор не задовољава” (Beket 1981: 230). Насупрот томе, рефлектор у неколико наврата осветљава сва три приповедача одједном, те ликови, који и даље не остварују ни визуелни ни аудитивни међусобни контакт, виде светлост рефлектора која их тера на проповедање са очигледно вишег, обухватајућег нивоа, и говоре углас различите текстове. У *Комедији* нема „неутралног” сценског осветљења, све је у мраку осим оног што осветли заједнички рефлектор, који је ипак део фикције, јер ликови реагују на његову светлост. Нема ни вансценских рефлектора, Бекет прецизира у дидаскалијама: „Оџџималан ѿоложај рефлексџора је у средишњџу рамџе”. Како би и просторно остао у фикцији, рефлектор „не сме да се ѿосџави изван идеалног ѿросџора (сцене) гђе се налазе његџове жрџџџе” (Beket 1981: 230). Док за А. Мекмален Светло има само донекле пасивну улогу перцепијента, видимо да му дидаскалије дају најактивнију улогу, јер Ж1, Ж2 и М сматра његовим „жртвама”. Забележимо да је рампа била резервисана за осветљење на сцени још од времена лојаница и свећа и да

11 Преводимо француску верзију оригинала, постојећи превод са енглеске није довољно јасан.

12 У Бекетовом краткометражном, неком филму, *Филм*, који режира А. Шнајдер (A. Schneider) у Њујорку, током лета 1964, Бастер Китон игра улогу човека који бежи од камере, од погледа животиња и ствари, да би схватио како не може умаћи самоперцепцији. У питању је експериментално кинематографско дело у црно-белој техници, које траје само двадесет два минута, пројектовано на Венецијанском филмском фестивалу 1965. године.

13 У једном писму А. Шнајдеру (A. Schneider), својевремено најважнијем америчком редитељу Бекетовог позоришта, драматург саветује да се рефлектор сматра четвртим ликом комада.

традиционално не припада сценској фикцији, што иде у прилог нашем ставу о посебном нивоу.

Наративна вредност псеудодискурса

М. Енглберц *Комедију* сврстава у *приповедно позориште* (*théâtre narratif*), а не у *позориште-приповест* (*théâtre-récit*), које је у целости наративно, делећи њен текст на три групе, по узору на Бекета¹⁴: „Нарацију” (први део у којем ликови приповедају), „Медитацију” (други, током којег коментаришу своју ситуацију), и „Хор” (ретки моменти када ликови говоре заједно, било да потпадају под нарацију или медитацију) (Englberg 2001: 53). Бекет даје кључеве изведбе, не и интерпретације комада: ми бисмо их свели на две групе, јер Ж1, Ж2 и М користе два начина исказивања, чију дистинкцију дугујемо Бенвенисту, *дискурс* (*discours*) и *причу* (*histoire*, за коју се данас чешће користи термин *приповест* (*récit*)). Око дела текста који се може сматрати *причом* у Бенвенистовом значењу нема недоумица, али је корисно продискутовати ниво *дискурса*, јер га критичари као таквог не доводе у питање, те Енглберц *Комедију* не сврстава у позориште-приповест, које карактерише наративност читавог текста.

Подсетимо да, у оквиру субјективности у језику, Бенвенист разматра употребу личних заменица и констатује да се оне не односе „ни на неки концепт, ни на неку индивидуу” (Benvenist 1963: 261, прев. Б. Т.). Тако је *ја* инстанца дискурса (*instance de discours*) која се односи на чин индивидуалног говора и означава локутора (*locuteur*) који га је изговорио. „Реалност на коју указује је реалност дискурса” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т.). С обзиром на говорну ситуацију, заменице мењају своје референте. Оно што је за нас овде интересантно јесте да исти положај имају и деиктички изрази који „организују временске и просторне релације око 'субјекта' узетог као репер” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т.), што значи да они не зависе од реалности, нити на њу указују, већ се „дефинишу само у односу на дискурзивну инстанцу која их производи, то јест у зависности од *ја* које се њоме исказује” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т.). Осим деиктичких израза, за *дискурс* и *причу* везује се и специфична организација глаголских времена, чија је референца презент, а он се опет реферише само на ситуацију исказивања: „Временски репер презента може бити само унутар дискурса” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т.). Бенвенист опомиње да је погрешна дефиниција презента коју даје *Le Dictionnaire général*, по којој је презент „време глагола које изражава време у којем се налазимо”, јер је једини критеријум „време у којем *говоримо*” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т., подв. Е. Б.). Увек смо у презенту, чак и кад користимо плусквамперфекат. Зато је презент „вечно 'присутан [présent]’ моменат, иако се никад не односи на исте догађаје једне 'објективне' хронологије, јер је детерминисан за сваког локутора сваком од инстанци дискурса везаном за њега” (Benvenist 1963: 263, прев. Б. Т.).

¹⁴ Бекет је овом поделом објаснио природу гласова током једног радиофонског снимања за Би-Би-Си (ВВС), она није ни у једној верзији објављеног текста (Comédie Play).

Из овог осврта на Бенвениста, извлачимо важан закључак за тумачење *Комедије*: ниједан од три параметра дискурса, лице, време и место – *ја-овде-сага* (*je-ici-maintenant*) – не зависи од времена у којем се локутор налази, већ од оног у којем говори. Наша хипотеза је да у *Комедији* презент исказивања локутора има вредност прошлог времена (као што то може имати управни говор при приповедању у прошлом времену), презент анахрон у односу на презент представе, а то је разумљивије ако се Ж1, Ж2 и М посматрају као инстанце исказивања, а не традиционални ликови. Како комад одмиче, приче или приповести у *Комедији* су постепено замењене дискурсима, једнако фрагментарним и испреплетаним, које можемо обележити са ДЖ1, ДЖ2 и ДМ. Ако су Ж1, Ж2 и М у истом презенту, који коинцидира са презентом извођења представе, зашто се онда не чују и не виде? Ништа не мења ни кад говоре у хору, они не знају за присуство других, то је експлицитно у тексту: „Ж2. – Били би у стању и да ме жале, кад би могли да ме виде. Али никад колико ја њих жалим” (Beket 1972: 27). Покушајмо објаснити збуњујућу констатацију, да постоји јединство места, али не и времена, на основу искуства које имамо у раду са Бекетовим текстовима. Постојећа дихотомија светло/мрак, коју треба тумачити као улазак/излазак¹⁵ из простора фикције, указује на то да су „угашени”, „замрли”, сваки пут кад нису осветљени и не говоре, а када се снопом светлости сукцесивно активирају у презенту представе, никад не „постоје” заједно. Отуда урне, за које се пре може претпоставити да садрже пепео, него тела, од којих је остала само глава, вероватно мисао. Идеја је да „васкрсавају” сваки пут кад светлост падне на њих, пошто се Бекет у *Комедији* поново инспирише, на ретко очигледан начин, амблематичном фигуром певајућег Мемноновог колоса (који стражари на путу за тебанску некрополу), која је у роману *Малон умире* „уздигнута до симбола бекетовског уметника” (Vesler 2009: 15). Феномен је описан у Филостратовом *Живопису Айолонија из Тијане* на следећи начин: „Чим је зрак [сунца у зору] додирну уста, Мемнон проговори, његове очи постадоше сјајне, као очи човека изложеног сунцу” (Molinie 2010: 104, прев. Б. Т.). Поред ногу Мемноновог колоса, са сваке стране, исклесана је по једна мања, женска фигура, што одговара диспозицији протагониста у *Комедији*, две жене и човек у средини. Ж1, Ж2 и М постоје у фикцији само када су осветљени, односно када говоре, њихово стање ван те ситуације је латентно, чак летално.

Ово објашњење није довољно за моменте када протагонисти производе дискурс у хору, који делују као илустрација Бенвенистове дефиниције да презент није „време глагола које изражава време у којем се налазимо”, него „време у којем *говоримо*” (Benvenist 1963: 262, прев. Б. Т., подв. Е. Б.); то ипак имплицира да говоре у различитим временима, те да њихови презентни не коинцидирају, иако је емисија дискурса истовремена.

¹⁵ Почетак *Дружбе* (*Compagnie*) указује на стварање фиктивног света из „мрака”, „Замислити.” обележава прелазак на ниво фикције: „Један глас пристиже некоме у мраку. Замислити.” (Beket 1985: 7).

„Светлостī нестїане са 2ж. Замрачење. Петї секунди. Млазеви светлостїи, уйола слабији нежо доїтад, истїовремено на сва шїри лица, Гласови сразмерно шїшии.

1ж Милост, милост –
 2ж ЗАЈЕДНО Да кажем да нисам –
 М Кад је дошло до те прве промене –” (Beket 1981: 223).

О чему је овде реч? Бекет је показао у првим реченицама *Неименљиво̄* (*L'Innomtable*) да је свестан релативности деиктика: „Где сада? Када сада? Ко сада?”¹⁶ (Beket 1953: 7, прев. Б. Т.). Дакле, када текст подвлачи опозицију некад/сада, односно прича/дискурс: „М. – Пустити снови. Некад било. А сада –”, можемо поставити питање из *Неименљиво̄* „Када сада?”, будући да временски адвербијални деиктик *сада* (*maintenant*), из тријаде *ја-овде-сада*, упућује на дискурс, али очигледно не на дискурс који настаје у презенту представе, већ је тада само (ре)активиран снопом светлости. Када се читав комад понови по други пут, како то траже дидаскалије, поново ће исти деиктик *сада* привидно коинцидирати са презентом представе – „М. – Пустити снови. Некад било. А сада –” – мада је деиктик *сада* понављањем текста релативизиран, па означава у реалној хронологији представе презент из прошлости, као да се ради у управном говору, као да Ж1, Ж2 и М цитирају све што су рекли приликом првог извођења представе. У француској верзији текста, не и у енглеској, Бекет даје могућност да се промени редослед извођења фрагмената. У репризи текста, дискурси ДЖ1, ДЖ2 и ДМ из првог извођења се тим пре морају обележити различито у другом, рецимо ДМ', ДЖ1' и ДЖ2', како би узели у обзир нове варијације три упоредна сижеа исте фабуле, знајући да ни презент емисије дискурса није идентичан. Како је публика већ видела и чула све што се десило на сцени првог пута, а протагонисти се од почетка до краја управним говором самоцитирају, ДМ', ДЖ1' и ДЖ2' попримају вредност приповести о првом извођењу текста пред том истом публиком. Презенти у ДМ', ДЖ1' и ДЖ2' су презенти из прошлости¹⁷, као што је то случај са управним говором уметнутим у приповести супруге (ПЖ1), што се може закључити само на основу логике, јер су се могли свађати само кад су били заједно: „1ж: Скини ми се с врата! (Бесно) Скини ми се с врата!!!” (Beket 1981: 224)). Бекет драматуршким обртом на нивоу структуре *Комедије* отвара могућност да се и на ДЖ1, ДЖ2 и ДМ гледа као на понављање, или ранијих извођења, или – самог текста комада, преузимањем речи (цитатом) његовог творца, чији су ликови творевине и који му све дугују. Нећемо га помешати са писцем,

16 „Où maintenant ? Quand maintenant ? Qui maintenant ?” (Beket 1953: 7).

17 Бекет га је већ користио. У *Последњој штраци*, Крап слуша свој давно снимљени, традиционални рођендански биланс. Снимак је у презенту, који има вредност плусквамперфекта у односу на моменат преслушавања траке. У роману *Молоа* (в. Теџановић 2009), Бекетов наратор јукстапонује текст у презенту писања романа и текст у презенту написан много раније, уведен пресумпцијом: „Ево мог почетка. Мора да нешто значи кад су га задржали” (Beket 1951: 8, прев. Б. Т.), у којем презент (из прошлости) има вредност плусквамперфекта.

већ са његовим двојником у фикцији, имплицитним аутором, кога конципира В. Бут (W. Booth). Раскорак, подвајање, правило је код Бекета, а (само)цитат га потврђује. Роман *Како јесте* (*Comment c'est*, 1961), издат десетак година пре *Комедије*, представља се као цитат нечијег гласа од самог инципита: „како је било цитирам пре Пима са Пимом после Пима како јесте три дела говорим оно што чујем” (Beket 1990: 9). За Б. Клемана, у Бекетовом делу „постоји глас, или интрузија гласа, зато што постоји подвојавање – раскорак [écart]” (Kleman 2006: 90, прев. Б. Т.). Сукцесивне верзије истог текста су део те поетике раскорака. Зато сматрамо да су дискурси ДЖ1, ДЖ2 и ДМ конципирани као чувари окамењених презентâ из прошлости, цитирањем дискурса из текста комада, које због антериорности треба обележити са ДЖ1⁻, ДЖ2⁻ и ДМ⁻; они су у презенту писања комада од стране имплицитног аутора и обраћају се, пре свега, имплицитном читаоцу. Не излазимо из фикције, а дискурси ДЖ1, ДЖ2 и ДМ такође постају приче (*ја* кажем = *он* је рекао), као што је то случај за ДМ⁻, ДЖ1⁻ и ДЖ2⁻ приче (*ја* кажем = *ја* сам рекао да је *он* рекао). Исто важи и за ПЖ1⁻, ПЖ2⁻ и ПМ⁻, подразумева се. Игра маски са заменицама је више него позната Бекетовим читаоцима.

„[D]ans *Compagnie*, il n’y a pas de personnages, ce sont bien les personnes du discours qui prennent et qui laissent tomber des masques (les déictiques), rendant explicites les problèmes de la situation de communication – ou de la simple prise de parole – inhérente à tout texte littéraire. [...] Emile Benveniste peut nous aider à comprendre comment se fait un récit peuplé non de personnages, mais de... pronoms” (Bergonconi 2011: 45).

[„[У] *Дружби*, нема ликова, већ лица дискурса која стављају и скидају маске (деиктике), чинећи експлицитним проблем комуникационе ситуације – или пуког узимања речи – инхерентан сваком књижевном тексту. [...] Емил Бенвенист нам може помоћи да разумемо како се конструише приповест настањена не ликовима већ... заменицама”, прев. Б. Т.]

Дакле, пошто имају вредност приповести, „дискурзивне приповести” *Комедије* не коинцидирају заиста са временом сцене у којем се налазе Ж1, Ж2 и М, који свакако постоје, по правилима фиктивног света овог комада, само кад су осветљени; оне се могу одвијати и симултано на сцени, али времена исказивања не коинцидирају, јер су у овом, псеудо-дискурзивном низу фрагмената, који преовлађује у другом делу комада, публици понуђени различити сижее исте фабуле о пост-љубавном-троуглу, било јукстапоновањем („Хор”) било сукцесивним приказивањем („Медитација”). То је прича о растанку и самоћи, па је и логично што, не делећи више ништа, некадашњи партнери не деле ни временско-просторне координате. Довољно су се удаљили да не знају више ништа једни о другима, па овде није у питању десинхронизовани хронотоп као у приповедном низу (ПЖ1, ПЖ2 и ПМ...), већ се он израчвао у три правца – што нас враћа на идеју о изолованости урни невидљивим зидовима инспирисаним средњовековним мансијама. Два сценска нивоа приповедања се могу представити на следећи начин:

	<u>Прво извођење текста</u>	<u>Реприза извођења текста</u>
Ж1	[ДЖ1 [ПЖ1]]	[ДЖ1' [ПЖ1']]
Ж2	[ДЖ2 [ПЖ2]]	[ДЖ2' [ПЖ2']]
М	[ДМ [ПМ]]	[ДМ' [ПМ']]

1. Схема наративних нивоа у односу обухватања (обухваћено-обухватајуће), за оба извођења текста (за целу представу) *Комедије*. Д = дискурс који има вредност приповести; П = приповест.

Приказани нивои и оба понављања обухваћени су заједно нивоом Светлосне инстанце. Улога светлости је да оркестрира све те старе приче. С обзиром на то да презент псеудодискурзивног нивоа не коинцидира са презентом представе, у којем Светлосна инстанца игра своју невербалну улогу, никаква се интенција не може приписати аутоматима из урни, нити јој се они могу обраћати, како се то, видели смо, тврди. С друге стране, што се двоструког адресата тиче, на основу којег се по традицији реплике намењују и сцени и публици, сценског адресата нема, а публици се троструким посредством, ликова текста комада, протагониста на сцени и инстанце Светлости (која управља одвијањем представе на сцену), обраћа имплицитни аутор. То није, дакле, уобичајено, непосредно обраћање протагониста на сцени публици, при којем је она привилеговани сведок сценске радње, већ обраћање „аутора” текста (из прошлости представе) у виду приповести и псеудодискурса.

Структура *Комедије* до које смо дошли хипотезама и анализом текста уклапа се у Женетову поделу наративних нивоа: инстанцу Светлости можемо сматрати панданом Женетовог *екстрадијегетичког* приповедача¹⁸, у овом случају невербалног, док би Ж1, Ж2 и М, чијим приповестима управља, припадали *интрадијегетичким* приповедачима, и истовремено били *метадијегетички* ликови својих приповести. *Комедија* се може поделити на три наративна нивоа, док би инстанца Светлости била на *екстрадијегетичком* (сећамо се да је светло смештено на средишњој рампи, дакле ван „дијегезе”), псеудодискурси ДЖ1, ДЖ2 и ДМ (ДМ', ДЖ1' и ДЖ2') би били на *интрадијегетичком*, а приповести, ПЖ1, ПЖ2 и ПМ (ПЖ1', ПЖ2' и ПМ') на *метадијегетичком* нивоу. Нивои текста комада су истоветни, само на супротном полу хронолошке осе (ДЖ1'... ПЖ1'...). Идеја наративних нивоа не изненађује, јер Бекетова романескна трилогија бележи три хијерархизована нивоа („аутора”, приповедача и ликова), што је најочигледније у романима *Молоа* и *Малон умире*¹⁹. Дубље читање било ког Бекетовог текста захтева подробно познавање осталих јер је формално захтевно и води рачуна о континуитету.

18 Бекет је склон варијацијама: док је у *Последњој шраци* меморију магнетопона покретала људска рука (Крап), у комедији је ситуација обрнута, људску меморију покреће рефлектор.

19 В. ауторове радове Теџановић 2009 и Теџановић 2013.

Наративни монолоџ и хипертрофирани апарте

Дефиниција монолога увек је представљала проблем, јер га је лакше негативно дефинисати, а то је још тачније у XX веку, када он доприноси истраживању нових сценских могућности, што показује и Бекетово позориште. За потребе овог рада водићемо се дефиницијом Ф. Дибора (F. Dubor), резимеом подробног разматрања овог питања:

„[I] у а monologue quand un personnage, parlant seul, s'adresse soit à lui-même, soit à une entité invisible sur scène, parfois abstraite, parfois correspondant à un autre personnage (convoqué dans le discours mais formellement absent), et que son discours est indirectement destiné au public, qui est le seul à pouvoir pleinement en prendre acte” (Dibor 2011: 25).

[„[II]остоји монолог када се лик, говорећи сам, обраћа било себи, било невидљивом ентитету на сцени, који је понекад апстрактан, а понекад одговара другом лику (коме се дискурс обраћа, мада је формално одсутан), при чему је његов говор посредно намењен публици, која га једина може у потпуности узети к знању”, прев. Б. Т.]

Монолог не треба мешати са *солилоквијем*, честим у савременом позоришту, који се обраћа присутном, али неом саговорнику, нити са *тирадом*, класичнијом формом, која је само дуга реплика у оквиру дијалога са једним или више саговорника на сцени. Са *апартеом* смо исцрпљили могућности, а он се базира на двострукој конвенцији: као монолог вербализује најскривеније мисли лика који се гласно поверава публици, само то чини у присуству других ликова, који га не чују, што се коси са класичним правилом вероватности. Да би ова ситуација била бар донекле вероватна, апарте је по дефиницији кратак, он „заузима место у оквиру дијалогских реплика или постоји као посебна реплика у дијалогу” (Anđelković 2002: 80). Поменули смо да М. Енглберц приповести протагониста *Комедије* (под тим подразумева само нивое ПЖ1, ПЖ2 и ПМ) сматра *наративним монолоџом*, који није непознат позоришној традицији: уметнут у дијалогску потку, он има своју улогу у зависности од епохе, али је често одбациван, за разлику од *лирског монолоџа*, нарочито у класичном позоришту XVII века, због кршења начела вероватности. Монолог се често меша са тирадом, то је најчешће случај са познатом тирадом у Расиновој *Федри*, којом Терамен обавештава оца, Тезеја, о Хиполитовој погибији. Тачније је рећи да се меша са наративним монологом, јер се често помиње као Тераменова „приповест” (*récit*). Редак супротан пример је *Комедија*: М. Енглберц (2001: 339) не разуме, а ни ми с њим, зашто поједини критичари инсистирају на „суштински дијалогској” природи комада. Сценски дијалог у овој једночинки је немогућ, јер протагонисти немају свест о присуству других на сцени, већ су само просторно јукстапоновани. Истина, комуникативна ситуација у комаду не одговара ни монологу, као што не одговара до краја ниједној од поменутих дефиниција. Међутим, ако узмемо у обзир стално присуство приповедача Ж1, Ж2 и М на сцени, који се међусобно не чују, онда се

по дефиницији не може говорити ни о тиради, ни о монологу, већ само о некој врсти наративног *хийерширофираног айаршеа*. Док за солилоквиј присутни адресат мора остати нем, тирада подразумева присуство бар једног адресата на сцени у оквиру дијалогске размене, који адресанта слуша и чује, при чему је тирада само дужа реплика. За монолог је услов да адресант буде сам на сцени, његов једини адресат је публика, па је интересантно да М. Енглберц истовремено сматра да се приповедачи обраћају инстанци Светлости и да је њихова приповест монолошка, док би је у том случају требало посматрати као солилоквиј, код кога је реципијент присутан, али нем. Ипак, говор је механички, ритам пребрз и не дозвољава размишљање, нарочито кад се текст понови, па се не може рећи ни да гласно размишљају. Показали смо да се протагонисти не обраћају никоме на сцени, већ да је читава представа усмерена према вансценском простору, публици. Ако је *Дружба* приказ „мизансцена уметничког стварања”²⁰, онда би *Комедија* могла бити приказ механизма који се активирају при мизансцену позоришног текста, при чему би дискурси ДЖ1, ДЖ2 и ДМ... (и приповести ПЖ1, ПЖ2 и ПМ...) били дословно цитирање текста *Комедије*, а светло апстрактна фигура редитеља. Једино апарте одговара донекле сценској ситуацији *Комедије*, а иначе се најчешће користи у комедији. Бекетов текст савршено испуњава функцију апартеа – поверавање или засмејавање публике – неуобичајени су само његова наративност и дужина.

„М: Онда сам се ја, богами, уплашио и признао свој грех. Изгледала је све очајнија и очајнија. Носила је једну бритву у свом несесеру. Прељубници, примите упозорење: никад немојте признати.

Светлост са М на 1ж.

1ж: Кад сам добила задовољење његовим уверавањем да су прекинули, ја скокнем до ње, баш да је мало онако, злурадо, осмотрим. Обична курветина. Шта је он то могао да нађе на њој, поред мене – *Светлост са 1ж на 2ж*” (Beket 1981: 221).

Апарте је увек обележен у дидаскалијама, што није случај у Бекетовом комаду, али су гласови све тиши, што је једно од његових обележја. Присутни адресати не чују адресанте, што је искључиво ствар позоришне конвенције код апартеа, јер то због физичке близине на којој се налазе није вероватно. Чињеница је да се протагонисти не обраћају директно сали на традиционалан начин, међутим, како то показују и њихови положаји тела, усмерени искључиво према њој, они су чак искључивији у том обраћању: драматуршки гледано, као да се читава представа директно обраћа публици и постоји само због ње, сведока и судије, што је публика по дефиницији (она гледа и просуђује). Сетимо се да и други ниво А. Мекмален подразумева рецепцију саме представе од стране публике. Једино што она под *ћредсћавом* подразумева приказивање процеса

²⁰ „Анализа исказивања [у *Дружби*] нам омогућава откривање разлога те фантазматичне игре, у којој субјекат крије производ дискурса – само књижевно дело – приказујући мизансцен уметничког стварања” (Bergonconi 2011: 45, прев. Б. Т.).

извођења и перцепције, при чему је перципијент Светлост, док ми сма-трамо да је у конфигурацији комада перцепција резервисана за публи-ку, док Светлост „васкрсава” фикцију која треба да буде виђена, што је посао редитеља. Зато Ж1, Ж2 и М већ јесу њене жртве, како то подвлаче дидаскалије, јер је у Бекетовој митологији чест мотив жеље за смрћу, ма-кар она била симболична²¹, или значила излазак из фикције²². Пошто је апарте традиционално кратак, говоримо о његовој хипертрофији у овом Бекетовом комаду, чиме аутор иновира.

Закључак

Рад много дугује интерпретацији М. Енглберца, да се *Комедија* нала-зи на размеђи између *приповедног позоришта* и *позоришта-приповести*, то јест, оног које користи наративни начин (*О, срећни дани, Последња шрака*) и оног код којег је читав комад приповест (*Охајска импровизација, Не ја, Тада*); у оба случаја је, према аутору, дијалогска структура комада замењена наративним монологом, с тим што је у другом генерализова-на. По питању *Комедије*, у раду смо аргументовали супротан став, да се може уврстити у категорију *позоришта-приповести*, као и да се у њеном случају не може говорити о (наративном) монологу, с обзиром на стал-но присуство свих протагониста на сцени, и њихово учешће у сценском говору, упркос одсуству сваке комуникације међу њима, као и визуелног или аудитивног контакта. У ту сврху, најпре смо подсетили на Бенве-нистову опозицију прича/дискурс и разврстали текст протагониста Ж1, Ж2 и М на две серије испреплетаних, фрагментарних приповести (ПЖ1, ПЖ2 и ПМ) и дискурса (ДЖ1, ДЖ2 и ДМ) – тим редом се појављују у тексту. Потом смо радили на хипотези да је комад у целисти наративан, што није очигледно, нити у складу са општеприхваћеним ставовима о делу, и показали како је дискурс протагониста у презенту из прошлости („анахрони” презент постоји и у *Молои*), те да, сходно томе, има вредност приповести – као и приповедни део њиховог сценског гово-ра, који се односи на још даљу прошлост. То смо објаснили на следећи начин: комад драматуршки функционише као стално рађање фикције ни из чега, а инстанца Светлости, која вероватно фигурише редитеља, јер ликови говоре само кад их осветли рефлектор, инспирисана је Бекетовим мотивом певајућег Мемноновог колоса; он је у античко доба „проговарао” у зору, искричавог погледа, кад му на лице падне први сун-чев зрак. По аналогiji, сваки пут кад сноп светлости рефлектора падне на ликове Ж1, Ж2 и М, они „васкрсавају” производећи анахрон дискурс, који не настаје у презенту представе, већ је и он тада само (ре)активира-ни, на сцени „оживљени” – текст *Комедије*. А текст *Комедије* је мизансцен сопственог извођења на сцени, при којем драмско исказивање указује на двоструког адресанта драмског говора: лик на сцени је трбухозбо-

21 Трансформација ликова са променом имена, рецимо у *Молои*.

22 „Кад се било први пут смањило [светло], захваљивао сам Господу, кунем се. Мислио сам Урађено је, речено је, сад ће се све угасити –” (Beket 1972: 20).

рац „аутора” комада (Бутовог имплицитног аутора, не и аутора, Бекета), његов дискурс (као и приповедање) преузет је из текста, изведен, а не настао у тренутку говора. Формална употреба ове једноставне чињенице даје комплексна сценска решења, дискурс постаје прича (*ја* кажем = *он* је рекао), што је прикривено исказивањем, чији формални апарат омогућава присвајања језика при индивидуалном чину говора, како је то показао Бенвенист. Пошто смо утврдили наративност целокупног текста, потпомогнути Женетовом теоријом поделили смо га на три наративна нивоа, који су у односу обухваћено-обухватајуће, а затим показали да природа примарног драмског текста *Комедије* није ни монолог, још мање дијалог, већ апарте, хипертрофирани апарте би било тачније, зато што није традиционално кратак, већ обухвата цео текст сва три лика. Пошто је примарни адресант дискурса реализованог у комаду имплицитни аутор („аутор”) текста, само су дискурси ДЖ1⁻, ДЖ2⁻ и ДМ⁻ у презенту писања текста комада, они се обраћају имплицитном читаоцу („читаоцу”); међутим, када глумци у току представе пренесу гледаоцима поруку имплицитног аутора, у Јакобсоновом смислу, та порука је сам текст, али због његовог понављања на сцени и медијације глумца, ти дискурси нису исти (обележили смо их са ДЖ1, ДЖ2 и ДМ), као што говор и управни говор нису исти. Они имају статус приповести о поруци имплицитног аутора, то јест, приповести о **текстуалној фикцији** из које настаје **сценска фикција**, што од *Комедије* чини мизансцен сопственог извођења на сцени. На основу тога закључујемо да, супротно тврдњи М. Енглберца, и *Комедију* треба сврстати у категорију *позоришних-приповести*, да није монолошки комад, већ у целости саткан од упоредних апартеа, те позоришном вокабулару додајемо нови театролошки термин, *хипертрофирани апарте*; у *Комедији* је наративан, али то не мора бити.

Извори

- Beket 1990: S. Beckett, *Kako jeste*, Čačak: Gradac.
 Beket 1985: S. Beckett, *Compagnie*, Paris: Les Éditions de minuit.
 Beket 1981: S. Beckett, *Igra*, in: *Izabrane drame* (prev. J. Hristić), Beograd: Nolit, 215–232.
 Beket 1972: S. Beckett, *Comédie et actes divers*, Paris: Les Éditions de minuit.
 Beket 1953: S. Beckett, *L'Innommable*, Paris: Les Éditions de minuit.
 Beket 1951: S. Beckett, *Molloy*, Paris: Les Éditions de minuit.

Литература

- Andelković 2002: О апартеу и монолошким репликама на примеру Стеријиних комедија, *Scena*, XXXVIII, 3–4, 79–88. [orig.] Анђелковић 2002: О апартеу и монолошким репликама на примеру Стеријиних комедија, *Сцена*, XXXVIII, 3–4, 79–88.

- Aristotel 1948: *O pesničkoj umetnosti* (prev. M. Đurić), Beograd: Naučna knjiga. [orig.] Аристотел 1948: *O песничкој уметносци* (прев. М. Ђурић), Београд: Научна књига.
- Bergonconi 2011: G. A. Bergonzoni, *Inventeur ou administrateur de créatures ? Les narrateurs de Samuel Beckett*, *Revista Criação & Crítica*, VII, 45–57.
- Benvenist 1963: E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris : Gallimard.
- Best 1989: J. Best, Pour une définition du chronotope : l'exemple de „Notre-Dame de Paris”, *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 89, 6, 969–979. <http://www.jstor.org/stable/40529926>
- Kleman 2006 (2008): B. Clément, Mais quelle est cette voix ? *Borderless Beckett / Beckett sans frontières*, *Samuel Beckett Today / Aujourd'hui*, Tokio, 19, 89–101.
- Dibor 2011: F. Dubor, Le Monologue, la question des définitions, in: F. Dubor, F. Heulot-Petit (dir.), *Le monologue contre le drame ?*, Rennes : Presses universitaires de Rennes, 21–42.
- Englberc 2001: M. Engelberts, *Défis du récit scénique. Formes et enjeux du mode narratif dans le théâtre de Beckett et de Duras*, Genève : Droz.
- Fevri 2000: S. Févry, *La mise en abyme filmique : essai de typologie*, Liège : Éditions du Cefal.
- MekMalen 1993: Anna McMullan, *Theatre on trial. Samuel Beckett's later drama*, London, New York: Routledge.
- Molinie 2010: A.-M. Molinié, *Mémoires d'Égypte*, Saint-Denis : Publibook.
- Prins 2011: DŽ. Prins, *Naratoški rečnik*, Beograd: JP Službeni glasnik.
- Tešanović 2013: B. Tešanović, *Sistem projekcije i programi pisanja u romanu Malon umire* Samuela Beketa, *Književna istorija*, XLV, 149, 2013, 135–158. [orig.] Биљана Тешановић, Систем пројекције и програми писања у роману Малон умире Самјуела Бекета, *Књижевна историја*, XLV, 149, 2013, 135–158.
- Tešanović 2009: B. Tešanović, *Système de projection et programmes d'écriture dans Molloy de Samuel Beckett*, *Filološki pregled*, XXXVI, 2009/2, 65–72.
- Vajs 2012: K. Weiss, *The Plays of Samuel Beckett*, London: Methuen Drama.
- Vesler 2009: É. Wessler, *La littérature face à elle-même: l'écriture spéculaire de Samuel Beckett*, Rodopi, 2009.

Biljana S. Tešanović

THE BECKET MEMNON SONG: HYPERTROPHIED ASIDE IN COMÉDIE

Summary

Unlike Mr. Engelberts' opinion, according to which Beckett's one-act *Comédie* is to be related to his previous *Oh les beaux jours* and *La dernière bande*, where the narrative mode takes an important place, and not at all to his later plays, *Impromptu d'Ohio*, *Pas moi*, *Cette fois*, that belong to the theater-narrative, we argue that it should be classified in this second category. The reason why is that the value of the discourse, as per Benveniste, is balanced by drama-

turgic innovations so that it can be perceived as a story (narrative). Considering the newly discovered structure of *Comédie*, we discuss the possibility to apply Genette's narratological methodology in order to determine how this layout stretches the limits of the theatrical genre, while staying within these limits, extended in a way. We also question the existence of dialogue or "narrative monologue" in *Comédie* and propose the rewording of one word from the theatrical lexicon, *aside*, by introducing the concept of *hypertrophied aside*.

Keywords: *Comédie*, hypertrophied aside, narrative theater, theater-narrative, narrative levels.

Примљен 20. новембра 2017. године
Прихваћен 11. децембра 2017. године

Снежана З. Шаранчић Чугура¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет, Сомбор

ПРЕДГОВОРИ БОРЕ ЋОСИЋА КЛАСИЦИМА КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ

У раду се разматрају предговори које је Бора Ћосић написао шездесетих година XX века за Дефоовог *Робинсона Крусона*, Свифтов роман *Гуливерова путовања*, Твеновог *Тома Сојера*, Краљевину *Лаждijажди* Ј. Ј. Змаја, Нушићеве *Хајдуке* и Егзиперијевог *Малоџ иринца*. Указује се на поједина стилска обележја датих текстова, улогу цитатних импулса, тумачење идејности наведених дела, на елементе који ове предговоре и данас чине неконвенционалним, како са аспекта устаљеног школског интерпретирања канонизованих дела светске и српске књижевности за децу, тако и са аспекта очекиваног изгледа и функције предговора у том контексту.

Кључне речи: Бора Ћосић, књижевност за децу, предговор.

У контексту књижевности за децу Бора Ћосић помиње се најчешће као приређивач антологије *Дечја поезија српска* (1965), књиге која је и избором дела, и концепцијом, и предговором „Дечја поезија данас”, умногоне утицала на промену статуса књижевности за децу на српској културној сцени. О значају те антологије много је писано: оспоравана је и хваљена је, гледана и с резервом и нескривеним одушевљењем.² Њена полемичка природа, и имплицитна и експлицитна, њена повишена интонација, страственост, искључивост, бескомпромисност, став и визија о томе шта јесте и какво јесте модерно песништво за децу, и данас, после више од пола века од објављивања, не допушта равнодушно читање.

Но, овде пажњу привлачи други вид Ћосићевог ангажмана у литератури за децу: предговори које је написао шездесетих година XX века (када је уредништво у „Просветиним” едицијама потписивао Живоград Стојковић) за неколико класичних наслова светске и српске књижевности за децу.³ Можда се они могу учинити минорним и успутним

¹ sarancic.cutura@gmail.com

² О значају Ћосићеве антологије и предговора који је отвара Ј. Љуштановић каже да „нико од писаца и критичара поезије за децу, из шездесетих, није тако свеобухватно говорио о овој поезији језиком *поетике модерног* као што је то учинио Ћосић”, те да је „Ћосићев текст први синтетички поглед на један живи песнички феномен још у настајању. Он је остао и до данас један од најкомплекснијих приступа српском песништву за децу, из педесетих и шездесетих година 20. века” (Љуштановић 2009: 255).

³ „Прича о Робинсону” (у: Данијел Дефо *Робинсон Крусон*, превод Владета Поповић. Београд: Просвета 1965, 5–8), „Како је постао Гуливер” (у: Џонатан Свифт *Гуливерова путовања* превод Сретен Марић, Београд: Просвета, 1963, 5–9), „Познајете ли Тома

када се упореде са замашношћу антологичарског подухвата, али полази се од претпоставке да подједнако сведоче о Ћосићевом промишљању књижевности за децу. Писани у периоду заиста живог критичког и полемичког интересовања за дечју литературу, ови предговори нису случајни или каприциозни Ћосићеви „излети” – они су део трагања за њеним идентитетом у деценијама када се истим питањем (различитим начинима, поводима и побудама) баве многи, почев од, рецимо, Бранка Миљковића, Хусеина Тахмишчића, Вељка Петровића, Данила Киша, Душана Радовића, Милована Данојлића, Григора Витеза, Бранка В. Радичевића...⁴ Посебност Ћосићевих предговора (осим, наравно, оне коју даје аутентично ауторско перо), препознаје се у специфичној контекстуализацији: у окриљу официјелне, институционализоване категорије школске лектире и предговора као нарочитог дела обавезног „методичког апарата”, намењени су понајпре деци као читаоцима. Само донекле се може говорити о постојању унапред задатог ограничавања условљеног таквим контекстом. Оно, може бити, захвата основно (обим текста, методологија, речник), али се по свему осталом, управо у духу Ћосићевог односа према књижевности, ови предговори суштински опирају конвенцији и исказу по матрици уходаног и провереног обрасца.

Ако се од тог уводног текста, првог ког читалац угледа кад прекрене лист са насловом књиге, очекује да буде позив и мамац, онда је Бора Ћосић несумњиво знао „бацати удицу”. Наиме, сви су, по правилу кратки, динамични, „брзи”, присно дијалогски усмерени ка читаоцу, фокусирани мање или више на једну средишњу раван дела и властиту импресију и асоцијацију, неформални, крајње непретенциозни у смис-

---

Сојера?” (у: Марк Твен *Доживљаји Тома Сојера*, превод Станислав Винавер, Београд: Просвета, 1963, 5–8), „Приручник из змајологије” (у: Јован Јовановић Змај *Краљевина Лаждипајжди*, Београд: Просвета, 1963, 5–7), „Како је у хајдуцима” (у: Бранислав Нушић *Хајдуци*, Београд: Просвета, 1963, 5–8) и „Пилот – песник” (у: Антоан де Сент-Егзипери *Мали ирци*, превод Страхиња Јелић, Београд: Просвета, 1969, 5–8).

4 Реч је о Миљковићевим текстовима „Поезија за децу и осетљиве” („Видици”, 1955), „Поезија за децу” („Видици”, 1956) и „Кад би дрвеће ходало” („Књижевне новине”, 1959); Тахмишчићевом тексту „Покушај уопштавања: о литератури за децу” („Израз”, 1957); есеју В. Петровића „О дечјој поезији Ј. Јовановића-Змаја” из 1958. године; Кишовом тексту поводом Данојлићеве збирке *Како спавају шрамваји* „Дечје – као маска” (НИН, 1960); есеју Д. Радовића „Дете и књига”, прочитаном на Саветовању Змајевих дечјих игара 1959. године; низу Данојлићевих текстова почев од „Медведи и зечеви нису криви” („Борба” 1958), до „Расправе о наивној песми” из 1967. и потом, у коначној верзији, 1973. године; Витезовом есеју „Дјетињство и поезија” („Умјетност и дијете”, 1969); тексту „Шта све не сме да стане у песму за децу” Бранка В. Радичевића („Борба” 1963). Осим тога, дати период обележава и мноштво другачијих видова истоветног интересовања: рецимо, „Данас” штампа колаже аутентичних дечјих текстова, а поводом Бодлеровог „Морала играчке” оглашавају се Радомир Константиновић, Раша Попов и Бора Ћосић; телевизијска продукција за децу доспева до завидног нивоа захваљујући Душану Радовићу као главном уреднику Редакције програма за децу (од 1964. године), који је у ту медијску „диверзантску” групу окупио највише песнике (само за серију „Име и презиме” тв-драме писали су Александар Антић, Љубивоје Ршумовић, Матија Бећковић, Милован Данојлић, Александар Поповић, Мирко Ковач, Бора Ћосић, Филип Давид), итд.

лу критичке (и сваке друге) фактографије... С једне стране, то и нису предговори, бар не као подацима набијени уводници зарад књижевног просвећивања младежи, с друге стране јесу управо супротно – парадигма предговора у литератури за децу, модел који је тек по изузетку заживео у домаћој издавачкој пракси. Они ни по чему не одступају од Михизових запажања о Ћосићу као „необичном писцу” без литерарних претходника и потомака, писцу „својеглаве оригиналности”, оном који је привидно „наиван и произвољан”, а истовремено „рафиниран и апсолутно доследан”, „ситницама се бави, а крупно погађа; лежерно прича, а стооко види” (Михајловић 1988: 306–307). У истом духу читају се и ова кроки отварања класика дечје књижевности.

Један од њихових заједничких именитеља јесте карактеристичан стилски поступак и приступ: разбити клише, изненадити запажањем, а посебно формулацијом запажања, избећи објективно, уздржано и поучително казивање, држати се прозног дискурса, али увек као непосредног живог разговора, необавезног, узбуђеног, фрагментарног, упорно и доследно у власти коментара и дигресија, насмејати и „зажарити” будућег читаоца. Ако се погледа само начин уобличавања класичне „белешке о писцу”, обавезног сегмента у конструкцији сваке књиге, све речено добија потврду. Данијел Дефо, „кобасичарев син” са незгодним презименом које је сам „поправио”, човек који „није успео да сачува годину свог рођења”, представљен је као војник, пропали банкар, новинар („и тако се лепо посвађао са целим светом”), „нешто је петљао са политиком (да би стекао фино име шпијуна и тајног агента)”, писац сатира („зато је седео у тамници, био одвођен на срамни стуб, па поново писао спрдачине, као ону под насловом *Похвала срамном стиубу*”), и „укратко, није баш лако било оборити га на леђа” (Ћосић 1965а: 5–6). Џонатан Сфит био је „човек под периком, дебео, строг и по много чему блесав”, што читаоцима „неће ни најмање сметати”, а уз то био је „један од највећих прогонитеља глупости и предрасуда у свим временима” (Ћосић 1963: 5–9). Марк Твен је био пре свега весељак и пустилов, тек потом писац (Ћосић 1963а: 8). Бранислав Нушић и конзул, и комедиограф, и политички затвореник, и шалција, и „највећи предратни забављач деце и одраслих”, и сатиричар, човек који се бавио „различитим занатима”, а „крај свега тога умео је да састави седамдесет четири године живота” (Ћосић 1963с: 8). Не би се могло рећи да је овде реч о подилажењу публици којој се и предговор и дело намењују, некакво срачунато комедијашење преко моста лежерности и вица, или удољовавање дечјој фасцинацији необичним. То је Ћосићева ругалица енциклопедијски-информативном односу према детету, писцу и књизи за дете. Овде је биографска белешка дата у елиптичној техници која демистификује феномен аутора хуморним (каткад и иронијским) цепкањем ореола страног, далеког, туђег одраслог света и умних људи који творе књигу за децу.⁵ Учинити име са корица живим и

5 Између осталог, то је видно у присном Ћосићевом односу према свим ауторима којима се бави, а посебно када им име даје са фамилијарном варијацијом, као рецимо,

животним, препознати му ауторитет у слободном духу пре свега осталог и то потом изрећи без дистанце – можда је први корак да и дело добије исти статус у свести наивног читаоца.

Други важан принцип својствен предговорима о којима је реч уочава се у компаративистичким потезима-узгредницама, али њихова површност тиче се само простора који формално добијају и непосредно исказане аргументације, која, по логици ствари, и мора изостати у овом контексту. Суштински, сваки од њих садржи обиље наговештених спона између књижевних дела, које, каткад, бивају посве запретене и посредне алузије, неретко и прећутно упућене искуснијем читаоцу. Тако се, рецимо, чита део предговора *Гуливеровим путовањима* који додирује сегмент из Керолове *Алисе у земљи чуда*.⁶ Домишљајући којим је све путевима Свифт могао доћи до идеје за овакав роман и све „керефеке” којих је у њему на претек, аутор предговора ће претпоставити да је и он можда знао за рецептуру *ловљења крокодила уз помоћ кућице шибица и обрнутог двогледа*, да је можда заборавио да окрене двоглед како ваља па с наопако постављеном справом на очима наставио да „шетуцка по свом дому”:

„Укућани мора да су му изгледали јако мали, ниски и страшно мршави. Намештај му се морао причинити онакав какви су намештаји по свим поштеним луткиним кућама. А тек његове сопствене ноге! Оне су биле тако дубоко испод његовог погледа да је свакако морао помислити да ће се добро напутовати док буде могао да завеже одрешену пертлу” (Ćosić 1963: 7).

Када Свифт постане асоцијација на књижевну јунакињу и у овом предговору имагинарно искуствено везан за истоветан фантастични механизам, Алисиним речником „телескопског растварања” стварности (од властите телесности и идентитета до света у ком се тај идентитет обликује), онда и то говори у прилог неконвенционалном Ћосићевом читању литературе за децу. Парадигматичан сегмент Кероловог романа дискретном алузијом пребачен на Свифтову поетику намеће се као витална компаративистичка нит: тајна је у визури, тачки гледишта, перспективи отвореној за разнолике облике измештања очекиваног и познатог, његовој разградњи, релативизацији, пародијској (де)конструкцији, свему ономе што, коначно, обележава и Ћосићев приповедни поступак.

Посредан импулс из Кероловог романа присутан је и у његовом читању *Малоџ принца*. И овога пута реч је о упоредној упадици коју аутор предговора учитава и ишчитава у Егзиперијевом роману. Када набраја шта се све из њега може сазнати, каже да ће то бити и чињеница да:

„на свету живи мудра лисица која зна одговоре на сва питања (да су је питали оно старо, претешко питање: по чему су гавран и писаћи сто слич-

Брана Нушић, Аца Вучо или Душко Матић.

6 У Ћосићевој есејистици Керолов роман показује се као вишеструко важно цитатно „место”. Рецимо, у контексту посве другачијем од овог о коме је реч, у тексту „Марко Ристић, једна породична драма” из *Погледа малоумног* (1991), *Алиса* добија статус интригантне повезнице са надреалистичким уметничким искуством, Жаријевим *Краљем Ибијем*, Јонеском, Сосиром, Деридом... (Ćosić 1991: 128–143).

ни, она би сигурно, поновила једини тачан одговор: по томе што им пера помажу да буду оно што јесу)” (Ćosić 1969: 7).

Као права претходница јонесковске игре апсурда, нонсенсни дијалог Лудог Шеширције и Алисе пробљеснуће изнова у поприлично неочекиваном контексту и нитима Ћосићеве асоцијативне мреже смрсити се у велико, неразлучиво клупко књижевне имагинације. Никад раније уочени литерарни сродници овога пута повезаће се заједничком „логицом” коју им аутор предговора нуди пре као потенцијално поље сусрета, интригантно понајвише свима који се упуштају у тумачење Егзиперијевог дела, него што им га учитава из властитог хира. Овом паралелом најављује могућу интерпретацију истоветног надреалистичког поигравања језиком, поетиком бесмисла и баналности, истоветну демистификацију разума и радост парадокса. Ако је Егзипери алегоријску мудрост типичне басновне јунакиње заменио мудрошћу другог кова, философско-егзистенцијалистичком, и дао јој помало резигниран, меланхолични, усамљенички ореол, Ћосићев предговор јој је добацио још један изазов и сугестијом да је реч о лику који ствари види онако како их виде деца – погодио у средиште *Малог принца*.

Указивање на паралелу између Твеновог *Том Сојера* и Радовићевог *Катеџана Цона Пиплфокса*, Давичове песме *Чим сам смех угледао* и Вучове поеме *Подвизи дружине Петр џејлића*, само наизглед бива сведено на низ произвољних асоцијација. Ако је подсећање на Радовићеву радио-драму сасвим очекивано понајпре због сродне опојности гусарског света и начина живота,⁷ део Давичове песме изврцава прилично изненада. Бежање из школе и жеља да се оде у свет последица је једноставне чињенице: „деца не воле досадна места као што не воле досадне књиге”, каже Ћосић (Ćosić 1963a: 7), али удевање оваквог компаративног детаља наговестиће много више од онога што се непосредно изрекло. Када се Давичови стихови о изнова пробуђеном сећању и осећању узбуђења које је пратило дечачко бежање из школе, када је *био трајер и ловац / крај обале без браве, / и зелен морейловац / на левом влату траве* (а које се у датој песми јавило у пуноћи сензуалности и изразите Давичове поетске чулности),⁸ нађу у свету Сојерових пустоловина и мангуплука, они одају утисак нечег зачудног, нечег што се опире логичком разумевању. Тај утисак Ћосић додатно појачава коментаром:

„(Каква је то сад обала без браве, а о левом влату траве да и не говоримо. Па лепо.

7 Ћосић пита читаоце: „Јесте ли чули за славног гусарског капетана, Цона Пиплфокса, прозваног у народу Звоно? Једино та дивна природа могла би да се мери с јунаштвом и чудесима које је начинио Том Сојер” (Ćosić 1963a: 6).

8 Давичова песма гласи: *Чим сам јој угледао / врућ смех низ груди голе, / осетио сам се као / када сам бежао из школе / и био трапер и ловац / крај обала без браве / и зелен морепловац / на левом влату јаве. / Очима сам је мојим / однео непознату, / да ноћу то дете дојим, / Африку ту меснату / што црта на челу мом мапу / суза и других пића / кад грлим шуму у слапу / њених мокрих мишића* (Davićo 2008: 56).

Откуд се уопште обала може закључати кад са свих страна можеш запливати у реку. А јаве има, ваљда, и леве и десне, као и влаги траве)” (Ćosić 1963a: 6–7).

Логика здраворазумске логике и логика надреалистичког односа према стварности, животу, песништву, различити су системи мишљења. Утисак је да Ћосић намерно пародира сваки буквализам, посебно онај који се тиче читања поетског језика; као да иронијски и бесповратно детронизује стереотипну учитељски настројену визију о јасности и једнозначности поетског говора (баш својственог школи чију парадигму представља Сојеров учитељ, господин Добинс, „човек који се нимало не разуме у гусарске послове”); као да потура читаоцу парче песме-ребуса којим провоцира на одважност у мишљењу, говору, поступању тако што јој се привидно ишчуђава, тако што је псеудо-негира и готово насилно банализује.⁹ Идентификација је можда спорна када је реч о детету читаоцу, али сасвим интимна, стварна и могућа када је реч о писцу предговора који са аутором наведених стихова може делити исто искуство. То је траг који сведочи да ће авантура детињства занавек остати исијавање у свету одраслости, да ће имати потоњу тежину симболичког корелатива неким другачијим узбуђењима (љубавним и еротским) и бити им, по силовитости, непосредности и страствености, једина достојна паралела.¹⁰ Смештена у овакав контекст, без назнаке имена песника или наслова дела, Давичова песма постоји као енигма, нелогичност, онеобичавање, алогичност, напосто детету неразумљив, а можда баш зато и провокативан детаљ. Исто тако ни уношење парафразираних фрагмента из поеме о *Пешићима* Александра Вуча и Душана Матића (аутора предговора, колажа и прозних међутекстова између Вучових певања), директно питање читаоцу да ли познаје Њору, Краку и Ђођу, да ли зна „како су ова три вештака, три вршњака, три дечака спасили Миру из манастирских зидова”, из школе које су некада биле „као манастири: много батина а ништа за ужину” (Ćosić 1963a: 7), не произилази из уочавања мотивске сличности или сродне судбине и природе литерарних јунака. То је паралела са тежином полемичког: она посредно отвара питања аутономног статуса детињства у животу и уметности; обједињује свет америчког књижевног реализма и српске авангарде у похвалу заједничкој визији детињства као слободе, сновидног, маштеног, бунтовног; дотиче питање социјално ангажованог у литератури... Ћосићев став о делу за децу А. Вуча недвосмислен је,¹¹ а када се оно постави у окриље Твеновог рома-

9 Другим речима, овде се не ишчитава прикривен полемички набој, нека врста коментара поетског света и израза Оскара Давича, некакав интерни књижевни „обрачун”.

10 У предговору антологије *Дечја поезија српска* о Давичу ће рећи: „Оскар Давичо, као и сви остали природни слухисти за језик, приближава се *Детињством* дечјем свету не само средствима садржинским; бројна места његовог многотомног дела користе зналачки и неумерено ’инфантилни’ дух и фразу стечену у јединственом партеру српског и београдског дечјег аргоа” (Ćosić 1965: 17).

11 Такође у предговору антологији *Дечја поезија српска* бележи да је Александар Вучо „много више песник за децу и, истовремено, много мање но што се то може поми-

на, добија једну додатну димензију, исто као што је од ње, баш као и од Душана Радовића и Оскара Давича, и *Том Сојер* добија. Та врста интеракције укида сваку књижевноисторијску дистанцу и по принципима елиотовски схваћене традиције нуди радост препознавања уметничких светова. Васпитавање читалачког духа у том правцу можда је један од највећих доприноса Ћосићеве визије предговора књижевним делима.

И скривени компаративистички потези у предговору Нушићевом роману носе исти потенцијал вишезначних кодова. Први се односи на усмену епску песму, „преславне хајдучине” из „наше историје”, који одреда имају „страшна и чудновата имена” (Ćosić 1963c: 5). Кад са готово стихованог набрајања њихових застрашујућих имена, пређе на Жики Дроњу, Милета Врапца, Симу Глуваћа, Миту Трту, Лазу Црвцу и Чеду Брбу – погађа средиште пародијског и комичког Нушићевог наума. Јер, јаз између Вида Жеравице, Костреш Харамбаше, Станоја Главаша, Вучка Мучивуна или Старине Новака и Дроње, Врапца, Трте, Цврце, Глуваћа и Брбе није само јаз између епске вертикале и њеног наличја у инфантилној перцепцији. Кроз тај процеп уденуло се нешто плодотворно анархично, а својствено књижевности за децу: непристајање на недодирљивост било каквог ауторитета. Тиме што потцртава да има хајдука/хајдучина и „хајдука” Ћосић циља на превратнички импулс Нушићевог романа, који ће знатно касније пуну снагу добити, рецимо, у делима за децу Бранка Ћопића, а потом и многих савремених аутора. Осим тога, такође посредно увођење Нушићеве *Аутобиографије* у видокруг читалаца *Хајдука* доприноси некој врсти поистињавања фикције као личног искуства, сугестије која књижевност чини животом, и обрнуто, живот великом имагинацијом. Но, чини се, функција ове појединости не иде у правцу наглашавања биографског слоја у Нушићевом роману, већ у правцу за дете тако нужне идентификације: нема разлике између писца (који је, „по сопственом признању” био прави „вештак” да разбије прозор и сестри главу, упали сламу на тавану, сипа мастило у слатко од ружа или се одметне у хајдуке), јунака његовог дела и читалаца пред којима се оно налази. Укидање дистанце можда је основни предуслов за истински ужитак у уметности, могућ тек када се осећа као део властитог света, потреба, назора, философије, емоције... Из истог разлога у предговору *Хајдуцима* наћи ће се и малена паралела са Твеновим романом.¹²

слити. Свим својим надреалистичким поемама и чудесним дадаистичким заврламама, које праскају од језичког преобиља, праве хуморности и сјајне веселости, његово песништво дечје је у најбољем и ваљда правом смислу те речи: оно као ретко које друго поседује изворну чар неконвенционалности, као што је аморално, као што је одрешено сваке везе с логиком, тврдим и окрутним распоредима одраслог света. [...] На другој страни, из неколико поема и песама општепознато и општепризнато *дечјих*, изразите социјалне оријентације, једног чак, казало би се друштвено ангажованог напора само заоденутог у реклу дечјег песништва, једва је било могуће издвојити два одломка чија спонтаност превазилази првотни узрок и намеру” (Ćosić 1965: 25).

12 „И тако све редом, обешенаштво до обешенаштва, баш као у време преславног Тома Сојера, гусарског капетана са Мисисипија” (Ćosić 1963c: 7).

Свака од наведених компаративних цртица далеко премашује поједностављено схваћену улогу да буде повезница школских (и ваншколских) лектира у дечјој читалачкој рецепцији. Ћосић оваквим поступком покреће механизам промишљања о књижевној уметности као живој имагинацији без просторних, временских, поетичких, жанровских, идеолошких, језичких и сваких других ограничења. Тај систем огледања дечјег у недечјем, „мале” и „велике” књижевности, наше и стране, традиционалне и модерне, сваку категоризацију, класификацију, свако међашење чини условним и релативним, па и неодрживим. Овакав вид ишчитавања постојећих и наговештавања потенцијално присутних цитатних слојева датим делима даје димензију мање или више очигледне интертекстуалне повезаности и посредно уводи читаоца у поимање књижевне културе као интертекстуалне заједнице (Oraić Tolić 1990: 25). Ћосић не тражи очигледне, посебно не само мотивске аналогije, већ провоцира устоличавање једног принципа: уочавање веза у најширем смислу, оних које се рађају нехотице, из слободног кретања по отвореним алузивностима видљивим само у личном и интимном урањању у свет уметничког дела, и без икакве потребе да се теоријски развијају и доказују. Њихова стварна утемељеност мање је битна од посредно оствареног а великог наука и позива да се књижевност доживи као отворено „игралиште” властитог сензибилитета, да се читаоци не устежу од „монтаже” наслућених веза, да знају да постоје и оне које још не слуте, а које им једном, као изненадна „откровења” могу постати живе споне уметничких светова. Једном речју, Ћосићеви предговори отварају школску лектуру и школско читање (јер, коначно, реч је о делима превасходно смештеним у такав контекст) ка феномену хипертекстуалности и суштински неспутаног, готово лудистичког односа према читању. Такав модел увођења у књижевност чини се кључним – од импресија и асоцијација које не страхују саме од себе и све потоње добија прилику.

У том смислу посматра се и начин на који је Ћосић скицирао природу и идејност појединих дела. Очекивано игнорисање класично појмљене фабуне, уредно нанизаних каузалних догађања као битног својства најчешће романескне конструкције у књижевности за децу, овде је само условно. Роман као „причање приче” Ћосића не занима, другим речима, његови предговори не истичу тај структурни сегмент као примаран. Она је атрактивна само ако је фрагмент, ако је помало стриповски рашчлањена и реорганизована по принципу „случајних” наративних жаришта. Много више пажње посвећује јунаку, нараторовој тачки гледишта, идејности мимо дидактике, поменути цитатним провокацијама које дато дело растварају у разноликим правцима... Дефоов роман о „лудом и храбром морепловцу, изумитељу свих могућих вештина, ловцу, пољопривреднику и градитељу, највећем усамљенику света” и његовој пустоловини на острву које је „било право правцато пусто острво и са њега се није могло сваки час одлазити за по неки батак или комад шунке” (Ćosić 1965a: 6–7), уобличује се у Ћосићевом предговору понај-

више као романескна варијација приче о стварању света „из почетка”. Наговештено је читање *Робинсона Крусоа* као романа о твораштву, „првом човеку”, оном који свет гради по сопственој мери и потреби. Но, његово превођење у раван савремене свакодневице овија га ироничним флуидом. Када при крају предговора каже да Робинсона има још, да је његов посао постао „спортска дисциплина”, али и да је таквих људи све мање зато што је „све мање ненастањених пустих острва” (Ćosić 1965a: 7–8), Ћосић, може бити, нуди скривени критички жалац на рачун конформизма, инфериорности, апатичности модерног света неспособног за „подвиг” живота. Да ли тиме (посебно оним намерно „наивно” конципираним разлогом) сугерише неку врсту анахроности просветитељске мисије Дефоовог романа у модерном свету и његовој философији „лако доступно”, неку врсту негације или бар релативизације давнашњег убеђења да је *Робинсон Крусо* узорна васпитна књига у русоовском духу и одушевљењу идејом „повратка природи”, или обрнуто, баш потцртава насушну неопходност Дефоове визије о стварној људској моћи, и духовној и физичкој, питање је које само по себи јесте довољно да једно класично „штиво” потврди као актуелно и вредно новог читања.

Сличан поступак уочава се и у предговору Свифтовом роману. Недоумицу о настанку *Гуливерових путовања* Ћосић разрешава хумором, а још више једном заиграном похвалом философији релативности, удвојених перспектива и разноликих могућности тумачења света и живота:

„Због тога, пречасни и преславни Донатан Свифт, који већ читавих двестаосамнаест година лежи мртав у земљи Енглеској, не престаје да нас голица радозналим питањима:

Како код вас стоји са Гуливерима?

Има ли их?

И како се понашају?

Носите ли их по џеповима, или они вас држе по својим дуванкесама” (Ćosić 1963: 8–9).

Оживљавање Свифтове (политичке) сатире, баш онога што дету-читаоцу измиче пред заносном авантуром, фантастиком и гротескним бравурама, остаје тек у назнакама и тек условно и посредно подметнуто у иронијској текстури наведених питања, добрим делом упућених читаоцу који је из детињства одавно изашао. Особену наивну реконструкцију сатиричног аспекта овог романа Ћосић постиже директним исказом да „ствари не морају бити онолико велике како нам то изгледа”, а и „оне мале могу каткад да нас уплаше својом величином”, да никада није сигурно шта је право, а уосталом, „свет је такав, говорио је Свифт, да паметан човек мора да полуди а људи да се опамете” (Ćosić 1963: 8–9). Свифт је и овде представљен као философ, не само засмејавач. Драгоцен је тај наговештај да се испод забавности и узбудљивости авантуристичког духа фантастике крије поетика и живототворност ироније, гротеске и сатире. Другим речима, као што Свифтов роман није банализован на серију чудних чуда која је доживео „људи морепловац”, ни читалац није

омаловажен: ако ништа друго, понуђена му је слутња да дешифровање књижевног текста не може бити окончано у једнозначној формули.

Твенов роман у Ћосићевом читању згушњава се у доминацији главног јунака и магнетизма бунтовништва. Јер, Том Сојер уме штошта: „да иде на рукама”, „да се не уплаши и у најјезовитијим ситуацијама”, „да наизмишља такве ствари да сви зину од чуда”, „да преплива Мисисипи, једну велику америчку реку, као од шале”, „да проналази закопана блага”, „да намагарчи Бена Роџерса и још туце таквих дечака-безвезњака”, „да се отисне у свет и читава два дана, [...] не долази кући чак ни на спавање”, „да се извуче из најцрње пећине у Америци”, и тако редом све до најважнијег – „тај је умео као нико његов да бежи из школе” (Ћосић 1963а: 5–7). Побуна, па и нека врста анархизма препозната у наивном свету детињства осећа се као једини прави заметак људске слободе, и, чини се, цео предговор Твеновом роману Бора Ћосић пише у то име. Нескривена је похвала свему што излази из институционалних светова, јер, све најважније дешава се мимо њих: из школе се бежи „зато што је свет велик а у малих су велике очи”, зато што се све велике и сјајне ствари „дешавају ван школских клупа”, премда, ето и малог помирења детињства са институцијама: „данас школе нису више тако јако досадне. У њима се читају и овакве књиге” (Ћосић 1963а: 5–8). Иако сведено, Ћосићево отварање статуса детињства у „систему”, или питања књижевности у школској концепцији, Твенов роман најављују читаоцу као својеврсну прекратницу, као дело које носи авангардни дух, а Тома Сојера као парадигму детињства.

Ћосићев увод у читање Нушићевих *Хајдука*, једне, како каже, на-дасве „смешне књиге”, „лакрдije”, потцртава комичку природу јунака, потом и неколико сижејних тачака суштински везаних за бурлескно до-гађање и анегдотску концепцију романа. Наводећи легитимне начине од којих десетогодишњаци могу да „поблесаве” (рецимо, „од прекомерног зурења у биоскопско платно” или „од претераног забадања носа у стрипове”), Ћосић види још један: „али исто тако, може врло лепо да се поблесави од историје (школског предмета)” (Ћосић 1963с: 7). Нушићеви јунаци занети хајдуцима и хајдучијом наћи ће се у невољи – немају се с ким јуначити („ни Турчина, ни Немаца, ни Талијана”), па им главни непријатељ бивају „жир и оскоруше и остала травуљина коју не можеш јести” (Ћосић 1963с: 7). Као средиште романа издваја се баш та инверзија, то пародијско сурвавање традицијом васпостављене високе етике хајдучког света у децју игру, „комендију” са неславним свршетком у свињац-тамници. Посредно се ишчитава, више слути него што је исказано, Ћосићево увиђање комплексности тог поступка који захвата и традиционалну културолошку матрицу, национално митоманство, друштвене стереотипе, па, коначно, и децје механизме опонашања одраслости. Уз то, иако се не дотиче експлицитно (као што се осим комике ничег другог и не дотиче на тај начин) питања Нушићевог односа према дидактичној сфери деловања имагинације, овај предговор посредно задира и у тај сегмент. Констатацијом да је испало да се она флоскула о последњем смејачу и

најслађем смеху овде није обистинила („А уствари испало је овако: Ко се последњи смеје, уопште се не смеје јер нема кад” – Ћосић 1963c: 8), закључивањем да је реч о ипак „намагарченим” деранима, наговештено је понешто о Нушићевом науму да понуди и поучну причу. Да је Нушић ишао ка критици лудости, не само похвали и бравурозним комичким моментима, непосредно је сам посведочио на почетку романа. Ћосићев предговор ипак неће ићи том линијом, али је неће ни игнорисати. Тако се заправо из Ћосићевог предговора чита све оно што ће потоња критичка мисао развити као најважније елементе Нушићевог романескног концепта: улогу аутобиографског дискурса, типологију хуморног и комичног, анегдотско у структурирању, пародијску технику и динамику односа између смешовног и поучног (Ljuštanović 2004; Georgijevski 2005).

Ћосићево читање Змајевог песништва за децу фокусирано је онако како то наслов збирке и захтева. *Краљевина Лаждипажди* доноси само део Змајевог опуса – онај лудистички, нонсенсни, зачудни, сав од смехотворног принципа. Уверен да је реч о „основној, зачетничкој, правој модерној дечјој песми овог језика” (Ћосић 1965: 32), Змајева поезија за децу у овако осмишљеној збирци и Ћосићевом предговору намеће се као неизоставан „предмет” изучавања, обавезна „логија” која ни по коју цену не сме остати занемарена у „школском систему”. Готово у целости овај предговор осмишљен је као попис „змајологијских радњи” које ваља упознати и изучити: од појења сата млеком, прављења чизме од шешира или ђискања на дорату са све четири круте, преко упознавања лудог зеца чије је тело брже од главе, до сазнавања о другим „дивотним стварчицама” из Краљевине Лаждипажди у којој јелени имају крила, млеко тече Савом, лутке се баве шнајдерајом (Ћосић 1963b: 5–6). Маркирање комичног, нонсенсног, апсурдног, гротескног, парадоксалног, алогичног, каткад и шокантног у Змајевог песништву за децу као „науке” најважније за детињство, доследно низање препознатљивих песничких слика, поуздана је позивница у дело. Она ни једном не застаје да понуди било какву теоријску „експертизу”, било какву међустанцу или одмориште од поетике бесмисла, али баш зато што се своди на ређалицу, једва некако заустављено гомилање Змајевих „лудија”, читаоца ће најнепосредније увести у свет песникових „грохотавих и праскавих завитлавања” какве је писао и за децу и за одрасле (Ћосић 1963b: 7). Има у тој чињеници, а посебно у самом стилском облику овог предговора, понешто од правога откривања Ћосићевог односа према Змају, без ичега полемичког или упитног.¹³

Конечно, почев од подужег уводног каталога славних пилота, светских „ваздушних асова”, и издвајања Егзиперија као „јединог пилота који је умео да пише, црта и забавља децу” (Ћосић 1969: 5–6), окосницу Ћосићевог предговора *Малом принцу* чини заправо нескривена опије-

13 На питање о потенцијално промењеном односу према песништву Ј. Ј. Змаја, Ћосић каже: „Код Змаја за мене није било никакве промене. Ја сам његово песништво одувек сматрао као са онога света, а знамо да су многи велики надреалистички песници били такође 'добри грађани', господа. Сетите се Матића, Вуча” (Ћосић у: Ljuštanović 2015: 88).

ност биографски стварним, а потом и претпостављеним сањарским сензибилитетом писца овог романа. Нешто меланхолично и етерично уквирује Егзиперијев лик, па се и његово дело не најављује као пустоловна или фантастична прича, већ као бајка, и то у крајње широкој идентификацији бајковног као наивног сна о срећи, својеврсног компензационог фикцијског еликсира за свакодневицу. Томе у прилог говори и Ћосићева опаска да се писац, када је „смишљао ову причу”, налазио „далеко од своје домовине, био је рат и дечацима свих земаља бајке су биле потребније него икад”, а потом и она која објашњава посебност Егзиперијеве посвете Леону Верту, „најбољем пишчевом пријатељу настањеном тада у поробљеној Француској, гладном и прозеблом” (Ћосић 1969: 8). Осим тога, Ћосићево распознавање поетике бајковног у овом роману тиче се и неопходног мењања визуре са које се свет посматра: принцип онеобичавања, причање приче у којој „ствари нипошто нису сасвим у реду”, бар не онаквом „на какав су навикли одрасли људи” (Ћосић 1969: 8), уводи технику инфантилизације као основни механизам за тумачење *Малоџ иринца*. Та два аспекта, бајковно као алтернатива животу и стварности, и бајковно као синоним за наивно („наопачке”, онеобичено), у основи су Ћосићевих смерница за читање овог романа. Обрађајући се на самом крају читаоцима, он их подсећа да је овај писац мислио као што мисле деца, па и на тај начин недвосмислено истиче наивну тачку гледишта као најважнију препоруку. Може се учинити да је, поново без икаквог наговештаја о теоријским лавиринтима у дефинисању жанровског идентитета ауторске бајке (којима, коначно, у оваквом типу текста и није место), Бора Ћосић ипак посредно уобличио став о једном од могућих модуса у којима се ауторска концепција жанра заснива у савременој књижевности и сложеним варијацијама међуодноса чудесног, фантастичног, алегоријског, симболичког и коначно романескног. У овом конкретном случају, то се може чинити спорним, произвољним и неодрживим. Ипак, Ћосић не настоји бистрити генолошке недоумице, па се и његово одређивање овог романа као бајке узима само условно као жанровски маркер, а много више као особен термин који сажима одређену поетску философију. Све остало што аналитички и интерпретативни захвати ишчитавају у овом роману остало је запретено, недирано, прећутано. Управо тако потцртано је најважније – способност литерарног транспонована непатворене дечје слике света.

У анатомији једне књиге предговор несумњиво може бити провокативан „орган” који уводи глас ауторитативног, свезнајућег „трећег лица”, оног које препознаје вредност и открива је новом читаоцу. Предговори Боре Ћосића не уклапају се дословце у такву концепцију понајвише по одсуству аподиктички интонираног упутства за „исправно” читање књижевног дела, али јесу један од модела паратекста који на различите начине усмерава, па и контролише рецепцију књижевног дела постављеног пред читаоца. Они немају претензије ка појашњавању уметности (али у извесном смислу постижу баш то), већ понајвише теже непосред-

ној комуникацији са потенцијалним читаоцем, једном хипотетичком разговору са дететом поводом књижевности, којим се, пре свега и поврх свега, настоји побудити знатижеља. Уз то непрекидно присутна релативизација категоријски оцртане границе дечје и недечје литературе¹⁴ и овде је полазна тачка чије је исходиште у читању одабраних дела као литературе са „дуплим дном”. Такође, бројни Ћосићеви коментари, каткад међу заградама као малене опаске-допуне претходно реченом, каткад као онај први слој реченог, увек уносе посебну динамику, посебан ритам и интонацију, па се акценат, и реченички и мисаони, врло често препознаје управо у њима. Чини се да заправо на неки начин негирају властиту нехајност у конструкцији предговора као целине, да бивају баш оно право поентирање понекад у иронијском смислу, каткад у хуморном, понекад опет у смислу провокације да им се одгонетне још понеко значење. У њиховој неочекиваности посебна је драж – то су продори наглашено неофицијелне визуре у и онако неконвенционално читање књижевности. Томе у прилог иду и цитатни сигнали, компаративне упадице које дају интертекстуалну живост конкретним делима, а неодољив шарм импровизације и поигравања алузијама Ћосићевим предговорима.

С обзиром на то да је махом реч о предговорима романима, могло би се размишљати и о начинима на које се аутентичност Ћосићевог односа према том модусу књижевног израза и исказа уденула у дела са којима, рекло би се, његова поетика не дели ништа или готово ништа. Ипак, као што у властитим делима чим „успише, тако збаци са себе све озбиљности и целомудрености и почне да се игра. А игра се несташлуком детета, радощу уживача, испреним прстима хокус-покус чаробњака, двосмисленим осмехом ироничног мудраца, шареном лажом маштарије [...]” (Мићаловић 1988: 308), нешто сродно он тражи и проналази и у романима дечје књижевности. И, што је још важније, предговоре њима посвећене Ћосић пише истим језиком. С обзиром на то да се време око половине шездесетих година XX века узима као преломни период у књижевној стваралачкој техници Боре Ћосића, период у ком објављује дела наглашеног инфантилистичког проседеа (*Приче о занатлима*, 1966. и *Улога моје породице у светској револуцији*, 1969), спрега између аутентичног приповедног гласа и књижевности за децу показује се као значајна на још једној равни. Критика је јасно истакла да су многа места из Ћосићевог преговора *Дечјој поезији српској* била „предсказања свега онога што ће у ауторовој доцнијој активности уследити”, да је појединим ставовима доказао да га од саме књижевности за децу „далеко више

14 Оно је довољно јасно потцртано и у антологији *Дечја поезија српска*, али се овога пута издваја други исказ аутора. На питање „како га је ‘ухватила’ дечја књижевност, Бора Ћосић одговара: „Тако што сам врло рано установио да је и у ‘озбиљним књигама’ било много детињастог. Шта ћемо са Сервантесом, са Гаргантуом и Пантагруелом, са Петрицом Керемпухом? Као што у дечјој лектири постоји нечувено много озбиљног. Ово сам осетио већ у *Алиси из земље чуда*, није ли онде на весео начин описана сва турбулентна људска историја? То је већ био први корак до *Улога моје породице у светској револуцији*” (Ћосић у: Лјуштановић 2015: 87).

импресионирају различити облици испољавања детињег духа, као и феномен његове све веће раширености у тадашњој српској књижевности” (Vrebanović 2006: 21–22). У том смислу ови предговори представљају део процеса Ћосићевог „подетињења”, али не као увертире за потоње романеско стваралаштво. Више се схватају као један паралелни, истовремено актуелан вид истраживања, спознавања и изражавања наивне фикције, поетике и философије, како у свету дечје књиге, тако и у свету властитог наративног исказа. Та врста преокупације у Ћосићевом случају није била ни нехотична, ни једнократна, ни случајна, ни јалова, већ управо супротно – трајна и суштинска. Отуда се чини да ови предговори класицима књижевности за децу говоре више од оног гласовитог, „Дечја поезија данас”, или, можда је боље рећи, говоре исто, али због другачијег контекста та запажања добијају овде још једну димензију. Наиме, Ћосићево усмеравање на роман подразумева промишљање о статусу инфантилне тачке гледишта, стила и поступка, статусу нонсенсног, иронијског, пародијског начела, или, рецимо, статусу укрштања рационалног, реалистичког и ирационалног, надреалистичког обликовања нарације у специфичном жанровском модусу и специфичном рецепцијском кључу. Обимом сведени, такође и примарном функцијом унапред ограничени, ови предговори нису могли донети експликацију каква је била могућа у *Анџиологији*, али су несумњиво изrekli низ маркантних тачака које повезују поезију и романескну продукцију за децу. Истоветан је, на пример, пулс дечје „аморалности” и нескривене потребе и ужитка у свему што излази из конвенције, „реда” и „пристојности”, узбудљивост алогичног, изглобљеног и „наопаког”, хуморног и црнохуморног, истоветно је уочавање удаљавања од декламовања и прокламовања „вредности”, или бежање од сваковрсне патетике, егзалтације, па и голог миметизма дечје свакодневице, истоветна је она „морална инвентивност и психолошка храброст” која се „хуморно и критички обара на сваки облик конзервативности” (Ćosić 1965: 22). Препознавање сигнала модерности у романима Дефоа или Свифта нису једно од „навлачења на воденицу”, као што ни код Твена, Нушића или Егзиперија нису уочавање подразумевајућег арсенала очекиваних квалитета. У свим делима о којима је писао тражио је исто: онај истински рефлекс керовског света, а онда и детињство које није инфериорно већ у исти мах и сањарско и бунтовно. Отуда се као посебно интригантно питање намеће колико су Ћосићеви предговори утицали на непосредну школску интерпретацију датих дела, колико су заиста имали удела (и колико га још увек могу имати) у поимању и читању школске лектире мимо устаљене, „прописане” матрице. Овога пута то се ипак оставља по страни.

Типичан алогографски модел предговора (Genette 1997: 196) у свету дечје књиге Ћосићевим ангажманом добио је несумњиво оригинално рухо. Распричано у маниру живог, необавезног разговора равноправних саговорника, опчињено могућностима дигресивног, дрско да каже и понеку реч мимо углађеног и одмереног, „васпитно пожељног” речника, склоно да тривијализује да би подболо оно што ни најмање није три-

вијално, склоно да демистификује сваку дистанцу између писца, дела и читаоца, доследно усмерено на све што дечја рецепција књижевности поставља у први план, уверено да експресија и импресија јесу (бар каткад) изнад референцијалности, а све то дато ћосићевски препознатљивим стилем колажирања случајних и „као” случајних детаља, цитата, алузија, коментара, стилем који депатетизује, импровизује, домишља и размишља у ходу, фрагменту, који не мари за дескрипцију, тенденциозни ангажман... Због свега тога чини се да је приповедач који је своју нарацију у приличној мери засновао на техници инфантилизације и ове предговоре писао сродним поступком. Јер, као што је наведеном техником у својим делима „разложио овешталу, уређену слику свакодневне стварности и од тих, раслојених елемената, не пристајући на начин њихове дотадашње (псеудо) уређености, кренуо да гради нову, иронијски одређену литерарну слику света” (Pantić 1987: 56–57), „разложио” је и феномен предговора као специфичног текста, и феномен „школског” приступа дечјим литерарним класицима. Но, иако је ограда неизбежна, јер, коначно, ни циљ ни ефекат нити могу бити, нити јесу истоветни, може се рећи да је овде дато читање јасно посведочило о вредностима за којима ваља трагати у књижевности за децу, а ново казивање о прочитаном о начинима којима се оне могу посредовати дечјој читалачкој публици.

Оспоравањем канонски задатог модела предговора у канонизованој књизи за дете, Бора Ћосић понудио је алтернативу коју читалац, посебно онај свикао на „прескакање” уводних страница, или онај који се једва опире „вирусу” кризе читања, неће олако игнорисати. То је, може бити, важније од закључака које би могле изнедрити спекулације о повезаности ових предговора са доминантном ауторовом поетичком концепцијом, или даметима једног књижевноисторијски прецизно локализованог страственог интересовања за свет наивне песме и приче.

Литература

- Brebanović 2006: P. Brebanović, *Podrumi marcipana. Čitanje Bore Ćosića*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Ćosić 1963: B. Ćosić. Kako je postao Guliver, u: Džonatan Svift *Guliverova putovanja*, prevod Sreten Marić, Beograd: Prosveta, 5–9.
- Ćosić 1963a: B. Ćosić, Poznajete li Toma Sojera?, u: Mark Tven *Doživljaji Toma Sojera*, prevod Stanislav Vinaver, Beograd: Prosveta, 5–8.
- Ćosić 1963b: B. Ćosić, Priručnik iz zmajologije, u: Jovan Jovanović *Zmaj Kraljevina Lazdipaždi*, Beograd: Prosveta, 5–7.
- Ćosić 1963c: B. Ćosić, Kako je u hajducima, u: Branislav Nušić *Hajduci*, Beograd: Prosveta, 5–8.
- Ćosić 1965: B. Ćosić, *Dečja poezija srpska*, Novi Sad: Matica srpska/ Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ćosić 1965a: B. Ćosić, Priča o Robinsonu, u: Danijel Defo *Robinson Kruso*, prevod Vladeta Popović, Beograd: Prosveta, 5–8.

- Ćosić 1969: B. Ćosić, *Pesnik – pilot, u: Antoan de Sent-Egziperi Mali princ*, prevod Strahinja Jelić, Beograd: Prosveta, 5–8.
- Ćosić 1991: B. Ćosić, *Pogled maloumnog*, Sarajevo: Svjetlost.
- Davičo 2008: O. Davičo, *Krov oluje. Izabrane pesme*, Vršac: Književna opština Vršac.
- Genette 1997: G. Genette, *Paratext. Thresholds of Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Georgijevski 2005: H. Georgijevski, *Roman za decu u srpskoj književnosti za decu i mlade*, Novi Sad: Zmajeve dečje igre.
- Ljuštanović 2004: J. Ljuštanović, *Dečji smeh Branislava Nušića. Umetnost Nušićevog humorističkog pripovedanja za decu*, Novi Sad: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Ljuštanović 2009: J. Ljuštanović, *Brisanje lava. Poetika modernog i srpska poezija za decu od 1951. do 1971. godine*, Novi Sad: DOO Dnevnik – novine i časopisi.
- Ljuštanović 2015: J. Ljuštanović, U ozbiljnim knjigama je mnogo detinjastog – u dečjoj lektiri nečuveno mnogo ozbiljnog. Intervju sa Borom Ćosićem. Razgovor vodio J. Ljuštanović, *Detinjstvo* – časopis o književnosti za decu, XLI/ 4, Novi Sad: Zmajeve dečje igre, 86–88.
- Mihajlović 1988: B. Mihajlović, *Uloga Bore Ćosića u srpskoj književnosti, u: Portreti*, Beograd: Nolit, 306–310.
- Oraić-Tolić 1990: D. Oraić-Tolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Pantić 1987: M. Pantić, Bora Ćosić: samoobmanjivanje postupka, u: *Aleksandrijski sindrom. Eseji i kritike iz savremene srpske i hrvatske proze*, Beograd: Prosveta, 55–65.

Snežana Z. Šarančić Čutura

FOREWORDS BY BORA ĆOSIĆ TO CHILDREN'S LITERATURE CLASSICS

Summary

The paper discusses the forewords that Bora Ćosić wrote during the 1960s to Serbian and world classics of children's literature (*Robinson Crusoe* by Daniel Defoe, *Gulliver's Travels* by Jonathan Swift, *The Adventures of Tom Sawyer* by Mark Twain, *The Kingdom Laždipaždi* by J. J. Zmaj, *Brigands* by Branislav Nušić, *Le petit prince* by Antoine de Saint-Exupéry). The paper points to their stylistic features, the role of impulsive citation, their ideation and elements which make them unconventional to this day.

Keywords: Bora Ćosić, forewords, children's literature

Примљен 15. децембра 2016. године
Прихваћен 28. јуна 2017. године

Марија С. Пантовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске студије из филологије

МЕЛАНХОЛИЈА У БЕСПУЉУ ВЕЉКА МИЛИЋЕВИЋА

Рад се бави тумачењем меланхоличности романа *Беспуље*, при чему се тумачење значењски ревидира у корист презентовања меланхоличности што је исказује писац кроз роман, јунак романа кроз сопство и однос сопства према деструкцији света којему припада. Деструктивности света припојена је аутодеструкција меланхолика, Гавре Ђаковића. Циљ рада био је да испита да ли је деструктивност свеопштег битисања услов или, пак, последица аутодеструктивности јунака. Стога је проговор аутора о меланхоличном јунаку и проговор јунака о меланхолији сопства у свету и света у сопству раван кроз коју се посматра проблем меланхолије *Беспуља*. Нужно је било начинити анализу условно подељену на меланхолију света и меланхолију појединца, што су семантички и сједињене и условљене.

Кључне речи: меланхолија, неукорењеност, сазнање, самосазнање, (с)очавање.

УВОД

Говорити о меланхолији претпоставља узимање у обзир разноврсних теоријских претпоставки, што варирају од аутора до аутора, али су повезане ставом о особеном стању, што човека одваја од свакодневног, немеланхоличног постојања. Хипократски списи бележе први пут реч *меланхолија* бавећи се телесним променама у човеку које се, затим, манифестују кроз различита психичка стања. У *Хипократским списима* акценат је на нарушавању одређеног телесног склада што је праћено и психичком променом те се стварају диферентни типови меланхолика: сушичав, црножучан и пунокрван, флегма-тип и горкожучан (Flašar 1985: 23–27). Меланхолија је примарно обележена као болест што нарушава устањени склад у човеку. Међутим, од Аристотела и Фројда меланхолија је у знаку повишене свести човека, која обезбеђује и спознају већег степена. Према Аћиновој интерпретацији Аристотеловог појма *меланхолија*, болест је нужан услов сазнања: „[...] спремност да се иде до краја, да се у потпуности препустимо меланхолијској болести као нужном услову самоспознаје. Спознаје оне истине о нама која нас не приказује у најбољем светлу [...] Та генијалност је жеља да говоримо о ономе о чему нас све, или свакако нека суперирона сила, приморава да ћутимо” (Aćin 1985: 75). Аћинова концепција меланхолије претпоставља

1 maja.profesor@gmail.com

проговор о сопству и другости у светлу истине. Управо је меланхолија *Бесџућа* болест што открива и освешћује наличја немеланхолична живота. Меланхолија Гавре Ђаковића рађа склад нарушен животом Гавре немеланхолика. Стога се пре може говорити о стању ума јунака *Бесџућа* него о болести у знаку негативитета, јер како истиче и Волф Лепениз: „Меланхолија је стање психе” (Lepeniz 1985: 148). Гавре Ђаковић болује од наметнутог живота, док у меланхолији проналази слободу кроз самоспознају и нужно нарушавање постојећег, условног смисла. Стога је меланхолија *Бесџућа* пројектовање меланхоличног несклада као јединог могућег склада.

Проговор о *Бесџућу* с тематско-мотивске стране наметнуо је уплив одређених биографских рефреници аутора што су имплицитно присутне у роману, као извесна чињенична поткрепљеност и/или као очигледна подударност. Проблем смрти, као егзистенцијални проблем са којим је суочен појединац у оквиру битисања, затим у оквиру губитака јунаку блиских људи, до свеопштег нихилизма, праћен је најпре животом Вељка Милићевића. Рођен као трећи син, Вељко постаје једино дете породице Милићевић. Смрти породице Милићевић постају, стога, вишеструки израз ауторовог живота. Губитком два брата, Милићевић постаје не само губитник наспрам двеју смрти већ нова смрт у биолошки живом човеку. Стога меланхолично виђење света није избор аутора, већ силом наметнута креација живота што је, доцније, подредила себи и Милићевића аутора романа *Бесџуће*. Други проблем што повезује Милићевића човека свакодневнице и Милићевића аутора *Бесџућа* јесте проблем честих, не тако успешних селидби у којима Милићевић трага за личним и књижевним изразом. Намеће се *Бесџуће* као слика неуспелог покушаја укореењености, не као кретање ка врху, већ као кретање напред-назад, као кружна путања кроз одлазак и повратак. Но, враћање на почетке Вељка Милићевића и Гавре Ђаковића није приказ пропадања успелог човека. Повратак је враћање на одредиште почетне (не)укореењености што одређује крај трагања и пре трагања.

Вељко Милићевић и Гавре Ђаковић представљају психолошку неподудраност света којем припадају. Милићевић наизглед трага за књижевним изразом, но трагање је бесмисао борбе са сопством. Контура Милићевићевог трагања, оличена песимизмом јесте сам Милићевић, не одређена књижевна струја. Укоренити се претпоставља сјединити се, пронаћи једнаке другости у песимизму сопства. Стога је Милићевићево утапање у утицаје страних аутора, који се баве темама дошљака, односом града и провинције и нужној неукореењености придошлих људи, евидентан пример опште тежње ка уклапању, којем контрастира индивидуални немирни дух. Опозиција ја/свет не може одбацити ниједан од два елемента, јер се дати елементи налазе у међузависности и чине услов постојања опонентног односа. Последица је креација лика који између сопственог превирања и превирања са светом најзад постаје јунак са озаконом пасивности: „Између позитивног и негативног јунака, између иде-

алиста и каријериста [...] Милићевић је нашао треће решење: јунака доба, који није никакав пример ни узор, али није ни негативан [...] да чини зло. Он је негативан, јер просто не чини ништа” (Vitošević 1982: 125). Гавре Ђаковић постаје, стога, књижевни пандан аутора, бунтовник који само статусно припада одређеном слоју друштва означеном као студенти. Уистину, Гавре Ђаковић опозиција је студената чији је друштвени живот представљен сликом кафане, дима и гунгуле. Гавре студент опонент је Гаври човеку што имплицира трагање за сопством, између природе и наметнутог система. Но ни трагање нису изродили студентски дани, потрага за смислом успостављена је самим рођењем. Темпорално померање ка почецима праћено је увек психолошким померањем јунака од актуелности. Сазревање јунака врши се обрнутим поступком, враћањем у прошлост, на прапочетке, јер прапочетак одређује Гавру Ђаковића. Накнадни сазнајни путеви условљени су креацијом чина рођења. Најзад, нужно је враћање на прапочетке чиме се психолошки циклични процес затвара свешћу о трагању као неиспуњеном, празном путу. Гавре Ђаковић спознаје несреће, но име Гавре Ђаковића обележено је несрећом и пре поимања несреће. Укрштај надања у спасење, што се нуди кроз женске ликове, и јунакове експлицитне негације спасења којег ни нема, чини да се меланхоличност *Бесџућа* посматра као неминовност и као избор те, стога, не постоји временска нити просторна одредница што би Милићевићева јунака представила као укореењеног, пронађеног: „[...] у онај живот није се усудио да уђе, а овај други постао му је неприступан. И он је застао, остао тако стојећи, не идући ни напред ни натраг [...]” (Milićević 1982: 48). Међутим, управо зато Гавре Ђаковић исклизава из свакодневног битисања, код куће и далеко од куће, јер проблем Гавриног трагања није условљен (не)зрелошћу јунака, трагање је Гаврина зрелост пре сазревања.

Проблем *Бесџућа* јесте проблем спознаје јунака о садржају несвесног што свест потире. Нужна је последица, стога, суочавање са проблемом прихватања средине, укореењености и навикнутости на наметнути живот, јер Гавре живи бесмисао наметнутог живота и пре него што се живот као такав наметне. Карактерисање живота као наметнутог условно је, јер сваки будући живот Гаври је наметнут, не због живота, већ због укореењене меланхоличности у сопство, што се опире и радости и угодности. Опирење је страх од везивања за ништавило живота и природна потреба човека да се веже, те се колебање јавља као свест и подсвест, као рационална потреба за обичним животом, и као свест да живот свакодневнице, какав се Гаври нуди, није живот за којим трага. Парадоксално, Гавре тежи укореењености, но не постоји дискурзивни простор што би јунаку неукореењености допустио да пусти корене. Одлазак у град, затим повратак на почетак путање, чини да се Гавре налази увек са супротне стране жељеног, јер јунак и жеља *Бесџућа* не могу се сусрести ни у једној тачки романа. Жеља потире могућност, док могућност увек помера жељу у простор немогућег. Управо је расцеп од приро-

де Гавре Ђаковића до тежње ка укоренености простор што омогућава формирање романа *Беспуће*. Смештен између сопства и света, у Гаври се јављају логичности сопства и логичности света које су, пак, супротне и непомирљиве. Гавре стога, мора постати носилац меланхоличности, не услед незадовољства свакодневицом, но услед личног незадовољства пројекцијом живота на нивоу што, пре свега, превазилази дотадашње ја: „Тек завитлало се нешто у њему, заиграло, заболило га, стегло га, стресло га и тјерало даље, даље отуда, из тог бљутавог живота у коме се гушио више од осам година” (Milićević 1982: 9). Гавре Ђаковић не бира незадовољство, незадовољство је буђење Гаврине природе што пробија оквири свакодневног. Уколико би се утопио у оквири свакодневнице, јунак *Беспућа* поништио би принцип сопства, принцип јунака романа и сам роман. Проблем меланхоличности, дакле, није проблем проналаска решења што би Гавру укоренило, јер срећно решење није дато као могућност. Тумачити лик Гавре Ђаковића претпоставља приказ неукоренености што се не намеће, већ условљава постојање меланхолије у тексту. Стога, не постоји ни кривица што јунак (не)свесно покушава пронаћи: „И колико год се трудио да нађе разлог зашто је нерасположен, није га налазио. Није изгубио на картама, имао је пара, није се ни са ким по свађао, није се сјећао да му се десило нешто неугодно” (Milićević 1982: 9). Конкретизовати проблем претпоставља и одговарајуће решење за дати проблем. Немогућност Гавре да пронађе узрок незадовољства немоћ је Гавре, јединке, да се отргне контроли што намеће маса. Узрок Гавриног незадовољства јесте противречје подређеног појединца и надређене средине. Стога су и проблеми пожељни, чак неопходни како би се збила кулминација незадовољства и истовремено пробудило несвесно: „Оно устаје против поретка, против онтолошког смисла свог узглобљивања у Козмос, против себе као бића, против себе, а, парадоксално за себе” (Jurica 1985: 97). Несрећа се јавља као срећна околност што омогућава да се текст чита не како се наизглед нуди, већ кроз оно што текст твори. Негација среће, стога, наметнута је дискурсом у којем живи јунак романа и управо је меланхоличност *Беспућа* меланхолија што се не доказује, већ се потврђује постојањем романа, потврђујући тиме и постојање лика Гавре Ђаковића.

Тренутак Гавриног освешћења у меланхолији јесте рађање јунака *Беспућа*: „Гавре Ђаковић, мали, крупан, црн, заваљен на канабе од црвене кадифе, с опруженим ногама [...], с изгубљеним очима на стропу, у збрканим сецесионистичким сликама које су тада ушле у моду” (Milićević 1982: 8). Сецесионистичке слике у *Беспућу* нису једноставно приказ уметничког израза датог времена. Сецесија у књижевности проналази израз у деструкцији, у *Беспућу* израз је пронашла аутодеструкцији Гавре Ђаковића. Декаденција Милићевићевог јунака приказана је погледом упртим у саму декаденцију, измештањем јединке од гунгуле кафанске вреве и суочавањем са сликом сопства/сецесије/(ауто)деструкције. Слике су упоришна тачка Гавриног лика и света у којем је заробљен. Кон-

трасно окружење у виду жагора и гужве интензивира декадентност меланхолика који гужви припада само телесно. Стварају се две подвојене слике, Гавре Ђаковић, студент и декадент, и маса, насмејана и декадентна. Слика Гавре Ђаковића поништава у себи ознаку *студент* постајући апсолут декаденције што имплицира и поништавање ознаке *смех* са слике масе у коју гледа, иза које остаје такође декадентност, али на колективном нивоу. Трећа, сецесионистичка слика обухвата претходне две, те постаје приказ декадентности најопштијег типа. Функција црвене кадифе ишчитавање је нихилизма у раскоши. Поступак рашчитавања посредством предмета јесте извргавање руглу раскоши што је црвена кадифа проказује. Меланхоличност се *Бесџућа* стога, не намеће, већ се јавља након (само)убијања лажне животне раскоши, људи и предмета. Долази до апсолутног нихилизма, који маса саопштава средствима опонентним нихилизму. Стога је декор наизглед представљан као сукоб животу слика што се ређају. Међутим, декор разоткрива не-живот на слици кафане што живот показује, стављајући у испуњен простор испразност живота. Поигравање сликама представља обрнуту семантичку перспективу анализе, у корист негације живота, а посредством живота, но меланхоличност је успостављена управо као разоткривање оног што се наизглед отворено проказује. Декоративна средства, у виду раскошног енетеријера, инкорпорирана су у књижевни текст визуелном неподударношћу психофизичком стању масе, док ликовна уметност, кроз сецесионистичке слике, визуелно одражава текстуални учинак. На повезаност књижевности и ликовне уметности упућује и Зоран Константиновић истичући да се: „текст у књижевности сматра и као место транзиције и свих осталих врста текстова, значи и трансвербалних, сачињених од нејезичких знакова свих подручја уопште у којима се објективира живот” (Konstantinović 2002: 84).

Положај Гаврина тела на канабету, исказан појмом *заваљености* израз је учмалости и досаде што контрастира кафанском збивању. „Једна од ознака модерности јесте противуречност у физичком изгледу, који симболизује и психолошко стање не само јунака већ и приповедача” (Stanojević 1958: 126). Заваљен положај тела претпоставља учмалост што је гужва маскира, а јунак демаскира: „И сва та граја још је више повећавала спарину у кавани, пуној дима који је правио маглицу, дизао се према стропу и гушио у грудима” (Milićević 1982: 7). Физички бол што Гавре осећа условљен је психолошким незадовољством које, када кулминира, бива транспоновано на конкретну телесну бол. Неугодност што је Гаврино тело осећа постаје стециште свеопште људске nelaгодности, која је замагљена и семантички и визуелно. Опште незадовољство људи налази упориште у јединки: „Па онда, он је осјећао у себи слабост да их бијесно мрзи, као да се на њега сручио сав терет њихових живота који они тако напорно и мучно муку, и лијено, оловно мртвило њихових душа” (Milićević 1982: 10). Мржња Гавре Ђаковића јавља се као израз освешћења, јер суочен са незадовољством, Гавре постаје субјект који,

спознавши учмалост, постаје њен репрезент. Поглед упрт у масу јесте, стога, поглед у мноштво личних незадовољстава што их људи гутају зарад замагљеног угођаја. Физичка припадност маси контрастира Гаврином погледу у неприпадајућу празнину и безличност означеној као маса. Ако је на месту људи празнина, онда је и поглед Гавре који гледа, нужно празан: „Очи Меланхолије зуре у област невидљивог с истим бесплодним интеситетом с којим њена рука хвата неопипљиво” (Kilbanski 1985: 85). Дим и замагљеност релативизују лична незадовољства у корист колективне среће. Милићевић се, стога, и користи декором, као средством интензивирања психолошке замагљености, односно, заблуде. Конкретизовање индивидуе, Гавре Ђаковића, нужно претпоставља и конкретизовање несреће, опште и појединачне. Гаврина мржња себе јесте сукоб са сопственом свести што се одједном живот представља огољено и чисто. Дотадашња задовољства помућене свести транспонују се у незадовољства освешћеног ума што, суочен са реалношћу, нема више могућност да дату стварност маскира.

Освешћење Гавре Ђаковића представља прекид са дотадашњим животом, али и поновно рађање, тренутак када јунак постаје *ја* у односу на свет, наспрам дотадашњег *ми* из којег је изопштено постојање *ја*. Буђење меланхоличности, стога, издвајање је појединца из масе, што је омогућило да се колективна слика сагледа из перспективе другости, јер док год је *ја* сједињено са мноштвом, не постоји *ја* које доноси свесне судове. Најпре, Гавре постоји као један студент више у кафани студентата. Гавре Ђаковић постаје јунак *Беспућа* изопштавањем из колектива. Другост у односу на масу претпоставља дистанцирање од масе, стога је Гаври Ђаковићу тренутак напуштања масе тренутак спознаје себе, а спознаја себе нужно је претходила Гавриној спознаји меланхолије. Постоји процес што иде од општег ка појединачном и даље ка индивидуално унутрашњем. Гаврино суочавање са системом којем је до тада припадао претпоставља (с)уочавање света и сопства, јер страх од познатог за Гавру претпоставља и страх од познатог спознатог из перспективе новонасталог *ја*: „Модерно јесте одлука да се не буде као што се било, а да се буде на начин како се не би било” (Stanojević 1958: 126). Колико је Гавре Ђаковић побуњеник друштва, толико је смирена душа сопства, непударност је нужна, јер да би видео лице сопства, мора изневирити наличје друштвене среће. Гавре Ђаковић чита *Simplicissimus*, немачки сатирични часопис, јер сатира је критика учмалости коју друштво ужива. Гаврино повлачење из живота гунгуле, истовремено је осуда друштва испуњеног људима различитих сталежа и професија, западњачких утицаја и домаћих пропадања. Туђинци постају домаћини, те је Гавре нужно и гост у сопственој кући чију учмалост испуњава смех туђинца, Чеха, Бохуслава Панека: „И он је засио у тој соби, као да је стари гост куће, слободно се кретао, смијао, причао на дуго и широко [...]” (Milićević 1982: 50)

Поставља се питање коме/чему припада Гавре Ђаковић након живота којег се одриче. Раскидање са дотадашњом учмалошћу претпоставља

сусрет са новим, а спознаја непознатог увек је праћена страхом: „Отуда јунаци као да осећају стални страх од постојећег и од онога што би тек могло да буде” (Stanojević 1958: 127). Страх што обузима Гавру није страх од неукорењености, но страх од старог живота у новом руху. Пут који Гавре бира није нужно пут тражења среће, већ пут којим ће пробити постојећу опну што онемогућава допирање до сопства. Пут ка себи једнак је почетку пута. Парадоксално, бег у ново постаће бег у већ давно познато. Ново за Гавру постаје измењено старо, виђено очима другости што је град изродио. Град и село јављају се као два позната места, што, након освешћења постају једнако непознати. Ствара се парадигма села и града кроз перспективу прошлост/садашњост. Град из сна Гавре Ђаковића део је прошлости и означен је као објекат наде у сретни живот, док село претпоставља обрнуту слику: као прошлост село је у знаку несретности. Транспоноване у садашњост, одреднице град и село замењују семантичку вредност па се ствара пар град/несрећа, село/нада. Међутим, повратак у село увек ће бити праћен ознаком страха од села доживљеног у прошлости, те реторичко питање Гавре јесте превирање у односу некад и сад: „Тек само једном натисну му се мисао: Куд ја то, дођавола, идем?” (Milićević 1958: 13). И, доиста, куда иде Гавре Ђаковић? Да изнова спозна незадовољство што је пре осам година напустио, или, пак, да открије задовољство на месту некадашњег незадовољства? Гавре Ђаковић уистину не зна куда иде, али зна од чега бежи. Повратак у место рођења претпоставља повратак међу своје, иза којег оставља градско/туђе. Гаврин повратак не претпоставља могућност успостављања душевног мира, наду да ће село заменити градску једноличност и празнину, јер село је управо једноличност од које је Гавре пре осам година побегао. Одлука Гавре да начини корак ка спознаји себе делатно је подударна повратку у место рођења. Долази до двоструког повратка, просторног, кроз долазак у село из којег је отишао, и временског, кроз сећање на људе и догађаје на селу остављене. Временска димензија постаје вишеструко значајна, јер Гавре не оживљава само окружење, већ и себе. Повратак себи јесте спознаја да ја нисам оно што сам био протеклих осам година. Нужно је, стога, Гаврино временско и просторно дистанцирање, као услов објективизације сопства, а затим и другости. Процес спознаје иде, дакле, од дистанцирања ка спознаји и најзад, самоспознаји, а услов првобитног дистанцирања био је буђење свести што је меланхолија подстакла. Меланхоличност јунака учинила је да се пробуди пасивна природа сопства, како би јунак делао, а делајући спознао свет и сопство: „[...] при чему није само самосазнавање учинак болести него је и болест учинак самосазнавања” (Aćin 1985: 73). Између Гаврине личне несреће и несрећног живота у граду, постоји живот који је несрећан по себи, што исказују случајни и намерни пролазници при сваком покрету и речи. Слика непознатог човека из воза, којег Гавре сусреће при одласку из града јесте слика целокупног друштва, маскирани спокој што Гаврин поглед демаскира. Стра-

нац у возу представља апсолут грађанског ништавила, што је укрштај несрећа протеклих осам година:

„Вазда, кад је отварао очи, видио је, у другом, најудаљенијем ћошку кола [...] једног човјечуљка, мршаваг и кржљаваг [...] шћућурен, згурен, збијен уз дрво [...] с једним великим завежљајем изнад своје главе испод којег изгледаше још ситнији, јаднији, кржљавији, са својим преплашеним очима, бојећи се вечно нечега” (Milićević 1982: 15).

Милићевићев човечуљак из воза парадигма је света у којем живи Гавре Ђаковић. Несрећа појединца не постоји у слици мноштва, но када буде издвојен, постаће несрећник којег притиска и сопствени терет, човек од којег и завежљај бива већи. Предметним увећавањем унижава се постојање човека, који се и визуелно умањује у односу на мртви предмет. Предмет, чији је човек власник, добија тако статус надређеног у односу на човека који је терет својевољно наметнуо. Употребом деминутива уз именицу човек добија се згурени костур, којем је одузета животност, те постаје слика подударна завежљају што са собом носи. Две смрти, предметна и људска, суочене су обрнутим вредносним ништавилком. Смрт предмета дата је самим постојањем предмета, те се смрћу мртвог не мења ништа у животном смислу. Небиолошка смрт живог, међутим, постаје вредносно погубна по човека који смрт носи, не престајући, притом, да биолошки живи. Умањује се, стога, вредност и човека и живота, те смрт/предмет/завежљај постају живи у односу на живот/биће/човека. Биолошко трајање, као примарни степен постојања, унижен је преплашеним, погнутим положајем тела, чиме се психолошка резигнација сустиче са телесном. Слика човека непомична је, мртва, док је, с друге стране, непомичан поглед Гавре Ђаковића, који такође носи смрт, но смрт другог типа. Смрт Гавре Ђаковића живот је Гавре меланхолика, који свесним животом у смрти уочава смрт у животу других: „И кад год је Гавре Ђаковић отворио очи, видио је њега, вазда једнаког, с истим држањем, са истим преплашеним очима, испод истог големог завежљаја” (Milićević 1982: 15). Човек из воза не може променити положај, јер смрт је непомична, као што је и Гаврин поглед увек непомично гледање у смрт. Гавре Ђаковић постаје стециште људског страдања, јер ако је меланхолија средство спознаје, онда Гавре нужно постаје издвојени појединац, особен по болести и по спознаји посредством болести. Човечуљак из воза јесте пређашњи Гавре човечуљак, страдалник који живи несрећу, иако не зна шта је скривио, те постаје пасивни одраз негдашњег живота, костур што одваја неживот од живота. Стога је нужна отуђеност међу туђима и међу својима, јер смрћу субјекат губи могућност и припадања и присвајања. Уколико у меланхолика постоји спокој, онда је спокој схваћен као укрштај сопства и света, при чему је прво увек у односу супротности према другом. Најзад, посегнути за новом пројекцијом живота за Гавру Ђаковића не значи дефинитивни прекид са старим. Напротив, условни нови пут Гавре Ђоковића пут је ка најстаријем, најдубљем слоју психе, који је нова свест, утолико што се разликује од

претходне по степену освешћености. Ради се, пре, о преображају ума, што несвесно освешћује, поништавајући претходну свест спознавши је као заблуду. Стога је сећање на рану младост, мајку која дочекује и дуге братске разговоре срећа што само у детињству може постојати, јер утолико је већа, уколико је свест детета у фази немогућег сагледавања реалне слике живота.

Кретање Гавре Ђаковића ка новом упоредно је кретање назад, као реалан повратак на пређашње и као психолошко спуштање ка временским и психолошким почецима. Две путање меланхолика укрштају се и подударају временски, просторно и психолошки, као потврда немира што, када се једном настанио, никада више неће напустити Гавру Ђаковића. Немир Милићевићевог јунака није тескоба што се покушава поништити, немир је реална свест и стање, са чиме се носи као са свесним прихватањем коби. Стога је и Гаврина равнодушност при повратку у празну кућу последица прихватања несреће као свакидашњег стања, при чему се укида могућност патње или бола: „Ако погледамо меланхолика, испоставља се да он или она управо одбија да тугује” (Hamer 2009: 68). Циљ меланхоличног јунака није проналажање спокоја, већ повратак на место рођења, породице и изнова откривање неспокоја и неприпадности. Не постоји могућност проналаска задовољства на месту што је прошлосту означено незадовољством. Спознаји породичне куће, као туђе, претходила је самоспознаја јунака, као услов спознаје другости. Равнодушност и сузе, против чега се подједнако бори Милићевићев јунак, последица су подвојености лика Гавре Ђаковића, чији је живот дат у два временска и просторна интервала, кроз село и град, кроз сећање на детињство и зрелост. Гаврино поимање породице, љубави и живота одражава примарну опозицију село/град, између којих Гавре не бира, већ се креће с обе стране наилазећи на подједнаку отуђеност. Стога, воз за Гавру постаје склониште од завичаја и од града, међупростор у којем не мора изабрати ниједну несрећу. Воз је тако станица сећања на живот пре живота, сећање на себе неосвешћеног, срећног, породичног, спокојног: „Дуго му је требало од Загреба до куће, дуго, али он би волио да пут још траје, да се још вози далеко у ноћи, да замишља, и нехотице, своју кућу осветљену, пуну нестрпљивости и ишчекивања, из које вечито извирује мати [...]” (Milićević 1982: 19).

Сусрет са породичном кућом представља укрштај материјалне, психолошке и биолошке смрти. Материјално пропадање подударно је психолошкој скрханости Гавре, чију основу чине смрти целе породице. Долази до нове отуђености, од куће, која више не представља дом, већ гробље остатака негдашњег живота, од породице, која више не постоји, од себе као сина и брата. Гавре Ђаковић постаје јединка којој припада и кућа и породица, но обратно није могуће. Да би припадао кући, неопходно је да припада породици, а како породице више нема, Гавре припада једино смрти, материјалној и људској. Немогућност припадања социјалном животу у Загребу продужава се на одбаченост на селу. Смрћу брата, Га-

вре губи мајку, добивши слику жене чији је живот завршен смрћу сина: „Милан је умро само једном, мучио се само једном, а она ће да се непрестано мучи, то умирање вечно ће њу да боли, њезина рана вјечно да крвави, страшније него њему” (Milićević 1982: 28). Губи се принцип мајке као заштитнички и вечни принцип којему се дете увек може вратити. Губитком мајке за време мајчина живота Гавре тежи да припада новом систему и да се укорени на другом месту. Међутим, илузија што Гавре ствара, ишчекивањем успеха у господском друштву, потиче од првобитне неукорењености у породичној кући. Кућа Ђаковића слика је примарне неукорењености кроз фугуру оца сељака који тежи господском животу/смрти и брата сељака којег варошки живот најзад наводи на самоубиство: „Убио се! – тупо и из дубине, с невјероватном тешкоћом у изговарању, каза она” (Milićević 1982: 28). Друштвени систем потири систем породице, што даље условљава припадање ничему/никоме оних који иза смрти остају. Слика породичне куће као слика гробља реални је приказ Гаврине неукорењености који и физички и психички борави на стецишту смрти, јер и Гаврин живот након освешћења јесу смрти људи, идеала, односа: „Осјећао се задах старине, гробља; све је подсјећало да овдје више нема живота, већ да је био па умро; и то осјећање живота који је ишчезнуо и гдје га одавно није било, плаши и ужасава” (Milićević 1982: 20).

Уколико је прошлост појам о срећи, а будућност нада у срећу, садашњост је свест да срећа постоји само кроз сећање и ишчекивање. Тако се јавља још једна гранична потреба Гавре да живи између вечите подвојености, између среће и свести о срећи, увек из перспективе другости, временске, просторне и психолошке. Стога је и Гавре Ђаковић, сељак, туђин у граду и туђински човек на селу, не досегавши никада осећај припадности. Растројство постаје сама природа Гавре Ђаковића, што чини да Гавре свесно одбија могућност прихватања и припадања другости. О мозаичној структури меланхолика што се одражава и на значењску страну односа што меланхолик гради говори и Јовица Аћин: „Смисао је, попут мозаика, састављен из различитих комада. Могућно га је покварити и од исте грађе сачинити други” (Aćin 1985: 66). Меланхолија Гавре Ђаковића представља обрнуту мозаичну представу света и сопства. Гавре не нарушава постојећи смисао градећи нови нелогичан, већ наличју смисла којим се приказује ведрина живота Гавре даје лице истине које је несрећа. Тако се меланхолија Гавре Ђаковића открива не као нарушавање смисла, већ укидање постојећег бесмисла зарад јединог меродавног смисла у меланхолији. Докле год маса живи животом неприхватања бесмисла живота, дотле Гавре испуњава *Бесцјуће* бесмислом постојања, који је једини могући смисао. Поновно рађање Гавре јесте смислено порицање Гавре студента, сина, брата у меланхолији која вреднује једини могући смисао–бесмисао.

Иако је меланхолија стање психофизичке пасивности у практичним животним делатностима, меланхолија је, заправо, виши степен психолошке активности, што истиче и група аутора у чланку *Сатиурн и ме-*

ланхолија: „У једном случају је беспосленост испод нивоа спољашње свести, у другом – изнад њега” (Kilbanski 1985: 85). Гаврина поспаност у возу представља физичку неактивност активне свести, што показује и детаљан психофизички опис странца: „[...] мршаваог и кржљавог, с малим, накостријешеним брцима који су улазили у уста, са жутим лицем и ситним очима; шћућурен, згурен, збијен уз дрво, непомичан, с великим рукама које држаше непрестано на коленима [...] са својим преплашеним очима, бојећи се вјечно нечега” (Milićević 1982: 15). Меланхолик Гавре даје слику другог меланхолика чије психолошко стање открива на основу физичког, а захваљујући снази меланхолије сопства. Жута боја, којом Гавре обележава странца из воза у знаку је болести тела и ума, јер по Хипократским списима, првобитно стање меланхолије наступа услед поремећаја жучних сокова што се нужно испољава психофизички (Flašar 1985: 3–27). Гавре и странац представљају освешћеног и неосвешћеног меланхолика, при чему Гавре, као свесни меланхолик, препознаје меланхолију несвесне другости. Стога је Гавре у ознаци *џенијалаца* што уводи Аристотел, а што означава управо моћ што меланхолија пружа човеку, онда када је постане свестан. Спознаја у меланхолији граничи се са смрћу, будући да знање у меланхолији представља виши степен у односу на (не) знање обичног човека. Гродек смешта Аристотеловог генијалца, а Милићевићевог Гавру Ђаковића у гранични простор, чиме Гавре спознаје смрт и пре биолошке смрти. Спознати nihil живота претпоставља смрт живота у животу: „Онда када се исцрпе све дате могућности, било у збиљи, било у машти, показује се смрт, страшно лице ништавила. Меланхолија је тако предворје, Лимб Смрти” (Jurica 1985: 99). Суочавање са смрћу претпоставља неминовност смрти те, након страха и чина суочавања, долази до прочишћења од страха, а смрт се проказује као нови живот, из којег се одстрањује емоционална димензија: „[...] кад се је, прво јутро, неодморан и неиспаван, пробудио у својој кући, он се претрашио од равнодушности коју је осећао у себи” (Milićević 1982: 17). Равнодушност убија смрт у животу, али и уколико се укида емоционална реакција, као природно дата реакција човека на окружење, онда долази и до укидања човека као бића којем је дато да осећа. Гавре Ђаковић укида се као човек осећања, чак и када препозна осећаје среће или љубави, Гавре ће их поништити, јер укидање позитивних осећања постаје услов живота меланхолика: „То је цинизам меланхолије: непрестано собом потврђивати смрт преко тражења Смрти изван себе, а у жељи да се тиме потврди живот” (Jurica 1985: 100). Отуда се и сузе, као израз животности у човеку, поништавају: „Он је страховао од тога првог јутра; бојао се будалаштина, суза” (Milićević 1982: 17). Означити сузе појмом унижене конотације (будалаштина) претпоставља унижење и човека као бића које је живо и осећа. Сузе претпостављају оживљавање немоћног Гавре дечака и заштитничког принципа мајке. Смрћу мајке умире и Гавре дечак којем су сузе допуштене. Емоционално прочишћење, међутим, нужен је услов Гавриног опстанка на стецишту смрти, у породичној кући.

Остаци негдашњег живота имплицирају свеукупну пропаст породице Ђаковић, чије смрти Гавре сажима у часу суочавања са празнином што је некада називао својом кућом: „Синоћ он стајаше ту, неодлучан, преплашен, не вјерујући својим очима да је то његова кућа; [...] а иза куће је било нешто ледено, самртничко [...]” (Milićević 1982: 19) Осећај припадности потпуно се поништава, јер оронули предмети, што су наместо живих људи дочекали Гавру, губе негдашњу вредност, и постоје једино као траг живота што су некада означавали. „Осјећао се задах старине, гробља, све је подсећало да овде више нема живота, већ да је био, па умро [...]” (Milićević 1982: 20). Патриотски и верски мотиви, приказани свећњаком и иконом интензивирају одбаченост повратника који је туђину изабрао и врата породичне куће отворио за још једну смрт: „[...] растурене фотографије по зидовима и нејасне у тами; и патриотске слике и једна незграпна икона са зарђалим кандилом испред ње, које није било одавно припаљивано. Са таваница спао креч и црнило се дрво” (Milićević 1982: 20). Зарђалост кандила као доказ о неупотребљивости, разбацане породичне фотографије и икона знакови су урушавања породичних и верских идеала, наспрам којих стоји Гавре издајник и убица својих корена. Суочавајући се са празнином и нефункционалношћу породичне куће, Гавре постаје и убица сопства, који, постајући туђин на месту рођења, поништава и прошлост као траг свог постојања. Повратак у село извесна је казна Гаври Ђаковићу, који из живота одлази у смрт, убијајући и живот што напушта и живот којему иде у сусрет. Нихилистичка слика негдашњег живота преноси нихилизам у садашњост предметима што нередом упућују на психичку деструкцију јунака. Садашњост потиरे постојање животности, објављујући свеукупну смрт куће као негдашњег места за живот, и кроз појам куће као породичног дома. Након укидања и конотативне и денотативне ознаке нужно следи смрт, материјална и људска. Смештањем у стециште смрти, Гавре изнова ступа у предворје смрти, јер биолошка смрт људи наставља да живи у предметима и сећању. Стога је долазак у кућу гробља за Гавру Ђаковића неминовно урушавање појма припадности, јер снага нихилизма потиरे могућност оживљавања прошлости као времена радости. Но, да ли је прошлост, проведена у кући за Гавру заиста време радости? Перспектива садашње несреће претпоставља сећање на прошлост као време среће, но уколико би у кући Гавру дочекали мајка и брат, осећај одбачености постао би изнова актуелан. Патња за прошлост Гаврина је бојазан од смрти што поништава људски принцип, остављајући предметност, као сведочанство о људима који су у кући боравили. Жеља за живом породицом није дата експлицитно, док страх од пропасти Гавре исказује континуирано: „Све пуно прашине и мрака, тмурно, укочено и замрзло. Како му је срце ударало, с колико бола зарео је главу у јастук, тражећи мало топлине у својим успоменама да њима мало разгали, загрије, оживи ову туробну, ледену, мртвачку кућу” (Milićević 1982: 20). Гавре Ђаковић не пати, стога, због смрти другости, већ страхује од сопствене смрти, јер

уколико субјекат припада некоме/нечему онда се поништавањем некога/нечега поништава и сам субјекат.

Гаврино поимање породичне припадности јавља се онда када јунак увиди да не припада никоме. Трагичност садашњости чини да предмет или сећање постану емоција највећег интензитета, јер прошлост, иако делом туробна, представља срећан период у односу на садашњост која је апсолут несреће. Стога је Гаврино неуспешно трагање за бољим имплицирало преображај прошлости у знак задовољства, којој се супротставља извесност незадовољства у садашњости. Незадовољство животом у прошлости претпоставља смрт у садашњости, која више нема чиме ни незадовољство изазвати, јер Гавре се може побунити само против живота, пред смрћу неминовно остаје поражен. Гавре постаје слика брата Милана којег је прекоревао због припајања туђини, кафанском животу и градским идеалима. Мртвог Милана замењује Гавре Ђаковић, који животом убија породичне идеале и креће у смрт корацима брата. Живот лутања на који је осуђен постаје живот смрти што искрсава у окружењу Гавре кроз људе, предмете, пределе. Стога је смрт Гавре Ђаковића болнија од биолошке смрти Милана, који самоубиством прекида живот, док Гавре живи животом испразним у који се наставља смрт која објављује нихилизам и страдање живота који иза смрти остаје. Иза смрти Милана умирање је мајке, иза мајчине смрти живи умрли Гавре Ђаковић као стетиште вишеструких смрти породице: „Милан је умро само једном [...] а она ће непрестано да се мучи” (Milićević 1982: 28). Бежећи од смрти братове, Гавре иде у нову смрт: „До године је више није нашао” (Milićević 1982: 30). Смрћу мајке нестаје породица Ђаковић, са чиме се Гавре суочава као кривац и као жртва: „А кад се појави у дну собе старачко лице пуно бора, кад се засребрени њезина сиједа коса, кад угледа два ока, пуна суза упрта на њега, у којима има и туге што не може да помогне, и сажалења и бола и пријекора, он се трза и стријеса као шибљика [...]” (Milićević 1982: 32). Прошлост је дата кроз привиђење и заштитнички принцип привида у лику мајке и очију што непомично гледају у страдалника Гавру. Гавре Ђаковић постаје човечуљак из воза над којим је терет оронуте куће и терет погледа прошлости, што служи да интензивира агонију садашњости кроз халуцинантне слике. Предмети што више не служе молитви и фотографије прекривене прашином потиру време прошлог живота изазивајући психичко растројство: „Стотина ствари пролијеће испред његових очију, стотина мисли проструји његовим мозгом, мисли полусане, уморне, сакате, чудовишта која се слијевају једна у друго, једна грозна мјешавина светиње и гнусобе, пуна понижења и одвратности” (Milićević 1982: 31). Декор собе подударан је психолошком стању меланхолика Гавре, који мора бити понизан пред садашњости у предметима и смртима, и пред прошлости у незрелости сопства, у препуштању смрти мајке, брата, куће, себе. Пандан Гаврине смрти у животу, живот је јаблана што траје погнут и ороноу, као кућа и као Гавре Ђаковић: „И још је више заволио то мртво дрво, као да је било

између њих нешто сродничко и блиско што их веже” (Milićević 1982:31). Дрво и човек два су живота што живе смрт и сведоче о смрти што не наступа једном, већ траје колико трају животи Гавре и јаблана.

Смрт Гавриног оца почетак је урушавања породичних и индивидуалних идеала. Крај једног живота сажима слику пропасти друштва у целини. Чин сахране и попа Герасима, који журно обавља спровод, унижавајући и чин сахране и смрт и живот Гавриног оца пројекција је опште унижености животног процеса, што се увек ставља по страни, зарад неживота:

„[...] крупан, плећат калуђер, у старој црној одежди, која му је била прекратка, са раширеним крстом на леђима, држећи у кошчатој руци ниско оборену старинску књигу чији повез бијаху изрзли мољци да се, испод коже, на мјестима провидјело дрво, гутао и давио се у ријечима, прескачући и скраћивајући, и сипао их у дугу, неуредну сиједу браду, корачао незграпним корацима, пожуривајући спровод да што прије сврши тај обични и механични посао” (Milićević 1982: 36).

Гротескна слика са симболом крста на леђима човека који обред сахране спушта на ниво свакодневног посла антихришћанска је парадигма *Бесџућа*. Чин смрти мора бити у ознаци свакодневног, јер смрт је Гаврина свакодневица. Журба свештеника журба је Гавре Ђаковића да напусти мајку и побегне од непријатности што изазива смрт брата, као што је и отац за живота пожурio да се ослободи сељачког живота и постане уважени чиновник, вративши се, најзад, истој сељачкој земљи која потрпава промашене идеале: „Уживајући глас да је један од најстрожијих и најсавеснијих чиновника, њему је било лако да ради на своју руку [...] Он је остао увијек исти, силан и јак, да показује своју снагу и да ломи свој бијес на сељачким плећима” (Milićević 1982: 37–38). Несретност људи *Бесџућа* слика је свеопште отуђености у људима што је првобитна отуђеност човека од себе сама, а изазвана је жељом да се пробију границе допуштеног те да се закорачи у простор који по природи човеку није дат: „Отуда је, заправо, меланхолија стање свијести о властитим границама, тим јасније што је била јача жеља за прекорачењем граница” (Југица 1985: 96). Прекорачење границе меланхолија је Гавре Ђаковића и Гродеково *предворје смрти*, те су живот у меланхолији/смрти једини чин спознаје Гавре Ђаковића. Међутим, спознаја је условно откривање новог. Ако су жеља и циљ подједнако немогуће, јер живе у смрти садашњости, меланхолик креће путем прошлости не би ли пронашао могућност остварења жеље, но управо је прошлост узрок немоћи у садашњости и немогућност стварања нове будућности:

„Гурнули га у школе да буде господин, одвојили га од земље и народа, спречили га да ухвати коријена у земљи из које је изникао, гурнули га у једна живот у који кад се загледао, он се згрозио, ужаснуо, тргнуо. И пошао је натраг кад већ више мостова није било: у онај живот није се усудио да уђе, а овај други постао му је неприступан. И он је застао, остао тако стојећи, не идући ни напријед ни натраг [...]” (Milićević 1982: 48).

Уколико је удес прошлости последица Гаврине садашњости, будућност претпоставља стециште свих прошлих времена, прошлости и прошлости у садашњости. Садашњост постоји као темпорална одредница, но увек значењски одражава прошлост. Прошлост се не може поништити, јер би се поништило само постојање човека који је прошлост изградио да би прошлост градила човекову будућност. Стога је, предодређен прошлим, Гавре Ђаковић меланхолик свих будућних времена. Будућност добија ознаку познатог и једина могућна будућност јесте прошлост у различитим испољавањима. Будуће несреће постају, стога, прихваћена прошлост:

„И навикао се касније, као што се човек на све навикава. Послије му је годдио онај студени да који је провејавао кроз замрлу кућу. И он у њој замирише полако. Неудобно га је дирао глас живота који долази споља, узбуђује, потреса, уноси немир и буди сјене. [...] он је утеко и сакрио се од живота и грчевито се ухватио за ову кућу; он се боји да га не нађе својим помамним, пламеним вјетром који улази у душе, диже их, креће их, буни их, са надама, жељама, амбицијама и свим оним немиром који заталасави и гони напријед [...]” (Milićević 1982: 21).

Уколико се пође од претпоставке Зорана Милутиновића, који, позивајући се на Фројда, говори о појму над-Ја што контролише меланхолика и наводи га на смрт, онда Гавре Ђаковић иде у смрт другог типа. Према Милутиновићу, усмрћење се јавља и као поништавање сопства: „Чак и ако сам не учини тај последњи корак, поништавање себе већ је остварено у његовом говору: ја сам ништа је смисао који се указује иза свих његових самопрекора” (Milutinović 2007: 89). Уколико је живот прекор и самопрекор, онда је смрт нужно ослобађање од прекора и сношење кривице. Међутим, Ђаковић живи у спокоју смрти што га окружује и одржава у животу. Ако је спокој смрт, онда је живот нужно у знаку немира. Прихватање смрти једини је услов живота након свих доживљених смрти, другости и сопства. Трагање и идеали постају одраз свакодневног човека, који најзад сконча покушавајући да превазиђе сопство и живот. Гаврина спознаја живота у знаку је разотривања варке што неосвешћени човек прихвата као шансу и наду. Освешћеност у меланхолији спознаја је животне несреће и смртне удобности. Стога је празан живот жељени живот, јер испуњен изискује ново немогуће. Ослободити се живота претпоставља ослобађање од патње што се нуди неминовно, као и радост и срећа. Превирање радости и бола имплицира одрицање од оба, те Гавре Ђаковић нужно постаје испразан простор што борави у празнини куће. Звуци сопствених корака, као одраз живота, постају сметња немој смрти, што је утолико спокојнија, уколико се ослободи трагова живота: „Он се кадгод боји да корача гласније да не узнемири некога што спава и који покушава да се пробуди” (Milićević 1982: 21). Неко је живот што, ако уочи другост живота, Гавру, наступа као живот неминовности према животу немоћног. Стога се скривање у меланхолији показује као једини могући начин постојања, јер истовремено даје илузију живота и илузију мирног

прихватања смрти: „Меланхолични дух који познаје непосредно близину Смрти мора испред себе проматрати Смрт да би кроз сам чин проматрања осјећао за себе привид Живота [...]” (Jurica 1985: 100).

Садашањост, као укрштај прошлости и појма о прошлости, одузима Гаври могућност стварања љубавних односа, јер љубав је одраз живота, а живот је порицање Гаврина живота у смрти. Пажња девојке, која Гаври доноси храну, постаје, стога, опасност од осећаја захвалности, чиме би Гавре показао да живот изнова влада и побеђује. Стога је ћутња, као одсуство реакције, Гаврино склониште од опасности/живота/девојке: „Ја сам мислила – говораше она, гледајући у противни зид, – јер не диваните никад са мнош. Да вам није мрско што долазим? – рече и окрену очи према њему” (Milićević 1982: 42). Сусрет са очима, са животом у девојци Јеки, која љубав/живот покушава пренети на неживот/Гавру, имплицира борбу унутар сопства, изван које је борба против живота у љубави. Немогућност Гавре Ђаковића да се одупре чулима представља преступ и издају живота у смрти те се телесно сједињене доживљава као издаја сопства зарад другости/девојке. Чин преступа враћа Гавру уназад, припадању маси која се препушта чулима, а повратак систему нужно значи порицање сопства. Стога се Гавре појављује као издајник смрти у животу, односно издајник себе:

„И у једном тренутку огорчи се на себе, осјетивши у себи страшну малодушност. [...] и застаде, не хитајући да доврши мисао која му се наметала, настојећи да је одгурне, заборави, угуши. Али она је била јача од њега. Она је казала сухо: Ти си као други. И његове се усне презриво развукоше. Као други! Колико бола, понижења и истине!” (Milićević 1982: 44).

Понизност пред животом имплицира презир према себи и бол у себи. „Они не укидају меланхолију, само је одлажу на који трен. Сва та спутана сексуална енергија којој је на тренутак допуштено да се усмери ка спољашњости, даље од ега, убрзо се поново враћа, када је манија екстазе готова” (Hamer 1985: 95). Укрштај негативитета нужна је казна што меланхолик мора поднети уколико је прекршио забрану животности у животу. Крај чулног задовољења претпоставља почетак психичког незадовољства, јер само задовољство у ознаци је предаје угодностима живота, а противно животу у смрти, какав Гавре бира. Стога је појављивање друге жене у знаку апсолутне равнодушности што је изазвана двоструким незадовољством Гавре. Ирена Панек постаће у Гаврином животу не само претња љубавном односу, што би нарушио навикнуту учмалост самоће, већ и покоравање љубави у туђинцу. Иренин отац, инжењер, пројекција је друштва које је у смрт одвело Гавриног оца и брата. Долазак Чеха као диктатора, којему су подређени српски сељаци, представља за Гавру апсолут немоћи и понижења: „[...] враћао се сав задуван на старо мјесто, потичући рад све живље својим оштрим, реским гласом, не дајући људима да дахну, да се одморе, да се напију угријане воде, не видећи у њима људе него раднике који морају да га слушају и да му се покоравају [...]” (Milićević 1982: 55). Ирена Панек, у којој су сједињени принцип жене и

принцип туђинца, представљају рушилачки принцип Гаврина живота, којему је Гаврина породица подлегла, а који и даље наставља да траје, као животна опасност што изнова прети. Одбијање Ирене, није, стога, само одбијање љубави према жени већ одбијање да се прихвати другост. Другост је дата двоструко, као другост у домаћем, испразном, похотном људском, које подлеже пролазним задовољствима, и као другост у туђем, што се настањује на место домаћег, чинећи га гостом у својој земљи, кући и њиви. Стога је одбацивање Ирене поништавање припадности домаћем одбаченом и туђем неприхваћеном: „И после пола сата, он више и не мишљаше на њу. Ништа више није бунило његове мисли, он је често није ни примећивао” (Milićević 1982: 57).

Уколико би Гавре прихватио љубавни однос, постао би поновни туђинац, у односу на живот у меланхолији што поништава живот у љубави, и у односу на домаће које би изнова заменио туђим. Ирена би онда нужно била у знаку победе туђинца над домаћином, победа живота над животом у смрти, што би значило и укидање Гавре Ђаковића као меланхолика, а Гаврин живот само је у меланхолији могућан. Тренуци у којима Гавре осећа да би нови живот потенцијално био могућан само су назнаке негдашње жеље да се оживи мртво и да се живот пројектује у знаку немогућег бољег: „И пред њим као да се рађа нов живот о коме није никада мислио ни сновио, млад, свјеж и крепак. Он ипак сутрадан не изађе из куће, мада је знао да ће она бити поред Уне [...]” (Milićević 1982: 66). Како истиче Невен Јурица: „Жеља траје и даље, али она је већ у основици пригушена, јер јој је придружено знање о неуслишивости” (Jurica 1985: 97). Знање/свест што Гавре поседује јесте знање добијено посредством меланхолије. Након свеопште неукорењености, Гаври живот постаје туђ и стран, јер меланхолик Гавре Ђаковић нужно живи не-живот. Стога и Иренина прича о мајци, као потреба да се бол изговори и саопшти другом човеку у Гаври изазива чуђење, јер Гавре Ђаковић губи саосећајност: „Он се немарно питаше: Зашто то она мени прича?” (Milićević 1982: 84). Однос према другости, нужно је праћен поништавањем другог као елемента који нарушава неживот Гавре Ђаковића. Ако је Ирена живот/другост, онда не постоји могућност успостављања везе са Гавром који живот, схваћен у односу према одређеном објекту, пориче. Изградити однос претпоставља стварање новог система, система љубавног односа, који контрастира Гавриној припадности самоћи/сопству. Стога је поништавање жене укидање принципа љубави као принципа који имплицира живот, а са животом страдање и патњу. Једина другост Гавре Ђаковића другост је у оквиру сопства, другост што живи у меланхолији освешћења: „Глас у мени, који потиче од другог, буди моју одговорност према мом сопственом постојању” (Hamer 2009: 96).

Гаврин проговор о сопству проговор је о истинама/неминовности-ма *Бесјућа* на нивоу колектива и на нивоу појединца. Систем ограничава живот човека што имплицира издају свих система: породичних, душтвених, верских. *Бесјуће* је истина о нарушеним односима, уруше-

ним идеалима и неукорењености коју, наизглед, изазива човек. Неукорењеност је нужност присилне уклопљености у систем што поништава димензију вере у спасење, те се Гавре Ђаковић, меланхолик, показује као онај који саопштава истину неосвешћеном окружењу: мајци о неминовној самоћи, оцу о понизној смрти, Јеки о непостојању љубави изван чулног задовољења, Ирени о немогућности сопства да започне немогући живот у љубави. „А баш то у себи јест меланколија: туга не само због немоћи него управо због узалудности која се у немоћи разоткрива” (Јурица 1985: 96). Меланхолија Гавре Ђаковића истина је о трагичности и страдању што није жртва која узноси и приближава Богу, но страдање изазвано људском похотом, грехом, жељом да се превазиђе сопствени живот зарад идеала немогућег живота. Стога, одлазак на сакрално место потврђује апсолут неукорењености, у световном и профаном смислу. Како Гавре више не припада ниједном животном принципу, не може припадати ни Богу, као трансценденталном принципу спасења: „И журио се кући исто онако како је хитао у цркву [...] и трудио се да заборави на оно што је учинио у једном сумњивом тренутку” (Милићевић 1982: 77). Чин одласка у цркву равна се са прекршајем што за Гавру и јесте кршење неверујућег принципа одласком на место што веру представља. Гавре се тада појављује као двоструки отпадник од Бога, кроз сакрално место, и кроз другости које у Бога верују. Међутим, спасење посредством веровања у свемоћ трансценденталне силе коси се са страдањем у земаљском животу што је, према хришћанском схватању, управо натприродна сила створила. Уколико се Гавре одриче живота каквог је Бог створио, онда се неминовно одриче и Бога, као творитеља и као спаситеља.

Одбацивање Бога, као апсолута вере у спасење, нужна је последица неверовања у спасење које није ни дато. Гавре је истина о земаљском страдању, без могућности искупљења, јер Гавре не жели искупљење. Уколико искупљење значи шансу за нови живот, онда нужно значи ново страдање. Гавре Ђаковић јесте страдалник чији се живот верујућег поништава пре молитве. Не постоји могућност која би, на концу, Гавру Ђаковића укоренила у вери, јер меланхолија Гавре Ђаковића истина је о меланхоличности *Бесџућа*, о несрећи и страдању, где се спасење не тражи, јер се ни не нуди. Спасење у *Бесџућу* претпоставља припадност систему, маси, гунгули те нужно значи поништавање сопства. Стога је *Бесџуће* двоструко поништавање хришћанске парадигме. Као генијалац којег меланхолија одваја од масе, Гавре Ђаковић изнад је обичног смртника, јер спокој налази у неживоту живота. Меланхолија Гавре (само)спознаја је недостижна неосвешћеној маси. Уколико се прихвати претпоставка да Гавре није свакодневни човек, онда се нужно приближава божанском. Међутим, Гаврино удаљавање од земаљског имплицира удаљавање и од божанског. *Бесџуће* рађа Гавру као потврду себе, јер Милићевић јунака не ствара Бог, те се ни спасење не може тражити у Богу. Гавре Ђаковић јесте меланхолик којег ствара систем да би саопштио истину о непостојању краја земаљског пута као почетка Бога, јер Бог по-

стоји само као принцип који се поништава. Спасење у Богу немогућно је, јер Бог у *Бесјућу* живи само кроз поништавање Бога, кроз оронулост славског свећњака, иконе, кроз свештеника који свесно поништава чин сахране и молитве. Гавре Ђаковић саопштава смртницима неминовност несреће, но Гавре ни не може саопштити неспознату срећу: „Мала је утеха бити поражен као сви; а већ у ставу погођенога који може замишљати да је изабрани патник. То је најснажнија легитимност која се може стећи. Она изгледа независна од спољашњих чинилаца [...] и овде лежи један од коренова повезивања проблематике меланхолије и проблематике генија” (Lepeniz 1985: 162). Генијалност Гавре Ђаковића јесте истина о апсолуту неукорењености, страдању и пре могућности спасења чиме постаје истовремено близак и удаљен људима и Богу. Гавре користи појам људског и појам божанског како би поништио оба, јер Бог, као однос и као наклоност према људима и животу, мора бити укинут зарад живота у меланхолији, који пориче живот што је Бог створио. Постоји смрт и лутање, јер живот и спокој прихватање су нужности што није укорененост но неукорењеност највећег степена. Уколико је субјекат у ознаци неприпадања нужно је и у знаку лутања кроз празан простор, док се туђинац не јавља као узурпатор који присваја домаће/Гаврино, већ заповеда простор који је ничији: „Тек после петнаест дана допутова неки ситан и ћосав Шваба, откључа кућу и истог дана почеше се на кући пробијати врата за дућан, а унутра, стружући тезге, пјевао столар Талијан пјесму у дијалекту” (Milićević 1982: 90–91). Наместо смрти оца, мајке и Милана наступа живот Чеха, Немаца и Италијана. Трострука смрт породице Ђаковића намеће извесну подударност са смрћу Бога, схваћеним кроз тројство Оца, Сина и Светог Духа, чиме се објављује апсолутни нихилизам. Иза божанске и људске смрти, у нихилизму борави Гавре који је у извесном међупростору, наспрам мртвих који су у кући живели и наспрам живих који кућу присвајају, не припадајући ни једнима ни другима. Неприпадност никоме/ничему прихватање је истине о неукорењености, што је истина о постојању Гавре Ђаковића и *Бесјућа*.

Закључак

У раду смо настојали да представимо проблем меланхолије не само као проблем болести што нарушава психофизички склад човека већ као стање ума што меланхолика не спутава, већ ослобађа. Неукорењеност Гавре Ђаковића посматрана је као неминовност романа те није било могућно тумачити евентуалне људске погрешке, као узроке неукорењености. Земаљска страдања изазвана људским фактором, дата су у перспективи прошлог, доживљеног, те није постојао развојни пут јунака, који се могао преобразити у срећно решење. Неукорењеност је живот *Бесјућа* те би поништавање неукорењености имплицирало поништавање самог романа. Живот Гавре Ђаковића, као меланхолика, посматран је као живот у истини сопства, те су честе успоредбе са животом у систему представљале паралелу слободе/сопства и наметнутости/система. Нужност

припадања одређеном систему јесте нужност самог рођења те је покушај ослобођења од система нужно имплицирао порицање живота. Меланхолија се, стога, јавља као одрицање од живота и у угодности и радости. Тако су неукорењеност и меланхолија егзистенцијалне ознаке Гавре Ђаковића, чији би покушај ослобађања од неукорењености имплицирао ослобађање од текста што Гавру ствара. *Бесџуће* је проговор о људској немоћи и страдању што није дато као могућност спасења, јер живот романа у знаку је страдања. Уколико је роман проговор о меланхолији Гавре Ђаковића, онда је јунак проговор о неукорењености у роману. Међуоднос је неопходан, јер неукорењеност и меланхолија имплицирају једно друго. Гавре Ђаковић узет је, стога, из општег система меланхолије као проговор о меланхолији сопства и система којему припада. Проблем меланхолије у *Бесџућу* ишчитава се кроз сам живот јунака те је примарни проговор о Гаври Ђаковићу нужно био проговор и о Гавриној меланхоличности смештеној у општу меланхолију *Бесџућа*.

Литература:

- Aćin 1985: J. Aćin, Melanžholija, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 66–67.
- Flašar 1985: H. Flašar, Hipokratski spisi, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 2–3.
- Grodek 1985: G. Grodek, Direrova melanholija, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 93–95.
- Hamer 2009: E. Hamer, *Unutarnji mrak: esej o melanholiji*, Beograd: Geopoetika.
- Jurica 1985: N. Jurica, Melankolija ili predvorje smrti, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 96–105.
- Kilbanski i dr.1985: R. Kilbanski, Direrova Melencolia, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 78–92.
- Konstantinović 2002: Z. Konstantinović, *Intertekstualna komparatistika: Komparatistički prilog proučavanju književnosti*, Beograd: Narodna knjiga.
- Lepeniz 1985: V. Lepeniz, Melanholija i traganje za legitimnošću, Beograd: *Delo*, 8/9, Beograd, 148–162.
- Milićević 1982: V. Milićević, *Bespuće*, Beograd: Nolit.
- Milutinović 2006: Z. Milutinović, Melanholija i humor Jovana Sterije Popovića, Beograd: *Jovan Sterija Popović, I skup Odeljenja jezika i književnosti, 1806-1856-2006*, Beograd, 77–89.
- Stanojević 2001: D. Stanojević, Melanholija tmolih voda: retorika modernosti u Kronici palanačkog groblja Isidore Sekulić, Novi Sad: *Isidorijana*, 7/8, Novi Sad, 122–127.

Marija S. Pantović

MELANCHOLY IN *BESPUĆE* BY VELJKO MILIĆEVIĆ

Summary

The paper examines melancholy in the novel *Bespuće* so that the interpretation is semantically revised in favour of presenting melancholy as expressed by the writer through the novel, the novel's hero through the self, and the relationship of the self towards the destruction of the world it belongs to. The destructiveness of the world is accompanied by the self-destruction of the melancholy Gavra Đaković. The aim of this paper is to inspect whether the destructiveness of universal existence is a condition or consequence of the protagonist's self-destruction. Therefore, the author speaking of the melancholy hero and the hero speaking of the melancholy of the self in the world, along with the melancholy of the world in the self, are all planes which reflect the problem of melancholy in *Bespuće*.

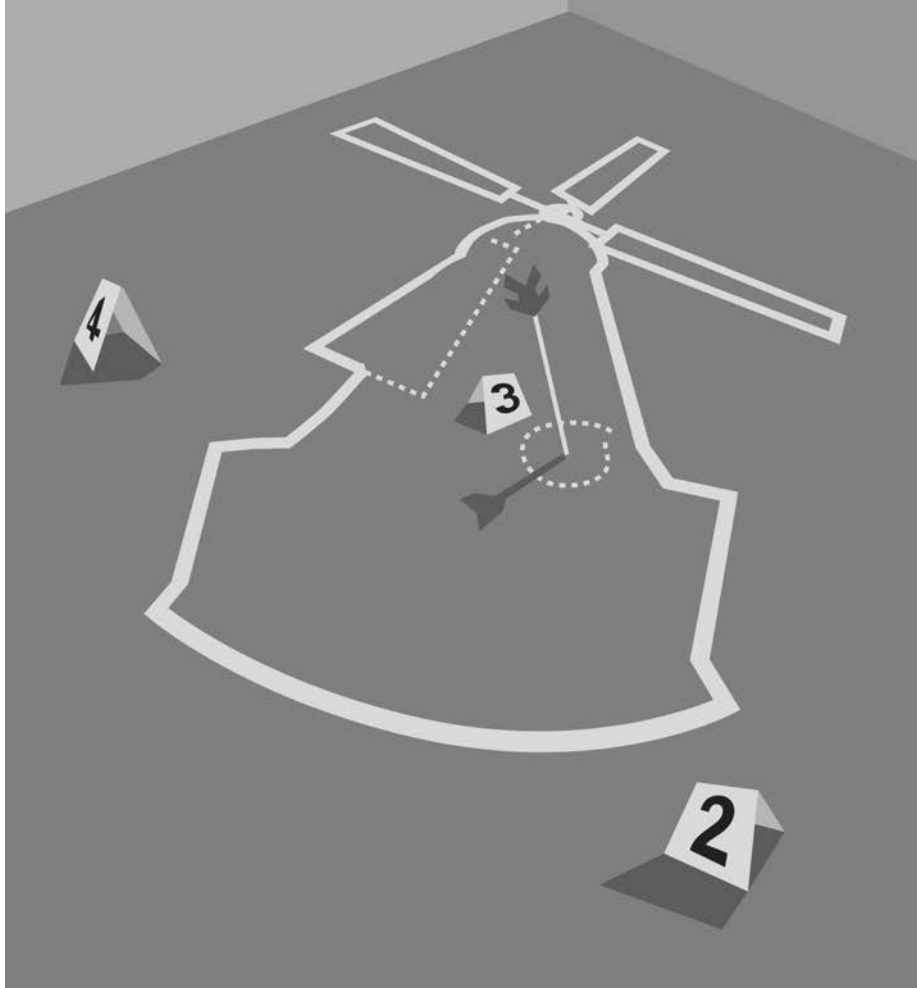
Keywords: melancholy, rootlessness, knowledge, self-knowledge, confrontation

Примљен 13. априла 2017. године
Прихваћен 23. октобра 2017. године

DON QUIJOTE DE LA MANCHA

EL INGENIOSO HIDALGO

400 YEARS OF
MIGUEL CERVANTES
1605-2005

Николина Н. Зобеница¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за германистику

ДВЕ ХОФМАНСТАЛОВЕ ПЕСМЕ У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА: КОРЕЛАЦИЈА КЊИЖЕВНОСТИ И ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ

Корелација (повезивање) различитих предмета или предметних садржаја води ка превазилажењу ограничености перспективе једног наставног подручја или предмета. Управо настава књижевности је погодна за корелацију, будући да је књижевност као уметност речи отворена, с једне стране, према језику и научним дисциплинама у чијој основи се налазе логос и реч, с друге стране, према свим осталим уметностима. Кад је реч о настави немачке књижевности као стране, код нас још увек не постоје израђени ефикасни наставни модели, што условљава и недостатак емпиријских истраживања. Из тог разлога је циљ овог рада да се методом моделовања дају примери повезивања ликовне уметности с књижевношћу (с две песме аустријског писца Хуга фон Хофманстала) у настави немачког као страног језика, а ради остваривања не само когнитивних, већ и емотивно-афективних наставних циљева, који су углавном запостављени у традиционалној настави страног језика.

Кључне речи: методика наставе немачке књижевности, ликовна уметност, корелација, Хуго фон Хофманстал, *Двоје*, *Балада с пољашњег живоша*.

1. КОРЕЛАЦИЈА

Појам „корелација” у методици наставе има три значења:

- повезивање оријентационих циљева наставе и стратегија учења,
- повезивање садржаја подобласти неког предмета,
- повезивање различитих предмета и области, чиме се гради међупредметни и међуобласни однос.² Притом се не усвајају само знања већ

1 nikolina@ff.uns.ac.rs

2 У немачкој литератури се прави разлика између превазилажења граница међу предметима (*fächerübergreifender Unterricht*), односно повезивања, интегрисања предмета брисањем, укидањем граница међу њима (*fächerverbindender/-integrativer Unterricht*). Тако се, на пример, у оквиру филологије могу повезивати матерњи и страни језик, настава књижевности и уметности (нпр. филм), књижевност и историја, географија, природне науке, педагогија, веронаука, филозофија или социологија. Пример повезивања, интеграције наставних подручја (*Lernbereichsintegration*) јесте развијање вештина читања, писања, говора и слушања, као и проучавања језика и језичке употребе на основу књижевног текста (Лојбнер и др. 2010: 215–217).

и методе и стратегије усвајања знања. Целовитим увидом у материју која се проучава, упоређивањем садржаја и указивањем на сличности и разлике унутар неког наставног подручја, знање се усваја квалитетно и дугорочно (Мркаљ 2010: 47–48, 51).

Иако сваки предмет садржи могућности повезивања с другим наставним предметима, интердисциплинарност приступа је унапред уписана у књижевност. Књижевност може да буде и материјал и медијум за учење, она може да послужи самообразовању, у њој се конструише један сопствени свет и нуди се читаоцу као простор различитих представа, остаје отворена за системе повезивања и омогућава учење које превазилази границе једног предмета. У књижевности није реч о аспектима науке, већ о повезаности са животном стварношћу (*Lebenszusammenhänge*), која се може проучавати из више перспектива. Иако у корелацији с књижевношћу доминирају друштвено-хуманистички предмети, књижевност се може повезати и с музиком, језиком, природним наукама и математиком (Абрахам, Кепсер 2006: 108–109). Будући да је ипак реч о уметности речи, она се врло лако повезује с другим уметностима као што су, на пример, филм, позориште, музика и ликовне уметности.

2. КОРЕЛАЦИЈА ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ

У овом раду ће тежиште бити на корелацији језика, књижевности и слике (ликовне уметности) у настави немачког језика као страног. Реч је, суштински, о „двострукој” корелацији: с једне стране, немачке књижевности и језика, два подручја у оквиру наставе германистике (*Lernbereichsintegration*), с друге стране, језика, књижевности и ликовне уметности, одвојених наставних предмета (*fächerübergreifender Unterricht*).

2.1. Корелација језика и књижевности

Повезивање језика и књижевности пример је *CLIL* (*Content and Language Integrated Learning*) концепта, интегрисаног учења језика и других наставних садржаја који има своје теоретско утемељење у радовима Церома Брунера (Jerome Seymour Bruner, 1915–), Жана Пијажеа (Jean Piaget, 1896–1980) и Лава Виготског (Lav Vygotsky, 1896–1924) и обједињује и усклађује опште теорије учења и теорије о учењу страног или другог језика (Вујовић 2014: 108). Концепт *CLIL* има сличности са другим типовима билингвалног образовања као што је *immersion*, при чему је суштинска разлика између ова два концепта у статусу језика: у *CLIL* се користи страни језик, а у *immersion* други службени језик земље. У оквиру концепта *CLIL* наставу држе предметни наставници, не наставници страног (другог) језика, и она не представља замену за традиционалну наставу језика која се и даље одвија паралелно (Далтон-Пафер, Никула 2014: 117), у оквиру распоредом предвиђених часова. Будући да је потребно знатно предзнање за употребу страног језика у предметној

настави, *CLIL* се углавном примењује на средњошколском нивоу, пре свега у земљама које поседују јасну језичку политику и свест о значају вишејезичности у савременом друштву, као и о предностима које она пружа на тржишту рада. Резултати истраживања су показали да ови ученици по правилу остварују боље резултате у језичким компетенцијама од оних који само уче циљни језик у оквиру традиционалне наставе страних језика, док разлике у резултатима из домена предметне наставе – упркос критичким гласовима – нису уочене. Иновативност и израженија интеракција су добре стране овакве наставе уколико наставници примењују адекватан начин рада (Далтон-Пафер 2011: 183–193). Из тог разлога је за примену овог концепта потребна добра почетна обука, као и усавршавање вештина неопходних за спровођене *CLIL* метода у билингвалним учионицама (Манић, 2014). Међутим, ситуација је једноставнија када се повезују језик и књижевност, будући да су сви наставници страног језика током студија имали и часове стране књижевности, тако да постојеће предзнање представља добру основу за даљи рад.

Кад је реч о ефектима повезивања књижевности и језика у настави, на овај начин се успешно негују

- компетенција читања с разумевањем и текстуална компетенција, јер разумевање стручних, употребних и књижевних текстова може да се узајамно подстиче;
- писање и правопис, најчешће писањем садржаја, анализе и интерпретације текста, али писања и других врста текстова као што су рецензије, дневник читања и слично, чиме се негује општа компетенција писања;
- компетенција говора, разговора, као и изговор у оквиру разговора на часу о књижевним делима;
- лингвистичка компетенција, јер се на основу књижевног текста могу разматрати различити аспекти језика, па и граматичке структуре, што дидактичари књижевности нерадо прихватају, јер се на тај начин књижевни текст инструментализује ради рефлексије језика и његово разумевање више није у првом плану (Лојбнер и др. 2010: 217–219). Управо таква инструментализација књижевног текста у оквиру наставе страних језика је уобичајена у традиционалној настави (ако се уопште и обрађује), те постоји прека потреба да се понуде модели који би повели у правцу превазилажења овакве ограничене перспективе уметности речи.

Иако постоје расправе о томе да ли се терцијарна настава у којој се користи енглески као академски *lingua franca* може посматрати као прототипски *CLIL* концепт (Далтон-Пафер, Никула 2014: 119), што се може онда пренети и на немачки као страни језик и језик наставе на универзитетима, смислено је наставу књижевности на немачком језику на факултетима подвести под *CLIL*, будући да је држе професори немачке књижевности (и језика), на немачком језику, који им (углавном) није

матерњи језик, као ни студентима, при чему паралелно и даље постоји предмет Немачки језик.

2.2. Корелација језика, књижевности и ликовне уметности

Задаци наставе предмета ликовна култура се делимично поклапају с наставом предмета страних језика. Оба наставна предмета теже да остваре: развијање способности ученика за опажање облика, величина, светлина, боја и положаја; развијање моторичких способности ученика; стварање услова за разумевање природних законитости и друштвених појава; коришћење техника и средстава ликовно-визуелног изражавања; развијање љубави према културним вредностима и уметничким делима свог и других народа итд. Гледањем сликовница и цртањем ученици спознају односе у видном пољу, појмове облика, светла, сенке, додира, контраста и сценског простора и развијају свој сензибилитет. Цртање пружа осећај задовољства и релаксације и користи се као помоћни методски поступак за усвајање и утврђивање лексике и морфосинтаксичких структура (Вујовић 2014: 112).

Књижевни текстови и ликовне уметности се врло лако повезују, за децу су језик и слика нараздвојиви, очигледност визуелних текстова олакшава разумевање већ на првом нивоу рецепције, кад непознате речи и граматика још увек не представљају препреку. Интерпретација књижевних текстова може да се иницира, води и обогати помоћу слика, уз активирање самосталног конструисања значења код ученика. Интермедиијалност, као посебна врста интертекстуалности, подразумева повезивање најмање два различита медија, што представља когнитивно-психолошку предност која настаје преко различитих форми репрезентације медија (Римарчик 2007: 329–332).

Појам слике се овде схвата у најширем смислу и поред слика укључује цртеже, штампану графику, фотографије, али и графите, рекламу, филм и стрип, дакле аутентичне текстове, за разлику од дидактизованих слика као што су илустрације у уџбеницима или фолије и картице које спадају у наставни материјал. Подручја примене интермедиијалне књижевне интерпретације са сликама су

- методе које повезују предмете (*fächerverbindende Lehrmethoden*) страног језика и ликовно, уз примену дидактичког принципа оријентације на делање, примену пројектне наставе и вербализовање визуелне рецепције као индивидуалног, афективног процеса који је обележен субјективним сећањима и личним ранијим искуствима,
- ваншколско учење (*außerschulisches Lernen*) у музејима – директан сусрет с уметничким делима, аутентичан доживљај и ситуација за разговор, али и ваншколско упознавање с ликовном уметношћу, и актуализовање наставних предмета,
- настава страног језика оријентисана на садржај (*inhaltsorientierter*

Fremdsprachenunterricht) – даје највише могућности примене, јер сваки текст се налази у сталној размени значења с другим текстовима. Приликом циркулисања значења у дискурсима креира се и културно значење. Циљаном употребом језичког и културног потенцијала медија у средиште се поставља разноликост понуде текста богатог значењима и значајем, уз суочавање с различитим перспективама, при чему се узимају у обзир индивидуалне предиспозиције, когнитивни стилови и стилови учења младих људи (Римарчик 2007: 332–335).

Будући да текст и слика могу да припадају различитим медијима или да се споје у новом медију, књижевни текстови и ликовна уметност могу да буду повезани на два начина:

- интрамедијално (*mediumintern*) – непосредно повезивање слике и текста унутар једног медија, као у случају стрипа, цртаног филма, илустрованих текстова;
- екстремедијално (*mediumextern*) – повезивање слике и текста преко два медија, при чему текстови могу бити повезани зато што обрађују (барем делимично) исти предмет (*werkimmanent*), као, на пример, када се на основу неког уметничког дела напише књижевни текст и обрнуто; или текстове могу да повежу сами рецепијенти (нпр. наставници или ученици).

Уколико се у наставном процесу успоставља корелација између слике и књижевног текста преко предмета приказивања, ученици могу да

- посматрају слику, како би се растеретило разумевање текста;
- уочавају разлике између садржине текста и слике и постављају питања, при чему могу да се упознају с различитим формама интермедијалности: директни цитат, алузије, пародије и слично, намере: критика, актуализација и друге. Из тог разлога је врло важно да се одаберу дела која имају велики број детаља, јер на тај начин се даје много повода за говор и већа је вероватноћа да ће ученици остварити субјективни приступ делу.

За наставу је ипак продуктивнији рад са сликама и текстовима које не повезује исти предмет приказивања, јер ученици могу сами да успостављају везе према садржини (тематски), правцу којем дела припадају (формално) или према њиховој намери и деловању (рецепцијски). Дискусије о сликама не морају нужно да потпомогну разумевању текста, али појачавају његово деловање, утисак. Прожимање уметничких дела на тај начин може да позитивно делује на ученике. На крају, ученици могу сами да истражују везе између књижевног и ликовног дела, али и да пишу текстове о сликама или сликају на основу текста (Румарczyk, 2007, pp. 335–348), чиме се развијају и истраживачке и продуктивне компетенције.

На основу примера две песме Хуга фон Хофманстала *Двоје* и *Балада о спољашњем живоју* и њиховог повезивања са сликама (*mediumextern*) биће приказане различите могућности повезивања књижевног текста и ликовне уметности у наставној пракси (*inhaltsorientierter Fremdsprachenunterricht*). Књижевни текст и слика су у овом моделу повезани предметом приказивања, али предвиђене су и вежбе у којима се таква веза (пре)испитује.

3. ПЕСМЕ ХУГА ФОН ХОФМАСТАЛА У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

Хуго фон Хофманстал (Hugo von Hofmannsthal, 1874–1929) је најзначајнији и најпознатији аутор бечке модерне (поред Артура Шницлера). Већ као седамнаестогодишњак је објављивао прве лирске текстове под псеудонимом Лорис. Његова поезија је врло брзо запажена, а захваљујући наклоности чувеног песника немачке модерне Штефана Георгеа (Stefan George), и објављивана у значајном часопису *Листови за уметности* (*Blätter für die Kunst*). Хофмансталова поезија се одликује једноставношћу, сликовитошћу и мелодичношћу језичког израза у духу импресионизма и симболизма. С обзиром на одлике и значај његове лирике, она је веома погодна за наставу немачког језика и књижевности као стране.

3.1. Дидактизација песме Двоје (Die Beiden)

Љубавна песма *Двоје* (Хофманстал 2013: 79) кратка је песма упечатљиве садржине и једноставног језика и стила, прожета емоционалношћу и мелодичношћу израза. У песми се описује сусрет коњаника и девојке која му доноси пехар вина. У првој строфи се описује девојка, у другој младић, обоје сигурни, лаког корака, све до сусрета, кад обоје задрхте и кап вина падне на тло. У песми се у стилу импресионизма описује упечатљив, интензиван моменат (*kairos*) сусрета двоје младих. Песма обилује вишезначним симболима као што је пехар, симбол обиља, бесмртности, који се повезује са срцем, љубављу и радошћу (Гербран, Шевалије 2009: 344–346). Снажни коњаник у песми сигурном руком савладава коња, симбол таме, тајне, плаховитости жудње (Гербран, Шевалије 2009: 382, 392). Вино, између осталог, симболизује живот, бесмртност, посвећеност, радост (Гербран; Шевалије 2009: 1043–1044). Будући да је реч о познатим симболима и основном људском осећању љубави и емотивном тренутку сусрета, тема је блиска и атрактивна младим људима, те је и због тога, не само због једноставности језика и стила, песма погодна за рад у настави.

На почетку рада с овом песмом препоручује се приказивање слике исте садржине (Баумбах 2013). Слика (реч је о цртежу) носи исти назив као и песма и настала је као њена илустрација. Приказани су коњаник и

девојка која му пружа пехар, тако да се приказује моменат њиховог сусрета, односно садржина треће строфе.

Задатак ученика јесте да опишу слику, као и да изнесу претпоставке о ономе шта приказује. Коришћена метода би могла да буде разговор на часу у пленуму, усмераван питањима наставника. Описивањем слике и њених сегмената (особе и животиња, предмети, боје на слици, позиција мушкарца и жене), као и формирањем претпоставки о ситуацији у којој се њих двоје налазе – на пример, да ли је у питању сусрет или растанак, да ли се познају или не – изазивају се радозналост и одређена очекивања према садржају који треба да се прочита и/или слуша у следећем делу часа. На овај начин се вербализује визуелна рецепција као индивидуални, афективни процес обележен субјективним сећањима и личним ранијим искуствима посматрача (*fächerverbindende Lehrmethoden*). Осим тога, посматрањем и описивањем слике се растеређује разумевање текста (*Vorentlastung*), тако да се примењују обе могућности корелације књижевности и ликовне уметности у настави.

У следећој фази³ (*Präsentation*) текст се слуша и чита, те се претпоставке о садржини на основу слике потврђују или оповргавају, коригују и допуњују, поново у току разговора на часу. Тиме се обезбеђује и глобално разумевање текста, како би се могло прећи на његово детаљно разумевање. У овој фази се као облик рада препоручује рад у групама, а као метода рад на тексту (*Textarbeit*). Текст се подробније обрађује тако да свака група добије један задатак: опис девојке (прва строфа), опис мушкарца (друга строфа), опис њиховог сусрета (трећа строфа), форма песме (врста строфе, рима, метричка шема). Представник сваке групе треба да представи резултате анализе у пленуму (излагање), а на крају треба заједнички да се обрати пажња на однос садржине и форме (риме) сваке строфе, будући да су садржај и форма усаглашени: све три строфе имају различиту риму, само је у последњој – у којој се њих двоје срећу – рима обгрљена. Оваква запажања би требало да развијају сензибилитет за значај форме и њен однос према садржају.

У оквиру последње фазе (*Erweiterung*) слуша се још једна, другачија рецитација песме праћена сликама енглеског песника, преводиоца, илустратора и сликара Дентија Гејбријела Розетија (Dante Gabriel Rossetti, 1828–1882) (Хофманстал 2014б). Различите слике које прате рецитоване песме дају основ и могућност за анализу успешности садржинског повезивања слика и текста. Ученици поново раде у групама и свака група анализира једну слику, проучава детаље, уочава сличности и разлике између слика и текста, и на основу тога (не) успоставља везе између одабраних слика и песме (вербализација визуелне перцепције). У групи се дискутује о сликама, а затим се резултати анализе презентују у пленуму на немачком језику.

3 Модел часа наставе стране књижевности преузет је од Копенштајнера и Шварц (2012: 59–68). Нева Шлибар (2011: 75–88) нуди нешто другачији модел (1. Entlastung/Motivation, 2. TextEinstieg, 3. Textbearbeitung, 4. Überprüfungsphase, Zusammenführung, Ergebnissicherung, 5. Transfer).

Креативно-продуктивни задаци који би укључили повезивање слике и текста зависе од нивоа знања и узраста ученика или студената. На основу одабраних слика они могу да напишу песму у тандему или групи (самостално само као домаћи задатак) или да истраже друге примере повезивања слике и књижевног текста, те да их писмено или усмено (на следећем часу) упореде и образложе њихову повезаност.

3.2. Дигактџизација песме Балада о спољашњем животу (Ballade des äußeren Lebens)

Песма *Балада о спољашњем животу* (Хофманстал 2013: 85–86) поставља питање смисла живота. Наглашава се његова пролазност набрајањем различитих слика пропадања у првом делу, затим постављањем питања у другом делу: Чему све то? На крају лирско ја закључује да није мала ствар моћи рећи „вече”, реч из које дубокоумље и туга капљу као тежак мед из празних саћа. Символично значење речи „вече” у контексту живота представља зрело животно доба у којем је стечена животна мудрост, али и туга због пролазности људског века.

Тема песме се може најавити посматрањем слике *Крај јесени или Слейци*, чувеног белгијског сликара Ежена Лермана (Eugène Laermans, 1864–1940) (Лерман 1899). У току вођеног разговора на часу се анализом боја (тамне боје), ликова (стари људи), симболике времена (јесен и вече као симболи зрелог доба) и простора (река као симбол тока живота и смрти) (Гербран, Шевалије 2009: 778) ученици припремају за тон и садржину баладе која се рецепира у оквиру следеће фазе часа слушањем (и читањем).

Слуша се рецитација песме Фрица Стафенхагена (Fritz Stavenhagen), праћена музиком Оркестра у х-молу Херба Вајднера (Weidner) и приказивањем слике Ежена Лермана *Слейци* (Хофманстал 2014а). Након слушања и читања песме у пленуму се разговара о теми песме и њеној структури (глобално разумевање), а затим се у групама анализирају и описују сви поједини делови песме (детално разумевање). Рад на тексту је вођен питањима које наставник дели на цедуљама свакој групи. Представник сваке групе на крају презентује резултате анализе, а затим се у пленуму разговара о песми (разговор на часу).

У последњој фази се усмено уочавају сличности и разлике између садржине текста и слике *Слейци* (тематске везе), евентуално (у зависности од предзнања ученика или студената) се могу разматрати и стилске сличности и разлике (модерни правци у сликарству и књижевности), и на крају се исказују личне преференце у складу са деловањем на ученике (рецепција), чиме се остварује субјективни приступ делу.

Након разговора ученици могу или да напишу текст о тематским и стилским аспектима слике или песме, о поређењу текста и слике, о свом субјективном утиску. Исто тако, могу да сами насликају слику која би изразила њихов доживљај Хофмансталове песме. Ученици или студенти

би последњи задатак бирали у складу са својим индивидуалним предиспозицијама, когнитивним стиловима и стиловима учења.

4. ЗАКЉУЧАК

Предности наставе у којој се успоставља корелација између књижевности и слике су бројне:

- уноси се разноврсност у наставу (методски поступци, материјали, медији),
- активирају се различита чула (слушање, гледање),
- примењују се различити креативни начини исказивања емоција (говор, писање, сликање),
- стичу се додатна општа знања о уметности и култури одређеног временског периода (сликарство, модерна),
- свет емоција се сагладава у својој комплексности и свом богатству (љубав, туга).

Повезивањем књижевности на страном језику с ликовном уметношћу подстичу се књижевна компетенција (књижевност), визуелна перцепција и компетенција (ликовна уметност), језичка компетенција на страном језику, што се пре свега односи на вокабулар у домену ликовне уметности и емоција (језик), развијају се сензибилитет, креативност и машта младих људи (књижевност и ликовна уметност). Оваквом корелацијом се поред когнитивних остварују и афективно-емоционални циљеви који су углавном запостављени у традиционалној настави страних језика.

Листа референци

- Abraham, Kepser 2006: U. Abraham, M. Kepser, *Literaturdidaktik Deutsch*, Berlin: ESV.
- Baumbach 2013: C. Baumbach, *Die Beiden*, <http://pre05.deviantart.net/9d79/th/pre/i/2013/273/f/a/die_beiden_by_cethenaart-d6oob9h.jpg>. 03. 06. 2017.
- Blell 2007: G. Blell, Zum Wechselspiel von Text und Musik in einer intermedialen Literatur- und Kulturdidaktik, in: W. Hallet, A. Nünning (Hg.), *Neue Ansätze und Konzepte der Literatur- und Kulturdidaktik*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 311–328.
- Dalton-Pafer 2011: Ch. Dalton-Puffer, Content-and-Language Integrated Learning: From Practice to Principles? Cambridge: *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, Cambridge, 182–204.
- Dalton-Pafer, Nikula 2014: Dalton-Puffer, Christiane & Nikula, Tarja (2014). Content and Language Integrated Learning. Abingdon: *The Language Learning Journal*, 42, 2, Abingdon, 117–122.
- Gerbran, Ševalije 2009: A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad: Stylos.

- Hofmanstal 2014a: H. v. Hofmannstahl, *Die Ballade des äusseren Lebens*, 6. 2. 2014, <<https://www.youtube.com/watch?v=eK2QfIFAVB4>>. 3. 6. 2017.
- Hofmanstal 2014 b: H. v. Hofmannstahl, *Die Beiden*, 20. 6. 2014 <<https://www.youtube.com/watch?v=hFwHQEdUHMY>>. 3. 6. 2017.
- Hofmanstal 2013: H. f. Hofmanstal, *Pesme*, prev. Bojan Belić, Beograd: *Mostovi*, 155–156, Beograd, 79–87.
- Kopenštajner, Švarc 2012: J. Koppensteiner, E. Schwarz, *Literatur im DaF/ DaZ-Unterricht: Eine Einführung in Theorie und Praxis*, Wien: praesens.
- Lermen1899: E. Laermens, *The End of Autumn or The Blind*, <<https://aartigarde.files.wordpress.com/2012/01/singapore-116.jpg>>. 3. 6. 2017.
- Lojbner i dr. 2010: M. Leubner, A. Saupe, M. Richter, *Literaturdidaktik*, Berlin: Akademie Verlag.
- Manić 2014: D. Manić, Početna obuka i stručno usavršavanje CLIL nastavnika, u: *Nauka i savremeni univerzitet: Savremene paradigme u nauci i naučnoj fantastici*, Niš: Filozofski fakultet, 398–408.
- Mrkalj 2010: Z. Mrkalj, Pojam korelacije u metodici nastave, Novi Sad: *Metodički vidici*, 1, Novi Sad, 47–55.
- Rimarčik 2007: J. Rymarczyk, Zum Wechselspiel von Text und Bildender Kunst in einer intermedialen Literatur- und Kulturdidaktik, in: W. Hallet, A. Nünning (Hg.), *Neue Ansätze und Konzepte der Literatur- und Kulturdidaktik*, Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 328–350.
- Šlibar 2011: N. Šlibar, *Wie didaktisierere ich literarische Texte: Neue Maturatexte und viele andere im DaF-Unterricht*, Ljubljana: Centar za pedagoško izobražavanje.
- Vujović 2014: A. Vujović, Frankofona poezija za decu u integrativnoj nastavi francuskog jezika na raznom uzrastu, Beograd: *Inovacije u nastavi*, XXVII, 1, Beograd, 105–117.
- Zurkamp 2010: C. Surkamp, *Metzler Lexikon Fremdsprachendidaktik*, Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.

Nikolina N. Zobenica

TWO HOFMANNSTHAL'S POEMS IN GERMAN LANGUAGE TEACHING: THE CORRELATION OF LITERATURE AND VISUAL ARTS

Summary

Correlation (connection) of various subjects or contents of teaching leads to overcoming a restricted perspective of teaching. Teaching literature is particularly adequate for correlations, since literature, being the art of words, is open to teaching languages and sciences based on *logos* and words, as well as to all other arts. Concerning teaching German literature as a foreign literature in Serbia, there are still no elaborated efficient models of teaching, which has led to a lack of empirical research. For this reason, the aim of this paper is to give examples of correlation of visual arts and literature (two poems by Hugo von Hofmannstahl) in foreign language teaching by applying the method of modelling, in order to achieve cognitive, as well

as emotional-affective teaching goals, which have mostly been neglected in traditional foreign language teaching.

Keywords: German literature teaching methodology, visual arts, correlation, Hugo von Hofmannsthal, *Die Beiden*, *Ballade des äußeren Lebens*

Примљен 7. јуна 2017. године
Прихваћен 26. октобра 2017. године

REDITELJ: EGON SAVIN

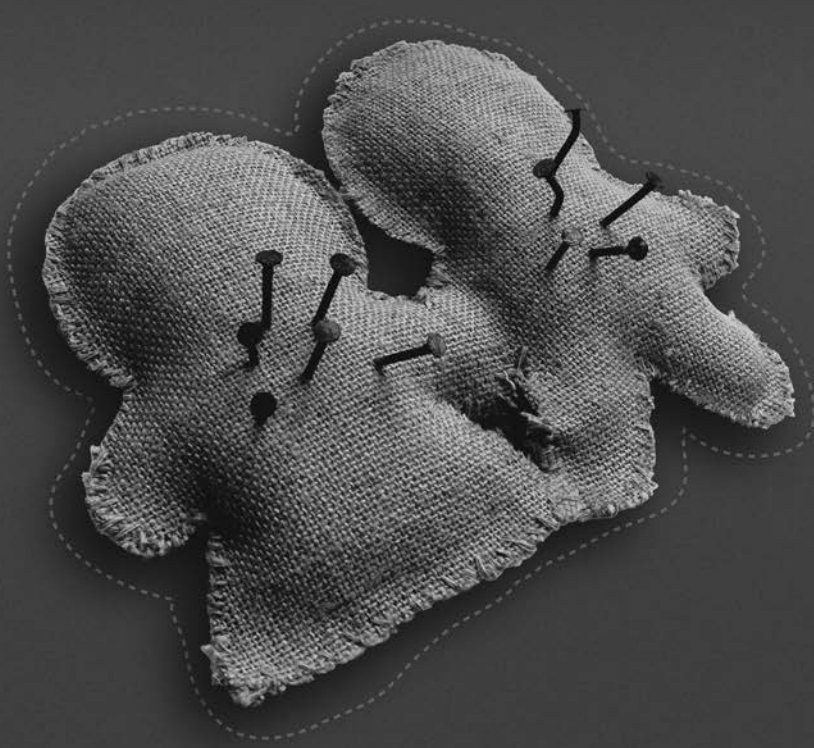
Romeo and Juliet

GORAN ŠUŠLIJK

ZORAN JEVIĆ
PETAR DIMOVSKI

IRFAN MENSUR
VOJA BRAJOVIĆ

ULOGE TUMAČE:

OPEN ARC THEATRE & KLASSA ART CLUB PRESENTS ★

RAZDELA: BEJBA FINTILJEVIĆ, DRINKA PETRA LAZARIĆ, KRISTIN VOJKA ĐUKIĆ, SCENARIJ: ZORAN ĐAČIĆ, POMOĆNO OSoblJE: IRAN JEVIĆ, MALJA ANĐELIJEVIĆ, BELJANA MIROVIĆ, ŽELJKA BALIĆ, ANKICA PETROVIĆ, IRAN PONIĆ, ANJKA TRBOVIĆ, BRANKA KUTIĆ, DRAGANUČIĆ, MILAN BANOVIĆ, MAŠIĆ UGLAČ, MARIJANA PUNIĆ I PETLJANA TOPIĆ

Снежана Р. Булат¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

ЖЕНСКИ ЛИКОВИ У ИСТОРИЈСКОЈ ДРАМИ ДРАГУТИНА ИЛИЋА КРАЉ ВУКАШИН

Драгутин Илић је написао историјску драму под називом *Краљ Вукашин* и тако се сврстао у круг многобројних драмских писаца који су препознали потенцијал устоличеног мита о Вукашину, амбициозном претенденту на престо, који на крвнички начин одузима власт, а потом и живот законитом владару. Предмет овог рада јесте статус женских ликова у Илићевом делу. Посебна пажња је усмерена ка расветљавању улоге Урошеве мајке, царице Јелене. Због мајке Јелене и њених одлука, Урош и верна му љуба Јелисавета повратиће веру у непријатеља, узурпатора Вукашина. Показали смо да се у драми нашег писца осликава тамна, деструктивна женска природа. У раду се потврђује и да је мотив мајчине клетве један од важнијих мотива Илићеве драме.

Кључне речи: историјска драма, узурпатор, Јелена, Јелисавета, клетва

„Предање о убиству у лову, као фолклорни образац, један је од највитаљнијих и најраспрострањенијих у нашој усменој култури” (Suvajdžić 2007: 247). „По правилу је убиство извршено над невиним [...] Убица је претендент на престо и зато убија легитимног наследника династије (по вишим захтевима правде често и сам буде убијен на исти начин)” (Milošević Đorđević 2006: 132). Како истиче Бошко Сувајџић (2007: 247), „да би функционисало као усмена врста у оквиру жанровских законитости историјског предања, у причи се даје прецизан географско-историјски оквир догађања, почев од историјских личности као носилаца структуре предања, до географских локалитета који потврђују веродостојност и убедљивост исказаног”.

Прича о Вукашину Мрњавчевићу, који убија Уроша Нејаког у лову² зарад узурпирања царске круне, забележена је у многобројним литерар-

1 snezana.tucakovic@yahoo.com

2 Мотив убиства у лову широко је распрострањен у светској књижевности. Предање о смрти кнеза Радомира у *Лешојису поја Дукљанина* кореспондира са мотивом убиства у лову цара Уроша. Предање о убиству у лову крај воде среће се у старогерманској *Песми о Нибелунзима*, а у вези је са Зигфридовом смрћу. Сличан се мотив среће у *Повестима о Триштану и Ижолти*, а реч је о краљу Марку који из властољубља убија брата Перла. Краљ Вукашин је осуђен и од стране Даниловог настављача. У најстарије изворе који помињу предање о царубиству сврстава се *Житије св. Јована Рилског* Димитрија Кантакузина (в. Suvajdžić 2007: 247–279).

ним остварењима и историјским списима.³ За несрећне историјске околности распада српског царства, традиција је пронашла главног кривца у Вукашину Мрњавчевићу. Најјачи обласни господар, проглашен за краља, од легалног Урошевог савладара, лако је могао постати узурпатор Немањићког престола. Од тренутка када је у народној традицији проглашен за Урошевог противника, образац о убиству због освајања трона наметнуо се већ самим својим мотивско-изражајним могућностима, пошто је већ увелико постојао у нашој усменој баштини. Када је за распад српског царства пронађен кривац у Вукашину Мрњавчевићу, ту кривицу је требало оживотворити сликом, која ће својом веродостојношћу пружити доказе и краљево понашање уклопити у образац (в. Milošević Đorđević 2006: 128–139). „Оног часа када је постало чињеницом усмене културе, предање о Урошевом убиству у лову почело је да се посматра као историјска истина и у српској историографији” (Suvajdžić 2007: 248).

Све до краја деветнаестог века, српска историографија је веровала да је недужног Уроша усмртио Вукашин. Иларион Руварац (1934: 77) преиспитује ову тезу и 1879. пише: „*polens volens* морам остати при свом првом тврђењу, да Вукашин није убио цара Уроша но да је цар Урош, који се у почетку децембра 1371. преставио, преживео краља Вукашина, који је пре 1. септембра те исте године у бици на Марици пропао”.

Драгутин Илић је написао драму под називом *Краљ Вукашин*⁴ и тако се сврстао у круг многобројних драмских писаца, који су препознали

3 О убиству цара Уроша говори се најпре у *Карловачком родослову*, а затим у *Пејашиновићевом* и *Руварчевом*. У појединим млађим летописима (кув., подг., деч., верк., маг.) убица је краљ Вукашин, у *Сеничком* Мрњавчевићу, а само се у *Подгоричком* каже да је то било у Призрену. *Бранковићев летопис* на латинском језику из XVII века такође чува ово усмено предање. У *Краљевству Словена (II regno degli Slavi)* Мавра Орбина овај догађај дат је развијеније но у летописима. Следећи Мавра Орбина, и Јаков Лукаревић пише о убиству цара Уроша у свом делу *Copioso ri stretto degli anngli di Ragusa*. Легенда о убиству цара Уроша сачувана је и у *Живоћу цара Уроша* од патријарха Пајсија, у једној белешци у *Савинском летопису* из друге половине XVII века, у *Житију кнеза Лазара*, односно *Причи о боју косовском*, у преводу Орбиновог дела на словенски језик Саве Владиславића и др. (в. Ređer 2004: 33–34).

4 Драма је написана 1880. Премијерно је изведена 1. марта 1881. у Народном позоришту у Београду (в. Mihailović 1981: 105). Стваралаштво Драгутина Илића је веома обимно, али лако је запазити да у његовом опусу преовлађују драме. Поповић (1931: 21) вели да се највише истиче „књижевна делатност Драгутинова на драмском пољу. На тој је страни он имао најјачих и највиднијих успеха у свему свом књижевном раду. Ма колико да је доцније имао лепих и заслужених успеха и у лепој књижевности у прози, и то својим светлим сликама, а нарочито романима *Хаџи-Ђером* и *Хаџи-Душом*, ипак сви ти радови нису му прибавили онолико угледа, ни стекли онолико једнодушног признања колико је добио својим првим драмама *Вукашином* и *Јаквинћом*”. Захваљујући историјским драмама *Краљ Вукашин* и *Јаквинћа*, Илић је на велика врата крочио у свет позоришне уметности. Мотивацију за писање историјских драма, Драгутин Илић је подробно објаснио у *Књижевним писмима I-IV*. Наиме, наш писац се придружује групи омладинаца окупљених око *Побратимства*, групи која је историјску драму доживљавала као врхунац поетског стварања и узимала је као најпогоднији облик испољавања племенитих националних идеала (в. Frajnd 1996: 156–158). Тада, истиче Илић (1897: 1200), „лирско песништво и историјска драма ударише сасвим другачијим правцем. Шовинистичку патријотску жицу замењује у

потенцијал устоличеног мита о Вукашину, амбициозном претенденту на престо, који на крвнички начин одузима власт, а потом и живот законитом владару.⁵

У разматрању развојног лука који повезује дела Козачинског, Рајића, Стефановића, Бана и Илића, Несторовић (2007: 229–253) указује на важну специфичност обраде овог мотива. Очигледно је да је Вукашин, као узурпатор убица, парадигма морално негативног књижевног јунака, временом задобио првенство у драмској структури. Појаву негативноца ништа не угрожава, те он увек доминира сценом. Тренуци његовог осамљивања које посвећује преиспитивању одлука и поступака припадају језовитости ноћног часа и времену његове инсомније. У вези са наведеном тврдњом, интересантно је да напоменути мишљење Јовановићево (1993: 27), који је, пишући о *Житију* патријарха Пајсија, такође истакао Вукашинову апсолутну доминантност: „Житије светог цара Уроша не држи чвршћа композициона веза тако да оно, својом расутом мозаичношћу чак не успоставља ни основне обресе Урошевог литерарног лика. Више је присутан краљ Вукашин као контраст ономе што би требало да оличава Уроша, који је, опет, у читавом спису остао неухватљиво далек”.

Већ на самом почетку Илићеве драме, у цркви Светих Архангела испредају се разговори о Вукашину, злокобном узурпатору, који својим поступцима поткопава чврсто станиште обезбеђено од стране великог Душана. Оног момента када сабор одузме Вукашину намесништво, у његовом бићу ће се пробудити звер. Сву своју енергију Вукашин ће усмерити ка деструкцији законитог владара.

С обзиром на тему нашег рада, потрудили смо се да расветлимо статус женских ликова који се појављују у Илићевој драми. Тачније, нашу истраживачку пажњу смо усмерили ка удовици цара Душана, Јелени⁶, и жени цара Уроша, Јелисавети⁷. Иако на први поглед може деловати да су

то доба чиста лирика и историјско-психолошки правац, можда и са јачим изразом угледања на Шекспирову школу, али свакако са зрелом идејом, да уметничкој драми треба створити ширу и стварнију основицу, на којој ће се у будућности развијати”.

- 5 Мотив о смрти Урошевој своје место проналази у многим драмским остварењима. Обрадио га је најпре Козачински (1734), а затим и Ракић, прерађујући драму Козачинског. Исти мотив привлачио је и касније писце, па је Матија Бан написао чак две драме о овом мотиву, *Смрт Уроша V* и *Краљ Вукашин*, док се Лаза Костић заносио мишљу да напише драму у којој ће се бавити проблемом последњег Думанића, и то у оквиру трилогија, *Момчило*, *Вукашин* и *Краљевић Марко*. То што се толико писаца и различитих епоха враћало овом древном мотиву сасвим је разумљиво, јер је мотив доиста трагичан. Осим тога, садржан је и у народној поезији, а није га заобишла ни популарна Качићева песмарица *Разговор угодни*. У прошлости је проблему легитимности и узурпације власти придавано много више значаја него данас (в. Milinčević 1985: 70).
- 6 „Летописи аустријски забележили су при години 1336, да је Јелисавету, кћер римског краља Фридриха, од Јована Луксенбуршког, чешког краља, ком је заручена била *in potentia mendacio praetense* остављену, просио србски краљ, за кога она не хтеде поћи што је шизматик. Одбијен од Немеце ожени се Душан Јеленом, сестром бугарског цара Александра, која му године 1337. Уроша роди” (Ruvarc 1934: 23).
- 7 „Урош се родио око 1337. г. а већ 1342. године — док се узурпатор Јован Кантакузин у Србији код Душана бавио — нудио је цариградски двор Душану за Уроша сестру младог императора цариградског Јована Палеолога. Да се о том и следеће године

улоге ових двеју жена на периферији драмских збивања, пажљивим ишчитавањем смо уочили да су њихове улоге од итекако великог значаја за развој драмске радње (посебно мислимо на лик царице Јелене), што ћемо на репрезентативним примерима и показати.

Превасходно, указујемо на значај дијаболичне сцене у којој је Вукашин промишљао како да уклони законитог цара. Наиме, опседнутост круном онемогућава му да заспи, те сваки моменат користи за ковање демонских планова. У сабласној ноћи, Вукашин долази до спознаје да Урош није једина сметња која му стоји на путу ка круни, чиме је реализација његових планова значајно отежена. Поред Уроша, Вукашинове препреке су оличене управо у женским ликовима, Урошеве супруге и мајке⁸:

„Између круне и мене није Урош сам;
Његова мајка, па жена његова?
Треба ли и њих тамо послати,
Где им Уроша сада испраћам?
Да докончам лов, па онда – ха” (Илић 1987: 66).

Након мукотрпног промишљања, Вукашин ипак одлучује да поштеди њихов живот, и то с једним разлогом. Вукашин ће у нашим јунакињама, Јелисавети и Јелени, видети средство путем ког ће доћи до царске круне:

„Не! не! Треба да живе!
Оне ће бити моје лествице,
По којима ћу се лакше попети
До моје цељи, круни злаћеној” (Илић 1987: 66).

Да зло буде горе, демонске силе Вукашину доводе саучесника и тако шире круг царевих непријатеља. Узурпатору се придружује и Влатко Грчић, који је спреман да уклони Уроша, све са циљем задобијања љубави младе царице Јелисавете. Властољубиви Вукашин и заљубљени Влатко, удружују своје злочиначке планове и свим силама теже да доведу Уроша до потпуног уништења:

радило, види се из закључка млетачкога већа од 4. септ. 1343. г. по ком је млетачки посланик Марин Венијер имао Душану честитати женидбу сина му са сестром цариградског цара; но од те женидбе са Гркињом не би ништа. По неким писцима искао је доцније Душан од босанског бана Стефана кћер Јелисавету па је слао и посланика свог чак у Француску, да проси кћер француског краља Јована за свог Уроша, но не добивши ни једне ни друге, ожени јединца свога православном Влахињом, кћерју влашког војводе Влајка, којој је име било по Орбину Јелена, а по Лукарићу Слава [...] Ја мислим дакле да смем тврдити, да је Урошева жена била Ана, кћи влашког војводе Александра Басарабе а сестра по отцу Влајка прејемника Александрова, и да је она преживила Уроша” (Ruvarac 1934: 28–29).

- 8 О односима између Мрњавчевића и царице Јелене, историја казује да су Мрњавчевићи уживали „подршку царице Јелене. Врло је вероватно да се Вукашиново уздицање за савладара, исто и као Угљешино преузимање власти у Серу, одиграло с њеним благословом. Вукашин и Јелена ковали су заједнички новац и то у ковници цара Уроша” (Михаљчић 1989: 101). Михаљчић (1989: 113) скреће пажњу и на „записе дубровачких већа, који упућују на њихову заједничку сарадњу”.

„Корачамо заједно, знамо где:
 Један да престо српски добави,
 Други на престо своје љубави;
 Један се маша царске столице,
 А други срца лепе царице” (Илић 1987: 44).

Поредећи лепу царицу Јелисавету са богињом Венером, превејани Грчић будно снови о недостижној љубави и кује планове како да раздвоји царски пар. Непрестано ће Влатко Јелисавети говорити о *Илијади* и тиме заправо изражавати наду да ће, као Парис, задобити лепу Јелену, односно Јелисавету. Но, Вукашинови и Влаткови планови наилазе на прву потешкоћу, јер Јелисаветину љубав и брижност ништа није могло да поколеба. Њена неупитна верност испољава се приликом сваког Влатковог покушаја да је освоји. Изливи Влаткове љубави и покушаји да освоји царичину наклоност згрожавају је и изазивају у њеном бићу гнушање и гнев. Ово је посебно изражено у оним тренуцима када Влатко, уверен у Урошеву смрт, обавештава Јелисавету о несрећном удесу и отворено јој нуди своју љубав.

Лик царице Јелисавете, обдарене племенитошћу и лепотом, наш писац је посве романтичарски обликовао. Имала је у себи чаробну лепоту добре виле, а у срцу је носила снажну љубав према Урошу. Срца чистог и лица милог, Јелисавета је бесане ноћи проводила ишчекујући и стрепећи за свога Уроша. Једино Јелисаветино оружје против крвника био је њен глас. У њему су се криле тајне којима се давала очарати и најмрачнија душа. Својим гласом царица је успевала да допре и до најудаљенијих звезда. Међутим, оно што је важније од анђеоског гласа царице Јелисавете јесте њена лира. Морамо истаћи да није случајност што Драгутин Илић одлучује да својој јунакињи додели управо овај инструмент. Попут Орфеја, који је својом очаравајућом песмом покушао да вољену Еуридику врати међу живе, и Јелисавета је тежила да путем омамљујућих звука лире свог Уроша оживи и тргне из дубоког сна. Јелисавета је очевидно, свим силама желела да освести супруга, у нади да ће тако пробудити и уснуло Душаново царство:

„Е тако душо, срдашце моје
 За тобом тихо песмице поје
 Ко зора штоно с истока руди
 Нек’ ми те песма иза сна буди:
 Прени се душо из санка тога,
 Жељна сам, жељна погледа твога” (Илић 1987: 49).

Неизоставно је напоменути да Влаткови љубавни једи и његови безуспешни покушаји да освоји срце младе царице, као и брачни односи царског пара, и поред повремених лирских излива, никако нису оптеретили радњу драме на начин на који присуство емотивног заплета оштећују и оптерећује историјско ткиво у већини наших драмских остварења деветнаестог века. Они остају природни део основне приче,

елемент који само богати сплет осећања и особина главних јунака чије акције покрећу радњу (в. Frajnd 1996: 162).

У фаталној ноћи, у којој је Урош захваљујући добром Боривоју преживео атентат, Јелисавета, видно узнемирена због Вукашина, проводи бесану ноћ у молитви и с великом стрепњом очекује повратак мужевљев. Јелена, мајка Урошева, на Јелисаветине страхове одговара:

„Зашто би зебла? Урош није сам.
За њим сам верне слуге послала,
До гроба очевог да га отправе” (Илић 1987: 52).

Чињеница је да захваљујући овом Јеленином поступку, Уроша Боривоје спасава, али исто тако, изненађујућа је одлука Драгутина Илића, по којој Јелени приписује и одлике хладне и одвише незаинтересоване жене. Јелисавета подрхтава, стрепи и ишчекује Уроша, док његова мајка, својој снахи вели:

„Твоја је воља! Али од мене
Мислим да ово нећеш тражити?
Мени се спава...
[...]
Лаку ноћ!
Па мање мисли о твом Урошу” (Илић 1987: 53).

Јелена, не само да је с миром отишла на починак, она је непрестано покушавала снаху да увери у Вукашинове исправне интенције. Наспрам проницљиве и застрашене Јелисавете, која је добро знала да Вукашин одлуку сабора неће тако лако прихватити „те са војском зачас може понићи” (Илић 1987: 53), знала је да „неће се смирити”, јер „данас је његов помркнуо сјај” (Илић 1987: 54), стоји њена свекрва, која Вукашина не само да не види као претњу и издајника, она је неко ко није свестан опасности којој је изложено српско царство. Погледајмо са каквим жаром Јелена брани Вукашинову част:

„То веруј неће бити никада,
Већ страва твога срца слабачког
Заталасала је мисли такове:
Од травке ти се чине громови,
Брежуљци ситни, то су планине;
[...]
Од ничега се свашта начини:
Од Вукашина ствараш издају;
Он такав неће бити никада” (Илић 1987: 53).

У драми Драгутина Илића психолошка карактеризација царице Јелене је веома комплексна. Но, пођимо редом. Засигурно, Драгутин Илић је Јелени доделио улогу лаковерне и несмотрене жене. Јеленину наивност Вукашин је лако могао да препозна. Властољубиви грамзивац није бирао средства путем којих ће изманипулисати Јелениним бићем, преварити је и приволети својим идејама. Први корак Вукашин је начинио оног

момента када је дознао да је цар Урош пронашао безбедно уточиште у Крушевцу, код кнеза Лазара. Изјављујући царици Јелени љубав која је наводно тињала у његовим грудима још за Душановог живота, Вукашин је назива звездом дивотном, анђелом, сунашцетом, открива јој своје младачке снове и скривену љубав, пружајући јој срце на длану. Према Вукашиновим речима, због љубави према Јелени, заволео је и Уроша, јер је у његовом лику видео своју вољену. Ова сцена неодољиво подсећа на сцену у којој се Ричард III удвара Ани. Ана је прихватила Ричардову љубав, али Јеленина реакција на Вукашинова удварања изостаје. За разлику од Јелисавете која са гнушањем одбија Влатка, Јелена ни на који начин не коментарише Вукашинове речи. Јелена не прихвата љубав Вукашинову, али је и не одбија. Зато њен лик и остаје велика енигма. Миловановићу се пишчева одлука није допала. Овим је само бачена сенка сумње на царицу „или је требало оставити Јелену светлу и чисту, како са материнском нежношћу пашти за судбину сина свога, као што је Бан то учинио; или ако је хтела дрско да се баци и матери у неку врсту невере противу сина, требало је и истрајати у том одиста дрском кораку” (Milovanović 1881: 143).

Било како било, очевидно је вешти Вукашин без великог напора на novo убедио Јелену у своју невиност. Сцена у којој се Јелена сукобљава са Вукашином није потрајала. Чиме је Вукашин завредио оволико Јеленино поверење? Какав је став имала према његовим изјавама љубави? Ова питања остају отворена. Јелена ће након извесног времена олако донети одлуку у Вукашинову корист. Међутим, ова Јеленина одлука била је кобна, те уједно и кључна за Урошеву трагичну судбину. Наиме, царица ласкавом Вукашину обећава да ће сина позвати натраг у двор и на расанку му казује:

„Уроша мога, моје благо сво
У твоје руке опет предајем” (Илић 1987: 71).

Због мајке Јелене, Урош и верна му љуба Јелисавета пружају Вукашину руку помирења. Опростиће Урош свом непријатељу, а рашкој власти и истинским заштитницима окренуће леђа. Упркос грчевитим молбама господе Рашке, на челу са кнезом Лазаром, Урош у својој одлуци није посустајао. Добивши Јеленино писмо у коме му казује да се врати, безазлени Урош мисли: „Ком’ да верујем ако мајци не” (Илић 1987: 77). Притом, како не би оставио Урошу могућност избора, Илић домишљао уводи мотив из усмене књижевности, мотив мајчине клетве, а лик царице Јелене сврстава у круг епских мајки које проклињу своје синове:

„Та он те љуби као сина свог,
У то верујем к’о у ведар дан –
Већ одмах натраг с мојим гласником
Не послушаш ли, проклећу те знај” (Илић 1987: 74–75).

Јелена се, дакле, у овим драматичним тренуцима појављује као доминантна јунакиња и својим ставовима усмерава поступке сина јединца. Међу старим мајкама српске епике, чији се савет тражи, а реч поштује,

свакако је најпознатији портрет мајке Јевросиме. Марково уважавање мајке континуирано се изграђује у свим сегментима и слојевима његове биографије, при чему се доследно, мајчином клетвом и заклинањем искључује било каква синовљева непослушност (в. Samarđžija 2008: 92). Илићев Урош, попут епског Марка Краљевића, не успева да се супротстави ауторитету своје мајке и под претњом остварења њене клетве „не послушам ли, ја сам пропао [...] ја натраг идем, мајчина је реч” (Пић 1987: 75), млади цар враћа веру у свог највећег непријатеља.

Несумњиво Илић породицу цара Душана смешта у епски свет у коме се мајчина реч без поговора мора испоштовати. О улози мајке у песми *Урош и Мрњавчевићи* Драгутин Илић (1883: 136) је давно записао: „Овде нам се намеће мисао, ко је већи, ко је светлији у овој песми? Да ли мати, или син? И колико год смо пута слушали овај умотвор народни увек нам се наметала мисао, да би ту песму ваљало посветити матерама. Овде је по нашем мишљењу, главно лице мати: она је врело свему овоме, она је пресудила, јер Марко је само израз њезиних мисли и идеала; он је исто оно што и поток, који жуборећи тече, а да вреле није не би ни њега било”. Водећи се пишчевим речима, долазимо до закључка да је и у драми *Краљ Вукашин*, заправо мајка врело свему, она је донела пресудну одлуку, а не Урош. У драми Драгутина Илића главно је лице мајка, а не син. Урош је само израз Јелениних мисли и одлука.

Поред мотива мајчине клетве важно је истаћи да се у драми нашег писца осликава тамна, деструктивна женска природа. „Веомо често је у литератури жена приказана крајње негативно – она је оличење зла, продужена рука ђавола, спремна да учини или наговори на зло дело” (Tomlin 2007: 7). Присуство Урошеве мајке, царице Јелене, изазива стравичне пометње на двору. Узнемиреност и страх су осећања која преовлађују међу витезовима. Разочарање и бес усмерен ка Јелени кулминираће узвиком једног од витеза:

„Проклета жена!
 Шта се је она у то уплела?
 Ма веруј где жена пружи нокат свој
 Ту крв потече!
 Жена или ђаво, то је све једно
 [...]
 Ал’ дуга коса где се помеша
 Ту благослова нема никаквог.
 Та са женама ђаво другује
 Њему је жена први саветник” (Пић 1987: 78–79).

Приликом обликовања лика царице Јелене, Драгутин Илић очигледно није посегнуо за историјским нити средњовековним списима који нам дарују податке богате податке о Јеленином животу. Илићева Јелена није владарка која је након Душанове смрти преузела власт у Серској области, те је и као монахиња Јелисавета настављала политичку активност (в. Mihaljčić 1989: 66–70). Она није ни истакнути представник српског

двора, чији је глас пресудан у доношењу одлука. Превасходно мислимо на Кантакузинов опис преговора са Стефаном Душаном, у коме се наглашава Јеленина блага нарав, трезвеност, речитост и бистрина (в. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 1986: 377–410). Обликовање Јелениног лика у драми Драгутина Илића се не поклапа ни са сликом благочастиве и христољубиве царице која је са својим сином Урошем чинила многа добра дела (в. *Patrijarh Rajsije* 1993: 85–105). С друге стране, Јелена не поседује ни карактеристике зле, „опаке жене која је много мрзела католике” и због које је Душан, оне који су били римокатоличке вере „лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и и манастире у обе Зете” (Orbin 2006: 34). Јелена је, како вели Орбин (2006: 47), „после мужевљеве смрти живела у великом незадовољству [...] Пошто великаши зато нису могли на време свршавати своје послове (јер је она у почетку управљала краљевством), врло се разневише. И то је био главни разлог рушења и пропасти царства њезина сина”.

Као у Орбиновим записима, и у делу Драгутина Илића Јелена је представљена као непосредни кривац за пропаст српског царства. Урош, уверен у исправност мајчиних одлука, враћа се из Крушевца и не слутећи да ће се ускоро уплести у паклене замке. Подметнуто писмо, у коме се открива наводна Јелисаветина превара, коју је починила са Боривојем, довешће до потпуне трансформације Урошевог лик. Уместо топлих загрљаја и пољубаца, Јелисавета добија вербалне ударе од стране вољеног. Верна љуба је на све начине покушавала да разувери разгневног цара. Но, то не беше довољно. Онај безазлени, наивни Урош кога упознајемо на почетку драме, убеђен да је Јелисавета прељубница, сурово је одбија. Не само да без доказа о превари одлучује да оконча њихов брак, Урош прекида и пријатељство са оданим и честитим Боривојем⁹. Након сентименталног расанка са Јелисаветом, Урош одлази у лов, који беше пут без повратка. Те зимске ноћи, у планини Некудимљу, ветар је урлао и фијукао, а Вукашинов гнев је јачао. Попивши последњу кап из врела, млади Урош је предао душу Богу. Извршилац Вукашинове наредбе, Влатко, без трунке самилости је одузео цару живот.

Тада су наступили дани туге и јада на српском двору. Вукашинова злодела су се увећавала. Због Вукашина, Јелисавета ће изгубити вољеног Уроша, а финални ударац њеном нежном бићу – које је ипак сакупило снаге, те је упркос свим недаћама извршавало владарске дужности – биће оптужба за прељубу, мужевљево убиство и убиство грчких посланика. Због трагедије која ју је задесила, царица Јелисавета је очајавала. Гавран и Арсојевић ће потврдити њено душевно и телесно растројство, истрзано нежно срце, исплакране очи и немогућност проналаска утехе. „О догађајима чудним, пуним језе, слутње и предсказања, када духови ноћу блуде, зло слуте и пропаст или преврат проричу” (Mihailović 1984: 99) говори драма Драгутина Илића. Двором ће кружити приче:

⁹ Боривојева оданост је беспоговорна. Најпре, спасиће Уроша од првог атентата, а потом и цареву Јелисавету од напасника Влатка.

„да ти се коса од страха накомреши. – Веле да се сваке поноћи тамо, на левом крилу двора чује некаква потмула тутњава, као кад ко трчи; а стража је три пут умакла са тог места и у страху причаше, како се јавља сенка у порфири, по којој се црвене млазеви проливане крви. Ономад баш, кад је петао отпево своју поноћницу, чули су укуање јеине над прозором царичине избе а тог часа појави се пред царичином постељом млади цар Урош са искривљеним лицем и ту уздахну па за тим [...] Добро су чули кад је реко: ’Вукашине ти си мој убица’” (Илић 1987: 97).

Атмосфера страха и језе, појачава у моменту када царица Јелена ступи на сцену. Показало се да је мотив клетве царице Јелене један од важнијих мотива Илићеве драме *Краљ Вукашин*. Наиме, њена клетва била је пресудна за Урошев повратак и пружање руке крвожедном злочинцу¹⁰. Али исто тако, Јеленина клетва је постала једини начин путем којег је могло доћи до уништења Урошевог убице. У драми Драгутина Илића није присутан царичин страх од силника Вукашина, који је видљив у *Житију* патријарха Пајсија (в. 1993: 85–105). Илићева Јелена, не само да се не плаши Вукашина, ова жена му се храбро супротставља. У тренуцима у којима су се неизмерне боли стапале са горким гневом, громогласно ће царица Јелена проклињати Вукашина:

„Ти ветре бесни, буро несита,
 На мирном небу тужне Србије
 Навук’о си нам грдне облаке;
 Ал’ исте муње, исти громови
 Којим си негда управљао ти
 У бесном лету жеље несите,
 Над главом ће се твојом срушити!
 Знај, Вукашине, баш на онај дан
 Када ти срећо, варком мамљивом,
 Живота твога испуни се сан;
 Кад будеш нову зору гледао,
 На небу твога мирног живота,
 Како помаља свој крвави лик.
 Тог ће те часа клетва сусстићи” (Илић 1987: 109–110).

Вукашина је Јеленина клетва доиста сусстигла. Убрзо ће се суочити са властитом породичном трагедијом. Смрт браће Угљеше и Гојка довшће до освешћења властољубивог и крволочног краља. Вукашин ће

10 Вукашин јесте крвник и Урошев убица, но, ипак, Илић не пропушта да проговори о Маричкој бици, у којој, како би рекао један од витеза, под вођством краља Вукашина „тридесет хиљада Турака посласмо на онај свет. Тридесет хиљада изгибе, а што остаде побеже као без душе” (Илић 1987: 115). Стога, као што Ераковић (2006: 95–96) прецизно запажа, „без обзира на карактер јунака који због гордости исказане у победи и поразу асоцира на ликове много познатијих узурпатора у српској књижевности 19. века, попут Његошевог Сатане у *Лучи микрокосма*, доследно инсистирање на одлучној борби против Турака нарушава представу о Вукашину као крвнику потпуно недужног Немањића”. Штавише, када дође дуго ишчекивани моменат у коме би требало да преузме царску круну, Вукашин ће је одбити, сматрајући себе недостојним наследником Душана Силног.

проклињати моменат када му је душу узео Сотона, сметнутог ума чупаће косу и преплашено ће узвикивати: „Даље од мене, сенко Уроша! [...] Даље од мене, даље хавети” (Илић 1987: 124). Непосредно пре спуштања завесе, када храбри Арсојевић усмрти неверног краља, Боривоје ће достојанствено, пуног срца изговорити: „испуњена је клетва царице” (Илић 1987: 127).

Извори

Илић 1987: D. Илић, Kralj Vukašin: istorijska drama u pet činova, u: *Izabrane drame. Dragutin Ilić*, M. Frajnd (priredila) Beograd: Nolit, str. 33–128.

Литература

- Eraković 2006: R. Eraković, Lik tragičnog uzurpatora u kontekstu evropske tradicije: kralj Vukašin Dragutina Ilića, u: *Književnost i istorija. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nišu. Transpozicija istorijskih događaja i ličnosti u tragediji kod Slovena*, Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, str. 89–103.
- Frajnd 1996: M. Frajnd, *Istorija u drami, drama u istoriji: ogledi o srpskoj istorijskoj drami*, Novi Sad: Prometej – Sterijino pozorje; Beograd: Institut za književnost.
- Илић 1883: D. Илић, O uzroku opadanja narodne poezije, u: *Letopis Matice srpske*, god. 52, knj. 136, str. 1–22.
- Илић 1897: D. Илић. Književna pisma IV, u: *Brankovo kolo za zabavu, pouku i književnost*, br. 38, septembar, str. 1199–1203.
- Jovanović 1933: T. Jovanović, Patrijarh Pajsije, predgovor, u: *Sabrani spisi*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.
- Mihailović 1981: D. Mihailović, Tri nezavršena pozorišna komada Dragutina Ilića, u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 29, sv. 1, str. 103–134.
- Mihailović 1984: D. Mihailović, *Šekspir i srpska drama u XIX veku*, Beograd: Univerzitet umetnosti; Novi Sad: Akademija umetnosti.
- Mihaljčić 1989: R. Mihaljčić, *Kraj srpskog carstva*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Milinčević 1985: V. Milinčević, *Srpska drama do Nušića*, Beograd: Rad.
- Milošević-Đorđević 2006: N. Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke: (oblikovanje i oblici srpske usmene proze)*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Milovanović 1881: M. Đ. Milovanović, Vukašin, istorijska drama u 5 činova, napisao Dragutin J. Ilijć, u: *Otađzbina, književnost, nauka, društveni život*, god. 3, knj. 7, sv. 25, str. 139–145.
- Nestorović 2007: Z. Nestorović, *Bogovi, carevi i ljudi: tragični junak u srpskoj drami XIX veka*, Beograd: Čigoja štampa.
- Orbin 2006: M. Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin: SEZAM BOOK.
- Patrijarh Pajsije 1993: *Sabrani spisi*, T. Jovanović (priredio), Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.

- Popović 1931: R. Z. Popović, *Dragutin J. Ilić: 1858-1926: život i rad*, Beograd: Narodna štamparija.
- Redep 2004: J. Redep, Pajsijev život cara Uroša i narodno predanje, u: *Prožimanje žanrova u srpskoj književnosti. Književno delo Miloša Crnjanskog i poetičke promene u savremenoj srpskoj književnosti. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 33/2. Beograd: MSC str. 31–37.
- Ruvarac 1934: I. Ruvarac, Kraljice i carice srpske, u: N. Radojčić (priredio), *Zbornik Ilariona Ruvarca. Odabrani istoriski radovi*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1–35.
- Samardžija 2008: S. Samardžija, *Biografije epskih junaka*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Suvajdžić 2007: B. Suvajdžić, *Ilarion Ruvarac i narodna književnost*, S. Samardžija (uredila), Beograd: Institut za književnost i umetnost; Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Tomin 2007: S. Tomin, *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka*, Novi Sad: Akademski knjiga.
- Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom 6, 1986: F. Barišić i B. Ferjančić (uredili), Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.

Snežana R. Bulat

FEMALE CHARACTERS IN THE HISTORICAL DRAMA KING VUKAŠIN BY DRAGUTIN ILIĆ

Summary

By writing the historical play *King Vukašin*, Dragutin Ilić placed himself in the small circle of writers who were able to recognize the potential of the everlasting myth of Vukašin, an ambitious aspirant to the throne who seizes power by spilling the blood and eventually taking the life of the legal ruler. The subject of this paper is the status of female characters in Ilić's play. Special attention is paid to Uroš's mother, Empress Jelena. Because of Jelena and her decisions, Uroš and his true love Jelisaveta will regain faith in the enemy, Vukašin the usurper. It is shown that the writer describes dark and destructive female nature. This paper confirms that the motif of a mother's curse is one of the most important motifs in Ilić's play.

Keywords: historical drama, usurper, Jelena, Jelisaveta, curse

Примљен 13. маја 2016. године
Прихваћен 14. новембра 2017. године

Ивана Т. Иконић¹

Висока школа струковних студија за
менаџмент и пословне комуникације,
Сремски Карловци

КЊИЖЕВНЕ ФОРМЕ И ГРАФИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У РУКОПИСНОМ ШАЉИВОМ ЛИСТУ ЦЕРЕКАЛО ИЗ 1893. ГОДИНЕ

Бранислав Ђ. Цветковић у историји српске књижевности, публицистике, позоришне и ликовне уметности познатији је као Брана Цветковић. Године 1893. покренуо је рукописни илустровани лист *Церекало, лист за шалу*. Гласило је настало пре Цветковићевих студија на Академији ликовних уметности у Минхену, јер је у току похађања реалке опробавао публицистичко перо у многим листовима. *Церекало* као омладински лист је имало задатак да забави читаоце, није било политички ангажовано, бавило се обичним људима и оштрица хумора и сатире била је усмерена ка одређеним занимањима и људским слабостима. У раду се разматрају књижевне форме које су коришћене у листу, као и графички елементи који су их пратили. Вредност листа лежи у илустрацијама и карикатурама које је Цветковић урадио и које су допринеле динамици вербалних и визуелних елемената.

Кључне речи: Бранислав Брана Цветковић, *Церекало* (1893), рукописна шаљива штампа, српска шаљива периодика

У историји српске књижевности се на помен имена Бранислав Брана одмах намеће чувено презиме Нушић. Међутим, у овом раду нашу пажњу је заокупио уметник истог имена, а презимена Цветковић. Нушићев савременик и пријатељ, брат по хумору, сатири и љубави према Талији, Бранислав Брана² Цветковић³ је обележио културни живот Срба с краја XIX и почетка XX века. Његови многобројни професионални ангажмани доказ су меандрирања његове креативности и талента. Био је

1 ivanaikonic81@gmail.com

2 Постоји једна романтична забелешка о Цветковићевом надимку Брана, који датира још из времена његовог студирања у Минхену: „Из Минхена је понео драгу успомену - слику плавокосе девојке. Због ове фотографије никад ниси на једној позоришној листи прочитао г. Цветковић но увек г. Брана. Ова слика ме је тако прозвала још у Минхену - Американка, студирала је вајарство. Тешко јој је било да изговара Цветковић - Брана јој је било милије” (Ođavić 1992: 8).

3 У литератури о Брани Цветковићу подаци о датуму рођења и смрти нису једнообразни. Жарко Рошуљ наводи да је рођен негде између 1873. и 1876, а да је умро 20. октобра 1942. у Београду (Rošulj 2014: 314). С друге стране, Мирјана Одавић (Ođavić 1992: 7) наводи да је рођен у Књажевцу, 8. (21) новембра 1875. и умро у Београду, 20. новембра 1942. Загорка Јанц (Janс 1970: 135) наводи идентичне податке о рођењу, али као датум смрти бележи 21. новембар 1942.

писац и песник за одрасле и децу. Писао је комедије, епиграме, пародије, афоризме, песме, приче и друго. Такође, био је школовани сликар, карикатуриста и илустратор⁴, а његов сликарски таленат нарочито долази до изражаја након повратка са студија у Минхену и завршене Академије ликовних уметности. Поред тога, био је и сценограф, глумац, певач, преводацац. Са толико различитих талената, направио је искорак и по угледу на немачки и аустријски театар лаке забаве, основао је прво приватно хумористичко-сатиричко позориште *Орфеум* у Београду 1899. године. Био је организатор позоришног живота на Крфу у ратним годинама, управник Скопског позоришта (1921–1922) и Српског народног позоришта у Новом Саду (1922–1923). Знамо да је био покретач, уредник и сарадник многобројних листова⁵ и много тога још (Janc, 1970; Odavić, 1992; Jovanović Stoimirović, 1998; Jović, 2001, 45–49; Ranitović, 2007, 35–39).

Проучаваоци Цветковићевог дела писали су о његовим успесима у књижевној (нарочито дечјој), позоришној и ликовној уметности, те публицистици (знатно мање) насталој у познијим годинама. Међутим, нас у овом раду не интересује његов зрели период, када је дао највећи допринос у књижевности, позоришту и сликарству, већ период пре Минхена⁶. Занимају нас његови публицистички почеци, први новинарски ангажмани из времена дечаштва и младости. Већ са четрнаест година Цветковић је сарађивао у разним листовима. Објавио је свој први роман *Болесник* у подлистку *Дневног листа*. Креирао је свој први, руком писани, лист *Ђаво* (Odavić 1992: 25). Несташне младићке дане проведене у београдској реалци 1893. године прати и стварање другог руком писаног ђачког⁷ шаљивог листа *Церекало*. Тај *шаљиви лист* јесте предмет овог

4 Жарко Рошуљ име Бране Ђ. Цветковића убраја међу највећа имена српске штампане графике, посебно међу сликаре-карикуристе који су објављивали у српској шаљивој штампи у периоду 1830–1918, а међу којима су имена: Димитрије Аврамовић, Ђура Јакшић, Урош Предић, Паја Јовановић, Марко Мурат, Стеван Милосављевић, Јован Пешић, Томислав Кризман, Драган Мелкус, Карел Клич, Лангер, Јосип Даниловац (Rošulj 2014: 360).

5 Био је сарадник у *Вечерњим новостима* (1903), *Правди*, *Малом журналу*, *Српским новинама* (на Крфу, 1916), *Полицици*, *Великој Србији*, *Ласци*, *Звезди*, *Новом веку*, *Новостима*, *Ђачком најрејку*, *Босанској вили*, *Бранковом колу*, *Грађанину*, часопису *За оштаџбину*, *Воденом цвећу*, *Малој Србадији*, *Балкану*, *Ејохи*, *Штампи*, *Оси*, *Виделу*, *Веселим новинама*, *Оштаџбини*. Још један од сатирично-хумористичких листова у којима је Цветковић сарађивао носио је назив *Виц* (1913–1914). Бавио се и позоришном критиком, па је објављивао те прилоге у листу *Правда* у сезони 1907/08. Од 1931. до 1940. био је стални сарадник *Полицикиног* дечјег додатка „Политика за децу”, где је објавио скоро 1.300 кратких радова намењених деци.

6 Таленат Бране Цветковића у реалци препознао је његов професор цртања, сликар Ђорђе Крстић. Залагањем овог професора Брана је добио очеву допуштење да студира у Минхену, као државни стипендиста. Још више од сликарства, Цветковића је у Минхену привлачила глума, па је посећивао позоришта, али и позоришну школу. По сведочанству његових савременика, Цветковић је постао бием који је често посећивао тамошње кафане, те су га келнерице прозвале „Лепи Србин” (Odavić 1992: 8).

7 Међу пописаним периодичним публикацијама у књизи *Библиографија српске дечје и омладинске штампе 1846–1945* Милице Кисић, не налази се забелешка о *Церекалу*, *листу за шалу* из 1893. године (Kisić 1986).

рада. Баш у том периоду, кроз својеврсне пробе пера, наш аутор пече новинарски занат.

О том периоду Цветковићевог живота постоје сведочанства која откривају карактер, интересовања и практично-прагматичан став једног устрепталог школарца према животу. Његов биограф пише:

Још у првом разреду гимназије издавао је руком писани шаљиви лист „Ђаво”, а у реалци је покренуо литографски сатирични лист „Церекало” и почео да пише духовите епиграме. Од прихода тог листа и од добровољних прилога на његову иницијативу је ограђен гроб Ђуре Јакшића и подигнут му је споменик. Као ђак, цртајући портрете зарађивао је довољно за цигарете (рано је почео да пуши), играње билијара и кицошко облачење, због чега су га многи сматрали за мангупа од кога никад ништа добро испасти неће. Као ђак реалке статирао је у Народном позоришту са ондашњим великошколцима (Ođavić 1992: 7-8).

Након повратка из Минхена и рукописних листова *Ђаво* и *Церекало*, Цветковић је године 1902. покренуо још један сатирично-хумористични лист под називом *Сатиир*. Тај лист је у то време важио за најбољи те врсте код нас. Сарадници у листу су били Стеван Сремац, Бранислав Нушић, Милорад Митровић, Драгомир Брзак, Веља Миљковић, Жарко Илић, Миле Павловић и други. Цветковићев лист *Сатиир* је био илустрован квалитетним карикатурама, које су пратили епиграми, козерије и хумореске. *Сатиир* је имао задатак да пружи верну слику једног времена, људи и нарави и у томе је и успео. Лист је престао да излази 1903. године. Наредне године био је уредник (покретач) часописа *Калименџдански комарац*.

Цветковић је имао комичарског талента, био је проницљив и прави мајстор у грађењу комичних типова, нарочито из наше средине, тако да је и на сцени и у сатирама остварио низ маркантних ликова, веома добро погођених у карактеру и занимљивих у изразу. Његови епиграми, рапорти, монолози, скечеви, гротеске, комедијске дијалогске сцене, пародије и други хумористични састави дуго су забављали стари Београд и ширу читалачку публику.

Брана Цветковић је ове квалитете испољио још као карикатуриста и уредник листа *Церекало*, о којем ће бити речи у даљем тексту.

Слика 1, Заглавље листа *Церекало*, 1893, бр. 1, 1.

Први број *Церекала*, листа за шалу како је стајало у поднаслову овог илустрованог гласила, изашао је 1893. године. Данас се овај раритетни лист чува у рукописном фонду периодичних публикација Народне библиотеке Србије, међу примерцима гласила писаних руком, а доступан је и онлајн⁸. Сачувано је свега два броја овог уникатног листа исписаног ћириличким писмом, при чему је други број некомплетан, јер му недостају горње половине дволита, укључујући и заглавље другог броја. Потврду ауторства и власништва Бранислава (Ђорђа) Цветковића, потврђују иницијали његовог потписа Б. Ђ. Ц., а ту је и ознака године 1893, у десном доњем углу заглавља.

У централном делу заглавља, правоугаоног облика, које је штампарском цртом било одвојено од уводног текста, налази се илустрација. То је цртеж човека који у десној руци држи цилиндар, обучен је у фрак и носи кратке панталоне, док левом руком показује на себе и грохотом се смеје, тј. церека се и кревели, толико широко да му се виде и зуби. Верзалним декоративним словима, крупно изнад његове главе исписано је име листа ЦЕРЕКАЛО⁹, а потом и поднаслов ЛИСТ ЗА ШАЛУ. Наслов упућује на хумористичко-сатирички карактер листа, што је одмах потврђено и поднасловом гласила. Очекивани подаци о датуму изласка првог броја су назначени: Београд, 1 јануара 1893. год., док су подаци о периодичности изостали, а уместо њих долази пригодан текст објашњења, у шаљивом тону:

Овај лист излази
како-када може –
изаћи ће кад га
уредници сложе!

А пошто се не зна
докле ће да траје
зато лист се овај
само на број даје!...

Сходно традицији српских хумористичко-сатиричких листова XIX века, карактер листа најављен је програмском песмом:

Хи..хи..хи..хи!.. Ха..ха..ха..ха!..¹⁰
Ево шале – ево смеха!

8 http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/rukopisna_periodika/rukom_pisana/cerekalo

9 Много година касније, Цветковић ће свој став о смеху изнети у једној својој дечјој причи, не случајно названој *Церекало*, у којој се јунак Пуша обраћа грађанима града Мргода: „– То је што ви нисте знали, смех вам фали! Где смех влада, нема плача! Ведро душа снагу јача и весео живот спрема, а туробан снаге нема. Па смејте се! Ха, ха, ха, ха! Смех животу даје маха” (Цветковић, 2016, 120).

10 Када смо цитирали текстове из *Церекала*, наше приређивачке интервенције се нису односиле на правописно осавремењавање текста, као ни на измену језичко-стилских особености аутора текстова, укључујући и необичне интерпункцијске детаље. Мање-више трудили смо се да у добром делу не одступимо од графичког изгледа оригиналног текста, изузетак је да текстове нисмо доносили у верзалу, јер

Та коме је нарав плаха
Сигурног му ево лека! –

А коме се глава пуши,
Ил коме је среће мало,
Тај ће јаде да угуши
Читајући „Церекало”...

Та у њему – не рад' хвале
Ко за хвалу сада мари –
Биће увек доста шале
И вицева нови – стари.

Па који се боји зала,
Ком је срце пуно страха,
Томе ево „Церекала”...
Хи..хи..хи..хи... Ха..ха..ха..ха!

У XIX веку највећи број српских листова, било да су они били озбиљне или шаљиве провенијенције, излазио је уз подршку одређене политичке партије, институције или утицајне личности (световне или профане). При томе, финансијер је диктирао теме, доминантно ангажоване, уз претресање актуелних политичких догађаја и исмевање јавних личности у озбиљном или хумористичко-сатиричком кључу, већ према природи листа. Ипак, постојали су изузеци који су одступали од овог правила, који нису имали другачији циљ сем да забаве и насмеју своје читаоце, без икаквих политичких претензија.

Церекало је лист који је потпуно одступао од концепта ангажованог листа. Настао у време када је Брана Цветковић био ђак реалке, овај лист свакако припада ђачкој периодици, руком писаној. Према тематском кругу, лист се бавио општим и друштвеним темама, типизираним друштвеним категоријама и занимањима обичног малог човека Београда и његове периферије у Краљевини Србији. Све теме које се проблематизују су увек актуелне, тако да се могу читати и данас са несмањеним задовољством. Цветковићеве карикатуре, било оне вербалне или визуелне, (о)помињале су: чиновништво, правосуђе, војску, школе, учитеље, трговце, глумице, лопове, слушкиње. *Церекало* је било шаљиво гласило првенствено намењено лакој разоноди читалаца, без потребе за интелектуалним ангажовањем и разабарањем од којег глава може да заболи. Незаобилазна и универзална тема ове врсте хуморног дискурса била је љубав и то она са препрекама: питање удаје-женидбе, питање девојачког мираза, љубавне лажи, прељубе, љубавни троуглови, непожељне таште и неадекватни зетови. Све су то погодни садржаји за провоцирање норматива и узуса очекиваног грађанског понашања у последњим годинама XIX века. Свако пркошење било је повод за смеховне реализације.

смо сматрали да и сама интерпункција и морфологија појединих речи доприносе хумористичко-сатиричком ефекту који су аутори имали на уму.

Главна одлика текстуалних рубрика у листу јесте одсуство дужих наративних форми. Тежило се језгровитости, брзим обртима и ефектним поентама, алузијама исказаним у што мањем броју речи. Дијалашка форма била је одомаћена литерарна врста у шаљивој штампи, а у *Церекалу* свакако доминанта. Представљена досетка била је састављена од свега неколико реченица, при томе, најчешће је праћена и илустрацијом, имала је не само текстуално већ и визуелно отеловљење. Најчешће су ови литерарни изрази – шаљива питања, имала и своје наслове којима су аутори директно алудирали на правац тумачења/разумевања. Због текстуалне економичности, а да се не иде науштрб значења, често су се у дијалозима појављивала и корисна додатна појашњења, која подсећају на драмске дидаскалије. Поигравање речима, вербалне игре, основ су ових новинских шала, у којима изневеравање очекиваног смисла рађа хумор. У књижевном смислу, рубрике су најчешће попуњаване песмама, анегдотама, кратким дијалашким формама, вицеима. Примера етничког хумора, иначе веома омиљеног и заступљеног у српској шаљивој штампи тог периода, у *Церекалу* није било.

Брана Цветковић је оставио у *Церекалу* доказ свог талента и пре студирања сликарства у Минхену. Сликао је лице и наличје српске престонице, а ово су речи Загорке Јанц о Брани Цветковићу као карикатуристи:

Цртао је веома добро са знатним смислом за истицање основних карактеристика, мада није запостављао ни обраду детаља. Ако карикатуру схватимо као илустрацију једне сатиричне мисли, или једне комичне ситуације, Брана је у томе потпуно успевао. У своје карикатуре и илустрације додавао је оквире који се стилски везују за сецесију, која се управо рађала за време студирања у Минхену (Јанс 1970: 136-137).

Ретки су листови, чак и штампани, а камоли руком писани, који су били тако графички богати као *Церекало*. Та чињеница је свакако доприносила динамици рецепције, јер је читалачко око час било забављено медијем речи, а час медијем слике. Највећи број рубрика представљао је симбиозу визуелних и текстуалних наратива. Илустрације су се чак развијале до кратких стрип форми. У духу свог времена и визуелног идентитета овај лист је у свему задовољио стандарде. Странице су делимично биле пагиниране. Рубрике су биле графички одвојене вертикалним или хоризонталним линијама разграничења, које су се формирале према потребама текста или илустрација, двостубачно и тростубачно.

Како бисмо прегледно представили садржај овог листа, извршили смо селекцију рубрика према темама којима су се бавиле. Кренимо од *занимања чиновника*, које је у Краљевини Србији крајем XIX века обезбеђивало младом човеку сигуран пут за напредовање. Државни посао доносио је сигурну и пристојну зараду, те углед у грађанском друштву који се у то време бројао добијеним класама. Тема чиновниковања званично отвара лист *Церекало*. Рубрика носи наслов „Страх од председника. Једна слика из живота званичника”. Тематизује се вертикална

хијерархија на послу, по којој они на нижим лествицама осећају бојазан, страх и nelaгoду према надређенима, што рађа комичне ситуације.

Наслеђе 38 • 2017 • 271-287

Слика 2, „Страх од председника”, Церкало, 1893, бр. 1, 1.

Наш практикант госпо'н Мика -
 Бојао се председника
 У присуству његовome
 Радио је „коњски” боме ! -

А сада је сам већ ост'о
 И друкчи је на мах пост'о. -
 Желудац му мало смео
 Кобасицу баш би јео!.

Ал' глас чу се председника,
 На посао прегну Мика -
 У дивит је збуњен, ето,
 Кобасицу брзо мето!..
 Уместо пера!..
 (Склепао Нера.)

У српском народу *војнички позив* био је за поштовање и уважавање. Ту је путем селекције требало да се нађу људи изузетни у свему – најбољи, најхрабрији, часни. У следећим дијалозима исказана је подсмешљивост према новим поколењима, која не носе у својим грудима јуначка срца као њихови храбри преци, они су усредсређени на себе и своје личне потребе и интересе, често су шупљоглави, превејани, незаинтересовани. Такав је случај са јунацима првог дијалога, који потписује Цубок. У другом дијалогу тема је дембелисање и лењствовање под окриљем војске, који потписује тенденциозни Дембел Ништародић:

Каплар: По чему ћеш ти Јефто познати наше г. мајора?
 Јефта: По ћелавој глави!
 Каплар: Звекане! Али кад мете капу:
 Јефта: Онда ћу га познати по носу!..
 Цубок

Капетан: Ти се никако непоправљаш, шта ћу с тобом да радим?..
Вијник: Отпустите ме, г. капетане! –

Дембел Ништарадић

Позив *судије*, уз лекара, свештеника и учитеља, крајем XIX био је неприкосновено часно и поштовано занимање, које пре свега одређује висока интелигенција и промућурност, па ипак то није случај са јунацима из прилога „Прешло му већ у крв”. У дијалогу који је потписао Штефи, детронизује се и исмева шаблон судијиног ислеђивања:

Прешло му већ у крв.

Послужитељ: (Доводи пса у салу судску): Ево сведока.

Судија: (Псу): Јесте ли оптуженом род или какав познаник?..

Штефи.

Школски сисџем у Краљевини Србији наилазио је на критику, нарочито из угла једног листа који је за уредника имао школарца. Песма „Жеља једне инштитутке” коју потписује анонимни аутор, представља нам „благодети” образовног система и све његове нелогичности.

Жеља једне инштитутке.

Учила сам и сад учим,
Свакојакe ствари знадем –
И данас се њима мучим,
Да користи бар имадем.
По немачки све „их шпрехе”
Са штумадлом часе дајем –
А француски... О ман’те се,
Та не „парлам” – но све лајем!..
А рачунам ко Архимед,
Рачуница није ништа –
Ал’по кући ништа не знам,
Око ручка и огњишта!..
Историје старе – нове..
Све их знадем, целог света –
Знам и мушки како с’ лове
И куда се с’њима шета!..
Из природне историје?
То је да се приповеда –
Знам делове човечије,
(Да с’ опише то се не да!)

%

Али, као одраз у огледалу представљена нам је и друга страна, тј. „корисници” школског система у свој њиховој лењости и нехајности, што ће се видети у прилозима које су потписали Хербитанга и Мил-Мил.

Један великошколац:

Данас сам изгубио цео дан – био сам на часу. –
у потпису Хербитанга.

О студентским навикама посведочиће употреба апсурдног хумора, којим се потврђује мотив лењости.

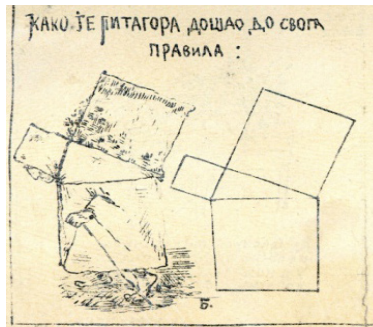
Искрено.

Г-ђица Мица: Јесте ли икад доживели излазак сунца?

Штудент: Доживао сам, али још нисам видео! –

у потпису стоји: Мил-Мил.

У индиректној вези са школским системом, може бити подсмех Питагорином правилу. Наиме, Брана Цветковић дошао је на идеју да нацрта карикатуру под насловом „Како је Питагора дошао до свога правила“:

Слика 3, „Како је Питагора дошао до свога правила”, *Церекало*, 1893, бр. 1, 2.

У вези са математиком је и овај текстуални прилог из *Церекала*:

Није могуће.

Ђак: Господине молим вас, Јелисије ме назвао квадратним главоњом!

Проф: Није могуће!

Ђак: Јесте молим; Баш ме је тако назвао! –

Проф: Ипак није могуће, јер је квадрат површна фигура, а глава је тело с тога вас је највише могао назвати кубним главоњом!..

Подсмешљиви и хумористички прилози у *Церекалу* тицали су се и осталих занимања. Једино што је на памети сваком трговцу јесте да свака роба има свог купца, и да је треба продати пошто-пото. Под смело изокренутом девизом која сада гласи: „продавац је увек у праву!” следи и овај дијалог:

Трговац: Изволте господине лепе чешљеве!

Госп. (показујући своју ћелаву главу): Та видите да немам косе...

Тргов. О, ништа за то, бар ће вам чешаљ дуже трајати!...

Уместо шегртовања, трговачки помоћник се бави много интересантнијим стварима, као што су разне љубавне незгодације. Овај прилог прати и колаж од четири илустрације, па можемо говорити о својеврсној стрип причи:

Слика 4, „За шалу је...”, *Церкало*, 1893, бр. 1, 4.

За шалу је „шегра” створен –
То је тако свуд у свету –
Ето овај „цукер Ики”
Сипа бурмут по пукету!..

Глете сада „цукер Ику”
С’ услужношћу стоји крутом,
Па предаје лепој Феми
Пукет ружа – са бурмутом!..

Ох!. усише Фема мирис,
Што га лепе руже носе...
Ох! мирише... А наш Ика
Од милине топио се...

И четврте ево слике –
О манте се.. манте вица –
Глете Ику!.. Шта је Феми?
Кијавица!... Кијавица!..

Слушкиње су биле помоћна снага у кући, а госпође и угледне домаћице имале су барем по једну слушкињу која би им у свему помагала/одмагала. Хумор се рађа из неочекиване, парадоксалне реплике коју изговара слушкиња (типизирана слика), чиме се обесмишљава госпођина заповест. Међутим, иако слушкиња греша у свом послу, у дијалогу се осећа доза симпатије аутора овог прилога према слушкињи, нема негативних емоција, као да се духовитошћу забашурује њена лењост, алкавост и глупост.

Госпођа: Јулка! Извади из каце главицу купуса, ал прво опери руке!
Јулка. О, није нужно милостива, оне ће се већ у расолу опрати! –

Лојов је у *Церкалу* било легитимно занимање које се нимало није разликовало од било којег другог, те је стога и било предмет смешних

рубрика у *Церекалу*. Сигурно место на којем би сваки обичан човек пре или касније могао да заврши, једном или више пута, у оно време звало се различито: бајбок, бувара, апсана, а значило је исто.

Зна му нарав.

Допов (кога пушта апсанција пошто је издржао казну): Збогом госп. апсанција, с' богом!..

Апсанција: До виђења! -

Др. Пиргито

Познато му је.

Жандарм (скитници) Хајде брже, ево видиш оно је квартал!

Скитница: Шта ми говориш! То за мене није ништа ново...

Игра речима била је омиљена алатка у стварању новинског хумора. Употреба хомонима је била једна од омиљених, па се тако речи довиђења и до виђења исто изговарају, али значе потпуно различито.

У старим хумористичко-сатиричким листовима *моштив позајмице* и веселих нумеричких операција био је чест. Такав је следећи прилог који је потписао Штефи. Основ хумористичности математичких операција је, заправо, надмудривање две стране. О шашавој или фалш математици писала је Гордана Љубоја (Љубоја 2000: 23). Математички хумор применљив је на бројне ситуације у животу, па и на плану пијанчења и алкохолне калкулације, о чему ћемо говорити касније, тек све се своди на веселе нумеричке операције. У обичне алгебарске операције уводи се неки предлог који разара логички систем, јер је одговор на питање дат из једног неуобичајеног атипичног угла и резултат је луцидан, чак апсурдан, бесмислен одговор. Позајмљивање новца на вересију било је незгодно за повериоца два пута, први пут када даје новац, а други пут када га тражи назад.

Повериоц: Када ћете ми вратити оних 100 дин.?.

Дужник: Кад будем могао.

Пов: То мора што пре бити, иначе ћу вас тужити!...

Пов: Па знател' шта, позајмите ми још 100 па ме онда тужите за 200 дин.!...

Професионална оријентација и *одабир најперспективнијег занимања* изложено је подсмеху кроз лингвистички хумор. Реч напредовати уведена је у шаљиви дијалог са бурлескним елементима, јер сваки учесник у дијалогу говори из сопствене перспективе о проналажењу идеалног посла. Луцидан одговор саговорника Б показатељ је да сабеседници говоре, али се не разумеју, што доводи до смеха. Тржиште рада је увек било променљиво и тек мали број је оних који су готово пророчански знали да одаберу прави посао који ће им обезбедити пристојан живот и напредовање.

А: Може те ли ми дати добар савет да себи изаберем занимање са којим ћу напредовати?..

Б: Ништа простије; будите онај што чисти шине! -

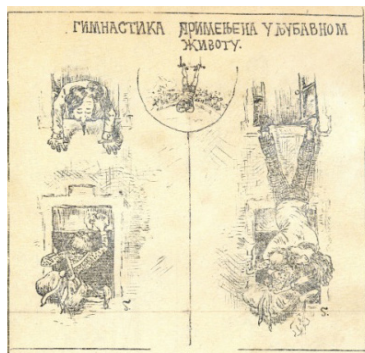
Б.

Највећи број тема у *Церекалу* био је посвећен *проблемици* мушко-женског односа. У животу једне жене године су увек биле предмет расправе, а таквих расправа увек је било превише у животу сваке глумице. Тако у рубрици „Сви имају право” испод илустрације на којој је у десном доњем углу утиснут знак ауторства *бр.* (Брана) види се времешна глумица која седи, а више њене главе су тројица госпoде, који дискутују. Индиректно, глумици је нанета увреда на рачун година, кроз игру речима и алузијама на њен телесни изглед, јер је у тексту одговора који је стављен у уста доктора графички наглашена (подвучена) реч заједно.

Стара глумица: Господине докторе пресудите: г. барон мисли да имам 23 године, а г. гроф тврди да ми је 20 год. Шта мислите ви?..

Доктор: - Ја мислим, господа имају заједно право! -

Следећа занимљива тема је о *љубави* између мушкараца и жена. Да би се љубавници сусрели, за њихов састанак је понекад неопходно применити и неке вештине које превазилазе домен љубавног. Такав сусрет је визуелно представљен у рубрици „Гимнастика примењена у љубавном животу”. Две илустрације следе једна за другом и представљају девојку која на спрату брише прозор и младића који то посматра да би у следећој сцени захваљујући акробатским вештинама стеченим у циркусу шчепао девојку у загрљај као да су на трапезу. Обе слике је потписао *Б.*

Слика 5, „Гимнастика примењена у љубавном животу”, *Церекало*, 1893, бр. 1, 3.

Познато је да су се бракови од давнина склапали попут интересних послова, без икаквих емоција, али са јасно прецизираним миразом који невеста доноси. *Церекало* покреће увек актуелну тему *брака из рачуна*, али са дозом црног хумора због макабричне теме у рубрици коју потписује Јоаким и која носи наслов „Универзални насљедник”. Изнад текста налази се илустрација коју је Брана Цветковић потписао иницијалом *Б.*

Јаков: Ви просите моју кћер?. Па она је још пре четири недеље умрла! -

Аврам: Е, па то сам ја онда универзални насљедник. -

Хумор произилази и из следеће апсурдне ситуације, у којој просилац исказује парадоксалну изјаву која се коси са здравом памећу, али то чини са пуним правом очекујући наплату мираза:

Не чини ништа.

Отац заручнице: Г. поручник, чује се да ви имате дуга?..

Поручник: О, то не чини ништа само ако ја постанем ваш зет!..

Опробани манир комедије ситуације пружа читаоцима неочекиване преокрете и право позориште у кући, као што је то случај у рубрици „Срећна Нова година!” Оствареном инверзијом сада се јавља потреба да се и мушка права дефинишу и да је мушкарац у браку потпуно незаштићен, јер му највећу претњу представља супруга. У потпису слике са леве стране у дну стоји Б.

Слика 6, „Срећна Нова година!”, *Церекало*, 1893, бр. 1, 4.

Срећна Нова година!

Овако ј госпођа Агапија честитала своме мужу Остоји Нову годину, кад је трештен пијан кући у зору дошао!

Пословична је *непрљивост* између *ташти* и *зета*. Стога је то честа тема у шалама и вицевама. Ташта је та која се сматра непријатељским елементом у троуглу који чини са ћерком и зетом. Она је, најчешће, досадна, тврдоглава, наметљива, дангризава и најпожељнија је када је далеко од супружника. Игра речима у следећем примеру обезбеђује зету могућност да искаже своје (не)скривене намере и истинска осећања према ташти. И овде је посреди интелектуална игра, у којој муж вештим одговором преокреће зналачки срочену замку своје жене у предлог који је хумористичан, али и црнохуморни.

Женица: Драги мужићу хоћеш ли допустити да о Божићу позовем маму на ручак?..

Мужић: Што се мене тиче можеш је и на „крисмбаум”¹¹ обесити! –

С. Б.

11 Christbäume (нем.) = новогодишња јелка

Брана Цветковић је у шаљивој штампи био познат по шаљивим огласима које је касније писао у многим листовима као што су нпр. *Сатири* (1902–1903), *Водени цвети* (1908), *Сјагало* (1914–1915). Цветковић детронизује оно што се нуди у огласу и тиме ствара хумористичан ефекат у овој рубрици. Обично се оглашава да желимо да се решимо нечега што нам више не треба, а смех настаје када се у огласу нађе следеће:

Моја жена Лена отишла к'о луда, али не знам куда; ово јављам свима у мом тешком јаду, онај кој је нађе добиће нагаду, а који је узме себи место жене, тај добија дуплу награду од мене.

И пуницу моју за радошћу дати.

Кој је нађе нек се под шифром обрати.

У потпису Ђумезу Вертепићу. –

1 – 1.

Анегдота је испричана у првом лицу, читалац стиче утисак да је догађај веродостојан, да се он заиста збио, посебно помињањем пунице као конкретног доказа о нестанку. Пародира се новински жанр огласа, јер се за нечим изгубљеним трага, а у овом случају детронизације тражено се оглашава без праве воље да се поврати. Жена Лена се додатно детронизује, јер се поистовећује са изгубљеним предметом. Отуда јетки смех читалаца. Нигде се у огласу не објашњава зашто је Лена отишла од куће, али исто тако видимо да се нигде у листу не критикује отворено, нити јавно проказује жена која набија рокове свом мужу, декамеронски речено.

Некада су различите животне околности условљавале потребу да се неко уда или ожени. Такве неодређене женидбе или удадбе биле су једноставно практично-прагматичне природе. У наставку је пример из *Церкала* који приказује овакву ситуацију.

- Чула сам да ти је мати умрла, шта ћете радити вас четири мала брата?..
- Друкше се не може помоћи, један од нас мора да се ожени!

Пијанице су готово увек наилазиле на разумевање многих српских писаца, изазивали су у њима симпатију, саосећање и разумевање. Слаб карактер пред алкохолом показује се у опробаном маниру језичког хумора и алтруизму према другом човеку којег гајимо у себи. Тај други човек, наш alter ego, једини је разлог због чега се посеже за чашицом. У примеру „Други човек” имамо и језичку игру коју смо назвали фалш математиком.

Други човек.

- Хеј, Панто! Ашто пијеш тако много ракије?...

- Чек' даг' кажем; ја кад сам се напио, кажу, постао сам други човек; Па зашт' не би и други човек пио ракије! – Та дабоме...

Пијук Ђускијић.

Узрок и оправдање за своју тужну судбину и страхоте које преживљава пијанац поткрепљује митским сликама са античким подтекстом.

Кажу да су - неznam зашта -
 Данајеве лепе цуре
 Осуђене да у паклу
 Вечно пуне без дна буре

Та то није страшна казна
 О ја трпим много већу -
 Ја сам ваздан стомак пуним!
 Напунит' га никад нећу!...

Б.

Поменуте „Данајеве лепе цуре” су према грчкој митологији биле ћерке либијског краља Данаја. Њих педесет је по очевој заповести убило своје мужеве у првој брачној ноћи. Богови су их због тога казнили Хадом у којем точе воду у буре без дна (Zamarovski 2002: 90–91).

У XIX веку постала је веома популарна теорија Чарлса Дарвина о постанку човека. У шаљивој српској периодици тог времена постало је уобичајено да се бар једна карикатура односи на пародију Дарвинове теорије. Пародије су показивале од ког предмета је настао човек или жена, па су у ту сврху кроз метаморфозе прошла метла, ибрик, чигра итд. Постојали су и обрнути случајеви, односно од човека је могао настати предмет, на пример виолина. Пример из *Церекала* је да је „по Дарвину човек постао од мајмуна, а жена сигурно од ибрика”. Ову тврдњу пратила је карикатура Бране Цветковића.

Слика 7, „По Дарвину”, *Церекало*, 1893, бр. [2], [1].

Лист *Церекало* се бавио и темама из иностранства, цивилизацијским и културолошким, као и расним разликама. Ту се одражавала имажолошка призма, слике о *дружом*, најчешће са негативним предзнаком:

За денунцијанте.

У сев. Америци има на једној ћуприји ова напомена: „Ко преко ове ћуприје у трку вози има платити глобе, ако је беле расе човек пет долара, ако ли је пак црнац добија двадесет и пет батина. Ко поткаже добија половину каштиге.”

Ј.

Поред свих наведених рубрика, у *Церекалу* има и започетих, а недовршених рубрика, њихов садржај не можемо схватити. Да је сачуван комплетан 2. број, могуће да бисмо и ове рубрике могли да разумемо и коментаришемо.

Подаци о седишту уредништва, тј. његова тачна адреса, као и име онога ко је био задужен за литографију, налазило се у доњем заглављу

на последњој страници бр. [2] *Церекала* и гласи: „Уредништво 'Церекала' налази се у кући г. Заувочупенка, Казбулбуцова ул. бр. 99. преко од проф. Шунтета. Литографија Л. Алкалаја. – Дубровачка ул. бр. 47. –”. Ово су псеудоподаци, јер се добро зна да не постоји ни Заувочупенко, нити је Казбулбуц права особа, једино што можемо рећи да је то био псеудоним Весе Крстића, једног од сарадника шаљивих листова оног времена.

Рубрике су потписиване разним псеудонимима. Потпис Б. припадао је Брани Цветковићу, а за остале потписе не можемо да утврдимо да ли су ти сарадници који су помагали Брани измишљени или не. Изгледа да је и иза њих стајао исти аутор, тј. Брана Цветковић. Као домишљат и духовит човек, смислио је следеће псеудониме: Б. Ђ. Ц. Др. Константинополити... фајфалиновић; Ј.; Јуф.; Хербитанга.; Јоаким.; Проф. Акростих.; Барон фон Ђеленак.; Мил–Мил.; С. Б. Пијук Ђускијић; %; Штефи.; Цубок.; Штефи.; Др. Субординација.; Гроф фон Ђепич.; Дембел Ништарацидић.; Акакије; i–i.; Мученица Ђувендија; Проф. Метаморфоза.

Бранислав Брана Цветковић је у српској публицистици угледно, али заборављено име. Критичари и историчари српске књижевности, посебно дечје, као и позоришне уметности су му до данашњих дана одали највиша признања. Овај хумориста и „сатирички коректор свог доба” (Ковачевић 2004: 20) са размеђе XIX и XX века ће тек требати да се истражи, јер се његово дело налази расуто у многим шаљивим и озбиљним листовима, па ће тек новим ревалоризацијама моћи да се да коначна оцена о његовом списатељском, публицистичком и ликовном доприносу. *Церекало, листи за шалу* је само једна карика у заплету приче зване Брана Цветковић.

Литература

- Cerekalo 1893: *Cerekalo, list za šalu*, 1–[2], Beograd.
- Cvetković 2016: В. Cvetković, „Cerekalo”, *Jao, Brana!*, Novi Sad: Bulevar, 120.
- Janc 1970: Z. Janc, „Bрана Cvetković kao karikaturista i ilustrator”, *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*, 14, Beograd, 135–142.
- Jovanović Stoimirović 1998: M. Jovanović Stoimirović, „Bрана Cvetković (1874–1942)”, u: S. Trećakov, V. Šovljanski (prir.), *Portreti prema živim modelima*, Novi Sad: Matica srpska, 269–275.
- Jović 2001: N. A. Jović, „Istaknuti pozorišni umetnici iz Timočke krajine (Glumac i reditelj Svetislav Dinulović; Glumac Dimitrije A. Ginić; Glumac, slikar, scenograf Branislav – Bрана Cvetković)”, *Razvitak*, 205–206, Zaječar, 45–49.
- Kisić 1986: M. Kisić, *Bibliografija srpske dečje i omladinske štampe 1846–1945*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Kovačević 2004: S. Kovačević, „Sатирички коректор свог доба”, *Dnevnik*, 62, 20784 (19. dec. 2004), Novi Sad, 20.
- Ljuboja 2000: G. Ljuboja, *Etnički humor XX veka u humorističkoj štampi Srbije*, doktorska disertacija, Beograd. <https://www.rastko.rs/antropologija/gljuboja/gljuboja-humor/gljuboja-13.html>. 3. 5. 2017.

- Odavić 1992: M. Odavić, *Brana Cvetković 1875-1942*, Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije.
- Ranitović 2007: B. Ranitović, „Brana Cvetković - pesnik, glumac i tvorac beogradskog Orfeuma”, *Književnost za decu i mlade u književnoj kritici, knj. 2, Srpski i svetski pisci za decu i mlade*, Aleksinac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače, Kraljevo: Libro company, 35-39.
- Rošulj 2014: Ž. Rošulj, *Čas opisa časopisa VI. Žanrovi u srpskoj šaljivoj periodici (1830-1918)*, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Zamarovski 2002: V. Zamarovski, „Danaide” i „Danaj”, *Junaci antičkih mitova*, Beograd: Alnari, 90-91.

Ivana T. Ikonić

LITERARY FORMS AND GRAPHIC ELEMENTS IN THE HANDWRITTEN HUMOROUS MAGAZINE CEREKALO FROM 1893

Summary

Branislav Đ. Cvetković is better known as Brana Cvetković in the history of Serbian literature, periodicals, theatre and arts. He founded the handwritten illustrated magazine *Cerekalo, a Journal of Jokes* in 1893. The journal was established before Cvetković's studies at the Academy of Fine Arts in Munich. During the secondary school in Belgrade he published many articles in various journals. *Cerekalo* was a journal for young adults and was meant to entertain the readers, so it was not politically engaged. The humour dealt with ordinary people and the satirical articles dealt with the flaws of certain professions and human weaknesses. This paper discusses the literary forms employed in the magazine, as well as the graphic elements which accompanied them. The value of the journal *Cerekalo* lies in the illustrations and caricatures which were made by Cvetković and which contributed to the dynamics between the verbal and visual elements.

Keywords: Branislav Brana Cvetković, *Cerekalo* (1893), handwritten humourous magazines, Serbian humourous periodicals

Примљен 4. августа 2017. године
Прихваћен 25. октобра 2017. године

ESCORT AGENCY
TEL: 384 86 CALL FOR SEX
PIB: 1001022357
IBFM: IB0201261

BLONDIE - 16 Y OLD
1 x 500 500 E

SE: 8,00 %
PE: 106.00
PT: 106.00
EE: 500.00
ET: 500.00

ANTI SEX

OVER HALF A MILLION OF PEOPLE, MAINLY WOMEN AND

TRAFFICK

CHILDREN, FALL VICTIM OF TRAFFICKING EVERY YEAR.

Za uplatu: 500.00
Gotovina : 500.00
Uplaceno : 500.00
Povracaj : 0.00
04. 05. 2004. - 13.30
Bl. 79314

Дина М. Липјанкић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске академске студије књижевности

НАРЦИСОИДНИ ЕХО – УМНОЖЕНОСТ И ТРАНСФОРМИСАНОСТ МИТА О НАРЦИСУ У СЛИЦИ ДОРИЈАНА ГРЕЈА ОСКАРА ВАЈЛДА

У раду се проучава однос мита и његове текстуалне репрезентације у роману. Тачније, рад проучава трансформацију мита, његово преобликовање и усложњавање у самом штиву романа. Мит о Нарцису и Ехи, као предлошак романескне трансформације, преузет је из Овидијевих *Метаморфоза*. Рад се бави проучавањем ликова Доријана и Сибил, као и Доријановог портрета. Како се показује, у Вајлдовом роману *Слика Доријана Греја* митолошка парадигма Нарциса и Ехе се усложњава, не изједначавајући само Доријана са Нарцисом и Сибил са Ехом, већ показујући да су, како сами ликови, тако и уметничко дело, портрет, спој истоимених митских јунака. То води проблему идентитета, што се завршава у разарању јунака и опстанку уметничког дела. Разлог због ког портрет успева да поднесе борбу уметности, или уметничког, и људског, тај је што се оно фокусира и добија назад своју уметничку страну, те употпуњује своју уметничку целину, целовитост, коју је Доријанова грешна људскост успела да преполови. И ликови, као и сам портрет, поседују антагонизам уметничко–људско, али док ликови Доријана и Сибил настоје да освоје ону половину која им није намењена (Доријан уметничку, а Сибил животну, људску), портрет задржава и присваја, као своју другу половину, управо, уметничку страну поменутог антагонизма.

Кључне речи: мит, трансформација, Нарцис, Еха, Доријан и Сибил, портрет, Овидије, уметност

Увод

Окренутост себи, сопству, сопственом одразу, занемаривање других, па и љубави, а, у складу са тим, и божанска казна за самољубље, основа су Овидијевих *Метаморфоза*, али и митолошког предлошка примењеног у тумачењу митско-романескне трансформације у *Слици Доријана Греја*. Доријан је слика и прилика Нарциса, што није остављено само критичком промишљању, већ и сам Вајлд омогућава да Лорд Хенри, један од ликова, изговори: „[...] драги мој Бејзиле, он је Нарцис [...]” (Вајлд 2004: 8). Митски Нарцис пред одразом у води постаје Вајлдов Нарцис пред портретом. Трансформисана Еха, као митолошки партнер Нарцисов, у овом роману јесте Сибил, Доријанова Еха. Заљубљеност Доријанова у себе и

1 lidina_la@hotmail.com

свој одраз и приказ, у овој романескној форми, а за разлику од митског предлошка, јавља се пре неголи упозна своју Сибил, романескну верзију Ехе. Овај Нарцис, Доријан, кроз Сибил тражи свој пут и спасење, али оног тренутка кад открије да је њен живот уметнички онолико колико је и њена уметност животна, он бежи од ње, покушавајући да побегне и од повезаности уметничког платна и сопственог живота. Доријанова Еха тражи љубав која ће јој пружити одсуство уметничке преваре у животу и допустити јој да искреним сјајем предочи и љубав и живот. Такав излаз не налази код Доријана, те, бежећи у смрт, разилази се од Ехе, којој, због љубавног бола, остаје само глас:

„Отад се у шуми крије; у гори је не види нитко,
Ал’ сви чују је; само је глас, што живи у њојзи” (Ovidije 1991: 72).

Она нема Еха постаје уметнички експликативна Сибил, али као што Еха није волела своју немогућност експресије, тако ни Сибил не воли своју лепоту лажног изражавања и преношења уметничких мисли и емоција, емоција без правог животног жара. И док Сибил тежи аутентичном животу и живости, бежећи од уметничке експликације и спознаје, дотле њен изабраник бира уметност као највишу вредност живота, окрећући, још једном, леђа стварности, након што је први пут одабрао да окрене леђа оној стварности на уметничком платну и окрене се оној лажној уметности у стварности, оном уметничком портрету на свом лицу, а не на платну.

Али шта се заправо крије иза ове митске приче, или можда изван и поред ове митске приче, као њена недопуна, као њена вишеслојна трансформација?

Мит и мешаморфоза – мит о трансформацији ЈЕ трансформисан

Митови су одувек били инспирација стваралаца, јер говорили су о најважнијим питањима људског живота и бића: о постанку свега, па и света, и о смислу живота (Dil 1991: 23). Ипак, иако се често посеже за митом, он се не изједначава са уметничким делом, било то дело књижевно или ликовно. У роману, мит се може остварити у смислу да се структура митске приче задржи. Међутим, иако на тај начин сачуван, мит је исто-времено и оспорен јер смисао те приче није попут смисла приче у миту (Solar 1988: 88–89). Роман се и рађа из деградирања мита и отварања нових питања без одговора (Solar 1988: 70–71). Стога је повратак романа миту немогућ, те је ремитологизација у роману немогућа, неостварива (Solar 1988: 106). Зато у овом роману и није приказан само један мит, нити је представљен као сведен на једну нит, већ је умногостручен кроз трансформацијске мултипликоване нити.

Иако сложен од многих митова, као што су и мит о Медузи², али и онога што временом постаје мит, као што је, на пример, случај са

2 За детаљнији опис тумачења мита о Медузи у Вајлдовом роману видети: J.P. Riquelme, Oscar Wilde’s Aesthetic Gothic: Walter Pater, Dark Enlightenment, and *The Picture of Dorian*

Мона Лизом, овај рад примарни фокус ставља на мит о Нарцису, на мит о трансформацији. И управо овде постаје интересантно то што мит о трансформацији бива трансформисан у Вајлдовом роману. Наиме, рад посматра како се мит о једној трансформацији, заправо, мит о неколико трансформација, додатно усложњава. Када се каже неколико трансформација у самом миту, мисли се на трансформацију Нарциса у цвет нарциса, тј. свођење човека на цвет, затим се мисли на Нарцисову трансформацију у сопствени одраз и вредновање тог одраза као људског бића, односно узношење нематеријалног и уздизање привида у свет људски. Трансформација прати и Еху, која, због казне, постаје нема и немоћна да продукује сопствени говор и сопствене мисли, те способна само да понавља туђе речи. Након трансформације у заљубљено биће и након разочарања, она се још једном трансформише, али сада у нематеријалност бића, у глас. Овакав мит и овакве трансформације се у роману лавиринтски усложњавају. Нарцис више није само Нарцис, нити су његове особености само његове. Исто је и са Ехом. Не треба заборавити ни одраз Нарцисов, који, такође, у роману бива трансформисан, метаморфозирани у слику. А, потом, и слика, портрет, бивају трансформисани у самог Доријана. Тиме и сама уметност бива представљена као одраз и саучествујући у трансформацији мита, показујући да није само роман трансформишуће средство, већ да је и уметничко дело – слика у ствари преобразитељ мита, и то слика као дело унутар другог уметничког дела – романа, романа као већ познатог медијума за метаморфозу.

И ако би се за мит могло рећи да преноси истине, или истину, шта се онда може тврдити за роман, за једно уметничко дело? Да ли ту долази такође до трансформације истине, до њеног преображаја у нешто друго, у другу истину, или, пак, у лаж? Ако је веровати Вајлду, он је лаж сматрао за истину (нарочито ако је у питању истина у уметности), односно за медијум којим се истина порађа (Radovanović 2011: 108). Ако је лаж један облик истине, онда би се трансформација истине у лаж могла тумачити само као преображај једне истине у другу, једне вредности у другу. Како са романом, тако и са уметничким платном, који уместо да приказује Доријанов лик забележен тренутком записивања, он постаје реални Доријан, одраз његовог греха, непокретни приказ Доријана самог кроз етапе његовог развоја. Када лаж као одраз и израз истине, када лажни портрет Доријанов, као лажни одраз Нарцисов у води, постане истина порока и мана, чак, и њихов окидач, тада истина врлине и љубави, какву репрезентују Сибил и Еха, постаје мање важна, недостојна, недостатна. А ако „је живот тај који имитира уметност”, какво је становиште заговарао Вајлд, „јер он уметност види као надоградњу живота” (Radovanović 2011: 110), постаје јасно зашто слика, као вид уметности, као уметничко дело, постаје носилац људскости, људског греха.

Трансфигурација, транспозиција Ехе у Еха

Није новина рећи за Доријана да је попут Нарциса, да је сам Нарцис, кад је већ лорд Хенри то изјавио. Али рећи да је Доријан не само Нарцис већ и Еха већ је нешто друго. Истина је да се показало да је Доријан попут Ехе када понавља Хенријеве речи: „Човек који је свој господар може да оконча жалост исто тако лако као што може да измисли ужитак” (Vajld 2004: 102) и „Не’, рече Доријан Греј, ’нема ничег страшног у томе. Реч је о једној од најромантичнијих трагедија нашег доба” (Vajld 2004: 103), чиме се доима као Хенријев ехо (Rikelme 2000: 621), али и сопствени Ехо, постајући тако „празни ехо” (Rikelme 2000: 621). Он, попут Ехе, понавља туђе речи, али за разлику од Ехе, која то није могла да контролише и да одлучује о томе, Доријан је само „роб туђих ставова” (Rikelme 2000: 621). И док Еха има могућност избора сопствених деловања, мада не и речи, са Доријаном то није случај. Он нема могућност да бира, већ само да се послужи идејама које му доносе Хенри и Бејзел (Rikelme 2000: 621).

Доријан бежи од Сибил, коју схвата као своју Еху, али он истовремено бежи и од сопственог портрета, оног који носи његову животну црту. Тај портрет, тиме, постаје његова нова, његова друга или, боље рећи, прва Еха. Ипак, тај портрет је и он сам, те Доријан заправо бежи од себе, од портрета сопства, од себе као Ехе. Та Еха је он сам, јер тај портрет је нераздвојан од њега самог. Он постаје тако и Нарцис и Еха. Говорећи о портрету, треба рећи да пре него што је дошло до замене места реалности и уметности, Доријан је, попут Нарциса, у ствари, био и онај ехо, онај одраз непроменљиви у води. У таквом протрету он је видео свој одраз и њиме био одушевљен. А и тај одраз је метафора Ехе, јер он у том одразу види свој Ехо, али Ехо (Еху), који/у воли. Из те слике, Доријан, видевши свој ехо, преузима тај свој ехо (еху), постаје тај Ехо, тај одраз, преузима га на себе и постаје непроменљив, постаје уметност, уметничко дело, док слика, уметност постаје живот, стварност. А у таквој слици, сада, Доријан види своју Еху, ону Еху од које бежи. Отуда спој Нарциса и Ехе. Ипак, за разлику од Нарциса, Доријан изгара за љубављу не према свом одразу, те стога не према портрету, већ према свом тренутном сопству, оном које носи уметнину, оном које носи уметничку непроменљивост, оном које носи Еху. На свом лицу, на свом телу, он опажа и Еху и Нарциса. За разлику од Нарциса, овај романескни Нарцис успева да обједини оба аспекта и постане Ехо. Али оно што разара планове јесте реалност каква је осликана на платну, и реалност уметнине каква је осликана на Доријану. Штавише, проблематика те две реалности можда не би ни постојала да нема онога што тај расцеп попуњава — греха. Због тога Доријан постаје киван на своје право сопство видно на платну, на нарцисоидни одраз који није одраз, већ реално, а који је и сам спој Нарциса и Ехе.

Један се у другом огледају, али не виде исто. Доријан гледа у портрет и портрет у њега, али идентичности нема. Нема одраза у води, који приказује таласаву истост, тек мало померену.

„К теби кад пружих руке, и к мени их пружио ти си,
 Кад се смијем, и ти насмијеш се; кад сам плако, Видјех и твоје сузе...
 Сузама помути воду и извор се узљуља мало,
 Те лик нејасан буде” (Ovidije 1991: 74).

Овде истости нема, нема ни таласања. Између уметничког одраза и реалног приказа не постоји идентичност, ни усаглашеност, већ дијаметралност. И док једно другоме теже, желећи да се споје, они не могу срести, баш као ни Нарцис са својим одразом. Али док Нарцисов одраз приказује самог Нарциса, при чему и сам Нарцис и његов одраз задржавају своју „сопственост”, сопственост, Доријанов портрет не приказује Доријана. Тачније, Доријанова слика приказује правог Доријана, док сам Доријан на себи носи уметнину, при чему и портрет и биће задржавају аутентичност оног другог. Немогућност ношења туђе аутентичности води распаду, и расплету. Ипак, у таквом расплету страда Доријан, показујући да поновна замена, односно успостава поретка, води поразу бића и опстанку уметнине, при чему уметнина, уметничко дело, сада постаје оно које задржава и чар, и лепоту, и оно сада постаје онај Нарцис у потрази за својом Ехом, за својим одразом. Али уметничко дело ће увек наћи и свој одраз и своју Еху, јер увек ће бити пламтећих заинтересованих који ће јурити и дивити се том портрету. Заправо, одраза можда и неће бити, чиме се напослетку успоставља стабилан поредак, у коме Нарцис проналази своју Еху, не тежећи да је избегне, и не тежећи за сопственим одразом. Нарцис и Еха су тада и тако спојени у уметност, односно тек у уметности и само у уметности њихово спајање остаје могуће.

Дешава се метаморфоза Доријана као личности у Доријана као уметничког дела, уметнине са емоцијама и лажном моралношћу. На крају, желећи да се врати личности, уништава себе у делу, заборављајући да је и дело у њему, да су, раније заменивши места, прихватили једно друго као део себе и остали спојени, те да се, сада, разарањем једног, разара и друго. Заправо, док Доријан као личност, при повратку на старо, при спајању личности са личношћу и дела са делом, при својој сопственој поновној метаморфози, односно реверзибилној метаморфози, ретрансформацији, умире, дело је оно које, ипак, опстаје, што резултира закључком да уметност опстаје и након трансформација, и након метаморфоза, колико год их било, али не и аутори.

*Echo in Vain*³

Стална глума, стално извођење истих комада, понављање истих емоција и речи изнова и изнова, представљају уметницу Сибил Вејн као митолошку Еху, која продукује туђе мисли и речи. На сцени она је своја, заправо своја Еха, своја, а туђа, Еха. Пред крај свог живота, она је, такође, Еха, она Еха, која трчи за својим Нарцисом жудећи за љубављу. „Она је тихо плакала и није одговарала, него је само пузала према њему.

3 Реч је о игри речи: *Echo in Vane*, *Sibil Vane*, али и *Echo in Vain*.

Њене ручице су се слепо пружале, тражећи њега. Он се окрену и напусти собу” (Vajld 2004: 84). Прва Еха је глумица Сибил, она која живи у сфери уметности и за уметност, а ова друга, односно последња Еха јесте реална Сибил, не више глумица, не више одраз сцене, већ одраз живота. Такву Еху Доријан не жели, не жели јер он, као уметничка форма, захтева сродну уметничку форму, а не животну, реалну верзију. Уметност и живот не иду заједно, о чему сведочи и сама Сибил, која, док је била посвећена у потпуности сцени, није ни живела.

„Како сам лоше играла вечерас. [...] Зашто сам била тако лоша вечерас. Зашто ћу увек бити лоша. Зашто више никада нећу добро играти.’ [...] ‘Доријане, Доријане’, кликтала је она, ‘пре него што сам тебе упознала глумица је била једина стварност мога живота. Живела сам само у позоришту. Мислила сам да је све истина. Једне вечери била сам Розалинда, а друге Порција. Радост Беатриче била је моја радост, а Корделијина жалост била је такође моја. У све сам веровала. Обични људи који су играли са мном чинили су ми се као да су божанства. [...] Ти си ме научио шта је стварност. Вечерас, први пут у животу, прозрела сам притворност, превару, глупост испразних драма у којима сам увек играла. Вечерас сам први пут постала свесна тога [...] да су речи које морам да изговарам нестварне, да нису моје, да нису оно што желим да кажем. Ти си ми донео нешто узвишеније, нешто чега је уметност само одраз.” (Vajld 2004: 81–2).

Што се Доријана, пак, тиче, он успева да опстаје као спој уметности и живота, али по цену греха и грешног живота, који спаја та два неспојива света. С једне стране, Доријан као жива личност, а са друге, уметнички непроменљив Доријан, односно уметничко дело. Како је он спој уметности и живота, и уметничко дело од којег је преузео садржај такође постоји као спој: спој непокретне уметности, портрета, и животне огрубелости, греха и ужаса Доријановог живота. Стога и уметност постоји по цену греха. Узалудни су напори уметности, тог портрета да досегне до свести Доријана о његовом греху, и узалудни су и доласци Доријанови и посматрања портрета, када ништа не предузима да садржај портрета, алијас Доријан, поправи.

Бежећи од уметности, од тог привида живота, од тог греха, греха глуме, нестварних осећаја и осећања, Сибил бежи, попут Нарциса, од сопствене Ехе, од уметности. И попут Нарциса, она јури за сопственим одразом, недостижним, али жељеним, јури за стварним животом, за љубављу, за Доријаном. Сама Сибил, Еха, није свесна да она већ у себи обједињује и Нарциса и Еху, и да јој нови Нарцис није потребан. Поред тога што је Еха, коју разгара пламтећа љубав, она је и сама Нарцис, који свој одраз види у публици и њеном дивљењу, у њеној пажњи. Она, пак, за разлику од Нарциса, у том одразу не ужива, јер то није одраз њеног сопства, већ одраз улоге коју поприма изнова и изнова, то је одраз сцене. Ипак, уметност је та која спаја Нарциса и Еху. Са одбацивањем уметности, као дела тог дуалитета Нарцис–Еха, нестаје и сама Сибил, Сибил као личност. Тај грех привида, грех уметности, грех нестварности, одржава Сибил у животу, допуштајући јој да напредује у уметности, док ис-

товремено назадује у животу, и то су исти они антитетични ставови који су били присутни и код Нарциса. И док Клосон сматра да такви антите-тички ставови не функционишу обједињени (2003: 343), овде је израже-но управо супротно. Они функционишу, али њихов спој не води напрет-ку, барем не у животу. Стога и она, попут Нарциса, увиђа своју грешку, увиђа неспојивост одраза и своје личности, спој уметности и искрених емоција, те и она попут Нарциса нестаје у амбису смрти. Како су и код Нарциса били присутни и саморазвитак и назадовање, као антитетички ставови, али опет присутни, тако су исти присутни и код Сибил. Кроз такав двоструки живот, кроз уметност у животу и живот у уметности, кроз самоостварење, кроз грех и привид, а уједно и кроз ослобођење (Klосon 2003: 354), могућ је опстанак индивидуе. Сваки раскол између та два води сигурној пропасти. Ипак, живот у само једном од та два, добар је. Међутим, како је и Нарцису и Ехи било намењено да се траже и споје, тако и уметност и живот, Сибил и Доријан, морају да се траже и споје. А спајање није могуће одржати. Оно само води спознаји, спознаји да им је пређашњи живот био варка, обмана, маска, али да је тај нови живот, тај спој, неодржив, и они засигурно стреме паду. Одлучивши се за један од два члана антитезе, и то за онај супротни од оног којим су до тада живе-ли (Сибил за стварни живот, презревши уметност, а Доријан за уметни-чки профил на себи, презревши реалну суровост портрета), смрт их узим-а под своје. Нарцису и Ехи, Доријану и Сибил, није намерено да буду спојени доли само у уметности, само у оном уметничком делу, оном који је портрет. Па, чак, ни оно не опстаје као такво, као спојеност Нарциса и Ехе, тражиоца и траженог (осим ако се не мисли на посматрача слике и сврхе слике), већ једино оно успева да преживи раскол Нарциса и Ехе, растакање споја уметности и живота, и поновно спајање себе са собом, а можда и управо због тога, што оно једино бира онај исти члан опозиције којим је првобитно живело – уметност, уметничко. Једино портрет бира да се поново врати уметничком, да поново постане уметност какав је и био, пре него што га је живот обухватио под своје и навео на спој.

Умешноћ као нарцисоидни Ехо

Усклик сликара при погледу на своје дело, на портрет, да то није ње-гових руку дело, након чега уочава сопствени потпис,

„Учини му се да препознаје потезе свога киста, а рам је заиста његов. [...] У левом углу писало је његово име, оним издуженим словима светлоцрвене боје. У питању је нека ружна пародија, нека бестидна, простачка сатира. Он то није никада урадио. Ипак, реч је о његовој слици” (Vajld 2004: 144),

сведочи о томе да је уметност тешко препознати, тешко поистовети-ти са собом, њеним ствараоцем. Портрет пре личи на одраз Доријана као личности, пре него што је Доријан постао уметничко дело, носи-лац уметничког дела, и Доријана као личности, у смислу у ком порт-рет прати и бележи сваки Доријанов поступак, грех и промену. Он је

та дуплост, неспојивост, уметност у животу и живот у уметности. Он је спој Нарциса и Ехе.

Таква дуплост видљива је и у теорији доплгенгера коју развија Рикелме. Наиме, подстакнут реченицом: „Ово је најлепши портрет новог доба” (Vajld 2004: 27), Рикелме заговара став да је портрет нова Мона Лиза, мушка верзија истоименог портрета (Rikelme 2000: 624). Мона Лиза и Доријан су као доплгенгери портрету, с тим што је једно уметничко дело, које плени као да је реално, осмехом који као да је жив, а друго Доријан личност, који плени реалним осмехом уметничког дела. У оваквој ситуацији могло би се тврдити да су Мона Лиза и Доријан, као објединитељи уметничког и реалног, доплгенгери једно другом, а не портрету. Заправо, да су више доплгенгери међу собом, него што су то према портрету. Јер Доријан носи постојану уметнину, непроменљивост, карактеристику уметничког дела, док портрет, иако и сам објединитељ реалног и уметничког, превасходно носи функцију животности реалног, узвисујући реално над уметничким, и то самим приказивањем хорора Доријановог живота.

И док се тумачи питање двојности у роману, као споја реалистичних и антиреалистичних елемената, просуђујући исто само на основу читаоца и критичара дела, с једне стране, и гледаоца и критичара уметничке слике у делу, са друге стране, и тог споја реалног и имагинарног (Rikelme 2000: 615), нема анализе реалног и имагинарног у самом делу, нити у уметничком делу – слици унутар дела. И управо је у споју реалног и замишљеног, реалног и уметничког у ова три случаја уметничких дела (Мона Лизе, Доријана и портрета), присутна улога доброг и лошег двојника, жртве и нападача, жртве и тражиоца, прогоњеног и прогонитеља. Установити који је од то двоје реални а који уметнички, како у делу, и у делу дела, тако и у миту, јесте задатак. Еха као тражилац и Нарцис као прогоњени, али и Еха као жртва и Нарцис као неуслишитељ. Портрет као вечити прогонитељ Доријана, али само у свести Доријана, и портрет као жртва Доријановог беса и неусаглашености. Па и сам Доријан као жртва уметности и реалности, жртва своје реалности на портрету, и прогонитељ још веће уметнине, оне уметности на сопственом телу, оне која ствара већи хорор реалног, те је тако њихова игра већа уметнина, већа уметност, и већа ужасност, игра без краја, и оно што Доријану једног трена постаје пренапорно. Мона Лиза, вечити прогонитељ поштовалаца, и гледалаца, и вечито жртва прогонитеља уметнина и интерпретатора. И оно што се увиђа овим поређењем јесте да сваки од чинилаца, попут бабушке у себи садржи супротности, антитезе, домаћине и паразите. И управо су те различите, антитетичне улоге обједињене.

Па и сам Доријан је себи и Нарцис и Еха, јер комбинујући реално и имагинарно, стварност и уметност, он попут Ехе трчи за још већом уметношћу, уметником, а попут Нарциса бежи од стварности реалне слике. Тај портрет за њега представља Еху, ону коју уништава, и попут Нарциса, он тиме уништава и себе, не знајући то. Ипак, док је у миту о

Нарцису Нарцисово уништење чекало на одобрење богова, односно испуњење пророчанства:

„За њега упитан бивши
Пророчки врачар, хоће л’ доживјети времешну старост
И дане касне, рече да хоће, не позна ли себе” (Ovidije 1991: 71).

овде је тај пораз моменталан, јер тренутак у коме Доријан уништава Еху-слику тренутак је у коме страда и Нарцис у Доријану. Али, с обзиром на то да страда и Доријан, закључује се да то није био само Нарцис у Доријану већ да су се њихови карактери толико припојили да су постали истоветни. Отуда и њихово заједничко уништење. Како Еха-слика опстаје у том сукобу, двобоју, или боље рећи четворобоју, право је питање и изненађење. Може се тврдити да је то управо стога што она у себи вреднује уметнину више но реалну основу, ону коју је била принуђења да носи. Исти је случај и са Доријаном, који више цени уметнину коју носи, до ли себе самог, до ли реалности сопства. Ипак, уметност у уметностима опстаје, а опстала би и реалност у личности, да јој је била приоритет. Уништењем Ехе-слике још једном се потврђује да Нарцис-Доријан уништава Еху. Ова, пак, Еха не тражи га због љубави, већ због онога што јој је одузето, сопствене уметнине, уметничке реалности која се огледа у постојаности. Она га прогања, нема, али упорна, и, за разлику од митолошке, ова Еха успева да оствари свој циљ. Ова Еха добија оно што је тражила, оно за чим је ходила, оно због чега је прогонила Доријана. Кроз своју победу, она, парадоксално, добија и оно што није тражила; добија и Доријана, непосредно, путем његовог портрета, који и јесте њена суштина. Па, ето, опет, компликација, јер остваривши се као Еха, добивши своју аутономију, пуномоћ, она добија и свог Нарциса, обједињујући, опет, у себи и Нарциса и Еху, али овог пута ценећи више ону уметнички реалну, постојану страну свог двојства, тј. Еху.

Објашњење за Доријанов крај, за Доријана, кога надживљује уметност, исто је као и за Нарциса: „Лепо биће постало је уништитељ, који је на крају уништио и себе” (Rikeme 2000: 627). Тако је јер спој реалности и уметности је неодржив. Зато се, иницијално, и поставља питање због чега се тај спој и омогућава? Зашто је тај спој остварен, зашто је равнотежа нарушена, зашто се уметност припојила реалности, како код Доријана, тако и код портрета? Одговор на то питање даје сам Вајлд: „Постати уметничко дело је сврха живота” (Small 1993: 127 према Radovanović 2011: 108). Тако Доријан постаје само уметничко дело, непроменљиво. Као такав, он постаје стварнији од живота, јер ликови истичу да је глума, па тиме и уметност, стварнија од живота. Док говорећи о уметности Сибил изјављује да је живот у позоришту једина истина, и да је глума била стварност пре но што је упознала Доријана, јер није знала шта је права љубав, већ само измишљена, тако јој је и уметност деловала стварнија од живота, а људи су јој били попут божанства. Доријан, својом љубављу, отклања те њене заблуде, и учи је да је уметност заправо скрнављење живота и стварности. Сибил тада постаје нестварнија од свих ликова које

је глумила. Тако се она надноси над уметности сопственом реалношћу. Портрет се такође надвија над уметношћу и постаје део стварности, јер постаје свестан догађаја, постаје свестан Сибил и Доријанове душе. Уметност постаје својевољна, самостална, са сопственим животним путем.

Не само да уметност постаје животна, већ и живот постаје уметнички. Као за Сибил, сада за Доријана живот постаје једна врста уметности, чак права уметност изнад свих других. Али и уметност и природа имају чудовишта, па уметност постаје спој Раја и Пакла, приказујући и лице душе и лице сатира: „Ово је лице сатира.” То је лице моје душе.’ Исусе, шта ли сам обожавао! То има очи ђавола.’ Свако од нас у себи има Рај и Пакао, Бејзиле’ [...]” (Vajld 2004: 145). Тако уметност постаје схваћена као болест. „Шта је са уметношћу?”, упита она. ’Она је болест.” (Vajld 2004: 179). Ипак, уметност се разликује од стварности по томе што лице које је осликала јесте лице без душе. „Лице без душе. Да, такав је био тај портрет” (Vajld 2004: 196). Како то Хенри тврди, уметност има душу, а човек не⁴. Можда се због тога плаши вечности, а тиме и уметности. Стога Доријан није створио ништа ван себе, када је у питању уметност, али његов живот јесте уметност.⁵ Такав живот, заправо, таква слика је и прошлост и савест, кривица због прошлости. Разарањем слике разара се и прошлост, али и савест. „[...] она [слика] је његова савест. Уништиће је. [...] ту монструозну душу-живот [...]” (Vajld 2004: 204). Уметност сада постаје она која поседује и живот и душу, све оно човечије.

Тако се приказује да је и уметност жива, да и уметност разара друге, разара људе, да има деструктивно дејство, па је тиме нарцисоидна. Уједно и лепа, и сви је траже, а она недостижна, бежи и разара, деструктивна је, а, тиме, и самодеструктивна. „Циљ уметности је да открије уметност а сакрије уметника” (Vajld 2004: 5), цитат је с почетка дела, за који Гомел истиче да је чин напада, јер уметност постаје та која за циљ има одстрањивање уметника и његовог модела, објекта, те постаје жива и напада с циљем да уништи уметника (Gomel 2004: 76).

Слика, као и одраз Нарцисов у води, увек је између себе и другог, као што је то, према речима Гомел (2004: 91), и аутор, уметник. Тако је и слика увек између Доријана, Бејзела и Хенрија. Нарцисов одраз одваја Нарциса од Ехе, као што и слика одваја Доријана од Бејзела и Хенрија, али и Доријана од њега самог. Али док је у првом случају реч о љубави према истости, у другом је реч о страху од различитости.

Да ли се слика може схватити на крају као цвет нарциса, који окретнут води, укореван на земљи, баца поглед и латице на површину воденог огледала проучавајући сопствену лепоту? Да ли се то може тврдити, иако знамо да, у миту, цвет нарциса настаје тек нестанком лика Нарциса? Да, може, јер слика Доријанова не постоји као таква, као аутономна све до тренутка нестанка Доријана. Са његовим укидањем, слика добија своју

4 „...Уметност има душу, а да човек нема” (Vajld 2004: 197).

5 „Толико ми је драго што никад ниси ништа створио, што ниси извајао статуу или насликао слику, што ниси створио ништа ван себе! Живот је твоја уметност” (Vajld 2004: 198).

самосталност, укореењена у масивном раму, гледа у посматрача, у читаоца и огледа своју лепоту у њиховим лицима, зеницама, очима. „Када су ушли, на зиду су затекли дивну слику свога господара, каквог су га последњи пут видели у свој красоти младости и лепоте” (Vajld 2004: 205). Све док је трајао Доријан, она је била секундарна, била залог младости и носила терет непослушности, греха, доживљаја и осећања, Доријанових расположења. Сада, она постаје не само примарна већ и једина, једина опстала, једина која је преживела и уметност, уметност као целовитост, и спој уметности и живота, и достигла да поново живи животом уметности, уметничким животом, да живи живот пуном уметношћу, да живи уметност пуним животом, животом уметничког дела.

Закључак

Ликови Доријана и Сибил, као и мотив портрета, налазе се у лавиринту мита, у лавиринту усложњеног трансформисаног мита о Нарцису. Они нису тек пуке замене за митолошке јунаке већ настају као продукти множења разних елемената и ликова у том миту, те су производи једног лавиринта једначина. Доријан није тек само Нарцис већ је и Ехо, Сибил није пука Ехо већ носи и црте Нарциса. Исто је и са уметничким делом, са портретом. И ту се проблем идентитета и митолошког разграничења портрета и Доријана усложњава, јер се показује њихова међузависност, јер се показује зависност једног споја Нарциса и Ехе са другим спојем Нарциса и Ехе. Показује се зависност тог споја код субјекта, код личности, и истоименог споја код предмета, код једног уметничког дела. Њихова међузависност открива да је једном дошло до трансформације, и да ће морати да дође до реверзибилног покрета, који ће, како роман показује, довести до краха Доријана, и одвести га, као и Нарциса, у смрт. Међутим, за разлику од Доријана, уметничко дело опстаје. Као и са Нарцисом, слично се дешава и са Сибил, која, оградивши се од уметности, од глуме, од уметности извештаченог живота, и кренувши у реалност, открива да Доријан више цени уметност и њену уметнину и уметност до ли реалности, реалности сличне оној коју он сам брижљиво чува и скрива од погледа у кабинету, те да Сибилу потрага за реалношћу у којој ће освојити реалност уметнине, тј. Доријана, не наилази на успех, чиме она, попут Нарциса, завршава, такође, у смрти.

Нарцис-Ехо парадигма присутна је, како је назначено, и у портрету. Њихов вар се показује у настојању да се кроз потрагу за собом и потрагу за другим изнађе целина, изнађе сопственост, изнађе јединство себе, да се уметничко платно најзад споји са сопственим садржајем, уметничким садржајем. Резултат те потраге је успешан, за разлику од претходних, које су се завршавале митски, односно, које су се завршавале исто као и у миту, смрћу субјеката, смрћу тражилаца и тражених. Нарцис и Еха се у уметности сустичу стичу и опстају, дозвољавајући уметности да живи, да живи сопственим уметничким животом.

Литература

- Vajld 2004: О. Вајлд, *Слика Доријана Греја*, Београд: Алфа.
- Gomel 2004: E. Gomel, Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray*, and the (Un)Death of the Author, *Narrative*, Vol. 12, No. 1, Ohio State University, 74–92.
- Dil 1991: П. Дил, *Симболика у грчкој митологији*, Нови Сад: Добра вест.
- Kloson 2003: N. Clausson, “Culture and Corruption”: Paterian Self-Development versus Gothic Degeneration in Oscar Wilde’s *The Picture of Dorian Gray*, *Papers on Language and Literature*, Vol. 39, No. 4., 339–364.
- Ovidije 1991: Публије Овидије Насон, *Публија Овидија Насона Метаморфозе*, Београд: Дерета.
- Radovanović 2011: А. Радовановић, Уметност лагања: Дендизам као провокација и комуникациони медијум у Вајлдовим комедијама друштва, у: *Филолоџ – часопис за језик, књижевност и културу*, уред: Петар Пенда, Бања Лука: Филолошки факултет, бр. 4, 107–121.
- Rikelme 2000: J.P. Riquelme, Oscar Wilde’s Aesthetic Gothic: Walter Pater, Dark Enlightenment, and *The Picture of Dorian Gray*, *Modern Fiction Studies*, Vol. 46, No. 3, The Johns Hopkins University Press, 609–631.
- Solar 1988: М. Солар, *Роман и мити – књижевност, идеологија, митологија*, Загреб: Игро Аугуст Цесарец.

Dina M. Lipjankić

Narcissistic Echo – The Myth of Narcissus Multiplied and Transformed in Oscar Wilde’s *The Picture of Dorian Gray*

Summary

The paper analyses the way the myth of Narcissus is related to its textual representation in Oscar Wilde’s novel *The Picture of Dorian Gray*. It deals with the transformation of the myth and its multiplication in the novel itself. The myth of Narcissus and Echo, taken from Ovid’s *Metamorphoses*, is the basic paradigm for the analysis of characters and works of art. The characters in question are Dorian and Sybil, and the work of art is the portrait of Dorian himself. The article shows that it is not only that Dorian resembles Narcissus, and that Sybil is equalized with Echo, but that the characters correspond to the Narcissus-Echo duality. Thus, we have the mythical characters united within each of the characters, as well as within the portrait itself, resulting, as the paper presents, in identity problems. This leads to the destruction of Dorian and Echo, leaving the portrait intact. The reason the work of art remains intact is that it survived the human-against-art fight just by focusing on the artistic side of itself. Each of the characters as well as the portrait combined within themselves this human-art antagonism, but whereas the characters strove to gain what was not meant for them to be attained, the art focused on its own desirable characteristic.

Keywords: myth, transformation, Narcissus, Echo, Dorian and Sybil, portrait, Ovid, art

Примљен 29. августа 2017. године
Прихваћен 14. новембра 2017. године

Светлана В. Стевановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за хисторијску

ЦИКЛИЧНА КОНЦЕПЦИЈА ИСТОРИЈЕ У ДЕЛУ НАРАНЦА КАРЛОСА ФУЕНТЕСА

Рад има за циљ представљање једне од Фуентесових идеја о историји, коју је овај писац разрадио у роману *Наранца*. Дата идеја односи се на циклични карактер историје, а самим тим и времена. Полази се од става да Фуентес користи технику цикличног понављања, карактеристичну за такозвани нови историјски роман, како би на тај начин критички преиспитао званичну верзију историје и показао које су то константе које се кроз историју човечанства непрестано понављају. Показивање историјских константи неопходно је како би се избегло понављање грешака из прошлости. Показује се да Фуентес на овај начин настоји да оповргне линеарну концепцију времена коју намеће запад, као и са њом блиско сраслу позитивистичку идеју прогреса, која се јавила у доба просветитељства, и на тај начин да на знање да се са проласком времена суштински ништа не мења у положају човека. Рад тежи да прикаже како Фуентес у роману *Наранца* показује да се догађаји из прошлости понављају у садашњости, а истовремено представљају пророчанство будућности. Долази се до закључка да Фуентес врши преиспитивање прошлости ради расветљавања сопствене садашњости и изградње националног (мексичког) идентитета, који би заборавом на прошлост био онемогућен.

Кључне речи: Карлос Фуентес, *Наранца*, историја, цикличност

1. Увод

Једна од најзначајнијих тема целокупног опуса Карлоса Фуентеса (*Carlos Fuentes*), мексичког писца, јесте историја. Може се рећи да је његова опседнутост историјом толика да се ова тема провлачи кроз сва његова дела. Стога, предмет овог рада јесте представљање једне од идеја које овај мексички гласноговорник заступа у погледу историје, на конкретном корпусу који чини дело *Наранца* (*El Naranjo*). Дата идеја односи се на циклични карактер историје, а самим тим и времена. Ова идеја сврстава се у једну од најзначајнијих одлика такозваног новог историјског романа (*nueva novela histórica*), који се јавља у доба постмодернизма, а свој процват у Латинској Америци доживљава седамдесетих година прошлог века. У том смислу, један од најпознатијих теоретичара новог историјског романа, Сеимор Ментон, као једну од његових одлика

1 ssvetlana91@yahoo.com

наводи циклични и истовремено, парадоксално, непредвидиви карактер историје (Menton 1993: 42). Цикличним приказивањем историје у новом историјском роману указује се на неопходност преиспитивања званичне верзије историје, како би се ова отворила ка садашњости и на тај начин довела до њене промене.

Преиспитивањем историје у новом историјском роману доводи се у питање њена традиционална парадигма и указује се на њену непримереност. Наиме, у вековима који су претходили двадесетом, историја се управљала концептима објективности, универзалности, разума, истине, интелектуализма, провиденцијализма, као и потпуним поверењем у могућност успостављања узрочно-последичних веза међу историјским догађајима. Схватана је као процес усмерен ка једном јасном циљу, свеукупном прогресу човечанства, који је, конкретно према схватању просветитељства из XVIII века, био неминован, с обзиром на то да је човек виђен као разумно биће којим управља његов радио (Vidal Himenes 1999: 19). Међутим, закључци до којих се дошло у XX веку показали су да историја никако није објективна, будући да историјске чињенице не говоре саме за себе, већ су увек интерпретиране, односно сагледане из одређене перспективе (Berk 1996: 296). Стога се у новом историјском роману намеће потреба њеног критичког преиспитивања, које се врши, између осталог, путем указивања на кружност историје, чиме се негира већ наведена позитивистичка и оптимистичка идеја прогреса и показује да су промена и напредак само привид.

Паћеко (2001: 207) запажа да писци новог историјског романа, у које се може убројати и Карлос Фуентес, у својим делима врше критичку ревизију прошлости, да би на тај начин разјаснили сопствену садашњост. Исто запажа и Хачион (1996: 155), која ове романе дефинише термином историографска метафикција (*historiographic metafiction*), наводећи да у романима који се баве преиспитивањем историје из постмодернистичке перспективе не долази до носталгичног повратка ка прошлости, већ до њене критичке прераде. Циљ поновног разматрања садржаја из прошлости, јесте да се, путем упитности и демистификације, дође до промене (Наџион 1996: 37). Наведене идеје налазе се у сржи Фуентесових дела. Како сам наводи, један од његових основних циљева јесте да укаже да се прошлост није завршила, да увек изнова мора да буде измишљена, како нам садашњост не би издахнула на рукама (Fuentes 2005: 155). Поновним освртањем на прошлост, указивањем на њено понављање, Фуентес настоји да сопственом, мексичком народу укаже на могућност изградње једног новог, хетерогеног и вазда отвореног идентитета, који се налази у сталном процесу промене и изградње. У Фуентесовој концепцији писац је, управо због реченог, виђен као археолог који из историјског дискурса ископава лаж, открива несреће и покушава да на тај начин излечи амнезију свог народа, пружајући му могућност да се легитимише (Lopes Gonsales 2011: 20). У његовој концепцији историје преовладава мишљење

да се прошлост догађа управо у овом тренутку и да може бити највећа новост од свих (Fuentes 1990: 80).

Фуентес је у више наврата јасно давао до знања да у његовој мисли преовладава циклично схватање историје. У једном интервјуу (1981) он наглашава да одбија да прихвати концепцију линеарног времена коју намеће Запад, будући да је чврсто везан за цикличну концепцију која је пореклом из индијанских религија. Историју поима као покрет смерова и средстава, у којем су етапе прогреса праћене етапама заостајања и тако чине циклични ритам у којем се смењују цивилизације, премда никада идентичне, али увек носећи траг претходних. Овакво схватање времена, које се креће у облику спирале, изведено је из Викове теорије (*Giambattista Vico*), како то Фуентес истиче у датом интервјуу (1981). Оно указује на постојање историјских константи. Ради се о тренуцима у којима се прошлост и будућност сједињују у садашњости, да би се на тај начин показало да је све садашњост, а да је прошлост ништа друго до пророчанство будућности (Fuentes 2005: 155).

2. Наранца и кружни карактер историје

Једно од дела које је прожето Фуентесовим цикличним схватањем историје јесте и роман *Наранца*. Премда поједини критичари посматрају ово дело као збирку сачињену од пет прича, те се у својим истраживањима ограничавају на њихово изоловано изучавање, у овом раду следиће се схватање које је изнела Еган (2006: 314–331), а према ком *Наранца* представља пример сложеног историјског романа, сазданог од пет поглавља, која се могу читати и независно. Све приче или поглавља међусобно су повезане путем наслова, с обзиром на то да је мотив наранце или њеног семена управо оно што их спаја. Међутим, поред мотива наранце, основна спона између прича јесте и тема историје.

Дело је првобитно објављено у Мексику 1993. године под називом *Наранца или кругови времена* (*El naranjo, o los círculos del tiempo*), да би после пет месеци било поново објављено исте године, у Мадриду, али са промењеним насловом који је гласио једноставно *Наранца* (Kang 2011: 2). *Наранца* чини саставни део Фуентесовог *Доба времена* (*La Edad Del Tiempo*), унутар којег су његова дела сврстана у шеснаест циклуса. Наслов овог маестралног пројекта је веома симболичан. Преко њега се алудира на историјско време које се вечито креће између великих потреса, али и на време великих митова у коме свако уништење подразумева и поновно рођење (Ovijedo 2002: 316). Фуентес насловом упућује на мит вечитог повратка (*eterno retorno*), који подразумева да се свет периодично обнавља, да константно долази до смене уништења и стварања (Ordiz 2005: 119). *Наранца* је смештена у циклус који је насловљен *Време оснивања* (*Tiempo de fundaciones*). Према Риосу (1996: 236), у овом роману приказани су различити временски кругови, који читаоце неминовно воде на почетак и на поновно оснивање којем нема краја. Селорио (2008: 94) у сличном маниру запажа да *Наранца* призива мит вечитог поврат-

ка и указује на кружно понављање времена, због чега, стављајући је у циклус *Време оснивања*, Фуентес сугерише да ће засигурно доћи до новог стварања.

Наслов дела које је предмет интересовања је веома симболичан, чак и када се изостави други део, односно кругови времена. Сама одредница кругови времена имплицирана је у округлости наранџе, која је попут Сунца или сфере, што чини да запазимо да постоје циклуси који се, попут оних природних, стално понављају. Међутим, и на основу структуре романа можемо уочити да се Фуентес најпре враћа у прошлост, да би нас потом ставио у садашњост и показао елементе понављања који омогућавају да се замисли будућност. Роман започиње причом или поглављем „Две обале” (*Las dos orillas*), смештеном у доба Кортесовог (*Hernán Cortés*) освајања Мексика, да би нас затим кроз приче „Конкистадорски потомци” (*Los hijos del conquistador*), „Две Нумансије” (*Las dos Numancias*), „Аполон и курве” (*Apolo y las putas*), Фуентес довео до приче која је насловљена „Две Америке” (*Las dos Américas*). Дата прича обухвата време од петсто година, од Колумбовог открића Америке, дакле од 1492. године, до деведесетих година прошлог века, и казује нам, као и прва прича, о освајању, али у савремено доба. Тиме је Фуентес начинио пун круг од 1492. до 1992. године, како би показао да се у садашњости догађа оно што се већ догодило у прошлости, само прилагођено новом контексту.

3. Глобализација и пројекат као метафоре за ново освајање

Једна од кључних константи у историји, које Фуентес показује кроз *Наранџу*, јесте освајање. Оно се кроз историју човечанства понавља у једном цикличном ритму у којем један народ који је некада био освојен са проласком времена може постати освајач или пак може бити осуђен на константно трпљење и страдање. Тако је Америку освојила Шпанија, но и њу саму су освојили Римљани, који су кренули у освајање ибериских народа са истом идејом са којом је касније Шпанија кренула у освајање домородачких народа — цивилизовати их. Та идеја се базира на премоћи једног народа у односу на други и вечитој подели на они и ми, где „ОНИ, Шпанци, су народ грубијана, дивљака и варвара, које ми, Римљани, треба да изведемо, свидело им се то или не, на пут цивилизације”² (Fuentes 2000a: 99).

О римском освајању Шпаније, које је спроведено како би Римљани спречили Картагињане да преко Шпаније дођу до Италије, и тако постану најмоћнија светска империја, приповеда историчар Полибије од Мегалопоља (*Polibio de Megalópolis*) у причи „Две Нумансије”. Полибије можда и најбоље може да дочара циклично понављање историје, ако имамо у виду да је живео у три света. Био је најпознатији представник хеленске историографије у александријском веку, а уједно и један

2 “ELLOS, los españoles, son un pueblo rudo, salvaje y bárbaro, al que nosotros, los romanos, debemos conducir, les guste o no, hacia la civilización.” (Fuentes 2008: 119)

од вођа противримског Ахајског савеза у Грчкој због чега је пао у ропство Римљана, који су га као таоца одвели са собом у Рим (Ђурић 2003: 692–696). Међутим, по доласку у Рим, премда талац, био је те среће да се спријатељио са породицом Емилија Паула и постао ментор његовог сина, а јунака приче „Две Нумансије”, Публија Корнелија Сципиона (*Publio Cornelio Escipión Emiliano*), са којим креће у поход на Шпанију, тачније Нумансију, и сведочи њеном освајању.

У причи „Две Нумансије” Полибије открива да се освајање понавља кроз читаву историју човечанства, при том вечито маскирано жељом за наводном цивилизацијом. Доказ за то је чињеница да су оне исте Римљане, који су освојили Шпанију, на пут цивилизације извели Грци сматрајући их ћосавим, дивљим и варварским народом (Fuentes 2000a: 100), управо онаквим каквим су они касније сматрали Шпанце, а ови домородачке народе у Америци. Очигледно је да је освајање својствено сваком времену, али изгледа и сваком народу, од оног који се сматра оличењем цивилизованог, попут грчког, до оног који се сматра наводно заосталим, попут домородачких племена. Како Фуентес (2000a: 40) у причи „Две обале” открива, сваки народ тежи томе да потврди своју моћ тако што ће освојити други народ и наметнути му своју културу. Томе су тежили и Грци и Римљани и Шпанци, али и индијанска племена, имајући на уму да су, у време шпанског освајања, многа већ били освојили Астеци, тако да само освајање за њих и није била новина (Todorov 1998: 64–65). О томе говори и Агилар (*Jerónimo de Aguilar*), приповедач из прве приче, бродоломник и преводилац Ернана Кортеса, наводећи да је за Тласкалтеке, једно од индијанских племена, долазак Кортеса представљао само ново зло са којим се требало изборити, с обзиром на то да су се већ увелико борили са Моктесумом (*Moctezuma*), врховним владарем Астека (Fuentes 2000a: 25).

Освајање које је спровела Грчка над Римом, Рим над Шпанијом, Шпанија над Мексиком, само је одраз у огледалу једно другог. Тај одраз нам открива да, у таквом кружном понављању историје, једна половина народа упорно страда од друге, баш због тога што се ради о идентичним половинама. На то указује Фуентес још једном преко Агилара, који, описујући шпанско освајање Мексика, говори следеће: „Открио сам краљу Кортесове слабе тачке, као што је доња Марина открила Кортесу астечке слабе тачке: поделе, неслогу, завист, борбу међу браћом, која погађа како Шпанију тако и Мексико: пола земље непрестано страда од друге половине”³ (Fuentes 2000a: 21).

У светлу реченог, Фуентес (2000a: 113) преко Полибија казује да се смисао историје састоји „у нашој подуци да стоички подносимо Фор-

3 “Le di al Rey el secreto de la debilidad de Cortés, como doña Marina le había dado a Cortés el secreto de la debilidad azteca: la división, la discordia, la envidia, la pugna entre hermanos, que lo mismo afectaba a España que a México: una mitad del país perpetuamente muriéndose de la otra mitad.” (Fuentes 2008: 26)

туине заокрете, памтећи несреће других”⁴. Памћење како туђих, тако и сопствених несрећа, омогућава да се из њих извуче наука и на тај начин избегне њихово понављање. Међутим, то што сваки народ упорно понавља грешке других народа сугерише нам да се несреће често заборављају, што је можда и један од главних узрока због којих освајање и данас опстаје, премда у новом руху. Фуентес у причама „Аполон и курве” и „Две Америке” јасно ставља до знања да је капитализам, развој великих мултинационалних компанија, ширење масовног туризма, ништа друго до један облик освајања вођеног идејом цивилизације, у савременом значењу, модернизације, глобализације и прогреса.

Прогрес је уско повезан са појмом глобализације, чији виновници – власници и заступници мултинационалних компанија, туристи, масе, постају нови освајачи. Фуентесов став у погледу глобализације је прилично јасан, будући да га износи у више прилика. Он наводи да је глобализација назив за један систем моћи, који је неминовно присутан. Овај систем има две стране – добру и лошу. Добром страном се може сматрати технолошки и научни напредак (Fuentes 2005: 77). Ипак, у доброј је имплицирана и њена лоша страна, будући да се технолошки и научни прогрес крећу вртоглавом брзином, претећи да оставе за собом све оне земље које нису у стању да одрже корак. Може се рећи да су такозване земље трећег света, у које се убраја и Мексико, ушле у процес глобализације управо због страха да не буду запостављене, избачене из свеукупног „прогреса човечанства” (Fuentes 2005: 77). Присвајајући идеју глобализације, нису чиниле ништа друго до прихватања једне нове колонизације. Узимајући за идеју водиљу идеје разума, успеха, прогреса, приватне својине и опште воље, Мексико и Латинска Америка пали су поново у ропство. Дате идеје зачете су у култури центра, у Северној Америци, и представљају маску под којом се прикривају представници буржоаске класе, проповедајући као највишу инстанцу општи интерес, а водећи рачуна само о сопственом. Како то Фуентес (1971: 32) наводи, општи интерес за који се залаже капиталистичко друштво има свој назив, зове се империјализам.

О глобализацији и прогресу који прете да загосподаре свим деловима света сведочи Колумбо у причи „Две Америке”. На самом почетку приче Фуентес представља Колумба који стиже на до тада њему непознату земљу, сам и убог након побуне коју су против њега спровели морнари (Fuentes 2000a: 197). Фуентес ствара апокрифног Колумба, који, осим што стиже сам, показује да је, за разлику од историјског, потпуно свестан свог открића. Земљи коју је пронашао наденуо је митско име Антили, одлучујући да не подели своје откриће са остатком света. Своју одлуку оправдава тиме што би за Европљане она стварност на коју је он наишао била потпуно необјашњива. Будући да је већ била загазила у Гвоздено доба, Европу је интересовала искључиво материјална добит.

4 “/.../ éste [sentido de la historia] consiste en enseñarnos a soportar con entereza las vicisitudes de la fortuna, recordando los desastres de los otros.” (Fuentes 2008: 136)

Међутим, Антили нису знали за Гвоздено доба. Њени становници, племенити дивљаци, живели су још увек у Златном добу, времену „кад је човек владао собом неисквареног ума и у сталној потрази за добрим”⁵ (Fuentes 2000a: 203). Оно пред чим се налазимо јесте својеврсна представа земаљског Раја, с обзиром на то да је реч о земљи у којој владају чистота и доброта. Међутим, постојање раја могуће је све док постоји апсолутна слобода, а слобода нестаје оног тренутка када завладају интереси и загосподаре две речи „Моје и Твоје” (Fuentes 2000a: 203), односно оног тренутка када се јави појам приватне својине, до чије експанзије долази нарочито у ери глобализације.

Рај или утопија коју је Колумбо пронашао представљао је израз европске жеље за бекством, за проналаском бољег места за живот где би све могло изнова да почне (Fuentes 2013: 55). Фуентесов Колумбо је доказ да се жеља за бекством у утопију, земаљски рај, као место које пружа могућност боље будућности, јавља увек када је друштво у декаденцији, а управо таква је била Европа крајем XV и почетком XVI века. Поредиши свој Рај са Европом, Колумбо, мислећи управо на декадентну ситуацију у коју је запала, описује Европу следећим речима: „Вароши испалих црева, овенчане изметом /.../ Просјаци, разбојници, умоболници, гомиле што чаврљају са собом /.../”⁶ (Fuentes 2000a: 209). Такво је друштво које је требало да цивилизује наводно дивљи и варварски народ који је заправо живео у рају. Међутим, сама утопија са собом носи и немогућност остваривања идеала среће и задовољства, јер је утопија непостојеће место (Fuentes 2013: 55).

У светлу претходно реченог, Колумбо није успео да сачува свој Рај. Пошто је наводни прогрес неизбежан, након петсто година дошао је ка њему. Синоним за реч прогрес у причи о Колумбу могао би да буде Јапан, јер Фуентесов Колумбо није желео да стигне у ову земљу, није желео да иде ка прогресу, али, како казује, Јапан, наводни прогрес, дошао је ка њему. Прогрес и модернизација доносе нове освајаче, а то су мултинационалне компаније, пародично и гротескно оличене кроз „господина” Номуру, типичног представника савремених предузетника који терају Колумба да подели свој Рај са остатком света, са туристима, са масама (Fuentes 2000a: 212). Његов природни Рај постаје Рај INC, а ова потпуно неприродна налепница означава да је Рај колонизиран. На овај начин Фуентес даје на знање да време и еволуција нису суштински ништа променили у положају људи.

Сам Рај може постојати само дотле док постоји слобода, а Фуентесов Колумбо и народ који је хтео да сачува изгубили су слободу оног тренутка када је њихов природни Рај комерцијализован, када је постао „Последње, Врхунско, Најексклузивније Место за Одмор на Планети, Нови

5 “/.../ cuando el hombre se gobernaba con la razón incorrupta y en busca constante del bien.” (Fuentes 2008: 242)

6 “Ciudades de intestinos visibles, coronadas de feces /.../ Mendigos, asaltantes, locos, multitudes que hablan solas /.../” (Fuentes 2008: 249)

Свет /.../”⁷ (Fuentes 2000a: 214) када је постао Рај ИНС налик на тржни центар или забавни парк. Нови Свет, који је створила корпорација за XXI век, требало би да буде уточиште, место где остатак света покушава да заборави своју беду, тако што је комерцијализована сама идеја утопије, која је речима претворена у место где би требало да се слије потрошачко друштво. Вреди запазити да у служби интернационалних компанија нису само људи, већ и њихово духовно благо – речи, којима је такође наметнут јарам власти. У том погледу, Фуентес (1969: 89–90) констатује да се вредност речи у потрошачком друштву своди на гесло путем којег се константно позива на потрошњу. Оне *служе* да би убедиле потрошача да што више троши, а њихов истински смисао замагљен је лажним. Лажним смислом оне, како се може закључити на основу речи из рекламе, као да убеђују да не постоји бољи свет од оног којег оне промовишу. Међутим, тај Нови Свет парадоксално постаје исти као онај који је Колумбо оставио иза себе 1492. године у Шпанији.

Будући да се историја креће у облику спирале, боља будућност не долази. Колумбо се и лично уверио каква је та жељена будућност, која ће постати његова садашњост идентична оној прошлости коју је доживео вековима уназад. Беда, смрад, трулеж, бог смећа и даље је врховни. Потврду можемо наћи у Фуентесовим речима исказаним кроз уста једне Немице која саопштава Колумбу каква је ситуација у свету говорећи следеће: „/.../ метрополе на истоку и западу су на рубу пропасти /.../ на санкали су те, твој рај је последњи испуст за наше градове /.../ којима тумарају насртљивци, лудаци, гомиле што причају саме са собом /.../”⁸ (Fuentes 2000a: 216).

Она ће рећи Колумбу да је испунио своју судбину, да је поробио и истребио свој народ, чиме нам показује да је само освајање, које се кружно понавља, неминовно. При томе, треба имати на уму да су фатализам и неминовност, како Ордис (2005: 126) наводи, чврсто везани за идеју цикличног времена и вечитог повратка, или боље речено за стварање утиска о вечитој садашњости.

Колумбо је, као и његов рај, колонизован тако што је постао Колумбо-сан. Освојиле су га мултинационалне компаније, али превасходно тековине савременог доба попут Кока-Коле и ресторана брзе хране. Пре би се могло рећи да се, у овом новом освајању, не налазимо пред окупацијом једног народа, већ глобализацијом и мекдоналдизацијом, како то примећује Себаљос (2007: 77). И сам Фуентес (1971: 26) је истицао ову идеју, скрећући пажњу на опасност коју са собом носи наметање западњачког културног обрасца домородачким народима, који је довео до тога да је угрожено њихово аутохтоно наслеђе, тиме што је на пример врховно божанство Кецакоатл (*Quetzalcóatl*) замењено новим које би се

7 “/.../ el Último, el Supremo, el Más Exclusivo Lugar de Recreo del Planeta, el Nuevo Mundo /.../” (Fuentes 2008: 256)

8 “/.../ las grandes ciudades del oriente y del occidente están a punto de desaparecer /.../ te han engañado, tu paraíso es el último desaguadero de nuestras ciudades /.../ por donde deambulan asaltantes, locos, multitudes que hablan solas /.../” (Fuentes 2008: 258)

могло назвати Пепсикоатл (*Pepsicóatl*). Нови освајачи јесу пуковник Сандерс, белопутих и брадатих образа, заштитни лик ресторана брзе хране (Fuentes 2000a: 157) и интернет који чини да свет почне да личи на паукову мрежу. У ову мрежу уплео се и Колумбо, губећи првобитну слободу, што се може запазити у следећим речима: „Опазио сам да је мој нови свет оплела паукова мрежа и да сам ја сирота мува ухваћена у њеном средишту /.../”⁹ (Fuentes 2000a: 214).

Јапанци су, међутим, донели и нешто више од савремене технологије. Довели су нове колонизаторе, хрпу туриста, привлачећи их идејом повратка ка првобитном дому, стављајући у локале натписе који гласе „ОВО ЈЕ ВАШ ДОМ ДАЛЕКО ОД ДОМА!”¹⁰ (Fuentes 2000a: 156). Представника нових колонизатора налазимо у причи „Аполон и курве”. Ради се о туристи по имену Винсент Валера (*Vincente Valera*), који стиже у Акапулко, симбол Раја INC, тражећи ништа друго до уточиште где би могао да побегне од своје беде. Он, као и други туристи, не долази у поход освајања са бродовима, коњима или слоновима, већ са авионима, а његово оружје нису пушке, већ долари и, уопште узев, читав културни модел који теже да наметну земљама трећег света, како посматрају Мексико (Fuentes 2000a: 157). На тај начин се доказује да је културна доминација константа.

Масовни туризам и глобализација, у својству нових освајача, уништили су сваки израз аутохтоног и начинили су чак и од уметности потрошачку робу. Валера говори о делу Гарсије Маркеса *Љубав у доба колере* (*El amor en los tiempos del cólera*), које је постало бестселер. Оно је уједно овог туристу подстакло да промисли о љубави у доба сиде, која је заменила колеру, тако типичну за Макондо (Fuentes 2000a: 162). У том смислу и сида, као глобална болест, јесте још један у низу освајача које је донела модернизација, али то је свакако и отуђеност. Уместо суживота у племену какав је постојао у Колумбовом рају, данас се суочавамо са истинском самоћом и отуђеношћу, што можемо видети на примеру Валере који се у дискотеци пуној људи осећа усамљено (Fuentes 2000a: 150). У светлу реченог, са пуним правом се можемо запитати где је ту прогрес. Туристи су изменили пејзаж Колумбовог раја. Али та промена, чини се, није била на боље, није донела никакав прогрес, јер у Акапулку, чак и на врхунцу туристичке сезоне, преовладава људска беда коју не могу да прикрију ни мотели, ни пицерије, ни бензинске пумпе, саграђене како би се удовољило новим освајачима (Fuentes 2000a: 214). Слика Акапулка, изграђеног тако да буде у складу са захтевима XXI века, верна је репродукција оне Европе коју је Колумбо једном оставио иза себе, будући да пред његовим очима искрсавају „плаже које запљускују таласи гована /.../”¹¹ (Fuentes 2000a: 217).

9 “Sentí que mi nuevo mundo era cubierto por una red de araña y que yo era el pobre insecto capturado en el centro /.../” (Fuentes 2008: 256)

10 “¡ESTE ES SU HOGAR LEJOS DEL HOGAR!” (Fuentes 2008: 186).

11 “/.../ las playas con resacas de mierda /.../” (Fuentes 2008: 260)

Пред таквом ситуацијом поставља се питање какав је положај оних који су поново освојени, а које представници мултинационалних компанија називају урођеницима, домороцима, Индијанцима (Fuentes 2000a: 213), дакле оних који су већ једном били подјармљени у доба шпанског освајања Америке. Одговор на то питање пружају и Колумбо и Валера, показујући нам да је ситуација слична некадашњој, ако не и гора. Освојени су постали локална радна снага у служби туриста. Запослени су у хотелима као рецепционери, спремачице, а у њиховим погледима и речима осећа се гнев, презир, мржња и, оно што је најгоре, огорчење због тога што су у потпуности потчињени механизмима масовног туризма (Fuentes 2000a: 216).

Најбољи приказ освојених налазимо у јавној кући у коју Валера свраћа, а која је пародично названа *Бајка* (*Cuento de hadas*). У њој Валера добија прилику да сагледа другу страну освајања. Муштерије које су ту окупљене доказ су да освојени нису ништа друго до радна снага. Ради се о камионџијама, таксистима, носачима кофера (Fuentes 2000a: 159). Међутим, као што је и очекивано, оне које заузимају централно место јесу проститутке. Оне су још једне жртве експлоатације и новца који је господар њиховог живота. Ипак, Фуентес их приказује у другачијем светлу, као власнице језика што их чини супериорнијим у односу на њихове освајаче. Како то Валера казује: „Радило се о простачком језику /.../ који их је, изгледа, ипак потврђивао као бића у неку руку супериорнија, господарице језика насупрот господарима новца, шкрупитељке ‘простојног’ језика господина /.../”¹² (Fuentes 2000a: 166). Кастрирање освајача није само симболично, него и буквално. Једна од проститутки, освојених, заиста ће кастрирати Валеру, туристу освајача, након његове смрти.

Оно што је од велике важности јесте да Фуентес показује да су освојени, или освојене, и даље власници језика, кастраторке, због чега је могуће да су истински победници заправо они који су побеђени, чиме се потврђује кружност историје где освојени постају освајачи. На крају крајева, оне су те које преживљавају док Валера, као освајач, умире. Међутим, преживљавају захваљујући ономе што их је научио освајач, захваљујући пецању и његовом полном органу. Управо због тога Фуентес освајање не посматра као катастрофу, већ као могућност за обогаћење сопствене културе. У случају освајања Мексика, Фуентес (1977) сматра да су освајачи однели једно злато, али да су оставили друго, њихов језик, а управо је језик тај који омогућава освојенима да буду надмоћнији у односу на освајаче. Оно што Фуентес (1992) тежи да обзнани јесте да решење проблема потчињености страним властима лежи у оснаживању локалног, у освешћивању мексичког човека у погледу његовог идентитета, који се рађа из сусрета са Другим.

12 “Pero era un lenguaje grosero /.../ que parecía afirmarlas como seres de algún modo superiores, dueñas de la lengua en contra de los dueños del dinero, castradoras del idioma ‘decente’ del señor /.../” (Fuentes 2008: 198)

4. Закључак

Долазимо до закључка да је циклично приказивање историје Фуентесу било неопходно како би на дати начин успео да поново испише прошлост, преиспита је и успостави дијалог са њом у светлу садашњости, а све не би ли на тај начин предвидео будућност. Од читаоца зависи да ли ће ова будућност бити другачија и да ли ће успети да заустави деструктивне процесе садашњости. У последњој причи, којом се круг затвара, све је поново враћено на нулу, дошло је до новог уништења, али нада је преживела. Враћајући се у Шпанију, Колумбо долази до следеће констатације: „Време кружи попут струја и све једини и спаја /.../ Константа свих ових преметачина огледа се у болном кретању народа, исељавању, бежанији, нади, јуче и данас”¹³ (Fuentes 2000a: 218). Овај шпански морепловац понео је са собом семе наранце, које је управо симбол наде у бољу будућност или садашњост. Оно ће омогућити да све изнова почне, да се започне нови круг, јер Колумбо закључује: „Шта ћу затећи кад се вратим у Европу? Изнова ћу раскрилити двери свог огњишта. Изнова ћу засадити семе наранце”¹⁴ (Fuentes 2000a: 218). Тиме је приповедање у *Наранци* приведено крају у оном тренутку у којем све наизглед изнова започиње и у ком се показује да све што је било, јесте и биће. Сама чињеница да се *Наранца* налази у циклусу названом *Време оснивања*, као и Фуентесова вера да свако уништење имплицира ново стварање, доказ су да ће доћи до новог оснивања. Оно може бити поново у једном цикличном ритму понављања, али суштина је у томе да ће ово ново стварање бити обогачено једним новим искуством. Тихи сведок времена, наранца, најбољи је доказ реченог. Њено семе, које је у себи помешало арапско, шпанско и индијанско наслеђе, сведок је кружења времена јер је из Шпаније стигло у Америку, да би се потом вратило у Шпанију. Међутим, са променом свог станишта примило је све доприносе оних земаља кроз које је проптовало, а резултат тога јесте да је са сваким новим преласком плод датог семена био већи, укуснији, киселији. Услед тога сам повратак у Шпанију означава да ће дати још боље плодове, будући да је обогачено доприносима једне нове земље.

Литература

Berk 1996: P. Burke, “Obertura: la nueva historia, su pasado y su futuro”, en: Peter Burke (ed.), *Formas de hacer Historia*, traducido por José Luis Gil Aristu, Madrid: Alianza editorial, 11-38.

13 “/.../ el tiempo circula como las corrientes y todo lo une y relaciona /.../ La constante de este trasiego es el movimiento doloroso de los pueblos, la emigración, la fuga, la esperanza, ayer y hoy.” (Fuentes 2008: 261)

14 “¿Qué encontrare al regresar a Europa? Abriré de nuevo la puerta de hogar. Plantaré de nuevo la semilla del naranjo.” (Fuentes 2008: 261)

- Đurić 2003: M. N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- Egan 2006: L. Egan, “El naranjo, o los círculos narrados de Carlos Fuentes”, en: P. Brescia y E. Romano (eds.), *El ojo en el caleidoscopio*, Madrid: UNAM, 313–339.
- Fuentes 05.04.1992: Carlos Fuentes, “Una carta a mi amigo Salman Rushdie”, *El Tiempo*, <http://www.eltiempo.com/archivo/documento/MAM-84563> [25.12.2016.].
- Fuentes 1969: C. Fuentes, *La nueva novela hispanoamericana*, México: Editorial de Joaquín Mortiz.
- Fuentes 1971: C. Fuentes, *Tiempo mexicano*, Mexico: Editorial Joaquín Mortiz.
- Fuentes 1990: C. Fuentes, “La épica vacilante de Bernal Díaz del Castillo”, *Valiente mundo nuevo. Épica, utopía y mito en la novela hispanoamericana*, Madrid: Mondadori, 71–94.
- Fuentes 2000a: K. Fuentes, *Narandža*, preveo Milorad Todorović–Kapiten, Beograd: Beoplolis.
- Fuentes 2005: K. Fuentes, *Ono u šta verujem*, prevela Sandra Nešović, Beograd: Narodna knjiga - Alfa
- Fuentes 2008: C. Fuentes, *El naranjo*, Madrid: Alfaguara.
- Fuentes 2013: Carlos Fuentes, *El espejo enterrado*, editorial: Leer-e (ebook)
- Fuentes, C. Entrevista a Fondo (1977) <https://www.youtube.com/watch?v=e8DUO0g-bo58> [20.4.2015.].
- Hačion 1996: L. Hačion, *Poetika postmodernizma: istorija, teorija i fikcija*, preveli Vladimir Gvozden i Ljubica Stanković, Novi Sad: Svetovi.
- Kang 2011: M. Kang, “La transformación del símbolo del naranjo en los círculos del tiempo de Carlos Fuentes”, *Sincronía*, núm. 3, <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3803742>, [22.4.2015.].
- Lopes Gonsales 2011: A. López González, “Cámara de ecos: la novelística de Carlos Fuentes”, México, UNAM: *Iztapalapa*, núm. 71, 17–32.
- Mek Adam, Ruas 1981: A. Mac Adam, Ch. E. Ruas, “Carlos Fuentes, The Art of Fiction” no. 68, Paris: *The Paris review*, no. 82 < <http://www.theparisreview.org/interviews/3195/the-art-of-fiction-no-68-carlos-fuentes>, 20.11.2015.
- Menton 1993: S. Menton, *La nueva novela histórica de la América Latina, 1979–1992*, México: Fondo de cultura económica
- Ordis² 2005: J. Ordiz, *El mito en la obra narrativa de Carlos Fuentes*, León: Universidad, Secretariado de Publicaciones.
- Ovijedo 2002: José Miguel Oviedo, *Historia de la literatura hispanoamericana. De Borges al presente*, Vol. IV, Madrid: Alianza Editorial.
- Paćeko 2001: C. Pacheco, “La historia en la ficción hispanoamericana contemporánea: perspectivas y problemas para una agenda crítica”, Caracas: *Revista de Investigaciones Literarias y Culturales*, núm. 18, 205–224.
- Ríos 1996: J. Ríos, “El naranjo, o los círculos del tiempo’ Narrativo de Carlos Fuentes”, *INTI, Revista de literatura hispánica*, núm. 43/44, 231–236.
- Sebaljos 2007: R. Ceballos, “Las dos Américas: re-descubrimiento del nuevo mundo”, Concepción: Universidad de Concepción, Chile: *Atanea*, núm. 496, 67–79.
- Selorio 2008: G. Celorio, “Circularidad del tiempo”, en: *Los días de Fuentes*, México: Cátedra Alfonso Reyes del Tecnológico de Monterrey, Capilla Alfonsina

de la UANL, FondoEditorial de Nuevo León, 94-102, <https://books.google.rs/books?id=BGH2aOrBbHcC&pg=PA94&lpg=PA94&dq=gonzalo+celorio+circularidad+del+tiempo&source=bl&ots=Ak4Ee01IEC&sig=wGegRbR4kx8MXmZqgmBasK67V3s&hl=sr&sa=X&ved=0CBsQ6AEwAGoVCh-MIiZG-g72TyQIVQo0sCh2jaw1Q#v=onepage&q=gonzalo%20celorio%20circularidad%20del%20tiempo&f=false> [10.12.2015.].

Todorov 1998: T. Todorov, *La conquista de América, el problema del otro*, traducido por Flora Botton Burlá, México: Siglo veintiuno editores.

Vidal Himenes 1999: R. V. Jiménez, „La historia y la postmodernidad”, Universidad Complutense de Madrid: *Espéculo. Revista de estudios literarios*, núm. 13, 11-44.

Svetlana V. Stevanović

CYCLICAL CONCEPTION OF HISTORY IN CARLOS FUENTES'S *THE ORANGE TREE*

Summary

This paper aims at presenting one of Fuentes's ideas about history, which he developed in the novel *The Orange Tree*. The said idea refers to the cyclical nature of history as well as time. The paper begins with a claim that Fuentes uses the technique of cyclic repetition, which is typical for the so-called new historical novel, with the aim of questioning the official version of history and showing which constants have been repeating themselves throughout the history of mankind. The representation of historical constants is essential in order to avoid the repetition of mistakes from the past. It transpires that, in this way, Fuentes seeks to refute the linear conception of time and with it closely related positivist idea of progress, which emerged in the Enlightenment era, so that he could show that the passage of time brings no real change in man's position. The paper aims at presenting the way in which Fuentes demonstrates that past events repeat themselves in the present and simultaneously represent the prophecy of the future. The conclusion is that Fuentes questions the past in order to illuminate his own present and build a national (Mexican) identity, which is sustained solely by the memory of the past.

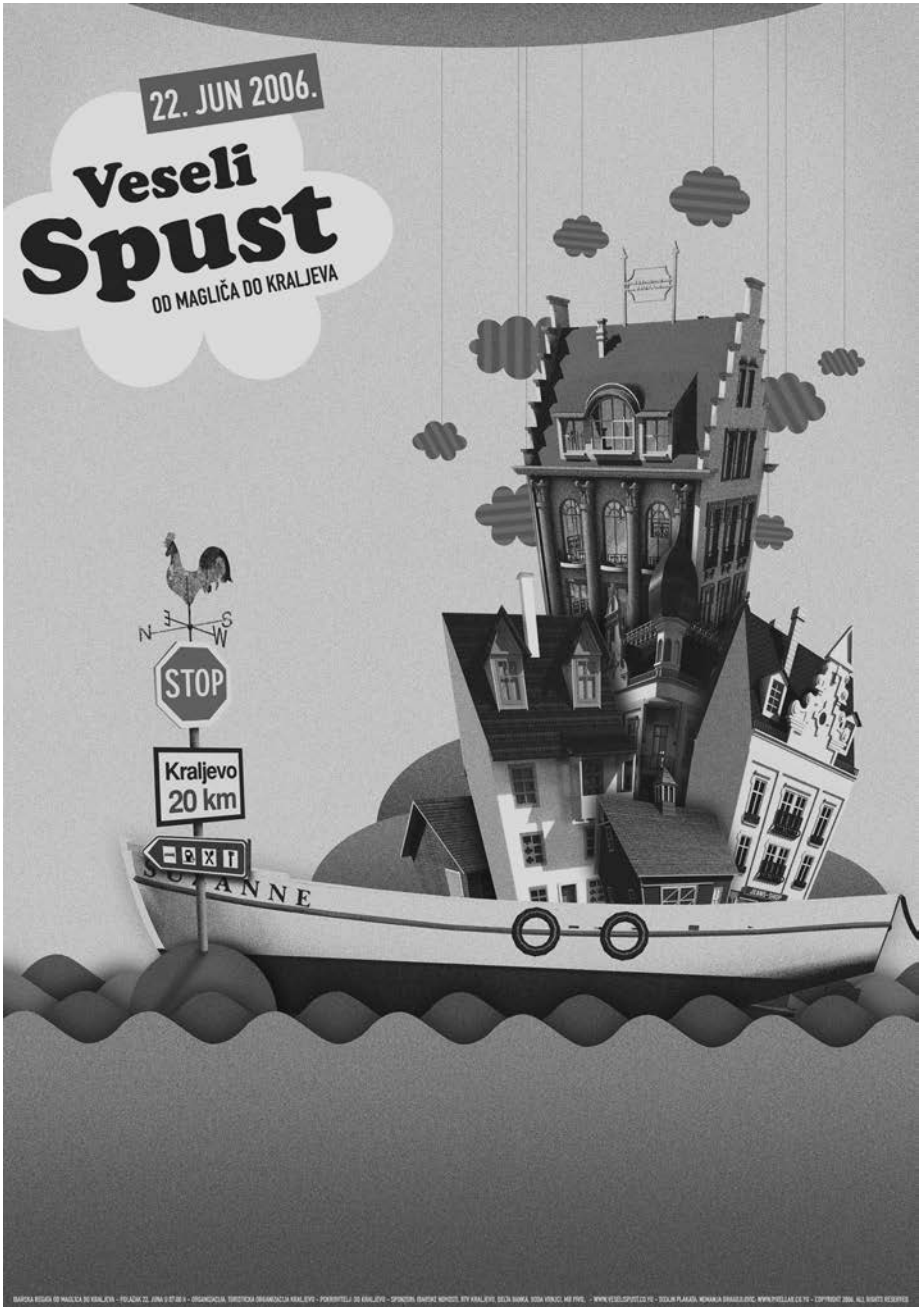
Keywords: Carlos Fuentes, *The Orange Tree*, history, cyclicity

Примљен 20. фебруара 2017. године
Прихваћен 3. јула 2017. године

22. JUN 2006.

Veseli Spust

OD MAGLIČA DO KRALJEVA

Александар Д. Радовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

ДИЈАМАНТСКИ ЈУБИЛЕЈ КРАЉИЦЕ ВИКТОРИЈЕ КАО ГЛОБАЛНИ СПЕКТАКЛ И ПРОЈЕКЦИЈА ПОЗНОВИКТОРИЈАНСКОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА

Дијамантски јубилеј уприличен у Лондону 1897. године обележио је историјски тренутак у ком је краљица Викторија постала први британски монарх који је провео пуних шест деценија на престолу. Разматрање услова у којима се јубилеј одвијао и разноврсних реакција које је изазвао пружа увид у тензије унутар Британске империје и комплексност политичких прилика на измаку XIX века. Овај рад навраћа се на Дијамантски јубилеј кроз савремена сведочанства и историјске осврте, сагледавши га као помпезну светковину, али и одлучну демонстрацију британске силе и афирмацију њеног империјалног поретка. Масовност и емоционални набој догађаја учинили су га беспрекорним пропагандним оруђем којим је у свет послата слика империје на врхунцу моћи, при чему су колонијалне трупе послужиле као потврда војне свеprisутности, а сама краљица као симбол стабилности богодане хијерархије.

Кључне речи: краљица Викторија, Дијамантски јубилеј, позно-викторијански империјализам

Лета 1897. године централни догађај на светској политичкој позорници био је Дијамантски јубилеј краљице Викторије. Краљица Велике Британије и Ирске, царица Индије, суверена владарка којој су се на дворовима преко Ламанша клањали као „баки Европе”, прослављала је шездесет година на трону водеће глобалне силе. Током деценија за којима се Викторија могла осврнути Британија је израсла у државу у којој сунце никада не залази. Протежући се дуж свих континената и захваћајући четвртину свеукупне копнене масе, *Terra Britannia* покривала је веће пространство од било које империје коју је свет икада видео. Стотине милиона британских поданика који су славили јубилеј није било ни рођено када је давне 1837. године краљица засела на престо. Њена шездесетогодишња владавина била је не само најдужа у дотадашњој историји монархије већ се могла подичити и константним државним успоном, просперитетом и запањујућом стабилношћу у време када су у немирима растројеној Европи увелико отпочели експерименти са републиканским уређењима. У периоду Викторијине владавине земља је прошла кроз

¹ a.radovanovic@kg.ac.rs

силовите друштвене, индустријске и технолошке промене. Свечаност у краљичину част отуда је представљала тријумфални дочек краја века и климакс историјског раздобља током којег се Британска империја устоличила као хегемона светска велесила.

Дана 22. јуна 1897. године улице Лондона биле су преплављене масом која је похрлила да ода почаст суверену и ужива у јединственом националном спектаклу. Као догађај без преседана у монархијској пракси, ова прослава је изискивала посебно име, због чега је „каквим изненадним и заједничким инстинктом решено да буде названа 'Дијамантски јубилеј'” (Макарти 1897: 545). Дан јубилеја проглашен је државним празником и стотине хиљада људи обрело се на траси од десетак километара која је водила од Бакинџемске палате до степеница Катедрале Светог Павла, пред којима се одвијала централна свечаност. Окружен заставама, цвећем, уличним декором и империјалним слоганима, народ је уз оркестарску пратњу хорски певао “God Save the Queen” и посматрао вишечасовну војну параду, ишчекујући поворку од седамнаест кочија у којима су се налазили чланови краљевске породице и империјални званичници. Пред полазак поворке, краљица је у Бакинџемској палати кликнула дугме спремљено за ту прилику и у све крајеве своје колосалне империје послала телеграфску поруку као створену за данашњу еру Твитера: „Од срца се захваљујем свом вољеном народу. Бог га благословио. V. R. & I.” (Бесант 1897: 92). Топовска салва у Хајд парку била је сигнал да је краљичина кочија кренула из палате.

Queen Victoria's Diamond Jubilee (1899), Gennaro d'Amato, Towneley Hall Art Gallery & Museum

2 Victoria Regina et Imperatrix.

За разлику од Златног јубилеја десет година раније, када је краљевска породица стављена у средиште свечаности, протокол Дијамантског јубилеја прилагођен је здравственом стању краљице, коју су увелико стигле године. Церемонија поводом педесет година Викторијине владавине имала је за циљ да истакне и романсира њену дипломатску мисију, идеализујући је као матријарха велике породице принчева и принцеза који, расути по велелепним европским дворovima, предано заступају енглеске интересе. Овог пута страним монарсима ускраћене су позивнице, што је битно редуковало краљичине државничке обавезе.³ Избор организатора био је да, у духу солзберијевске „блажене изолације”, јубилеј буде усредсређен на саму Британску империју, њене обале и њене хоризонте. Уместо иностраних краљевских званица позване су колонијалне делегације чије је активно учешће у светковинама стављено у функцију глорификације географске распрострањености, културне разноврсности и привредних могућности империје.

Егзотична фешта саздана од десетина хиљада колонијалних војника била је уједно и јасна демонстрација империјалне војне силе. Пред очима енглеског народа одвијала се парада одреда са свих поднебља које је једино спајало то што служе под британском заставом. Војници из најудаљенијих кутака империје, од Канаде, Тринадада, Јамајке, преко Нигерије, Кипра, Индије, до Хонг Конга, Сингапура, Борнеа и Аустралије, шљаштали су у свечаним униформама разноликих боја. Према живописном опису Барбаре Такман, „чета за четом пролазила је пред опчињеним народом, којег је сведочанство сопствене моћи испунило страхопоштовањем” (1966: 55). У репортажи с посете колонијалним трупима, један лондонски магазин посебно је истакао њихову верност „великој белој краљици” и посведочио да, иако скупина делује шаренолико, „нико ко зна шта је то војник не може да остане сумњичав по питању квалитета ових људи, били они бели, црни, браон или жути”. Један од краљичиних стражара потврдио је мишљење репортера: „Господине, можда их неки називају црнчугама и тако то, ал’ кол’ко ја видим, они су изнутра бели попут свих нас, а умеју и да изгурају свој део посла!” (Еткинс 1897: 392–93).

Међу посматрачима у ложи седела је и млађана Вирџинија Вулф, која је са својих петнаест година била очарана непрегледним мноштвом униформи. „Група за трупом — јарке боје једна за другом”, прибележила је у дневнику. На знак наиласка краљевског осмопрега „сви су умали и махали: витлали џепним марамицама и лупали ногама — краљица је седела заваљена у кочији, а принцеза од Велса је морала да јој каже да по-

3 Овим потезом уједно је ескивирано и деликатно питање присуства кајзера Вилхелма II, који је, као Викторијин најстарији унук, морао бити међу првим званицама. С друге стране, његов долазак представљао би дипломатски проблем за званични Лондон, јер је немачки поглавар претходне године разбеснео енглеску јавност када је упутио телеграм честитке Бурима на успешно одбијеном нападу британских снага. О позицији Вилхелма II у Другом бурском рату и сукобу немачких и британских геостратешких интереса на прелазу у XX век погледати John C. G. Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900–1941* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 18–47.

дигне поглед и наклони се. Онда се насмешила и климнула оном јадном старом главом” (1990: 103, 105). Као посебан куриозитет, један од фотографа успео је да забележи несвакидашњу прилику коју помиње Вирџинија Вулф: призор краљице Викторије која се смеши.

Краљица Викторија током Дијамантског јубилеја

Сређујући утиске с церемоније, краљица је скромно прокоментарисала у свом дневнику: „Верујем да нико никада није доживео овације какве су мени приређене. [...] Публика је била неописива, а њено одушевљење истински божанствено и дубоко дирљиво. Клицање је било заглашујуће и свако лице деловало је испуњено истинском радошћу. Била сам ганута и задовољна” (Бакл 1932: 174).

Овај рад ће показати да се, мимо краљичине личне сатисфакције, успех Дијамантског јубилеја огледао у томе што је Британској империји пружио преко потребни публицитет и потхранио пољуљано национално самопоуздање. Макар за тренутак, у јавности се створила идилична слика империје, док су класна превирања на Острву, напетост стање у колонијама и тихи неспокој на глобалној политичкој сцени остали забашурени под краљевским плаштом. Иако је повлашћени глобални статус британске круне и даље био неупитан, судар империје са модернитетом наговештавао је крупне промене. Док су рани викторијанци могли са спокојем градити представу себе као настављача римске империјалне традиције, наредне генерације постајале су опхрване мишљу да је напоследку и стари Рим пао. Како је *fin de siècle* постајао ближи, тако је и колективна стрепња у Енглеској расла.

Током свог империјалног века Велика Британија се већ суочила са преливањем економске моћи са аристократије на средњу класу. На измаку епохе, нови друштвени преображај био је на помолу. Демократизација

бирачког права и еманципација нижих слојева становништва наметале су се као неминовне тековине модернизације, али и као потенцијални извори револуционарних потреса. Из тог разлога, подршка коју је радничка класа током јубилеја исказала краљици представљала је драгоцен адут владајућој номенклатури.⁴ Присуство радника у маси остављало је утисак класне слоге, народног јединства и опште здружености око империјалне идеје. Према виђењу *Тајмса*, „занатлије [...] су лојалне Трону колико и било која друга класа у заједници, тако да проповедици револуције, друштвене или какве друге, за њих немају никакву чар” (Хемертон, Кенадин 1981: 114). С друге стране, социјалистички вођа Кир Харди одбио је да прида значај општем одзиву на јубилеј, сматрајући да се народ није окупио због оданости круни, већ због слободног дана и бесплатне забаве: „Ти милиони људи који кличу били би ту и клицали с истом бодрошћу када би повод била инаугурација првог председника Британске републике” (Мартин 1962: 55).

Упоредо са унутрашњим класним тензијама, Британија се на спољнополитичком плану суочавала са факторима дестабилизације кроз константне немире у Индији, Африци и Ирској, климу политичке неизвесности која се надвијала над Европом, као и наилазак Сједињених Држава и Немачке као нових индустријских сила. Дуготрајни примат у металургији, рударској и текстилној производњи и даље је обезбеђивао крупне финансијске приливе, али у развоју нових технологија и стручног, кадра неопходних за пробој у аутомобилској, електронској и хемијској индустрији, Британија је заостајала.⁵ Узимајући у обзир и практичне недостатке административног и војног руковођења раштрканим територијама, питање које се постављало било је до када ће малобројна енглеска елита моћи да влада небројеним светским мноштвом. У таквим политичким околностима, јубилеј се показао као идеална прилика да се отклоне сумње у перспективу монархијског уређења и да се грађанству наметне утисак о империјалној моћи своје земље. Помпезни призори краљевске раскоши, импозантност спектакла и колонијална егзотика задивили су масе и побудили у њима патриотски набој, оданост монархији, приврженост краљици, а напослетку и веру у власт.

4 Као део ангажмана краљевске породице у промоцији јубилеја међу лондонским пуком, принцеза од Велса покренула је иницијативу да се сваком убогом становнику обезбеди оброк. Из данашње перспективе податак да је у империјалној престоници било 300 хиљада гладних делује фрапантно. Само у Вестминстеру и Кензингтону, као четвртима за добростојеће, живело је преко десет хиљада људи лишених основних материјалних средстава, што указује не само на раширеност градског сиромаштва, већ и на чињеницу да је оно било свакодневни приказ пред очима владајуће класе (Хефер 2017: 3).

5 Према упозорењима Ернеста Вилијамса, тврдње о индустријској надмоћи Велике Британије, које су дуго уживале позицију „аксиоматске устаљености”, на измаку столећа су се „претварале у мит” (1896: 1). Почев од духовитих опсервација о свеprisутности ознаке “Made in Germany”, Вилијамс је у својој студији понудио пресек стања у кључним индустријским гранама и предочио да у већини њих Немачка предњачи у односу на Британију.

Пропратна маркетиншка кампања појачала је националну реторику у јавном мњењу и стопила се са широком тржишном понудом сувенира, изложби и представа, ласкавих новинских чланака и луксузно опремљених књига о монархији. Патриотизам је артикал који се лако продаје, што су и власти и трговци умели искористити.⁶ Промотивни материјали садржали су мапе и илустрације, на којима је просечан грађанин први пут могао да спозна величину империје којој припада. Свеже штампани хвалоспеви поручивали су становништву да су градске старешине уложиле вишемесечни труд и напослетку успеле у херкуловском подухвату да „раднички град попут Лондона преобразе у привремену земљу из бајке” (Хармсворт 1897: 194). У тако бајковитом амбијенту, чак и трачци сунца који су се тог дана дали назрети здушно су обележени у медијима као „краљичино време”.

У част јубилеја, локалне светковине приређене су широм империје, не би ли се у сваком колонизованом углу осетило присуство круне. Према речима једног извештача, „с краја на крај земље, где год се британска застава вијори, дан је обележен на посебан начин” (Хемертон, Кенадин 1981: 111). Ипак, реакције локалног становништва нису свуда биле благонаклоне. У Индији, као најзначајнијем британском иметку, забележена је подељена реакција на јубилеј. Колонијални администратори и индијски принчеви организовали су вашаре и молитве, делили храну и полагали камене темељце за болнице које ће носити име енглеске царице Индије. Такви искази привржености круни редовно су преношени у острвској штампи, чиме је подстрекивано „уврежено веровање да је лојалност британској владавини једино што сједињава разноврсна и набујала мноштва Индије” (Пател 2012).⁷

С друге стране, Индијом је у доба јубилеја харала страховита глад праћена пандемијом куге. Према подацима из априла 1897. које је изнео вицекраљ Елцин, у року од годину дана умрло је преко четири милиона људи, док су незваничне процене досезале и бројку од осамнаест милиона (Дејвис 2001: 152). Државна преписка између Лондона и Калкуте показује да приоритет колонијалних власти током кризе није била дистрибуција хране, већ амортизација финансијских губитака изазваних

6 О комерцијалним аспектима јубилеја и начину на који је рефлектовао викторијанску потрошачку културу погледати есеј Тори Смит. Књишка тржница била је преплављена комеморативним издањима која обележавају јубилеј. Из обиља наслова можемо издвојити: Herbert Eustace Maxwell, *Sixty Years a Queen: The Story of Her Majesty's Reign* (London: Harmsworth Bros, 1897); Walter Besant, *The Queen's Reign and Its Commemoration* (London: The Werner Company, 1897); Justin McCarthy, *A History of Our Own Times, from 1880 to the Diamond Jubilee* (London: Chatto & Windus); *Toronto's Tribute to Her Majesty Queen Victoria on the Occasion of Her Diamond Jubilee, 1897* (Toronto: Ryrie Bros, 1897); *The Celebration of Her Britannic Majesty's Diamond Jubilee at Shanghai* (Shanghai: Shanghai Mercury Office, 1897).

7 Убеђеност британске јавности да Индија не може функционисати као самостална држава истрајавала је до самог проглашења независности. Као познавалац прилика на потконтиненту, лорд Курзон је почетком XX века изнео становиште да би Индија по отцепљењу „или постала жртва унутрашњих ратова, или би, што је вероватније, била распарчана од стране супарничких сила” (1908: 157).

падом иностране потражње индијске робе услед страха од куге. Порука државног секретара вицекраљу била је да је „више забринут због куге него због глади”, јер „једном када се тржиште изгуби, па и делимично напусти, оно се тешко враћа” (Дејвис 2001: 152). Британске трупе ангажоване су у акцијама исељавања становништва, паљења личне својине, пражњења храмова и формирања масовних превентивних логора, али медицински учинак ових поступака био је скроман (Клајн 1988: 739–48). У условима у којима власт спроводи насилничке и неефикасне мере у сузбијању заразе, занемарује изгладнеле милионе и издваја огромна новчана средства за империјалну прославу, међу народом је киптео бес. На дан јубилеја, двојица Индијаца убила су из заседе озлоглашеног британског комесара за кугу и његовог ађутанта. Овај догађај изазвао је шок у Лондону и бацио ново светло на конвенционалну представу о лојалности колонијалних поданика.

Напетости у Ирској, као другом жаришту антиколонијалног револта, трајале су месецима пред јубилеј, док је протест радикала у Даблину довео и до физичког окршаја са студентима Тринитија (Марфи 2001: 269–72). Јубилеј се на ирском острву показао као платформа за јасније диференцирање националистичких струја између оних који траже радикалан пресек с империјом и оних који би да изнађу равнотежу између одмерених честитки и благе политичке критике. Као републикански вођа, Џејмс Коноли је сматрао да се не сме дозволити да јубилејска прослава лојалиста створи погрешну представу о мишљењу ирске радничке класе о монархији, због чега је испред своје партије поручио народу да дигне глас „против понизне претпоставке да ми овој империји дугујемо ишта друго осим мржње према свим њеним пљачкашким институцијама” (Килфедер 2005: 158). Фотографије и транспаренти које је за протесте припремила Мод Гон истицали су број Ираца који су током Викторијине владавине уморени глађу, погубљени, умрли у затвору или принудно исељени.⁸ Ипак, најупечатљивији перформанс на антијубилејским демонстрацијама била је погребна поворка коју је приредио Коноли, током које је уз посмртни марш кроз град спроведен мртвачки сандук на ком је писало „Британска империја”. Пре него што је полиција успела да се пробије кроз масу и ухапси Конолија, ковчег је са О’Конеловог моста тријумфално гурнут у Лифи (Гон 1938: 275, Јејтс 1922: 239).

Када се у ирској дневној штампи појавио низ озлојеђених чланака који изражавају револт против увредљиве бајковитости империјалног поретка и непомирљивости медијских извештаја са друштвеном реалношћу, државна пропагандна апаратура предузела је кораке ка неутралисању гласова неслагања. Отуда чак и у даблинском националистичком листу *Фрименз џурнал* упоредо са описом протеста у Ирској наилазимо

8 Натписи на транспарентима антиципирани су јустар чланак који је Мод Гон објавила 1900. године поводом Викторијине последње посете Даблину. У овом чланку, Гон је Викторију прозвала „краљицом глади” и поручила да су Ирци „жртве криминалне политике њене владавине, они који су преживели шездесет година организованог изгладњивања” (2004: 184).

и на оштру осуду истих, као и на исцрпан извештај који слави грандиозност јубилеја и лојалност грађана у престоници: „Лондон још од крунисања није видео такав призор опште радости и одушевљене, безграничне оданости”⁹.

Заједничка одлика многих репортажа с јубилеја јесте потенцирање не само оданости коју су грађани исказали већ и непатворености њихове емоционалне реакције. Истаћи да су изрази лојалности били спонтани био је начин да се сугерише њихова инхерентна исправност, а самим тим и да се негира виђење јубилејске прославе као пропагандног механизма којим се подстиче осећај друштвеног благостања и задовољства државним поретком. Као стожерни национални дневник, *Тајмс* је закључио: „Историја се може претраживати, али претраживати улудо, у потрази за тако божанственим исказом верности и братства међу толиким мноштвом људи”¹⁰. У опису прославе у свом граду, *Кембриџ индепендент џурнал* је напоменуо: „Спонтани излив лојалности, који је нашао тако пригодан израз на свим длановима, мора да је далеко превазишао очекивања чак и најватренијег лојалисте” (Хемертон, Кенадин 1981: 141). Беатрис Веб је, по свој прилици, имала сличан утисак, о чему сведочи цртица у дневнику: „Империјализам у ваздуху, све класе опијене разгледањем и хистеричном лојалношћу” (1983: 118).

Устањени монархијски образац у циљу подстицања оданости становништва јесте изједначавање институције државе са институцијом владара. „Држава, то сам ја” није егоистична опаска једног хировитог апсолутисте, већ језгровита рефлексивна уобичајеног ројалистичког механизма. Изјава Луја XIV није испад, већ пракса. Та пракса лако је уочљива и у прослави Викторијиног јубилеја, током које се изричит нагласак стављао на симболично стапање државног знамења са фигуром владара. Док су се на улици продавали сувенири с националним обележјима и краљичиним ликом, конзервативна штампа позивала је на лојалност монархији као политичком концепту и особи на трону која тај концепт отеловљује. Долазак грађана на јубилеј представљао је стога знак поштовања према британској традицији, као и наклон владарки на зениту моћи, особи од које нико није дуже носио британску круну, жени чије име обележава епоху, па и икони која израста у оваплоћење нације. Јубилеј је заправо умногоме био илустрација начина на који је британска култура користила слику доминантне владарке као свој идеолошки ослонац:

Викторија је својим поданицима пружала одраз њихових вредности како би им улила сигурност у појмљивост стварности коју проживљавају; они су, заузврат, стварали њу према сопственој слици како би служила њиховим друштвеним и економским потребама (Хоуманс, Мјуник 1997: 2).

Викторија је спознала да је дугогодишње повлачење из јавног живота после смрти принца Алберта оставило последице на углед монархије

9 “The Diamond Jubilee”. *The Freeman’s Journal*, 23 June 1897: 5–6. Непотписан чланак.

10 “As the Queen left Buckingham Palace”. *The Times*, 23 June 1897: 14. Непотписан чланак.

у друштву, због чега је у последњем периоду владавине била отворенија за маркетиншке сугестије својих саветника. Јубилеј је, у том смислу, био кулминација дугог процеса придобијања наклоности грађанства. После шест деценија лелујаве популарности, краљица Викторија је постала предмет идентификације и обожавања. Према сентименталном опису једне новинарке, „сузе су навирале на очи оданих поданика и пријатеља Њеног величанства у знак сећања на оно што она јесте и оно што је била — на радости и туге које је поднела — [...] и многи мушкарци и жене на овом огромном скупу осетили су узбуђење тог инспиративног заноса што распламсава јунаке који умиру за краљицу и земљу”.¹¹

Снага, постојаност и врлина краљице Викторије постали су оличење земље на чијем челу се налази. Сврха јубилеја била је да стимулише такву перцепцију монарха и пред народ постави лик и дело краљице Викторије као огледало у ком ће се наслађивати идеализованом сликом себе. Такав утисак стекао је и Марк Твен, који је, иако импресиониран целокупним спектаклом, поручио да се дало видети да праву представу чини „краљица-царица”, а „да је све остало пуки украс; да јавност у њој види саму Енглеску империју. Она је била симбол — алегоријски је представљала грандиозност Енглеске и моћ британског имена” (2010: 1051–52).¹² Сходно томе, *Тајмс* је описао Викторију као „поглавара најмоћније и најблаготворније империје икада забележене у аналима човечанства”.¹³

Глобална димензија манифестације била је завршна маркетиншка ставка осмишљена да створи импресију империјалног јединства и предочи колоније као истинске драгуље у Викторијиној круни. Порука народу била је да су колоније извор не само материјалних добара већ и непресушних људских ресурса и војника чија тела спремно стоје на бранику империје која их је потлачила. И док је представа за јавност казивала да је колонијална војска привржена симболичној фигури владарке у истој мери и на исти начин као Енглези, поглед иза кулиса пружао је другачији увид. Званична преписка показује да је државни секретар за колоније Џозеф Чејмберлен вршио снажан дипломатски притисак на колонизоване земље да о свом трошку пошаљу што импозантнију војну делегацију са видним обележјима империје у чијој одбрани стоје (Бакл 1932: 166, Кинг 2007: 20). Без обзира на становиште самих колонија, један од зацртаних циљева јубилеја била је популаризација интерконтиненталног карактера империјалне војске. Оно што је властима олакшавало тај задатак јесте чињеница да је међу народом увелико постојала зна-

11 “Marguerite on the Jubilee”, *The Penny Illustrated Paper*, June 26, 1897: 420.

12 Твен је у том периоду пребивао у Челзију, па га је *Сан Франциско изземинер* унајмио да састави извештај с јубилеја. Као ноторни скептик по питању монархијског уређења, Твен је допустио да тон његовог чланка повремено склизне у иронију, да би при крају истакао да је уместо „капиталиста, произвођача, трговаца и радника”, парада „пре била састављена од увјалаца просперитета него од оних који су тај просперитет створили” (2010: 1052).

13 “As the Queen left Buckingham Palace”. *The Times*, 23 June 1897: 14. Непотписан чланак.

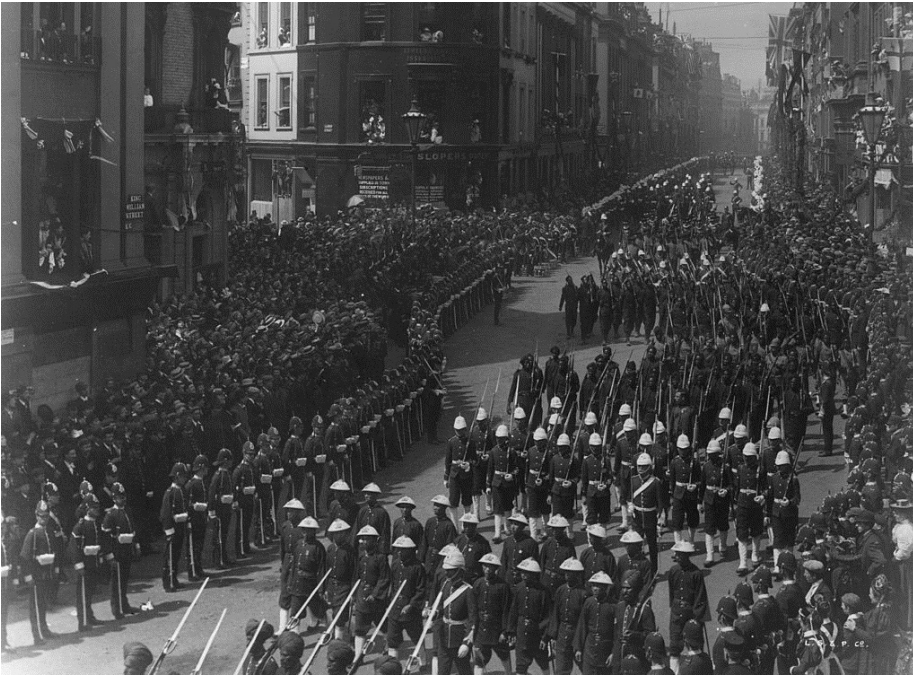
тижеља у вези са колонијалним војницима, иако они нису нужно били прихваћени као интегрални део империјалног грађанства.¹⁴

Шкотски гајдаши и колонијалне трупе испред Народне галерије

У процесу легитимизације колонијалних армија, сама краљица играла је кључну улогу. Као перформанс пред глобалном публиком, јубилеј је стварао интегративну слику друштва у ком је верност краљици била сједињавајућа нит. У ритуалном амбијенту прожетом стањем масовне еуфорије, краљица Викторија седела је пред очима света као доброћудна старица која, уместо жезла, у руци држи сунцобран. Око ње, стајали су колонијални војници у вазалној покорности и шареним униформама које су пружале егзотични контраст краљичиној уобичајеној црнини. У чудноватом споју милитаризма и мелодраме, централни симбол свечаности била је мајчинска фигура краљице чији је трон окружен оданим синовима свих раса. Пар година касније, Џон Бодли је навео да је управо приказ краљице окружене колонијалном гардом имао дефинишућ ефекат на колективно несвесно нације: „Империјална идеја, која је дуго расла у народу, по први пут је дотакла машту становништва док је оно клицало грађанској војсци младих колонија која чува велечасну мајку свих Британија” (1903: 30).

14 Примера ради, у Лондону је у предјубилејској години на велики одзив публике нашла приредба „Синови империје”, у којој су англосаксонски војници парадирали у униформама колонијалних војника (Смит 1996: 338).

Источноазијске и афричке трупе у Улици краља Вилијама

Завршни утицај на обликовање јавне перцепције колонијалне војске имали су медији. У свом извештају с јубилеја, *Дејли кроникл* је навео да колонијални контингенти представљају „видљиви доказ једне од најзначајнијих чињеница наше империје, а то је да је британски официр некако у стању да готово сваку расу доведе у употребљиво стање [...] и потпуне црнчуге из Британске Гвајане и сваку нијансу боја са Јамајке и Тринидада” (Шервуд 2011: 36). *Дејли мејл* је у част јубилеја посебним мастилом штампao „златно издање”, чије је уводне стране красио усхићени извештај који понајбоље илуструје позновикторијански империјални дух. Описујући колонијалне војнике, *Дејли мејл* је позиционирао њихову сврху у склопу империјалне мисије:

И тако су наилазили, све више и више, нови типови, нова пространства на сваких пар метара, прави антрополошки музеј — живи географски лексикон Британске империје. Са њима су ишли њихови енглески официри, које они слушају и прате као деца. И онда вам постаје јасно, као никада пре, шта је то империја. [...] Пошаљемо једног дечака овде, другог онде, и дечак дохвати дивљаке у области у коју је дошао, и научи их да марширају и пуцају како им он каже, да га слушају и верују у њега и да умру за њега и за краљицу. [...] И свако од нас — и ви и ја, и онај тамо човек у кошуљи на углу — сви смо ми функционални део ове силе која уобличава свет.¹⁵

15 “Queen and Empire.”, *Daily Mail*, 23 June 1897: 4. Непотписан извештај са јубилеја, али Џејмс Морис га приписује даровитом младом новинару Г. В. Стивенсу, који је три године касније страдао у Бурском рату (1968: 31).

Медијски прикази попут овог имплицирају јасну и неупитну расну хијерархију. Место колонијалних трупа у репортажама са феште морало је бити упадљиво, јер у питању је државни интерес, али и упадљиво секундарно, јер тако традиција налаже. Док је сензационална парада колонијалних одреда побуђивала осећај империјалне гордости, национални понос пред сликом англосаксонских војника био је медијски атрактивнији. Извештај у *Дејли мејлу* ревносно је приказао „урођеничке колонијалне трупе” као вредне хвале и предочио визију „примитивних” народа као најоданијих империјалиста. Штавише, редакција *Дејли мејла* се пар дана пред јубилеј похвалила да је управо она допринела налажењу квалитетнијег смештаја за колонијалну војску (Смит 1996: 345). Ипак, парада белачких одреда испунила је аутора нарочитим надахнућем. Истичући естетски дојам који остављају, њихову генетску изврсност и супериорност војне спреме, аутор је закључио да је међу „колонијалцима британског рода [...] сваки човек био тако изврстан примерак и сведочанство о величини британске расе да није било империјалисте у публици који пред тим призором није новим очима видео славу Британске империје”. Чак и одељку посвећеном колонијалној гарди, ауторском оку посебно су упадљива „добра, поштена англосаксонска лица” колонијалних намесника и свештеника.¹⁶ Исти шовинистички сентимент изражавао је *Тајмс*, издвајајући Канађане и Аустралијанце као „физички изврсне војнике” и „крепке изданке старог рода” с чијом снагом ће империја моћи да рачуна у наредном веку.¹⁷

Укључивање колонијалних делегација у краљевски протокол и учешће њихових трупа у јубилејској паради била је ултимативна потврда сврсисходности империјалних подухвата. Са глобалном кризом на помолу и растрзана унутрашњим раскоlima, Британска империја је на измаку викторијанске епохе улазила у борбу за самоодржање. Њена стратегија за нови век сводила се на имплементацију опробаних механизма који покоравање представљају као заштиту, експлоатацију као трговину, а асимилацију као хришћанску мисију. Колонијални систем вођен англиканском руком опажан је као израз Божје воље, а Дијамантски јубилеј послужио је као подсетник свима да, у складу са тадашњом изреком, нису кротки наследили земљу, већ Енглези.

Литература

Bakl 1932: George Earle Buckle (ed.), *The Letters of Queen Victoria. Third Series. A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1886 and 1901. Volume III: 1896-1901*, London: John Murray.

¹⁶ “Queen and Empire.”, *Daily Mail*, 23 June 1897: 1. Непотписан извештај са јубилеја. Наведени израз „величина британске расе” штампан је масним словима и истакнут као заглавље.

¹⁷ “A long and splendid panorama of Empire was”. *The Times*, 23 June 1897: 14. Непотписан чланак.

- Besant 1897: Walter Besant, *The Queen's Reign and Its Commemoration: A Literary and Pictorial Review of the Period; the Story of the Victorian Transformation*, London: The Werner Company.
- Bodli 1903: John Edward Courtenay Bodley, *The Coronation of Edward the Seventh: A Chapter of European and Imperial History*, London: Methuen & Co.
- Dejvis 2001: Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, London: Verso.
- Etkins 1897: Trooper Tommy Atkins, "Colonials at Chelsea for the Jubilee", *The Penny Illustrated Paper*, 19 June, 392–393.
- Gon 1938: Maud Gonne MacBride, *A Servant of the Queen: Reminiscences*, London: Victor Gollancz Ltd.
- Gon 2004: Maud Gonne, "The Famine Queen", Stephen Regan (ed.), *Irish Writing: An Anthology of Irish Literature in English 1789–1939*, Oxford: Oxford University Press, 183–185.
- Harmsvortl 1897: Alfred C. Harmsworth, "The Diamond Jubilee Celebrations", Herbert Eustace Maxwell (ed.), *Sixty Years a Queen: The Story of Her Majesty's Reign Told by Sir Herbert Maxwell, Bart. M. P., Illustrated Chiefly from the Royal Collections by Special Permission*, London: Harmsworth Bros. Limited, 193–239.
- Hefer 2017: Simon Heffer, *The Age of Decadence: Britain 1880 to 1914*, London: Random House Books.
- Hemerton, Kenadin 1981: Elizabeth Hammerton, David Cannadine, "Conflict and Consensus on a Ceremonial Occasion: The Diamond Jubilee in Cambridge in 1897", *The Historical Journal*, 24:1, Cambridge University Press, 111–146.
- Houmans, Mjunik 1997: Margaret Homans (ed.), Adrienne Munich (ed.), *Remaking Queen Victoria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jejts 1922: W. B. Yeats, *The Trembling of the Veil*, London: T. Werner Laurie.
- Kilfeder 2005: Siobhán Kilfeather, *Dublin: A Cultural History*, Oxford: Oxford University Press.
- King 2007: Greg King, *Twilight of Splendor: The Court of Queen Victoria During Her Diamond Jubilee Year*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Klajn 1988: Ira Klein, "Plague, Policy and Popular Unrest in British India", *Modern Asian Studies*, 22: 4, Cambridge University Press, 723–755.
- Kurzon 1908: George Nathaniel Curzon, "The True Imperialism", *The Nineteenth Century and After*, LXIII, New York: Leonard Scott Publication Co., 151–165.
- Makarti 1897: Justin McCarthy, *A History of Our Own Times, from 1880 to the Diamond Jubilee*, London: Chatto & Windus.
- Marfi 2001: James H. Murphy, *Abject Loyalty: Nationalism and Monarchy in Ireland During the Reign of Queen Victoria*, Washington: The Catholic University of America Press.
- Martin 1962: Kingsley Martin, *The Crown and the Establishment*, London: Hutchinson.
- Moris 1968: James Morris, *Pax Britannica: The Climax of an Empire*, London: Faber and Faber Limited.
- Patel 2012: Dinyar Patel, "India and the last jubilee queen", *The Hindu*, 16 June. <www.thehindu.com/opinion/lead/india-and-the-last-jubilee-queen/article3533400.ese>, Приступљено: 6. 7. 2017.

- Smit 1996: Tori Smith, “‘Almost Pathetic ... But Also Very Glorious’: The Consumer Spectacle of the Diamond Jubilee”, *Histoire sociale / Social History*, 29: 58, Université d’Ottawa / University of Ottawa, 334–356.
- Šervud 2011: Marika Sherwood, *Origins of Pan-Africanism: Henry Sylvester Williams, Africa, and the African Diaspora*, New York: Routledge.
- Takman 1966: Barbara W. Tuchman, *The Proud Tower: A Portrait of the World Before the War, 1890–1914*, New York: The Macmillan Company.
- Tven 2010: Mark Twain, *A Tramp Abroad, Following the Equator, Other Travels*, Roy Blount, Jr. (ed.), New York: Library of America.
- Veб 1983: Beatrice Webb, *The Diary of Beatrice Webb. Volume Two, 1892–1905: “All the Good Things of Life”*, Norman MacKenzie (ed.), Jeanne MacKenzie (ed.), Cambridge: Harvard University Press.
- Vilijams 1896: Ernest Edwin Williams, “*Made in Germany*”, London: William Heinemann.
- Vulf 1990: Virginia Woolf, *A Passionate Apprentice: The Early Journals, 1897–1909*, Mitchell A. Leaska (ed.), London: Hogarth Press.

Aleksandar Radovanović

QUEEN VICTORIA’S DIAMOND JUBILEE AS A GLOBAL SPECTACLE AND PROJECTION OF LATE VICTORIAN IMPERIALISM

Summary

The Diamond Jubilee held in London in 1897 marked a historic moment in which Queen Victoria became the first British monarch who spent a full six decades on the throne. Examining the conditions in which the jubilee took place and the variety of reactions that it provoked provides insight into the tensions within the British Empire and the complexities of the political situation towards the end of the nineteenth century. This paper evokes the Diamond Jubilee through contemporary testimonies and historical reflections, observing it as an extravagant celebration as well as a resolute demonstration of British power and an affirmation of its imperial order. The mass appeal and emotional charge of the event made it an impeccable propaganda vehicle to spread an image of the empire at the apex of its glory. In the process, the colonial troops served as a confirmation of military omnipresence and the queen herself as a symbol of the God-given hierarchy.

Keywords: Queen Victoria, the Diamond Jubilee, late Victorian imperialism

Примљен 12. новембра 2017. године
Прихваћен 12. децембра 2017. године

Милена Ч. Петровић¹
 Универзитет уметности Београд
 Факултет музичке уметности
 Катедра за солфеђо и музичку педагошку

ОНОМАТОПЕЈСКИ КЛИК ЗВУЦИ, ЕХОЛОКАЦИЈА И АПСОЛУТНИ СЛУХ²

Студије о пореклу музике необично су важне за разумевање еволуције људске врсте, настанка и развоја језика. Док ономатопеја представља опонашање животињских звукова, те важан извор настанка језика, ономатопејски клик звуци представљају природну вокалну адаптацију човека на окружење. Кликови или цоктави сугласници присутни су у бројним Којсанским језицима јужног дела Африке. Подсећајући на звуке из шуме, којсански ловци су кликове користили да би комуницирали са животињама, али и да животиње не би преплашили у току лова. Комуникација са животињама била је могућа и уз помоћ једноставних имитативних песама, јер је у певању заступљено много кликова преузетих из којсанских језика. Клик језици датирају из најраније историје, пре око 40.000 година, а клик звуци се сматрају примитивним протојезиком. Припадници клик тонских језика врло често поседују апсолутни слух, способност препознавања и именована тонских висина без референтне тачке или певања песама увек у оном тоналитету у коме су научене. Способност апсолутног слуха активира парахипокамбални гирус, исту област која се активира у току ехолокације уз помоћ клик звукова. Овај део мозга има важну улогу у спацијалној меморији и оријентацији. Тако способност апсолутног слуха и ехолокације нарочито поседују слепи и слабовиди, а због потребе сналажења у простору уз помоћ тачно одређених фреквенција. Најзад, делфини и слепи мишеви се сналазе у простору управо захваљујући ехолокацији и способности апсолутног слуха. Мултимодалност, тј. интеракција звучних, просторних и визуелних искустава, има одлучујућу улогу у опстанку људске и животињске врсте.

Кључне речи: клик звуци, ономатопеја, клик језици, ехолокација, апсолутни слух, парахипокамбални гирус, мултимодалност

Ономаџојеја и њорекло клик звукова

Когнитивне науке се последњих година нарочито баве концептом мултимодалности – међусобним садејством звучних, просторних и визуелних сензорних искустава који су подједнако важни за обликовање

¹ пера.magare@gmail.com

² Чланак је у виду усменог саопштења и под насловом „Ономаџојејски клик звуци у музици и језику” изложен на Десетом међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност” на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу одржаном 23–25. октобра 2015. године.

значења. Наведена синергија звука, слике и покрета доприноси мулти-модалној природи ономатопеје која се проучава преко звучног симболизма, јер се бави спајањем звука и значења. Ономатопеја, звучна слика или импресионистичка реч, више експресивна него когнитивна, својим звучним саставом опонаша животињско оглашавање, звуке из природе и окружења (Багић 2012: 211). Ономатопеја се убраја у природне ефекте језика (Бејли 1909), а опонашање животињских звукова представља важан извор настанка језика (Dženet 1976). Међу бројним хипотезама о настанку језика издвајају се *bow-wow* која подразумева да се људски говор развио из имитације животињских звукова и *ding-dong* која заступа став да је порекло говора ономатопејско, те да се говор развио онда када је човек почео да именује предмете према већ добро познатим звуцима из свакодневног окружења (Mekcron 1990).

Постоје три типа ономатопејских израза: интерјекције, ономатопејске речи и песничка ономатопеја. *Интерјекције* су узвици створени звучним опонашањем шумава, крикова и звукова из окружења у којима се „из звука јеке прелази у реч јеке” (Guberina 1967). Ови узвици били су прве људске речи у облику знакова чији је облик био природно повезан са њиховим значењем: хук је означавао кретање ветра, бум експлозију, трас пад, плас ударац, итд. (Petrović 2014). *Ономатопејске речи* артикулишу говор природе и звукове околине (Morier 1998). Најчешћи су ономатопејски глаголи (цичати, цвркатати, грактати, грмети, гугукати, крештати и сл.) и именице (цврчак, фијук, клопот, жубор итд.). Ове речи звучно сугеришу визуелне, олфактивне или тактилне појаве, те се посматрају и као примери синестезије (Багић 2012: 213). Иако се сматра да се ономатопеја налази на почетку развоја људског језика (Herodot 2005: 151) и да је прајезик био у тесној вези са природом (Herder 1989: 31), ове речи представљају ограничен део сваког језика и не могу бити идентичне у свим језицима, управо услед разлике у фонетском саставу. Најзад, *песничка ономатопеја* је облик уметничког приказивања који звучност лирског исказа претвара у његово значење (Багић 2012: 213).

Међу ономатопејским речима убраја се и клик звук, чије су основне карактеристике боја, артикулација и ритам. Мултимодалност кликова, тј. интеракција између звучног, просторног и визуелног модуса, указује на чињеницу да је сарадња између чула била од непроцењиве важности за опстанак људске врсте. Уколико прихватимо Вајдину (Vajda 2001) теорију да се језик развио из упозоравајућих сигнала, те да су прве речи биле оне које су садржале упутства за лов, онда клик звуци представљају природну вокалну адаптацију на окружење који су се користили управо у јужноафричким језицима ловаца-сакупљача – прецима данашњег човека (Miler 2000: 347). Кратке и интензивне кликове који подсећају на звуке из шуме користили су Којсански ловци (аутохтони народ Јужне Африке) да не би преплашили животиње у току лова. У којсанском језику постоји клик звук који опонаша звук зглоба колена еланд антилопе. У традиционалној песми *Qongqothwane* народа Xhosa, из југоисточног

дела Јужне Африке, заступљена су три типа клика, преузета из којсанског језика и музичке традиције (Najt et al. 2003: 470). Ова песма пева се на венчањима, а кликовима се имитира звук који настаје када тврдокрилци ударе стомаком о земљу. Језик *!Xoo* садржи више од сто кликова који се производе уснама, устима и грлом (Trejл 1985), док у језику *Нама* у Намибији реч мења своје значење када се испред ње додају различити кликови. На сличан начин, у тонским азијским језицима значење се мења уколико се иста реч изговори на различитим тонским висинама. Кликови се појављују и у језицима који немају кликове у свом фонемском инвентару: нефонемски паралингвистички кликови, услед ограниченог значења које носе, не учествују у изградњи морфолошко-синтаксичких структура (Gil 2011). Ови паралингвистички гласови (кликови) не улазе у састав речи, те би пример за такву врсту гласова у српском језику било цоктање. Остаје питање зашто се фонемска употреба кликова није, у већој мери, развила на неком другом географском простору осим афричког континента. Разлог можда лежи и у анатомској конфигурацији вокалног тракта која условљава продукцију кликова.

Фонемска и генетска условљеност клик звукова

Кликови, као најистакнутији фонетски вербални покрети, заступљени су у бројним језицима јужног дела Африке и у три језика у источној Африци (Hal 1992: 35). За кликове или цоктаве сугласнике користи се ингресивни и орални механизам изговора, тј. ваздух се усисава кроз усну дупљу у којој се налазе две препреке – у предњем и задњем делу усне дупље. Клик звуци могу да буду кратки-испрекидани (трају око осам милисекунди) и брзи-гласни (чији крешендо звук траје и до 25 милисекунди) (Bete, Demolan 1999). На основу акустичких карактеристика, тј. испрекиданости и праскавости, кликови могу да буду *билабијални* (артикулисани са обе усне), *дентални* (настају тако што се врх језика налази на секутићима, а ваздушна струја се гомила иза препреке и при наглom отклањању препреке излази из уста уз прасак), *лајтерални* (који се артикулишу протицањем ваздуха са обе стране језика), *палатални* (који се артикулишу као предњенепчани глас) и *алвеоларни* или *назубни* (при чијем изговору језик додирује алвеоле). Сви кликови се међу собом прецизно разликују на основу фреквенције, а за кликовима следе вокали *а*, *о* и *у* (Trejл 1985).

Поједини језици не садрже афективне и логичке кликове, међутим у њима постоје кликови који настају када се, на пример, родитељ обраћа беби (Gil 2011), те је могуће да су музички квалитети клик звукова утицали на прелингвистичку фазу (Trehub, Nakata 2001).

Поједини теоретичари (Edvard Tajlor [Edward Tylor], Džon Lubok [John Lubbock], Steniland Vejk [Staniland Wake]), истражујући природу људског друштва и развој човечанства, поставили су дете у центар пажње, те су развој детета посматрали паралелно са развојем људске врсте, од периода дивљаштва до постанка цивилизације. Могуће је раз-

мишљати и о сличностима између развоја индивидуалног говора и развоја човековог говора кроз историју. На пример, у току прелингвистичке фазе, око петог месеца, започиње брбљање које обилује комбинацијама будућих гласова – фонема (ба, ма, да, та), да би у периоду између шестог и осмог месеца дете почело да повезује два иста и различита слога. У овој фази често се користе и клик звуци, баш као што се користе и у појединим афричким клик језицима у којима велики број фонема управо доказује њихову велику старину. Фонемама, као најједноставнијим језичким елементима прелингвистичке фазе, историјска лингвистика данас посвећује нарочиту пажњу у покушају да установи порекло човековог говора. Анализом 504 којсанска језика установљено је да су сви остали језици света сиромашнији у фонемама у односу на којсанске језике, а да се смањење генетске и фонемске разноврсности креће паралелно са удаљавањем од афричког континента и обрнуто (Atkinson 2011). Поједини афрички клик језици имају и више од 100 фонема, док хавајски (Хаваји су најудаљенија тачка на рути миграције људи из Африке) имају само 13 фонема.

Генетска, лингвистичка и музиколошка истраживања откривају бројне доказе о људским миграцијама и културним интеракцијама међу људима (Kavali-Sforca, Menosi, Pјаса 1994). Модерне геномске студије утврдиле су да је подсахарска Африка колевка модерног *homo sapiens*. Одређивање геномске структуре модерног Y хромозома указује да је он уобличен пре око 120.000 до 156.000 година у Африци, а анализе митохондријалних ДНК данашњих жена указују да припадају Афричком хуманом гену (Glišin 2014). Новија генетска истраживања су показала да припадници јужноафричких клик језичких група имају исте митохондријалне ДНК и Y хромозоме, што указује на њихово заједничко порекло старо више од 35.000 година (Najt et al. 2003). Најзад, у моменту развоја пољопривреде, припадници клик језичких група издвојили су се једни од других у посебне лингвистичке групе (Destro-Bisol et al. 2004).

Поред студија које указују да је Африка простор на којем је настао модерни *homo sapiens*, поједини научници сматрају да је Африка колевка музике и језика. На основу Ломаксове (Alan Lomaks 1980) хипотезе о пореклу музичких стилова и анализе 233 типа музичких култура и око 4000 песама, установљено је 10 основних група музичких стилова, од којих су две групе примарне: источносибирска и субсахарско-афричка. Ову другу групу Ломакс карактерише као „женску, вишегласну, правилних ритмова, са пуно понављања и кратких мелодијских фраза” (Lomax 1980: 39–40), те основу за развој бројних музичких стилова. Једна од најстаријих грана на језичком генеолошком стаблу јесте језик Бушмана из пустиње Калахари, у којем се налазе бројни клик звуци (Van Renen 1964). Клик језици датирају из најраније историје модерног човека, пре више од 40.000 година (Atkinson 2011), а клик звуци се сматрају примитивним протојезиком (Traunmiller 1994: 2). Способност вокалне артикулације развила се тек са појавом анатомски модерног *homo sapiens*. Остаци не-

андерталца (*homo sapiens neanderthalensis*) из Јужне Африке показују да су они, попут модерног човека, имали довољно широк хипоглосални канал – простор у којем је смештен нерв који управља говорним органима (артикулаторима). То указује на могућност да су неандерталци имали лингвистичке способности и неки облик гласовног језика, иако на основу анализе њиховог говорног тракта нису били у стању да артикулишу самогласнике (Frajer, Nikolaj 2000: 225).

Кликови, ехолокација и апсолутни слух

Еволуција говора је повезана са механизмом производње и перцепције звука, те је проучавање људског комуникационог система немогуће без познавања акустичких законитости говора и анатомије говорног апарата. Међутим, еволуцију људског говора много ћемо боље разумети уколико се стекне увид у животињску звучну комуникацију, нарочито ако се спознају сличности између људског говора и животињске комуникације. Клик звуци, који се појављују у музици и језику, али и код људи и животиња, указују нам на могућност да је примитивни систем комуникације могао да буде заједнички за све сисаре, јер је код њих установљена повезаност између квалитета звука и одређених емоција.

Поједине животињске врсте у својој звучној комуникацији користе клик звуке. На пример, индопацифички делфин производи звиждуке и кликове, а Хекторов и Комерсонов делфин може да производи само кликове. За разлику од људи, делфини немају гласне жице у ларинксу, те они звук производе помоћу ваздушне струје која пролази кроз нос, тј. кроз ткиво које се зове дорзална бурза и тзв. звучне усне – структуру која се такође налази у носној шупљини и која, услед дејства ваздуха, вибрира заједно са околним ткивом, производећи звук. Обичан делфин има два комплекса дорзалних бурза и звучних усана који могу да функционишу засебно и истовремено, те тако производе кликове и звиждуке у исто време. Обичан делфин производи усмерене, широкопојасне кликове у секвенцама, а сваки клик траје око 50 до 128 микросекунди. Фреквенција ехолокацијских кликова креће се у опсегу од 40 до 130 килохерца. Кликови затим пролазе кроз мелон (округли орган у носној дупљи изнад горње вилице) који се састоји од масти или тзв. акустичких липида. Мелон се понаша као акустичко сочиво које таласе клик звукова усмерава у сноп и емитује у воду испред животиње, а ови се даље одбијају од објекта који се нађе испред делфина у води и враћају се назад ка делфину у форми ехо звука. Високофреквентни кликови се понашају као сонарни системи, који се још називају ехолокација. Уз помоћ ехолокације делфин зна облик, величину, брзину, раздаљину и локацију објекта који се налази у његовој близини, тј. поседује развијени концепт мултимодалности. Ехолокација је заправо метода „виђења” света кроз звук, јер слушајући информације које му се враћају у одјецима, делфин добија менталну слику предмета у својој околини.

За разлику од референцијалне комуникације делфина (Herman, Pack, Morel-Semjuel 1993), емотивну комуникацију уочавамо и у ултразвучној комуникацији слепих мишева, јер се стварањем „посебног канала” за комуникацију мајка брине за опстанак потомака (Grinel 1995). Слепи мишеви испуштају клик звуке високих фреквенција што су ближи плену у току лова, те достижу између 160 и 190 звукова у секунди, захваљујући мишићима гркљана који могу да се контрахују и до 200 пута у секунди (Elemans et al. 2011). Јачина, правац и брзина којом се звук ка њима враћа, слепим мишевима помаже да открију како и где се звук одбија од објекта у окружењу. Важно је истаћи да у звучној комуникацији делфина и слепих мишева, поред ехо клик звукова, одлучујућу улогу има вокално учење – најважнија карактеристика у еволуцији звучне комуникације људи (Janik, Slater 1997).

Слепи и слабовиди људи понекад доживљавају околину уз помоћ клик звукова (Taler et al. 2014). Ради се о још сложенијем мултимодалном доживљају који подразумева и перцепцију физичких сила којима звук произведен у окружењу директно делује на људско тело. Звучни таласи клик звукова људи крећу се у простору око 1100 стопа у секунди, одбијају се од околних објеката, структура и људи и враћају назад до људског ува (Arnot et al. 2013). Јачина повратног клика много је слабија од оригинала, али, уколико се довољно вежба, и такав тихи ехо се лако идентификује. Код слепих људи активација визуелног кортекса у тренутку ехолокације представља компензацију видног недостатка појачаним капацитетом звучне перцепције (Milne et al. 2015). У тренутку ехолокације код људи се активира део мозга који се зове паракхипокамбални гирус (Arnot et al. 2008), иста она регија која се активира када људи који имају вид, виде објекте (Džejkobs et al. 2014). Ова кортикална регија у мозгу окружује хипокампус и део је лимбичног система, те има значајну улогу у спацијалном памћењу и оријентацији (Rajimer, Totel 2008), али и у кортикалној контроли емоционалне експресије (Uljarević, Nešić, 2008: 45). Наведена синергија звука, слике и покрета доприноси мултимодалној природи комуникације слепих људи, јер установљава везу између кортикалне дебљине у десном паракхипокамбалном гирусу и способности апсолутног слуха (Don et al. 2015).

Апсолутни слух представља способност именовања висине изолованог тона (Vard, Burns 1982), али и способност репродукције тона певањем или одређивањем фреквенције тона без задате референтне тачке (Levitin 1999). Иако апсолутни слух зависи од генетике (Profita, Bider 1988), за његов развој је значајније културолошко искуство (Šelenberg, Trehub 2008), па тако музичари који су музичко образовање започели раније чешће поседују апсолутни слух (Sergent 1969).

Апсолутни слух има велики значај како за музику, тако и за говор (Мајтен 2006). У прелингвистичкој фази фундаментална фреквенција плача бебе углавном је стабилизована на константну висину, са малим варијацијама у оквиру полустепена (Vermke, Mende 2009), што показује

да аудитивно-моторни изазвани одговори прате вредности апсолутних висина. То би значило да се људи рађају са апсолутним слухом, али да он код већине људи временом нестаје, јер није неопходан за свакодневни живот (Safran, Griepentrog 2001: 74). Уколико развој детета посматрамо паралелно са развојем људске врсте, онда се и човеков давнашњи предак неандерталац (праисторијски човек стар између 100 и 35 хиљада година) одликовао овом урођеном способношћу (Мајтен 2006: 89). Посебно занимљив јесте податак да припадници тонских језика чешће поседују апсолутни слух (Дојч, Hentorn 2004). Уколико су клик језици доиста веома стари, а припадају тзв. тонским језицима, не изненађује чињеница да припадници којсанских језика често поседују апсолутни слух. У тонским језицима значење једне те исте речи зависи од њене тонске висине, те је највероватније то и разлог због којег припадници тонских језичких група исту песму певају увек у истом тоналитету. Певање познате песме у оригиналном тоналитету одређује квалитет апсолутног слуха, те је могуће да је апсолутни слух данас ретка појава управо због појаве и праксе транспонованања (Vat 1917). Што су деца млађа, то је њихова способност да отпевају познату песму у оригиналном тоналитету већа (Sergent 1969: 139). Такође, припадници народа Венда у Јужној Африци певају познате дечје песмице увек у тоналитету у коме су оне научене (Bleking 1971: 185).

Установљено је да је поседовање апсолутног слуха код музичара слепих од рођења и оних који су вид изгубили пре друге године живота знатно чешће (скоро у 60% случајева) у односу на музичаре који виде (Hamilton et al. 2004), највероватније услед реорганизације мозга која се догађа у веома раном стадијуму и која повећава способност за обраду музичких звукова. Апсолутни слух је слепим и слабовидим људима неопходан за сналажење у простору, баш као што ехолокација у прилично великој мери може надоместити недостатак вида. Ехолокација и апсолутни слух неопходни су, дакле, слепим особама да развију слушне способности које су кључне за развој спацијалне оријентације. Студија отоакустичке емисије звука, изазване супралиминарном стимулацијом аудитивним стимулусима изнад слушног прага, на узорку од 183 музичара, међу којима је било 68 музичара са апсолутним слухом, показала је да је ехо био значајно снажнији код музичара са апсолутним слухом – на ехо звуке боље су реаговали музичари са апсолутним, него музичари са релативним слухом (Šuar, Sposeti 1991). Чини се да је и ово један од доказа да су ехо звуци повезани са апсолутним слухом, тј. да се у оба случаја ради о тачно одређеној фреквенцији која је неопходна за сналажење у простору.

Поред података да поједине животињске врсте (слепи мишеви, вукови, птице, мајмуни) поседују апсолутни слух, тј. у својој вокалној комуникацији користе увек исту тонску висину или образац, јер је социолошки условљен (К. Graun 1999), делфини и слепи мишеви у својој звучној комуникацији користе и ехолокацијске кликове, те „виде” облик, вели-

чину, брзину, раздаљину и локацију објекта у близини. Као што клик звук наилази на препреке у простору, о њих се одбија и враћа пошиљаоцу у облику ехо звука, тако и ваздух наилази на препреке у устима приликом производње кликова, те се добијају њихове различите фреквенце и типови (билабијални, дентални, латерални, палатални и алвеоларни).

Закључна размајрања и импликације

Вековима уназад научници покушавају да дају одговор на питање да ли је музика настала из говора (певање је емотивно интензиван говор, видети Spenser 1857), говор из музике (из певања човековог претка у току удварања се у каснијој фази развио говор, видети Darwin 1871), или говор и музика имају заједничко порекло (кованица „speechmusic” Вагнера [Vagner 1852] и „musilanguage” Брауна [S. Braun 2000]). Пореклом музике бави се еволутивна музикологија, научна дисциплина која припада широј грани музикологије – биомузикологији (Valin 1991). Питањем еволутивног приступа порекла музике бавили су се припадници Берлинске школе компаративне музикологије у првој половини 20. века – Штумпф (Carl Stumpf), Лах (Robert Lach), Хомбостел (Erich von Hornbostel), Абрахам (Otto Abraham), Сакс (Curt Sachs) и Шнајдер (Marius Schneider). После 1940. године, напуштају се биолошка и универзалистичка размишљања у музикологији и музичкој антропологији. Почетком 21. века, аутори се враћају ставовима да музика мора да се посматра у контексту настанка и развоја људске врсте (Braun, Merker, Valin 2000), као универзални, мултифункционални елемент културе и социјалног понашања људи.

Порекло језика немогуће је истражити без откривања порекла музике, јер музика и језик имају бројне заједничке карактеристике. Међу постојећим теоријама и хипотезама о настанку језика издвајају се оне које показују да се људски говор развио из имитације звукова из природе. Уколико је оноματοпеја подражавање звукова из спољашњег света гласовима и другим језичким средствима с циљем да се код слушаоца/читаоца изазове сличан акустички утисак, онда гласови добијају одређену значењску вредност. Оноματοпеја ствара илузију о нераскидивој повезаности између звука и значења, а поред имитације акустичких осета, могућа је имитација визуелних и тактилних чулних осета. По томе је оноματοпеја блиска феномену синестезије – неразмрсивом преплитању различитих опажајних регистара. Однос између звука и других когнитивних способности, а пре свега однос између звука и визуелно-спацијалне когниције, проматра се кроз мултимодалност, тј. интеграцију утисака који долазе од већег броја чула. Мултимодални приступ истражује како се различити семиотички извори (визуелна средства, гестови, покрети, глас, музика) употребљавају у комуникацији и интерактивно доприносе артикулацији дискурса у различитим контекстима.

Сарадња између звучног, просторног и визуелног модуса имала је одувек велики значај за опстанак људске врсте. Ову мултимодалност препознајемо у клик звуцима који се налазе у језику и музици јужноафрич-

ких народа. Из аспекта историјске лингвистике развој индивидуалног говора прати се паралелно са развојем човековог говора кроз историју. Тако се клик звуци појављују у прелингвистичкој фази брбљања разнородном комбинацијом фонема, али се користе и у афричким клик језицима. Сматра се да клик језици датирају из најраније историје модерног човека, пре више од 40.000 година на територији данашње Африке, док се клик звуци сматрају примитивним протојезиком. Настанак ових звукова повезује се са имитацијом животињских звукова и звукова из природе, јер њихово коришћење не би преплашило животиње у току лова.

При разматрању порекла језика и музике немогуће је заобићи присуство клик звукова и међу животињским врстама (делфини и слепи мишеви). Ове врсте, баш као и слепи и слабовиди људи, користе кликове у функцији ехолокације. Врло често они поседују и апсолутни слух, зато што су слушне способности кључне за развој спацијалне оријентације и сналажење у простору. Код слепих особа са апсолутним слухом део визуелног кортекса усмерен је ка одређивању тонских висина и слушну перцепцију. Занимљиво је да се при ехолокацији и коришћењу способности апсолутног слуха активира параксипокампазни гирус, задужен за спацијално памћење, оријентацију и кортикалну контролу емоционалне експресије. Ова два перцептуална феномена – ехолокација и апсолутни слух – имају заједничке неуролошке механизме, а когнитивне науке покушавају да установе примарни чулни модалитет који се налази у основи њихове концептуализације.

Литература

- Arnot et al. 2008: S. R. Arnott, J. S. Cant, G. N. Dutton, M. A. Goodale, Crinkling and crumpling: An auditory fMRI study of material properties, *NeuroImage*, 43(2), 368–378.
- Arnot et al. 2013: S. R. Arnott, L. Thaler, J. L. Milne, D. Kish, M. A. Goodale, Shape-specific activation of occipital cortex in an early blind echolocation expert, *Neuropsychologia*, 51, 938–949.
- Atkinson 2011: Q. D. Atkinson, Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa, *Science*, 15(332), 6027, 346–349.
- Bagić 2012: K. Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bejli 1909: C. Bally, *Traité de stylistique française*, Paris: Klincksieck.
- Bete, Demolen 1999: S. Bettex, D. Demolin, Sound Symbolism in !xoo, u: J. J. Ohala (ed.) Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences, Berkeley, Calif: University of California, Department of Linguistics, 1337–1340.
- Bleking 1971: J. Blacking, Music and Historical Process in Vendaland, u: K. P. Wachsmann (ed.), Essays on Music and History in Africa, Evanston: Northwestern University Press, 185–212.
- Braun 1999: K. Brown, Striking the Right Note, *New Scientist*, 164 (2215), 38–41.

- Braun 2000: S. Brown, The “Musilanguage” Model of Music Evolution, in: N. L. Wallin, B. Merker & S. Brown (eds.), *The Origins of Music*, The MIT Press, 271–300.
- Braun, Merker, Valin 2000: An Introduction to Evolutionary Musicology, in: N. L. Wallin, B. Merker & S. Brown (eds.), *The Origins of Music*, The MIT Press, chapter III, 3–25.
- Darwin 1871: C. Darwin, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, London: John Murray.
- Destro-Bisol et al. 2004: G. Destro-Bisol, F. Donati, V. Coia, I. Boschi, F. Verginelli, A. Caglia, S. Tofanelli, G. Spedini, C. Capelli, Variation of female and male lineages in sub-Saharan population: the importance of sociocultural factors, *Molecular Biology and Evolution*, 21(9), 1673–1682.
- Dojč, Hentorn 2004: D. Deutsch, T. Henthorn, Absolute Pitch, Speech, and Tone Language: Some Experiments and a Proposed Framework, *Music Perception*, 21(3), 339–356.
- Don et al. 2015: A. Dohn, E. A. Garza-Villarreal, M. M. Chakravarty, M. Hansen, J. P. Lerch, Gray- and White-Matter Anatomy of Absolute Pitch Possessors, *Cerebral Cortex*, 25(5), 1379–1388.
- Elemans et al. 2011: C. P. H. Elemans, A. F. Mead, L. Jakobsen, J. M. Ratcliffe, Superfast muscles set maximum call rate in echolocating bats, *Science*, 333(6051), 1885–1888.
- Frajer, Nikolaj 2000: D. W. Frayer, C. Nicolay, Fossil Evidence for the Origin of Speech Sounds, in: N. L. Wallin, B. Merker & S. Brown (eds.), *The Origins of Music*, The MIT Press, chapter III, 217–123.
- Gil 2011: D. Gil, Para-linguistic usages of clicks, in: M. S. Dryer & M. Haspelmath (eds.), *The world atlas of language structures online*, chapter 142, Munich: Max Planck Digital Library.
- Glišin 2014: V. Glišin, Srpski DNA projekat, <http://dnk.poreklo.rs/indijanski-genom-evropljana>, 1.8.2016.
- Grinel 1995: A.D. Grinnell, Hearing in Bats: An Overview, in: A.N. Popper & R. Fay (eds.), *Hearing in Bats*. Popper, New York: Springer Verlag, 1–36.
- Guberina 1967: P. Guberina, *Zvuk i pokret u jeziku*, Zagreb: Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta
- Hal 1992: K. Hale, Language endangerment and the human value of linguistic diversity, *Language*, 68, 35–42.
- Hamilton et al. 2004: R. Hamilton, A. Pascual-Leone, G. Schlaug, Absolute pitch in blind musicians, *Neuroreport*, 15, 803–806.
- Herder 1989: J. G. Herder, Rasprava o poreklu jezika, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Herman, Pack, Morel-Semjuels 1993: L.M. Herman, A. Pack, P. Morrel-Samuels, Representational and conceptual skills of dolphins, in: H. R. Roitblat, L. M. Herman, & P. Nachtigall (eds.), *Language and communication: Comparative perspectives*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 273–298.
- Herodot 2005: *Herodotova istorija*, Beograd: Dereta.
- Džejkobs et al. 2014: R. H. Jacobs, E. E. Baumgartner, K. R. Gegenfurtner, The representation of material categories in the brain, *Frontiers in Psychology*, 5, article 146.
- Dženet 1976: G. Genette, *Mimologiques*, Paris: E'ditions du Seuil.

- Janik, Slater 1997: V.M. Janik & P.J. Slater, Vocal learning in mammals, *Advances in the Study of Behavior*, 26, 59–99.
- Kavali-Sforca, Menoci, Pjaca 1994: L. Cavalli-Sforza, P. Menozzi, A. Piazza, *The History and Geography of Human Genes*, Princeton: Princeton University Press.
- Levitin 1999: D. Levitin, Absolute pitch: Self-Reference and Human Memory, *International Journal of Computing and Anticipatory Systems*, 4, 255–266.
- Majten 2006: S. Mithen, *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind and Body*, London: Orion Books Ltd.
- Mekcron 1990: J. McCrone, *The Ape that Spoke: Language and the Evolution of the Human Mind*, London: Picador.
- Miler 2000: G. Miller, Evolution of Human Music through Sexual Selection, in: N. L. Wallin, B. Merker & S. Brown (eds.), *The Origins of Music*, The MIT Press, chapter III, 329–360.
- Milne et al. 2015: J. L. Milne, S. R. Arnott, D. Kish, M. A. Goodale, L. Thaler, Parahippocampal cortex is involved in material processing via echoes in blind echolocation experts, *Vision Research*, 109, 139–148.
- Morier 1998: H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Najt et al 2003: A. Knight, P. A. Underhill, H. M. Mortensen, African Y chromosome and mtDNA divergence provides insight into the history of click languages, *Current Biology*, 13, 464–473.
- Petrović 2014: M. Petrović, Poreklo muzike – muzika i jezik kroz evoluciju ljudske vrste, u: S. Pajić i V. Kanački (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. III, Pagansko i hrišćansko u likovnoj umetnosti i satira u muzici, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277–287. [orig.] Петровић 2014: М. Петровић, Порекло музике – музика и језик кроз еволуцију људске врсте, у: С. Пајић и В. Каначки (ур.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. III, Паганско и хришћанско у ликовној уметности и сатира у музици, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–287.
- Profita, Bider 1988: J. Profita, T. G. Bidder, Perfect pitch, *American Journal of Medical Genetics*, 29, 763–771.
- Rajimer, Totel 2008: R. Rajimehr, R. Tootell, Organization of human visual cortex, *The senses: A comprehensive reference*, vol. 1, 595–614.
- Safran, Griepentrog 2001: J. R. Saffran, G. J. Griepentrog, Absolute Pitch in Infant Auditory Learning: Evidence for Developmental Reorganization, *Developmental Psychology*, 37, 74–85.
- Sergent 1969: D. Sergeant, Experimental investigation of absolute pitch, *Journal of Research in Music Education*, 17, 135–143.
- Spenser 1857: H. Spencer, The origin and function of music, *Fraser's Magazine*, 56, 396–408.
- Šelenberg, Trehub 2008: E. G. Schellenber, S. E. Trehub, Is there an Asian advantage for pitch memory? *Music Perception*, 25, 241–252.
- Šuar, Sposeti, 1991: C-H. Chouard, R. Sposetti, Environmental and electrophysiological study of AP, *Acta Oto-laryngologica*, 111(2), 225–230.
- Taler et al. 2014: L. Thaler, J. L. Milne, S. R. Arnott, D. Kish, M. A. Goodale, Neural correlates of motion processing through echolocation, source hearing, and cision in blind echolocation experts and sighted echolocation novices, *Journal of Neurophysiology*, 111, 112–127.

- Trejl 1985: A. Traill, *Phonetic and Phonological Studies of !Xóǀ Bushman*, Hamburg: Buske.
- Traunmiller 2003: H. Traunmüller, Clicks and the idea of a human protolanguage, *PHONUM*, 9, 1–4.
- Trehub, Nakata 2001: S. E. Trehub, T. Nakata, Emotion and music in infancy, *Musicae Scientiae*, Special Issue, 37–59.
- Uljarević, Nešić 2008: M. Uljarević, M. Nešić, Uloga pojedinih struktura mozga u percepciji i ekspresiji emocija, *Godišnjak za psihologiju*, vol. 5, No. 6–7, 41–62.
- Vagner 1852: R. Wagner, *Oper und Drama*, Leipzig.
- Vajda 2001: E. Vajda, Language History: An Introduction (review), *Language*, 77(3), 605–606.
- Valin 1991: N.L. Wallin, *Biomusicology: Neurophysiological, Neuropsychological, and Evolutionary Perspectives on the Origins and Purposes of Music*, Stuyvesant: Pendragon.
- Van Renen 1964: J. Van Reenen, Dentition, jaws and palate of the Kalahari Bushman, *Journal of the Dental Association of South Africa*, 19, 1–37.
- Vard, Burns 1982: W. D. Ward, E. M. Burns, Absolute pitch, in: D. Deutsch (ed.), *The psychology of music*, San Diego, CA: Academic Press, 431–451.
- Vat 1917: H. J. Watt, *The psychology of sound*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Vermke, Mende 2009: K. Wermke, W. Mende, Musical elements in human infants' cries: in the beginning is the melody, *Musicae Scientiae*, Special Issue, 151–175.

Milena Č. Petrović

ONOMATOPOEIC CLICK SOUNDS, ECHOLOCATION AND ABSOLUTE PITCH

Summary

By studying the origin of music, we can understand human evolution and the origin of human language. Several hypotheses place the origin of human language in onomatopoeia and the various imitative sounds which humans make to mimic the sounds of the world or to imitate animal sounds. Research has confirmed that click sounds are very old onomatopoeic sounds. We assume they appeared as imitation of the sounds of animals and nature, because their usage would not scare animals while hunting. Click sounds originate from South African click languages of hunter-gatherers. According to one theory, click languages date from the earliest history of modern man, some 40,000 years ago, while click sounds were considered as the primitive proto-language. Click language is a tone language in which saying words with different tones (pitches) changes the meaning of the word. Consequently, it has been found that absolute pitch is more common among speakers of tonal languages – they can identify and name tone pitches without a referential point and sing songs in the original key. It is interesting to observe that parahippocampal gyrus is activated during the absolute pitch activity along with the echolocation. This part of the brain plays an important role in both spatial memory and navigation. Therefore, the absolute pitch and echolocation are common among blind people because they use strictly determined frequencies to orient themselves better in space. Click sounds, echolocation and stable long-term memory for pitch have been shown in

certain animal species (dolphins and bats). Multimodality, i.e. the interaction of auditory, spatial and visual experiences, is crucial for spatial orientation, safe and independent navigation and the survival of human and animal species.

Keywords: click sounds, onomatopoeia, click languages, echolocation, absolute pitch, parahippocampal gyrus, multimodality

Примљен 18. јула 2017. године
Прихваћен 13. новембра 2017. године

ПРИКАЗИ

**ПОД МАСКАМА ПРОТИВ НЕИМАЊА
(Горица Радмиловић, *Сиржи маску, конак немаш*,
Сремски Карловци; Нови Сад: Бранково коло,
2017, 44 стр.)**

Песнички првенац Горице Радмиловић представља запажен уплив у поетске воде, како је збирка *Сиржи конак, маску немаш* истовремено и лични израз, али и богата метафора течно изречена. Од прве до последње (укупно двадесет и три песме), све песме се дословно могу прочитати у једном даху, јер их и поред одсуства формалне метрике, краси невероватна мелодичност. Попут романа Дејана Стоиљковића, чије читање више подсећа на гледање филмова него конвенционално окретање листова, тако се и стихови госпођице Радмиловић надовезују један на други са необичном питкошћу, због чега се појединачне песме, просечне дужине око једне странице, готово читају „наискап”, у једном даху. „Песма за М. М.” садржи одличан пример лигатуре између стихова која се остварује променом глаголског времена: „У пластици која је пукла / Која пуца по сред мог чела”. Наравно, оваква лакоћа читања се на махове може претворити у недостатак услед раније поменуте искрености с којом је читава збирка састављена. Понекада су стихови, иако течни, логички испресецани тако да је читаоцу тешко да их следи, али за очекивање је да у наредним збиркама, које би свакако требало написати и објавити, овакви зјапови у потпуности нестану како мисли песникиње постају концизније.

Још једна битна одлика песама унутар корица ове збирке јесте њихова родност; чак је једна песма тако насловљена. Наиме, ауторка ниједног тренутка не скрива свој женски род, што додатно оплемењује стихове. Штавише, у неколико песама, попут „Она” или „Госпођици Х.” срећемо прво и друго лице множине женског рода, чиме је женска црта поезије додатно наглашена и доприноси свеопштем утиску женске моћи која је проткана несигурношћу коју управо поезија има задатак да изнесе на видело и разначи. Ни мушка црта није запостављена (што се да наслутити и кроз посвету читаве збирке оцу), па се тако песма „Главни акт” игра родним улогама, флертујући са мушким родом, све време наговештавајући еротски елемент таквог односа. Што се мотива тиче, један од најчешћих је „коса” уз коју увек стоји присвојни придев или заменица (у песмама „Сновима”, „Портерирање” и „Соба мог живота”), чиме она

симболично представља снагу песникиње и њено уздарје свету који је окружује и који она опева.

Књижевне науке бележе јако мало случајева првих збирки поезије које су постале инстант класици. Далеко је више примера збирки у којима се може наслутити песничка величина кроз пар песама или пар стихова чак. Кроз *Стрижи маску, конак немаш*, која се бави озбиљним егзистенцијалним темама, на махове заиста провејавају стихови који могу напустити свет песништва и послужити као гесло примењене уметности. Већ сам наслов, састављен у императиву, суочава потенцијалног читаоца са неугодном истином како год он разумео кључне речи „маска” и „конак”. Затим, у споменутој песми „Соба мог живота” проналазимо стих „Ни нож не значи смрт / Већ преживљавање”, што је савршен пример двогубости и дволичја свих ножева, мачева и оштрих предмета који имају неслућен дијапазон могућих метафора, тако да би ова максима могла да се без по муке нађе у каквој брошури о ловачким ножевима или извиђачком памфлету. У песми „Трн” истиче се завршни дистих: „Признај, лепо је видети војника на улици / У нимфоманији самоће”. Готово све песме садрже контрасте налик овоме, што јесте једна од главних врлина читаве збирке која својом питкошћу стила и тематике покушава да помири опречне слике које опева, а које преузима из стварности. Читава збирка је у том погледу једна велика маска која тражи сопствени конак у читаоцу у чије руке доспе.

Примљен 16. августа 2017. године
Прихваћен 15. новембра 2017. године

WHATEVER KEEPS YOU MOVING FWD

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Баџић Милица С.

Рођена је 1990. године у Долцу. Студент је докторских академских студија на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, модул Наука о језику. Запослена је као лектор на Катедри за англистику истоименог факултета. Области интересовања: транслатологија, когнитивна семантика, лексикологија.

Булат Снежана Р.

Рођена је 1988. године у Сремској Митровици. Основне (2011) и мастер (2012) студије завршила је на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Докторску дисертацију под називом *Драмско виђење жене владара у српској историјској драми до средине 20. века* одбранила је 2017. године, такође на Одсеку за српску књижевност на Филозофском факултету. Звање истраживач-сарадник стекла је 2016. године. Од 2013. до 2016. године била је ангажована у настави, као студент докторских студија на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Тренутно је запослена на истом одсеку као истраживач у оквиру пројекта под називом *Лик владара у српској драми 20. века* који финансира Покрајински секретаријат за научно-истраживачку делатност и високо образовање. Поља интересовања: драмска књижевност, методика наставе српског језика и књижевности, реторика и говорништво.

Винтила Сорин Д.

Рођен 1968. године у Ђармати, Република Румунија. Дипломирао и докторирао на Катедри за румунски језик и књижевност Факултета за језике, историју и теологију Западног универзитета у Темишвару. Ванредни професор на Универзитету „Тибискус” у Темишвару и страни лектор за румунски језик на Филозофском факултету у Новом Саду. Области интересовања: компаративна књижевност, савремени румунски језик, наратологија и теорија текста, интеркултурална комуникација.

Глигоријевић Ивана Р.

Рођена 1982. године у Земуну, девојачко презиме Мали. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, на Групи за арапски језик и књижевност. На истом факултету је магистрирала, са радом на тему *Речи сџираноџ њорекла у савременом арајском језику* и одбранила докторску дисертацију под насловом *Компјутерска терминологија у арајском језику*. Ради као доцент на истом факултету, где је ангажована на предметима *Савремени арајски језик*, *Синтакса арајског језика*, *Пословни арајски језик и кореспонденција* и *Арајски језик – сџручна терминологија*. Учествовала је на неколико међународних научних конференција и објавила више научних и стручних радова из области лексикологије, примењене лингвистике и социолингвистике. У главна интересовања Иване Глигоријевић спада проучавање савременог арапског језика под утицајем информационих технологија и интернета.

Ђорђевић Данијела Д.

Рођена је 1982. године у Прокупљу. Студије на Групи за енглески језик и књижевност Филолошког факултета у Београду уписала је школске 2001/2002. године, а дипломирала је 2006. године. Дипломске академске студије – мас-

тер (студијски програм Енглески језик и књижевност) уписала је школске 2007/2008. године на Филолошком факултету у Београду и на истом факултету их завршила у јануару 2009. године. Тренутно похађа докторске академске студије (модул Језик) на истом факултету. Учествовала је на неколико међународних конференција. Запослена је од 2009. године као наставник страног језика (предмет Енглески језик) на Пољопривредном факултету у Земуну, Универзитета у Београду.

Зобеница Николина Н.

Рођена је 1976. године у Ријеци, Хрватска. Германиста и англиста, ванредни је професор немачке књижевности на Одсеку за германистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Бави се проучавањем историје немачке књижевности (средњи век, класика, 20. век), теорије превођења и методике наставе немачке књижевности као стране. Аутор је монографије *Књижевно дело између естетике и политике: „Лимени добри“ Гинтера Граса у Немачкој и Србији 1959–2009* (2014) и уредница *Приручника за припремну наставу за студије Немачког језика и књижевности* (2017). Преводи књижевна дела с немачког на српски језик.

Иконић Ивана Т.

Рођена 1981. године у Сенти. На Катедри за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду завршила основне и последипломске студије. Докторирала је под менторством проф. др Саве Дамјанова на тему *Српска хумористичко-саатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века*. Запослена је на Високој школи струковних студија за менаџмент и пословне комуникације, Сремски Карловци, као професор струковних студија на предмету Комуницирање. Интересовања: српска хумористичко-саатиричка периодика XIX века, српска књижевност XIX века, комуникологија. Живи у Новом Саду. Објавила ауторске књиге: *Српска хумористичко-саатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века*, Фондација академика Богумила Храбака за публикавање докторских дисертација, Војвођанска академија наука и уметности, књ. 14, Нови Сад, 2016. и *(О)смех Стевана Сремца*, Библиотека прва књига, Матица српска, Нови Сад, 2011.

Јанковић Наташа З.

Рођена је 1966. год. у Београду. Докторирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду у области примењене лингвистике, одбранивши дисертацију под називом *Вредновање језичких знања и способности у настави енглеског језика*. Ради на Учитељском факултету у Београду у звању доцента. Наставу држи у области општег енглеског језика, као и језика струке. Аутор је наставног плана и програма и водећи реализатор Модула за енглески језик Учитељског факултета, који се заснива на низу интердисциплинарних предмета утемељених на резултатима научних истраживања добијених током магистарских и докторских студија. Осим научним истраживањима у области методике наставе енглеског језика и језика струке, уз радове објављене у домаћим и међународним часописима, бави се и превођењем радова и монографија. Искуство бележи и као уредник или члан уредништва стручних публикација, међу

којима је и једно од међународних издања Учитељског факултета. Рецензент је неколицине школских и академских уџбеника енглеског језика. Коаутор је три комплекта наставних материјала под називом *I Married a Serb, Resource Pack* (2013), израђених на нивоима А2, Б1 и Б2, у сарадњи са Британским саветом, а на основу истоименог документарног филма. Такође је коаутор серије уџбеничких комплекта *English is Fun 1–6* (2015–2016) за наставу енглеског језика од 3. до 8. разреда основне школе у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источног Сарајева. Редовно учествује у организацији научних скупова и активно доприноси раду стручних друштава – Удружења наставника енглеског језика ЕЛТА и Друштва за стране језике и књижевности Србије.

Јањић Ивана Д.

Рођена 1987. године у Врању. Дипломирала, мастерирала и докторирала на Одсеку за румунистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Асистент за ужу научну област Румунистика на Филозофском факултету у Новом Саду. Области интересовања: румунски језик као страни језик, примена модерних технологија у настави страних језика, историја румунског језика.

Јовановић Марија М.

Доцент за ужу педагошку научну област, предмете Дидактика 1 и 2 и Докимологија. Предаје Дидактику 1 и 2, Докимологију, Теорију курикулума и Педагогију на нематичним департманима Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Бави се проучавањем најзначајнијих дидактичких и докимолошких феномена попут наставе и процеса оцењивања и проблемима педагошке комуникације у настави. Објавила је већи број радова у репрезентивним педагошким часописима у земљи и иностранству, као и у зборницима радова са запажених научних скупова националног и међународног карактера. Један је од приређивача Зборника радова од водећег националног значаја *Учишело у пограничју* (Јовановић, Здравковић, Трифуновић, Филозофски факултет Ниш, 2014). Објавила је једну самосталну монографију: *Ојсно оцењивање у теорији и пракси* (Филозофски факултет Ниш, 2017) и једну коауторску монографију: *Образовни ресурси у пограничју источне и југоисточне Србије* (Здравковић, Марковић, Јовановић, Прометеј, 2016). Рецензент је многобројних радова публикованих у домаћим и иностраним часописима.

Ковач Рац Елеонора Ј.

Рођена је у Суботици 1976. године. Дипломирала је на Одсеку за хунгарологију у Новом Саду 2000. године. Магистрирала је (2006. године) и докторирала (2010. године) на Одсеку за хунгарологију Филозофског факултета у Новом Саду. Од 2011. године била је у звању доцента, а од 2016. је у звању ванредног професора за ужу научну област Општа и мађарска лингвистика на Филозофском факултету у Новом Саду. Предаје правопис мађарског језика, функционалне стилове, лексикологију, социолингвистику, дијалектологију, текстологију и генеративну синтаксу на основним и мастер студијама на Одсеку за хунгарологију Филозофског факултета у Новом Саду. Објавила је већи број радова као и монографије *Језичко ојредељење према мајтерњем језику и двојезичности мађарске заједнице у Војводини* (2011) и *Језички ставови према дијалектима* (2013). Ангажована је на пројекту бр. 178017 *Дискурси мањинских језика, књижевности и култура у Југоисточној и Средњој Европи* Министар-

ства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Њена најужа област научног интересовања обухвата социолингвистичке теме као што су ставови према дијалектима мађарског језика, српском и енглеском језику међу ученицима основних и средњих школа у Војводини, који наставу слушају на мађарском језику.

Липјанкић Дина М.

Рођена је 1987. године у Крагујевцу. Завршила је основне и мастер студије на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутно је студент докторских студија на модулу за књижевност на истом факултету.

Марковић Кристина В.

Рођена је 1969. године у Београду. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду на Групи за немачки језик и књижевност, где је 2001. године магистрирала. Радила је као професор немачког језика и универзитетски предавач. Од 2002. године запослена је као наставник страног језика (предмет Немачки језик) на Пољопривредном факултету у Београду. Аутор је два издања универзитетског уџбеника *Deutsch für Studierende der landwirtschaftlichen Fakultät*; 2004, 2014. Члан је Друштва за стране језике и књижевности Србије. Учествовала је на више међународних конференција из области језика струке и објавила више научних радова. Бави се превођењем.

Мијовић Софија И.

Рођена је 1988. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на студијском програму Немачки језик и књижевност на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на коме 2013/2014. године уписује докторске студије, модул Наука о језику. Током студија боравила је на Педагошком факултету у Лудвигзбургу (*Pädagogische Hochschule Ludwigsburg*) као стипендиста фондације "Donauschwäbische Kulturstiftung". Од 2014. године запослена је као асистент на Филолошко-уметничком факултету, на Катедри за германистику. Области научноистраживачког рада: творба речи у савременом немачком језику и контрастивна лингвистичка истраживања на језичком пару немачко-српски.

Минић Весна Љ.

Ванредни професор за ужу научну област Науке о васпитању, Учитељског факултета Универзитета у Косовској Митровици, Лепосавић. Реализује наставу из предмета: Општа педагогија (смер: Разредна настава и Васпитач предшколских установа), Предшколска педагогија (смер: Разредна настава), Предшколска педагогија I и Предшколска педагогија II (смер: Васпитач предшколских установа). Ради и као координатор за рад са вртићима: Наша радост у Лепосавићу и Бамби у Сочаници, где студенти и професори Учитељског факултета изводе практичну наставу. У свом раду остварује веома запажене резултате и публикује их репрезентним часописима. Члан је Управног одбора на Институту за српски језик и културу у Лепосавићу, и рецензент у ENIC-NARIC центру, основаном од стране Министарства. Објављене монографије: *Основно образовање у Србији у другој половини XX века*. Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, 2012; *Учишћељи и наставници основних школа на Косову и Метохији о ошћем образовању*. 2014. Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу.

Новаковић Александар М.

Рођен 1990. године у Крушевцу. Након завршене основне и средње школе у родном граду, уписује и завршава основне и мастер академске студије српског језика на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Након краћег рада у Техничкој школи у Крушевцу, постаје асистент на предмету Методика наставе српског језика и књижевности на Филозофском факултету у Нишу. Активно се бави научним радом. Са професорком Марином Јањић објављује приручник за студенте под насловом *Наставно дизајнирање часова српског језика*.

Пајовић Стефан П.

Рођен у Чачку 1989. године. Завршио је основне студије енглеског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а мастер студије из исте области, на књижевном модулу, на Филозофском факултету у Новом Саду. Тренутно је студент треће године докторских студија на истом факултету, где под менторством проф. др Зорана Пауновића израђује докторску тезу насловљену *Поетска топонимија Шејмуса Хинија*. Објављује радове у научним часописима и редован је учесник научних конференција. Живи и ради у Новом Саду.

Пантовић Марија С.

Рођена је 1991. године у Новом Пазару. Основне студије српског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Мастер студије српске књижевности језика завршила је на Државном универзитету у Новом Пазару. На Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу похађа докторске студије (друга година, модул: Књижевност). Поље научног интересовања: српска књижевност 20. века, меланхолија у делима Црњанског, Андрића, Киша, Милићевића и др.

Петровић Милена Ч.

Дипломирала на музикологију (1998), магистрирала (2002) и докторирала (2010) солфеђо и музичку педагогију на Факултету музичке уметности у Београду. Специјализацију из области мјузикла стекла је 2004. године на Факултету драмских уметности у Београду. Постдокторске студије завршила на Институту за педагогију у Лондону (2015). Запослена је као ванредни професор на Катедри за солфеђо и музичку педагогију на Факултету музичке уметности у Београду. Професор је музичке културе у Интернационалној школи Чартвел у Београду. Области њеног интересовања су музичка педагогија, музичко извођаштво (мјузикл), психологија музике (перцепција и когниција музике) и музикологија (порекао музике, музиколлингвистика и зоомузикологија). Своја педагошка искуства и научне ставове излаже на бројним домаћим (Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад) и иностраним симпозијумима, семинарима и конференцијама (Аустрија, Пољска, Немачка, Естонија, Италија, Енглеска, Грчка, Хрватска, Босна и Херцеговина, Република Српска). До сада је објавила преко 80 самосталних и радова у коауторству објављених у Србији и иностранству, књигу *Улога акцената у српској соло џезу* (Београд: Службени гласник, 2014) и монографску студију *The importance of vowel in music education* (London: IMERC, 2017).

Поломац Владимир Р.

Рођен је 1977. године у Крагујевцу. Запослен на Катедри за српски језик Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу од 2003. године, тренутно у звању ванредног професора. Бави се историјом српског језика и ономастиком. Објавио четрдесетак научних радова у домаћим и иностраним научним часописима и зборницима радова. За монографију *Језик повеља и писам Српске деспотовине* добио је 2016. године награду „Павле и Милка Ивић” Славистичког друштва Србије.

Радић Бојанић Биљана Б.

Рођена 1975. године у Сиску, Хрватска. Сада ради као ванредни професор на Одсеку за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, где је стекла звање магистра лингвистичких наука 2005. године и где је одбранила докторат 2010. године. Њена подручја интересовања укључују семантику и прагматику, анализу дискурса, когнитивну лингвистику, академске вештине, примењену лингвистику и методику наставе страног језика, као и социолингвистику. Учествовала је у многим домаћим и међународним конференцијама и објавила значајан број радова у домаћим и страним часописима и зборницима радова. Осим тога, објавила је следеће монографије: *Неко за чей?! Дискурс електронских ћаскаоница на енглеском и српском језику* (2007), *Јавни дискурс Србије. когнитивистичко-криптичка ситуација* (2009, у коауторству са Надеждом Силашки и Татјаном Ђуровић), *Страшегије за разумевање метафоричког вокабулара* (2013), *Истраживања афективних фактора у високошколском образовању* (2014, у коауторству са Јагодом Топалов), *Фејсбук кроз комуникацију и колаборацију: друштвено-образовна истраживања* (2016), а уредила и је следеће тематске зборнике радова: *Виртуелна интеракција и колаборација у настави енглеског језика и књижевности* (2012), *Страшегије и стилови у настави енглеског језика* (2012), *Афективна димензија у настави енглеског језика* (2014), *Страни језици на Филозофском факултету: примењенолингвистичка истраживања* (2014). Учесник је два републичка пројекта (*Језици и културе у времену и простору* и *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене*). До сада је под њеним менторством одбрањено преко 30 мастерских теза и 10 докторских дисертација.

Радовановић Александар Д.

Рођен 1980. године у Крагујевцу. Дипломирао енглески језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду, наставно одељење у Крагујевцу. Области интересовања: викторијанске студије, англофона књижевност 19. века, савремени филм.

Радовановић Александра М.

Рођена је 1976. у Крушевцу. Наставник је страног језика, ужа научна област – енглески језик, на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу. На овом радном месту ангажована је од 2013. г, а до тада је била запослена у Гимназији у Врњачкој Бањи. Магистарске студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер – наука о језику, где је магистрирала 2008. и докторирала 2016. Поље њених научних интересовања обухвата контрастивну лингвистику, семантику, дескриптивну граматику, као и енглески језик за потребе туризма. Аутор је стручних и науч-

них радова из ових области публикованих у научним часописима или презентованих на стручним скуповима. Коаутор је једног уџбеника публикованог од стране Факултета.

Спариосу Лаура Г.

Рођена 1976. године у Панчеву. Дипломирала, магистрала и докторирала на Одсеку за румунистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Ванредна професорка за ужу научну област Румунистика на Филозофском факултету у Новом Саду. Области интересовања: савремени румунски језик, анализа медијског дискурса, родне студије.

Стевановић Светлана В.

Рођена је 1991. године у Ивањици. Студирала је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на смеру за шпански језик и хиспанске књижевности, где је и дипломирала јула 2014. године и стекла назив дипломирани филолог хиспаниста. По завршетку основних академских студија уписује мастер академске студије на истом факултету, да би маја 2016. године одбранила мастер рад под називом *Идеје о историји Карлоса Фуентеса у делу „Наранџа”* и стекла звање мастер филолог хиспаниста. Студент је прве године докторских академских студија на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Од фебруара 2016. године запослена је као сарадник у настави на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, при Катедри за хиспанистику. Области интересовања: хиспаноамеричка књижевност, шпанска књижевност.

Судимац Нина Љ.

Рођена 1991. године у Прокупљу. Основне и мастер студије србистике завршила је на Филозофском факултету у Нишу као студент генерације и добитник је Повеље Универзитета у Нишу. Године 2015/2016. уписала је докторске академске студије филологије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Од децембра 2016. године ради као асистент на Филозофском факултету у Нишу, на Департману за србистику, на предметима Фонетика са фонологијом и Прозодија српског језика. Ангажована је као предавач у Центру за српски као страни и нематерњи језик на Филозофском факултету у Нишу. Главне области њеног интересовања су акустичка фонетика, фонологија, прозодија, социофонетика, социолингвистика, форензичка лингвистика.

Тешановић Биљана С.

Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за француски језик и књижевност, а затим и на Сорбони (Париз IV) на Катедри за модерну књижевност. Под менторством француског семиотичара професора Ж. К. Кокеа (Coquet), на Универзитету Париз VIII одбранила је магистарски рад *Le personnel et l'impersonnel. Étude sémiotique de L'Innommable de Beckett* (1989), а потом и докторску дисертацију *Cohérence formelle et dynamique dans la trilogie de Samuel Beckett* (1998), која духом припада француској новој критици Бекета. Објавила је дисертацију у два издања (Lille: Presses Universitaires du Septentrion, 2000 и Lille: ANRT, 2004). Живела је и радила у Паризу од 1986. до 2008, када је изабрана у звање доцента за ужу научну област Француска књижевност и култура на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутне области интересовања и изучавања: теорија Новог романа, француско позориште, пре

свега класично и француско Ново позориште, позориште Самјуела Бекета. На основним и мастер студијама до сада је предавала четрнаест предмета из књижевности, који обухватају период од француског средњег до XVIII века, савремено позориште и Нови роман, као и методе тумачења књижевних текстова, наратологију у књижевности и на филму и француску књижевност на филму. Редовно учествује на научним конференцијама међународног значаја и објављује научне радове у зборницима и часописима.

Халупка Решетар Сабина Ј.

Рођена у Вршцу 1972. године. Магистрирала је и докторирала на Одсеку за англистику Филозофског факултета у Новом Саду. Запослена је на Одсеку за англистику Филозофског факултета у Новом Саду у звању ванредног професора. Њене области интересовања обухватају теоријску лингвистику (синтакса, прагматика и њихов међуоднос), дескриптивну лингвистику (социолингвистика) као и примењену лингвистику (усвајање језика, настава језика, контрастивна лингвистика). Добитница је 2. награде Министарства науке и технологије Републике Србије за истраживаче из области науке о језику и књижевности према резултатима из 2002. и 2003. године за рад објављен у часопису са ISI листе (*Journal of Pragmatics*). Објавила је већи број радова из наведених области у земљи и иностранству, као и монографију *Реченични фокус у енглеском и српском језику* (2011). Ангажована је у настави на свим нивоима студија на Филозофском факултету, као и на пројекту бр. 178002 *Језици и културе у времену и просјору* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Хорњак Соња Н.

Рођена је 1986. године у Зрењанину. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2009. године (студијски програм Шпански језик и хиспанске књижевности). Докторирала је 2016. године на истом факултету (тема *Филм као аудио-визуелни нараџив у настјави шпанског као страног језика у Србији*, ментор проф. др Јелена Филиповић). Тренутно је запослена као наставник шпанског језика у ОШ „Жарко Зрењанин” у Зрењанину. Радила је као сарадница у настави на Катедри за иберијске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду (2009–2012) и као лектор за српски језик на Филозофском факултету Универзитета у Гранади (2012–2013). Учествовала је на бројним међународним конференцијама и објављивала радове у релевантним научним часописима. Поред књижевног, бави се и судским превођењем (судски је тумач за шпански језик). Члан је удружења ASELE, FILTA, Друштва предметних дидактичара Србије и Друштва за стране језике и књижевности Србије.

Шаранчић Чутура Снежана З.

Рођена је у Сомбору 1970. године. Основне студије (Југословенске књижевности и српски језик) и постдипломске студије (Наука о књижевности – Српска књижевност) завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, где је одбранила и магистарску и докторску тезу. Осим научних радова објављених у тематским зборницима, часописима и листовима, објавила је и две монографије, *Нови животи шпанаца приче. Усмена књижевност у прози за децу на крају XX века* (Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2006) и *Бранко Ћопић – дијалог с традицијом. Усмена књижевност у делима за децу и омладину Бранка Ћопића* (Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2013). У звању ванредног професора за ужу научну област Књижевне науке, ради на Педагошком факултету у Сомбору.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу (Word, **пожељно у формату .rtf**, могуће и у формату .doc и, ако користите Word 2010 или новији (не 2007) формату .docx), на електронску адресу редакције *Наслеђа*: nasledje@kg.ac.rs, **заједно са потписаном Изјавом аутора у PDF формату**.
Изјава аутора је гаранција поштовања **обавезе према научним и етичким принципима и правилима**, у складу са међународним стандардима. Радови достављени уредништву ради објављивања у часопису *Наслеђе* морају представљати **резултат сопствених истраживања** и не смеју кршити ауторска права или права било које треће стране. У радовима се морају поштовати сва правила цитирања и референцирања извора и секундарне литературе (**не сме бити плагијаризма** у било ком облику). Радови **не смеју бити претходно објављени** у било којој другој публикацији под било којим другим насловом, нити у сличном нити у мало измењеном облику, те не смеју бити претходно објављени на неком другом језику. Радови **не смеју бити предати ради објављивања било којој другој публикацији** у земљи или иностранству док уредништво часописа *Наслеђе* не извести аутора/е о крајњој одлуци о публиковању рада.
2. **Дужина рукописа**: до 15 страница (28.000 карактера, не рачунајући размаке).
3. **Формат**: *фонти*: Times New Roman; *величина фонтиа*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.
4. **Параграфи**: *формати*: Normal; *први ред*: увучен аутоматски (Col 1).
5. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово (препоручујемо) и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
6. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (од пуног регистрованог назива до унутрашње организационе јединице – универзитет, факултет, центар / одсек / катедра). Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
7. **Контакт подаци**: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
8. **Језик рада и писмо**: Језик рада може бити енглески, српски, руски, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, ра-

ширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. Ипак, **радови из англофоне филологије морају бити на енглеском језику**. Писмо на којем се штампају радови на српском језику јесте ћирилица.

9. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
10. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
12. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.
13. **Навођење (цитирање) у тексту:** Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се следећи систем цитирања:**
... (Ivić 2001: 56–63)..., / (в. Ivić 2001: 56–63)..., / (уп. Ivić 2001: 56–63)... / М. Ивић (2001: 56–63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „” / ’’]
14. **Напомене (фусноте):** Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13). [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]
15. **Табеларни и графички прикази:** Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.
16. **Листа референци (литература):** Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на

доследан начин, абecedним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно и није препоручљиво) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати), према у даљем тексту наведеним примерима, са назнаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. **Референце се не преводе на језик рада.** Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.] Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Radović 2007: B. Radović, *Putevi opere danas*, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9–21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, *Путеви опере данас*, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9–21.

[ЗА ПРИЛОГ У ЗБОРНИКУ]

Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja*, u: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, *Srpski jezik u upotrebi*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277–288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, *Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања*, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]

Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Lajons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Plotnjikova 2000: A. A. Plotnikova, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *b*, *v*, нпр.: *2007a*, *2007b* или *2009a*, *2009b*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *qr*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Lič²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth etc.: Pinguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman,

Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиџе*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Нпр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588597/Nikola-Tesla>>. 29. 3. 2010.

17. **Резиме:** Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт **на енглеском језику** (искључиво на енглеском). Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Листа референци (лиџература)*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
18. **Биографија:** У биографији, коју треба слати као засебан фајл (Word, формати .doc или .docx), која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, институција у којој је запослен, области интересовања, референце публикованих књиџа).

Уредништво
Наслеђа

Листа рецензената

У рецензирању радова пристиглих за објављивање у Наслеђу 38,
учествовали су

- Др Минерва Трајловић-Кондан, доцент
Филолошки факултет у Београду
- Др Philipp Wasserscheidt, доцент
Институт за славистику Универзитета Хумболт у Берлину
- Др Ивана Палибрк, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Тамара Стојановић Ђорђевић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Маријана Матић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Ивана Стојановић Прелевић, доцент
Филозофски факултет у Нишу
- Др Сања Домазет, доцент
Факултет политичких наука у Београду
- Др Татјана Вулић, ванредни професор
Филозофски факултет у Нишу
- Др Ана Јовановић, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду
- Др Бранка Миленковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Далиборка Поповић, доцент
Природно-математички факултет у Крагујевцу
- Др Дејан Каравесовић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Вера Јовановић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Јелена Петковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Даница Недељковић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Јулијана Вулетић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
- Др Радмила Бодрич, ванредни професор
Филозофски факултет у Новом Саду
- Др Савка Благојевић, редовни професор
Филозофски факултет у Нишу
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет у Никшићу
- Др Михаило Шћепановић, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду
- Др Анђелка Митровић, редовни професор
Филолошки факултет у Београду
- Др Ема Миљковић, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Сања Ђуровић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Едита Андрић, редовни професор
Филозофски факултет у Новом Саду
Др Милка Николић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Бранко Илић, доцент
Факултет педагошких наука у Јагодини
Др Виолета Јовановић, ванредни професор
Факултет педагошких наука у Јагодини
Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Никола Бјелић, доцент
Филозофски факултет у Нишу
Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Душан Живковић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Мара Кнежевић, ванредни професор
Педагошки факултет у Сомбору
Др Марина Петровић Јилих, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Јелена Арсенијевић Митрић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Славица Гароња Радованац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Горан Максимовић, редовни професор
Филозофски факултет у Нишу
Др Немања Радуловић, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду
Проф. Мевлида Ђувић, ванредни професор
Филозофски факултет у Тузли
Др Марија Лојаница, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Томислав Павловић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Јасмина Теодоровић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Мирјана Секулић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Весна Дицков, ванредни професор
Филолошки факултет у Београду
Др Јасна Вељановић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Др Славко Станојчић, доцент
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уредништво / Editorial Board

Др Драган Бошковић, редовни професор / Dragan Bošković, PhD, Full Professor

Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Др Никола Бубања, ванредни професор / Nikola Bubanja, PhD, Associate Professor

Оперативни уредник / Managing editor

Др Ала Татаренко, редовни професор,
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“,
Лавов, Украјина

Ala Tatarenko, PhD, Full Professor,
Faculty of Philology, "Ivan Franko"
National University of Lviv, Ukraine

Др Александар Јерков, редовни професор,
Филолошки факултет у Београду

Aleksandar Jerkov, PhD, Full Professor,
Faculty of Philology, Belgrade

Др Анђелка Пејовић, редовни професор,
Филолошки факултет у Београду

Anđelka Pejović, PhD, Full Professor,
Faculty of Philology, Belgrade

Др Богуслав Зиелински, редовни професор,
Институт за словенску и класичну филологију,
Универзитет „Адам Мицкјевич“, Познањ, Пољска

Bogusław Zieliński, PhD, Full Professor,
Institute of Slavonic and Classical Philology,
Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland

Др Димка Савова, редовни професор,
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска

Dimka Savova, PhD, Full Professor,
Faculty of Slavic Studies, Sofia, Bulgaria

Др Јелица Стојановић, редовни професор,
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Jelica Stojanović, PhD, Full Professor,
Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro

Др Михај Радан, редовни професор,
Факултет за историју, филологију и теологију,
Темишвар, Румунија

Mihaj Radan, PhD, Full Professor,
Faculty of Letters, History and Theology, Timisoara,
Romania

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор,
Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија

Persida Lazarević di Đakomo, PhD, Full Professor,
The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia

Бојан Оташевић, ванредни професор,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Bojan Otašević, Associate Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Душан Живковић, ванредни професор,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Dušan Živković, PhD, Associate Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Juan Raez Padilla, ванредни професор,
Универзитет у Хаену, Шпанија

Juan Raez Padilla, PhD, Associate Professor,
University of Jaen, Spain

Др Катарина Мелић, ванредни професор,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Katarina Melić, PhD, Associate Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Maria Luisa Pérez Cañado, ванредни професор,
Универзитет у Хаену, Шпанија

Maria Luisa Pérez Cañado, PhD, Associate Professor,
University of Jaen, Spain

Др Марија Ћирић, ванредни професор,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Marija Ćirić, PhD, Associate Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Данијела Јањић, доцент,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Danijela Janjić, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Дејан Каравесовић, доцент,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Dejan Karavesović, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Јелена Петковић, доцент,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Jelena Petković, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Марија Лојаница, доцент,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Marija Lojanica, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Др Марина Петровић Јилих, доцент,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Marina Petrović Jilih, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Секретар уредништва / Editorial assistant

Јелица Вељовић / Jelica Veljović

Преводац и лектор (енглески) / Translator and proofreader (English)

Александар Радовановић / Aleksandar Radovanović

Лектор / Proofreader

Александра Матић / Aleksandra Matić

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design

Слободан Штетих / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor

Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by

Радомир Томић / Radomir Tomić

Декан / Dean

Адреса / Address

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac

тел/phone (+381) 034/304-277

e-mail: nasledje@kg.ac.rs

<http://www.filum.kg.ac.rs/> Издаваштво / Часописи / Наслеђе

Жиро рачун (динарски)

840-1446666-07, партија 97

Сврха уплате: Часопис „Наслеђе”

Штампа / Print

Занатска задруга „Универзал” Чачак / Zanatska zadruga „Univerzal” Čačak

Тираж / Impression

150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

---

Publication of the Journal has been sponsored by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

WHATEVER KEEPS YOU MOVING FWD

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу = journal of Language, Literature, Art and Culture / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Чачак : Универзал). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068